

พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

เล่มที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธพระองค์นั้น

เทวตาสังยุต

นพวรรคที่ ๑

๑. โอมตรณสูตร

ว่าด้วยการข้ามโอมะ

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว
เทวดาองค์หนึ่ง มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิवाทพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒] เทวดานั้น ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลคำนี้
กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ข้าพระองค์ขอทูลถาม
พระองค์ข้ามโอมะได้อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ท่านผู้มีอายุ เราไม่พักอยู่ ไม่เพียรอยู่
ข้ามโอฆะได้แล้ว.

ท. ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ก็พระองค์ไม่พักไม่เพียร ข้ามโอฆะ
ได้อย่างไรเล่า.

พ. ท่านผู้มีอายุ เมื่อใด เรายังพักอยู่ เมื่อนั้น เรายังจมอยู่โดยแท้
เมื่อใดเรายังเพียรอยู่ เมื่อนั้น เรายังลอยอยู่โดยแท้ ท่านผู้มีอายุ เราไม่พัก
เราไม่เพียร ข้ามโอฆะได้แล้วอย่างนี้แล.

เทวดานั้นกล่าวคาถานี้ว่า

นान्हนอ ข้าพเจ้าจึงจะเห็นจีณาสว

พราหมณ์ผู้ดับรอบแล้ว ไม่พัก ไม่เพียรอยู่

ข้ามค้นหาเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวในโลก.

[๓] เทวดานั้น กล่าวคำนี้แล้ว พระศาสดาทรงอนุโมทนา ครั้งนั้นแล
เทวดานั้นดำริว่า พระศาสดาทรงอนุโมทนาคำของเรา จึงถวายอภิวัตพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้วก็หายไป ณ ที่นั้นแล.

สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย

อรรถกถาสังยุตตนิกายสวรรค

อาร์มกถา

ข้าพเจ้าพระพุทโธมาจารย์ ขอ
น้อมนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระ-
สุคตเจ้าผู้หลุดพ้นแล้วจากคติ ผู้มีพระทัย
เยือกเย็นสนิทด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ผู้
มีความเมตตาคือโมหะอันแสงสว่างแห่งปัญญา
ขจัดแล้ว ผู้เป็นครูของชาวโลกทั้งหลาย
พร้อมทั้งมนุษย์และเทวดา.

พระพุทโธเจ้าทรงทำให้แจ้งพระ-
สัพพัญญุตญาณ ทรงเข้าถึงพระธรรมใด
อันมีมลทินไปปราศแล้ว ข้าพเจ้าขอ
น้อมนมัสการพระธรรมอันเยี่ยมนั้นด้วย
เศียรเกล้า.

ข้าพเจ้าขอน้อมนมัสการด้วยเศียร-
เกล้า ซึ่งพระอริยสงฆ์เจ้าอยู่เป็นหมู่แห่ง
พระอริยบุคคลแม่ทั้งแปดพวก ผู้เป็นบุตร
อันเกิดแต่พระอุระของพระสุคตเจ้า ผู้ย้าย
เสียได้ซึ่งมารและเสนามาร.

บุญใด สำเร็จแล้วด้วยการกราบไหว้พระรัตนตรัยของข้าพเจ้าผู้มีจิต
เลื่อมใสแล้ว ด้วยประการฉะนี้ ด้วยอนุภาพแห่งบุญนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้มี
อันตรายอันขจัดดีแล้ว อรรถกถาใด อันพระปิณาสพ ๕๐๐ องค์ ผู้ชำนาญ
แตกฉานในปฏิสัมภิทาช่วยกันรื้อยกกรอง แล้วตั้งแต่ปฐมสังคายนา ต่อมามีการ
รื้อยกกรองอีกสองครั้ง คือในทุติย-ตติยสังคายนา เพื่อประกาศเนื้อความของ
ปกรณ์สังยุตตนิกายอันประเสริฐ ซึ่งประดับด้วยวรรคแห่งสังยุตอันจำแนก
ญาณต่าง ๆ ที่พระพุทธะและสาวกของพระพุทธะพรรณนาไว้ดีแล้ว ก็อรรถกถา
นั้นแหละ อันพระมหินทเถระผู้ชำนาญจากประเทศอินเดียนำมายังเกาะสิงหล
(ประเทศศรีลังกา) ต่อมาได้ประดิษฐานไว้ด้วยภาษาสิงหล เพื่อประโยชน์
แก่หมู่ชนชาวเกาะ ข้าพเจ้านำอรรถกถาภาษาสิงหลออกแปลเป็นภาษามครซึ่ง
เป็นภาษาที่นารีนรมย์ ถูกต้องตามระเบียบพระบาลีไม่มีภาษาอื่นปะปน ไม่
ขัดแย้งทฤษฎีของพระเถระทั้งหลาย ผู้อยู่ในมหาวิหาร ผู้เป็นดังประทีปของ
เถระวงศ์ ผู้วินิจฉัยอธิกรณ์ละเอียดรอบคอบ จักตัดข้อความที่ซ้ำ ๆ ออกแล้ว
จักประกาศเนื้อความอรรถกถาสังยุตตนิกายนี้ เพื่อความชื่นชมยินดีของสาธุชน
และเพื่อดำรงอยู่สืบกาลนานแห่งพระธรรม.

การพรรณนาอันใด ที่กระทำไว้ในพระนครทั้งหลาย อันสืบเนื่อง
มาจากพระนครสาวัตถี ภายหลังได้รื้อยกกรองอีกสองครั้งนั้น ได้ยินว่า เรื่อง
ทั้งหลาย และพุทธพจน์ที่กล่าวไว้ในพระนครนั้นเป็นไปโดยพิสดาร ข้าพเจ้า
จักกล่าวอรรถกถานั้นในที่นี้จักไม่กล่าวให้พิสดารเกินไป ส่วนอรรถกถาแห่ง
พระสูตรเหล่าใดเว้นจากเรื่องย่อไม่แจ่มแจ้ง เพื่อความแจ่มแจ้งแห่งพระสูตร
นั้น ข้าพเจ้าก็จักแสดงเรื่องเหล่านั้น.

พุทธพจน์เหล่านั้น คือ สีสกถา ธุดงค์ธรรม พระกรรมฐานทั้งปวง
ความพิสดารของฌานและสมาบัติ ทั้งประกอบด้วยจริยะและวิธีการ อภิญา

ทั้งหมด คำวินิจฉัยอันผนวกด้วยปัญญา ชั้น ๓ ชาติ อายตนะ อินทรีย์
อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาทเทศนาซึ่งไม่นอกแนวพระบาลีมีนัยอันละเอียด
รอบคอบ และวิปัสสนาภาวนา คำที่กล่าวมานี้ทั้งหมดข้าพเจ้ากล่าวไว้ใน
วิสุทธิมรรคแล้วอย่างบริสุทธิ์ดี เพราะฉะนั้น ในที่นี้ จึงไม่วิจารณ์เรื่องทั้งหมด
นั้นอีก ก็เพราะคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ข้าพเจ้ารจนาไว้ด้วยประการดังกล่าวมานี้
แหละ ดำรงอยู่ท่ามกลางแห่งนิกายทั้ง ๔ จึงประกาศข้อความตามที่กล่าวไว้ใน
นิกายทั้ง ๔ เหล่านั้น ฉะนั้น ขอสาธุชนทั้งหลายจงถือเอาคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น
กับอรรถกถานี้ แล้วจกทราบข้อความตามที่อิงอาศัยคัมภีร์สังยุตตนิกายนั้นได้.

ในพระคัมภีร์เหล่านั้น คัมภีร์ชื่อว่า สังยุตตนิกาย มี ๕ วรรค คือ
สคาถวรรค นิทานวรรค ชั้นชวรรค (บาลีเป็นชั้นชวารวรรค) สฬายตนวรรค
มหาวรรค เมื่อว่าโดยสูตรมี ๗,๗๖๒ สูตร นี้ชื่อว่า สังยุตตสังคหะ. เมื่อว่า
โดยภาณวารมี ๑๐๐ ภาณวาร. ในวรรคแห่งสังยุตนั้นมีสคาถวรรคเป็นเบื้องต้น.
ในสูตรทั้งหลาย มีโอฆตรณสูตร เป็นเบื้องต้น. คำพระสูตรว่า เอวมเม สุต
เป็นต้น ที่ท่านพระอานนทเถระกล่าวไว้ในเวลาทำปฐมมหาสังคีตินั้น มีนิทาน
เป็นเบื้องต้น. ก็ปฐมมหาสังคีตินี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์ให้พิสดารไว้ใน
เบื้องต้น ของอรรถกถาที่มณิกายสุมังคลวिलाสินี เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบ
ปฐมมหาสังคีตินี้โดยนัยอันพิสดารในที่นั้นเกิด.

จบอารัมภกถา

เทวตาสังยุตตวรรณา

นพวรรคที่ ๑

อรรถกถาโฆมตรณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโฆมตรณสูตรที่ ๑ แห่งนพวรรค ดังนี้ :-

บทว่า เอวมเม สุตํ เป็นต้นนี้ เป็นนิทาน. ในบทเหล่านั้น คำว่า เอวํ เป็นศัพท์นิบาต. บทว่า เม เป็นต้น เป็นบทนาม. คำว่า วิ ในบทว่า สวาคุถิย วิหริติ นี้เป็นศัพท์อุปสรรค. บทว่า หริติ เป็นบทอาขยาต พึงทราบการจำแนกบทโดยนัยนี้ก่อน.

ว่าด้วย เอวํ ศัพท์

แต่เมื่อว่าโดยอรรถ เอวํ ศัพท์จำแนกเนื้อความได้หลายอย่างเป็นต้นว่า คำเปรียบเทียบ คำแนะนำ คำยกย่อง คำติเตียน การรับคำ อากาละ คำชี้แจง คำกำหนดแน่นอน จริงอย่างนั้น เอวํ ศัพท์นี้ที่มาในคำอุปมาในประโยคมี เอวํ ศัพท์ เป็นเบื้องต้น ว่า เอวํ ชาเตน มจฺเจน กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุํ แปลว่า สัตว์ผู้มีอันจะพึงตายเป็นธรรมดา เกิดมาแล้วพึงสร้างกุศลให้มาก ฉะนั้น.

เอวํ ศัพท์ที่มาในคำแนะนำ เช่นในประโยคมีคำเป็นต้นว่า เอวมนฺเต อภิกฺกมิตพฺพํ เอวํ ปฏิกฺกมิตพฺพํ แปลว่า เธอพึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอยกลับอย่างนี้.

เอว ศัพท์ที่มาในคำยกย่อง เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอวเมตฺ
ภควา เอวเมตฺ สุกตฺ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้ อย่างนั้น ข้าแต่พระ-
สุคตเจ้า ข้อนี้ อย่างนั้น.

เอว ศัพท์ที่มาในคำติเตียน เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอวเมว
ปนายํ วสตี ยสุมี วา ตสุมี วา ตสุต มุณฺฑกสุต สมณฺณสุต วณฺณํ
ภาสติ แปลว่า ก็หญิงถ้อยนี้ย่อมกล่าวสรรเสริญสมณะไฉนนั้น อย่างนี้ อย่างนี้
ไม่ว่าที่ใดที่หนึ่ง.

เอว ศัพท์ที่มาในการรับคำ เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอว
ภนฺเตติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจุสฺสิสฺสุ แปลว่า ภิกษุเหล่านั้น ได้
พากันรับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

เอว ศัพท์ที่มาในอาการ เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอว
พฺยาโย อหํ ภนฺเต ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ แปลว่า ข้าพระ-
พุทธเจ้ากล่าวอย่างนั้นจริง พระเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้า ย่อมทราบทั่วถึงธรรมที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว.

เอว ศัพท์ที่มาในคำชี้แจง เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอหิ
ตฺวํ มาณวก ๆเปฯ เอวญจ วเทหิ สาธุ กิร ภวํ อานนฺโท เยน สุภสฺส
มาณวสฺส โตเทยฺยุปฺตฺตสฺส นิเวสนํ เตนฺอุปสงฺกมฺตุ อญฺกมฺปํ อูปาทาย
แปลว่า มานี้แน่ะ พ่อมาณพน้อย เจ้าจงเข้าไปหาพระสมณะชื่อว่า อานนท
แล้วเรียนถามถึงความมีอาพาธน้อย ความลำบากน้อย ความคล่องแคล่ว ความ
มีกำลัง ความอยู่สำราญ ด้วยคำของเราว่า ท่านสุภมาณพโตเทยบุตร เรียน

ถามท่านพระอานนท์ถึงความมีอาพาธน้อย ความลำบากน้อย ความคล่องแคล่ว ความอยู่สำราญ และจงกล่าวอย่างนี้ว่า ขอประทานโอกาส ขอท่านพระอานนท์จงอนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์ของสุกมาณพโตเทยยบุตรเถิด.

เอว ศัพท์ที่มาในอวชารณะคือ คำกำหนดที่แน่นอน เช่นในประโยค ที่มีคำเป็นต้นว่า **ตํ ก็ มลฺลุต กาลมา ฯเปฯ เอว โน เอตฺต โหติ** แปลว่า คุณก่อนชาวกาลมาะทั้งหลาย ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้ เป็นกุศลหรืออกุศล เป็นอกุศล พระเจ้าข้า มีโทษหรือไม่มีโทษ มีโทษ พระเจ้าข้า ผู้รู้ดีเตียนหรือสรรเสริญ ผู้รู้ดีเตียน พระเจ้าข้า ธรรมนี้บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้วยอมเป็นไปเพื่อความไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์หรือไม่ หรือใครเห็นเป็นอย่างไรในข้อนี้ ธรรมเหล่านี้ บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้วยอมเป็นไปเพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ในข้อนี้ พวกข้าพระองค์เห็นอย่างนี้ พระเจ้าข้า.

เอว ศัพท์นี้นั้น ในที่นี้บัณฑิตพึงเห็นว่าใช้ในอรรถ ๓ อย่าง คือใน **อาการะ นิตฺตสฺสอะ อวชารณะ.**

บรรดาอรรถ ๓ อย่างนั้น ท่านพระอานนท์ ย่อมแสดงเนื้อความนี้ ด้วย เอวศัพท์อันมีอาการะเป็นอรรถว่า พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ละเอียดโดยนัยต่าง ๆ ตั้งขึ้นด้วยอชยาศัยมิใช่น้อย สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ มีปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ลึกซึ้งโดย ธรรม อรรถ เทศนาและปฏิเวชมารู้คล่องแห่งโสตครั้งแรกควรแก่การศึกษาโดยภาษาของตน ๆ แห่งสัตว์ทั้งหมด ใครเล่าจะสามารถเข้าใจได้โดยประการทั้งปวง แม้จะให้เกิดความประสงค์เพื่อจะสดับด้วยกำลังทั้งปวงว่า ข้าพเจ้าสดับมาอย่างนี้ คือ แม้ข้าพเจ้าสดับมาแล้วโดยอาการอย่างหนึ่ง.

พระอานนท์ เมื่อจะเปลื้องตนว่า ข้าพเจ้ามิใช่สยัมภู พระสูตรนี้
ข้าพเจ้ามิได้กระทำให้แจ้ง จึงแสดงพระสูตรทั้งสิ้นอันสมควรกล่าวในกาลบัดนี้
ว่า เอวมฺเม สุตฺตํ คือว่า แม้ข้าพเจ้าก็สดับมาแล้วอย่างนี้ด้วย เอวํ ศัพท์
อันมีนิทสสนะเป็นอรรถ.

พระอานนท์ เมื่อแสดงกำลังคือความทรงจำของตน อันสมควรแก่
ภาวะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญไว้ อย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
อานนท์นี้เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของเราผู้เป็นพหูสูต มีคติ
มีสติ มีความทรงจำ เป็นอุปัฏฐาก และท่านพระธรรมเสนาบคิกกล่าวไว้อย่างนี้
ว่า ท่านพระอานนท์ฉลาดในอรรถ ฉลาดในธรรม ฉลาดในพยัญชนะ ฉลาด
ในนิรุตติ ฉลาดในคำเบื้องต้นและเบื้องปลาย ดังนี้ จึงให้ความประสงค์เพื่อ
จะสดับของสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้น จึงกล่าวว่ เอวมฺเม สุตฺตํ แปลว่า ข้าพเจ้า
สดับมาแล้วอย่างนี้ คำนั้นแล ไม่หย่อนไม่ยิ่งโดยอรรถหรือว่าโดยพยัญชนะ
อย่างนี้เท่านั้น ไม่ควรเห็นเป็นอย่างอื่น ด้วยศัพท์ว่า เอวํ อันมีอวธารณะเป็น
อรรถนี้.

ว่าด้วย เม ศัพท์

เม ศัพท์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง. จริงอย่างนั้น เม ศัพท์ มีอรรถ
ว่า มยา เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า คาถาภิกิถมฺเม อโภชฺเณนฺยํ
แปลว่า โภชนะที่ได้มาเพราะการขบรื้อง เราไม่ควรบริโภค. เม ศัพท์มี
อรรถว่า มยฺหํ เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า สาธุ เม ฆนฺเต ภาควา
สจฺจิตฺเตน ฆมฺมํ เทเสตุ แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์เถิด เม ศัพท์มี
อรรถว่า มม เช่นในประโยคว่า ฆมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ เป็นต้น

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 10
แปลว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเรา แต่ในที่นี้
ควรใช้ในอรรถ ๒ อย่างคือ มยา สุตฺ แปลว่า ข้าพเจ้าสดับแล้ว และ
มม สุตฺ แปลว่า การสดับของข้าพเจ้า.

ว่าด้วย สุต ศัพท์

สุต ศัพท์ในบทว่า สุตฺ นี้เป็นทั้งศัพท์มีอุปสรรคและไม่มีอุปสรรค
จำแนกอรรถได้มีใช้น้อย เช่นอรรถว่า การไป ว่าปรากฏแล้ว ว่ากำหนด ว่า
สั่งสม ว่าชวนขวาย ว่าสัททารมณฺ์ ที่รู้ได้ด้วยโสต และรู้ตามแนวแห่งโสต
ทวารเป็นต้น. จริงอย่างนั้น สุต ศัพท์นี้มีอรรถว่าไป ในประโยคว่า เสนาย
ปสุโต เป็นต้น แปลว่า เสนาเคลื่อนไป สุตศัพท์มีอรรถว่ามีกรรมอันปรากฏ
แล้ว ในประโยคว่า สุตฺทมฺมสุตฺ ปสุโต เป็นต้น แปลว่ามีกรรมอันสดับ
แล้ว เห็นอยู่. สุตศัพท์มีอรรถว่า เปียกชุ่มด้วยราคะและไม่เปียกชุ่มด้วยราคะ
เช่นในประโยคว่า อวสุตฺตา อนวสุตฺตสุตฺ เป็นต้น แปลว่า ภิกษุณีกำหนด
ยินดีแล้วต่อบุคคลผู้ไม่กำหนดยินดีแล้ว. สุตศัพท์มีอรรถว่าสั่งสม ในประโยคว่า
ตุมฺเหหิ ปุณฺณํ ปสุตฺ อนฺปฺปกํ เป็นต้น แปลว่า บุญมีใช้น้อย อันท่านทั้งหลาย
สั่งสมแล้ว. สุตศัพท์มีอรรถว่า ชวนขวายคือการประกอบเนื่องๆ ในฉาน เช่น
ประโยคว่า เย ฉานปสุตา ธีรา เป็นต้น แปลว่า นักปราชญ์ทั้งหลายเหล่าใด
ชวนขวายแล้วในฉาน. สุตศัพท์มีอรรถว่า สัททารมณฺ์ อันบุคคลพึงรู้ด้วยโสต
เช่น ในประโยคว่า ทิฏฺฐํ สุตฺ มุตฺ เป็นต้น แปลว่า รูปอันเราเห็นแล้ว
เสียงอันเราฟังแล้ว หมวดสามแห่งกรรมอันเราทราบแล้ว.

สุต ศัพท์นี้ มีอรรถว่ารู้ตามแนวแห่งโสตทวาร และทรงจำตามที่ตน
รู้แล้ว ดังในประโยคว่า สุตฺทโร สุตฺตสนฺุจิโย เป็นต้น แปลว่า ทรงไว้
ซึ่งสุตะ สั่งสมไว้ซึ่งสุตะ แต่ในที่นี้มีอรรถว่าเข้าไปทรงไว้แล้ว หรือว่า การ

เข้าไปทรงไว้ โดยกระแสแห่งโสตทวาร. ก็เมื่ออรธแห่ง เม ศัพท์ ว่า มยา ก็จะประกอบเนื้อความได้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว เข้าไปทรงไว้แล้วตามแนวแห่งโสตทวาร เมื่อเมศัพท์เท่ากับ มม ก็จะประกอบเนื้อความได้ว่า การสดับ คือ การเข้าไปทรงไว้โดยกระแสแห่งโสตทวารของเรา ดังนี้.

บรรดาบททั้ง ๓ เหล่านี้ ด้วยประการดังกล่าวมานี้ บทว่า เอว เป็น บทแสดงกิจ ของวิญญาณ โสตวิญญาณเป็นต้น. บทว่า เม เป็นบทแสดงถึง บุคคลผู้มีความพร้อมเพรียง ด้วยวิญญาณอันคนสดับมาแล้ว. บทว่า สุต เป็น บทแสดงถึงการรับไว้โดยไม่หย่อนไม่ยิ่งและไม่วิปริต โดยความเป็นผู้ไม่ปฏิเสธ ต่อการไม่ได้ฟังมา. อนึ่ง บทว่า เอว เป็นบทประกาศภาวะที่วิถีวิญญาณนั้น เป็นไปโดยกระแสแห่งโสตทวารเป็นธรรมชาติเป็นไปในอารมณ์โดยประการ ต่าง ๆ. บทว่า เม เป็นบทประกาศตน. บทว่า สุต เป็นบทประกาศธรรม. ก็ในพระบาลีนี้ มีความ संबังคนี้ว่า ข้าพเจ้า มิได้กระทำสิ่งอื่น นอกจาก สิ่งนี้ คือ ว่าข้าพเจ้าสดับธรรมนี้มา ด้วยวิญญาณวิถิอันเป็นไปในอารมณ์มี ประการต่าง ๆ. อนึ่ง บทว่า เอว เป็นบทประกาศธรรมที่ควรชี้แจง. บทว่า เม เป็นบทประกาศบุคคล. บทว่า สุต เป็นบทประกาศกิจ คือ หน้าที่ของ บุคคล. สุตะ บทนี้ มีอรรถาธิบายว่า ข้าพเจ้าจักแสดงซึ่งสูตรอันใด สูตร อันนั้นข้าพเจ้าสดับมาแล้วอย่างนี้. อนึ่ง บทว่า เอว นี้เป็นบทชี้แจงโดย อาการต่าง ๆ แห่งจิตตสันดานซึ่งเป็นตัวถือเอาอรรถะ และพยัญชนะต่าง ๆ โดยลักษณะที่เป็นไปด้วยอาการต่าง ๆ เพราะเอวบทนี้เป็นศัพท์แสดงถึงบัญญัติ ของอาการ. บทว่า เม เป็นบทแสดงถึงผู้กระทำ. บทว่า สุต เป็นบทแสดง ถึงอารมณ์. ก็ด้วยคำเพียงเท่านั้น ย่อมเป็นภาวะที่จิตตสันดานเป็นไปโดยอาการ ต่างๆกัน กระทำการสันนิษฐานในการรับอารมณ์ของผู้กระทำพร้อมเพรียง กันในจิตตสันดานนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า เอว แสดงหน้าที่ของบุคคล.

บพว่า สุตฺตํ แสดงหน้าที่ของวิญญาน. บพว่า เม แสดงถึงบุคคลซึ่งประกอบ
หน้าที่ทั้งสอง. ก็ในพระบาลีนี้ มีเนื้อความย่อว่า ข้าพเจ้าผู้เป็นบุคคล พร้อม
ด้วยวิญญานอันมีการสดับมาเป็นกิจ (หน้าที่) ได้สดับมาแล้วโดยโวหารว่า
สวนกิจ อันได้มาแล้วเนื่องด้วยวิญญาน ดังนี้. บรรดาบททั้ง ๓ นั้น บพว่า
เอวํ และ เม เป็นอวิชชมานบัญญัติ ด้วยอำนาจแห่งสังนิกัดละ และปรมัตถ-
สังจะ. อันที่จริง ในพระบาลีนี้ มีข้อที่ควรจะชี้แจงว่า เอวํ ก็ดี เม ก็ดี
ว่าโดยปรมัตถ์ มีอยู่อย่างไร. บพว่า สุตฺตํ เป็นวิชชมานบัญญัติ เพราะอารมณ์
ที่ได้ทางโสตในที่นี้ นั่น มีอยู่โดยปรมัตถ์. อีกอย่างหนึ่ง บพว่า เอวํ และ
เม เป็นอุปาทาบัญญัติ เพราะเป็นถ้อยคำอันบุคคลพึงกล่าว อาศัยเอาสิ่งนั้น ๆ.
บพว่า สุตฺตํ เป็นอุปนิชานบัญญัติ เพราะเป็นถ้อยคำอันบุคคลพึงกล่าว เทียบ
เคียงซึ่งอารมณ์ทั้งหลายมีทิวฐารมณ์เป็นต้น.

ก็ในพระบาลีนั้น ท่านพระอานนท์ ย่อมแสดงความไม่ลุ่มหลงไว้
ด้วยคำว่า เอวํ เพราะผู้หลงแล้วย่อมไม่สามารถแทงตลอดได้โดยประการต่างๆ
และย่อมแสดงความไม่พินเพื่อนแห่งถ้อยคำที่ท่านได้สดับมาไว้ด้วยคำว่า สุตฺตํ
เพราะว่า ถ้าบุคคลมีถ้อยคำที่ได้สดับฟังมาหลงลืมไปย่อมจะไม่ทราบชัดว่า คำ
นี้ ข้าพเจ้าได้สดับฟังมาแล้ว โดยระหว่างกาล ด้วยอาการอย่างนี้ พระอานนท์
นี้ จึงชื่อว่า มีความสำเร็จทางปัญญาเพราะความไม่ลุ่มหลงและมีความสำเร็จ
ทางสติเพราะความไม่พินเพื่อน.

ในความสำเร็จ ๒ อย่างนั้น ถ้าสติมีปัญญาเป็นประธาน ก็สามารถทำ
การกำหนดได้แน่นอนในพัญชนะ. ถ้าปัญญามีสติเป็นประธาน ก็สามารถแทง
ตลอดในอรรถะ ก็เพราะประกอบด้วยความสามารถแห่งธรรมทั้งสองนั้น
ท่านพระอานนท์ จึงได้นามว่า ธรรมกัณฑาคาริก (ขุนคลังแห่งพระธรรม)
เพราะสามารถที่จะอนุรักษ์คลังพระธรรมให้สมบูรณ์ ด้วยอรรถะ และพัญชนะ.

อีกนัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์แสดงโยนิโสมนสิการไว้ด้วยคำว่า เอว เพราะผู้ไม่มีโยนิโสมนสิการ ย่อมไม่สามารถแทงตลอดได้โดยประการต่าง ๆ. ย่อมแสดงความเป็นผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยคำว่า สุตฺตํ นี้ เพราะจิตที่ฟุ้งซ่าน มีการฟุ้งไม่ได้ จริงอย่างนั้น บุคคลมีจิตฟุ้งซ่านแม้ผู้อื่นพูดให้สมบูรณ์ทุกอย่าง ก็ยังกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ยิน ของจงพูดอีก.

ก็บรรดาคุณธรรม ๒ อย่างนั้น เมื่อว่าโดยโยนิโสมนสิการ พระอานนท์ย่อมให้สำเร็จซึ่งอรรถสัมมาปณิธิ และบุพเพกตบุญญา เพราะบุคคลผู้มีได้ตั้งตนไว้ชอบและมีได้ทำบุญไว้ในกาลก่อนแล้ว จะมีโยนิโสมนสิการไม่ได้ว่าโดยความไม่ฟุ้งซ่าน ท่านพระอานนท์ย่อมให้สำเร็จซึ่งสัทธัมมัสสวนะและสัพปุริสุปัสสยะ เพราะผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ย่อมไม่อาจเพื่อสดับฟัง และผู้ไม่มีอุปนิสัยก็ไม่มีการคบหากับสัตบุรุษ.

อีกนัยหนึ่ง ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า เพราะบทว่า เอว ย่อมแสดงไปถึงอาการต่าง ๆ แห่งจิตสันดาน ซึ่งเป็นตัวรับเอาอรรถและพยัญชนะต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยอาการต่าง ๆ กัน ก็ลักษณะอาการอันเจริญอย่างนี้ นั้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่ตั้งตนไว้ชอบ หรือมิได้ทำบุญไว้ในปางก่อน ฉะนั้น ท่านพระอานนท์ จึงแสดงสมบัติ คือ จักร ๒ ข้อ เบื้องปลายของท่าน ด้วยอาการอันเจริญ ด้วยคำว่า เอว นี้. ย่อมแสดงสมบัติ คือ จักร ๒ ข้อเบื้องต้น โดยการประกอบการสดับฟังด้วยคำว่า สุตฺตํ นี้. จริงอยู่ เมื่อบุคคลอยู่ในถิ่นฐานอันมิใช่ปฏิรูปเทศ หรือเว้นจากการคบสัตบุรุษ ย่อมไม่มีการสดับฟัง. โดยนัยนี้ อาสยสุทธิ (คือความสำเร็จแห่งอหยาตัย) ย่อมเป็นอันสำเร็จแก่ท่านเพราะความสำเร็จแห่งจักร ๒ ข้อ เบื้องปลาย. ปโยคสุทธิ (คือความสำเร็จแห่งปโยคะ) ย่อมเป็นอันสำเร็จเพราะจักร ๒ ข้อ เบื้องต้น. ก็ด้วยความบริสุทธิแห่งอาสยะนั้น ท่านจึงเป็นผู้เฉลิยวฉลาดเลียบแหลมในการบรรลุมรรคผล.

เพราะความบริสุทธิ์แห่งปโยคะนั้น ท่านจึงเป็นผู้เฉลียวฉลาดยิ่งในพระปริยัติ. ด้วยเหตุนี้ ถ้อยคำของท่านพระอานนท์ผู้มีปโยคะและอาสยะบริสุทธิ์แล้ว ผู้สมบูรณ์แล้วด้วยการบรรลุมรรคผล ย่อมสมควรเพื่อเป็นถ้อยคำเบื้องต้นสำหรับรองรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เปรียบเหมือนการขึ้นไปแห่งอรุณ เป็นเบื้องต้น แห่งพระอาทิตย์กำลังอุทัยอยู่ และเปรียบเทียบ โยนิโสมนสิการ เป็นเบื้องต้นแห่งกุศลกรรมฉะนั้น เหตุคังนั้น ท่านพระอานนท์ เมื่อจะเริ่ม ตั้งคำอันเป็นนิทานในฐานะอันควร จึงกล่าว บทว่า เอวมมุเม สุตฺ เป็นต้น.

อีกนัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์ ย่อมแสดงภาวะสมบัติ คือ อรรถ ปฏิสัมภิตา และปฏิภาณปฏิสัมภิตาของตนด้วยคำอันแสดงถึงการแทงตลอดได้ โดยประการต่าง ๆ ว่า เอวฺ นี้. ท่านย่อมแสดงภาวะสมบัติ คือ ธรรมปฏิสัมภิตา และนิรุตติปฏิสัมภิตา ด้วยคำอันแสดงถึงการแทงตลอดประเภทแห่งธรรมอัน บุคคลพึงสดับฟังว่า สุตฺ นี้.

อนึ่ง ท่านพระอานนท์ เมื่อจะกล่าวถ้อยคำอันแสดงถึงโยนิโสมนสิการ ด้วย เอวฺ นี้. จึงแสดงว่า ธรรมเหล่านี้ ข้าพเจ้าฟังด้วยใจ ข้าพเจ้าแทงตลอด ดีแล้วด้วยทิวฐิตี ดังนี้. เมื่อกล่าวถ้อยคำอันแสดงถึงการประกอบกรฟังด้วย สุตฺ นี้ จึงแสดงว่า ธรรมเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว ทรงจำไว้แล้ว ตั้งสมไว้แล้วด้วยปัญญา ดังนี้. เมื่อท่านจะแสดงอรรถและพยัญชนะให้บริบูรณ์ ด้วยคำแม่ทั้ง ๒ นั้น ย่อมให้การเอื้อเพื่อในการที่จะให้การฟังเกิดขึ้น เพราะว่า เมื่อบุคคลไม่ฟังธรรมอันบริบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ โดยเอื้อเพื่อเคารพยอม เป็นผู้เห็นห่างจากประโยชน์เกื้อกูลอันใหญ่ เพราะเหตุนี้ บุคคลพึงให้ความ เอื้อเพื่อเคารพในการฟังธรรมให้เกิดขึ้นเกิด.

อนึ่ง ด้วยคำทั้งสิ้นว่า เอวมมุเม สุตฺ นี้ ท่านพระอานนท์ เมื่อไม่ตั้ง ธรรมอันพระตถาคตประกาศแล้วไว้สำหรับตน จึงชื่อว่า ย่อมก้าวล่วงภูมิของ

อัสตบรูษ เมื่อปฎิญาณความเป็นสาวก ชื่อว่า ย่อมก้าวลงสู่ภูมิแห่งอัสตบรูษ.
ท่านพระอานนท์ ย่อมยังจิตของท่านให้หลีกออกจากอัสถรรวม และให้จิต
ของท่านดำรงไว้ในพระสัถธรรม โดยทำนองนั้นเหมือนกัน เมื่อท่านแสดงว่า
ก็พระดำรัสนี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นนั่นแหละ ข้าพเจ้าได้ฟังมา
อย่างเดียวเท่านั้น ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเปลื้องตนออก ย่อมแสดงอ้างพระศาสดา
ย่อมยังพระดำรัสของพระชินเจ้าให้แนบสนิท ย่อมยังธรรมเนติให้ดำรงอยู่.

อีกอย่างหนึ่ง พระอานนท์ เมื่อไม่ปฎิญาณ (ไม่รับรอง) ซึ่งความที่
พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นธรรมอันตนให้เกิดขึ้นได้เอง เปิดเผย
การได้ฟังมาตั้งแต่เบื้องต้น ด้วยบทว่า เอวมเม สุตฺตํ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมยัง
ความไม่มีศรัทธาให้พินาศ ย่อมยังศรัทธาสมบัติในธรรมนี้ให้เกิดขึ้นแก่เทวดา
และมนุษย์ทั้งปวงว่า พระดำรัสนี้ ข้าพเจ้าได้รับมาเฉพาะต่อพระพักตร์ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้แก้แล้วด้วยเวสัชชาญาณ ๔ ผู้ทรงไว้ซึ่งทศพลญาณ
ผู้ดำรงอยู่ในอาสภฐาน (ฐานะอันประเสริฐ) ผู้บันลือสีหนาท ผู้สูงสุดกว่า
สรรพสัตว์ ผู้เป็นใหญ่ในธรรม ผู้เป็นธรรมราชา ผู้เป็นธรรมาธิบดี ผู้มีธรรม
ดังประทีป ผู้มีธรรมเป็นสรณะ ผู้ยังจักรอันประเสริฐคือพระธรรมให้เป็นไปทั่ว
ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะพระองค์นั้น ในพระดำรัสนี้ใคร ๆ ไม่ควรทำความ
สงสัย หรือเคลือบแคลงในอรรถในธรรม ในบทหรือในพยัญชนะ ดังนี้
ด้วยเหตุนี้ท่านพระอรรถกถาจารย์จึงประพันธ์คำอันเป็นคาถาไว้ว่า

วินาสยติ อสุสทฺธํ

สทฺธํ วฑฺฒติ สาสนเณ

เอวมเม สุตฺตมิจฺเจตํ

วทํ โคตมสาวโก.

ท่านพระอานนท์ผู้เป็นสาวกของ

พระสมณโคตม กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้า

ได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ นี้ชื่อว่า ย่อมยังความ
เป็นผู้ไม่มีศรัทธาให้พินาศ ย่อมยังศรัทธา
สมบัติให้เจริญในพระพุทธศาสนา ดังนี้.

ว่าด้วย เอก์ สมัย

บทว่า เอก์ แสดงการกำหนดจำนวน. บทว่า สมัย แสดงสมัย
(คือ เวลา) ที่กำหนดไว้แล้ว. บทว่า เอก์ สมัย แสดงสมัยอันกำหนดไว้ไม่
แน่นอน.

สมยศัพท์ ในบทว่า สมัย นี้ ข้าพเจ้าเห็นใช้ในอรรถว่า ความ
พร้อมเพรียงกัน ในอรรถว่าขณะ ในอรรถว่ากาลเวลา ในอรรถว่าประชุม ใน
อรรถว่าเหตุและทิวฐิติ ในอรรถว่าได้เฉพาะ ในอรรถว่าละ ในอรรถว่า
แทงตลอด

จริงอย่างนั้น สมยศัพท์นี้ มีอรรถว่าพร้อมเพรียงกัน เช่นในประโยค
ว่า อปฺเปว นาม เสวปี อุตฺตมฺเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อฺปาทาย
ดังนี้ เป็นต้น แปลว่า หากว่าพวกเราอาศัยกาลเวลา และความพร้อมเพรียงกัน
ได้แล้ว ก็พึงเข้าไปในวันพรุ่งนี้.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าขณะ เช่นในประโยคว่า เอโก จ โข ภิกฺขเว
ขโณ จ สมโย จ พุรฺหมฺจริยวาทาย เป็นต้น แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็ขณะหนึ่ง สมัยหนึ่ง มีอยู่เพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์.

สมยศัพท์ มีอรรถว่า กาลเวลา เช่นในประโยคว่า อฺนุสมฺมโย
ปริพาหสมโย เป็นต้น แปลว่า เวลาร้อน เวลากระวนกระวาย.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าประชุม เช่นในประโยคว่า มหาสมโย ปวนสมฺมึ
 เป็นต้น แปลว่า ประชุมใหญ่ในป่าใหญ่.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าเหตุ เช่นในประโยคว่า สมโยปี โข เต...

อปปฏิวิโท อโหสิ เป็นต้น แปลว่า คู่ก่อนภัททาลี แม้เหตุนี้แล ได้เป็น
สมัยที่เธอยังมิได้แทงตลอดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ กรุงสาวัตถี แม้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงทราบเราว่า ภิกษุชื่อ ภัททาลี เป็นผู้ไม่กระทำให้
บริบูรณ์ในศึกษาในศาสนาของพระศาสดา ดังนี้ คู่ก่อนภัททาลี เหตุแม้นี้แล
ได้เป็นสมัยอันเธอไม่แทงตลอดแล้ว.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าทิลุ เช่นในประโยคว่า เตน โข ปน สมเยน...

อาราเม ปถิวสติ เป็นต้น แปลว่า ก็สมัยนั้นแล ปริพาชก ชื่อ อุกคาหมานะ
เป็นบุตรนางสมณมุณฑิกา อยู่อาศัยในอารามของนางมัลลิกา อันมีศาลา
หลังเดียวมีต้นมะพลับเรียงรายอยู่รอบเป็นที่สนทนากันถึงเรื่องทิลุ.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าได้เฉพาะ เช่นในคำประพันธ์เป็นคาถาว่า

ทิลุเจ ธมฺเม จ โย อตุโถ โย จตุโถ สมฺปรายิกโ
อตุถาภิสมยา ธีโร ปญฺชิตฺติ ปวฺจจติ

ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ เรา

กล่าวว่าเป็นบัณฑิต เพราะการได้เฉพาะ

ซึ่งประโยชน์ในทิลุธรรมและประโยชน์ที่

เป็นไปในสัมปรายิกภพ.

สมย ศัพท์ มีอรรถว่าละ เช่นในประโยคว่า สมฺมา มานาภิสมยา
อนุตมกาสิ ทุกฺขสุต เป็นต้น แปลว่า ได้กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์แล้ว
เพราะละมานานุสัยได้โดยชอบ.

สมย ศัพท์ มีอรรถว่าแทงตลอด เช่นในประโยคว่า ทุกฺขสุต
ปิพนฺนุโจ...อภิสมฺนุโจ เป็นต้น แปลว่า ทุกข์มีอรรถว่าบีบคั้น มีอรรถ

ว่าถูกปัจฉัยปรุงแต่ง มีอรรถว่าเราร้อน มีอรรถว่าแปรปรวน มีอรรถว่าพึง
แทงตลอด.

แต่ในปกรณ์นี้ สมย ศัพท์ มีอรรถว่ากาลเวลา ด้วยเหตุนี้ ท่าน
พระอานนท์จึงแสดงว่า สมัยหนึ่ง บรรดาสมัยทั้งหลาย อันเป็นประเภท
แห่งกาลเวลา มี ปี ฤดู เดือน กึ่งเดือน กลางคืน กลางวัน เช้า เย็น
เย็น ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม และครุหนึ่ง เป็นต้น.

ในคำว่า สมัยหนึ่ง นั้นในบรรดาสมัยทั้งหลายมีปีเป็นต้นเหล่านี้
พระสูตรใด ๆ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในปี ในฤดู ในเดือน ในปักษ์
ในเวลาอันเป็นส่วนกลางคืน ในเวลาอันเป็นส่วนกลางวัน ใด ๆ พระสูตรนั้น
ทั้งหมด ท่านพระอานนท์ทราบดีแล้ว กำหนดดีแล้วด้วยปัญญา แม้ก็จริง
ถึงอย่างนั้น ก็เพราะเมื่อพระเถระจะกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว
อย่างนี้ ในปีโน้น ในฤดูโน้น ในเดือนโน้น ในปักษ์โน้น ในกาลอันเป็น
ส่วนแห่งราตรีโน้น หรือว่าในกาลอันเป็นส่วนแห่งทิวาโน้น อย่างนี้ ใคร ๆ
ก็ไม่อาจเพื่อทรงจำไว้ได้หรือแสดงได้ หรือว่าให้ผู้อื่นแสดงได้โดยง่ายเลย
ทั้งจะต้องเป็นถ้อยคำที่ท่านต้องกล่าวมาก ฉะนั้น ท่านพระเถระจึงประมวล
ข้อความดังกล่าวแล้วนั้นไว้เพียงบทเดียวเท่านั้น ว่า สมัยหนึ่ง ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านพระอานนท์ ย่อมแสดงถึงสมัยทั้งหลายของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีประเภทแห่งกาลไว้มีใช้น้อย ตามที่ปรากฏแจ่มแจ้งใน
หมู่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ

สมัยที่พระองค์เสด็จก้าวลงสู่พระครรภ

สมัยที่พระองค์ประสูติ

สมัยที่พระองค์ทรงสดพระหฤทัย

สมัยที่พระองค์เสด็จออกผนวช

สมัยที่พระองค์ทรงชนะพญามาร

สมัยที่พระองค์ตรัสรู้

สมัยที่พระองค์ประทับเป็นสุขในทิณฐุธรรม

สมัยที่พระองค์ตรัสเทศนา

สมัยที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน

บรรดาสมาชิกเหล่านั้น สมัยหนึ่ง กล่าวคือ สมัยที่ตรัสเทศนาไว้.

อนึ่ง บรรดาสมาชิกแห่งญาณกิจและกรุณากิจ สมัยแห่งพระกรุณากิจ นี้ใด ในบรรดาสมาชิกที่ทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระองค์และเพื่อแก่บุคคลอื่น สมัยแห่งการปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลอื่นนี้ใด ในสมัยแห่งพระกรณียกิจทั้งสอง แก่ผู้ประชุม สมัยแห่งการทรงแสดงธรรมมีกถานี้ใด ในบรรดาสมาชิกแห่งเทศนาและปฏิบัติสมัยแห่งเทศนา นี้ใด ท่านพระอานนท์ กล่าวว่า "สมัยหนึ่ง" ดังนี้ หมายถึงใดสมัยหนึ่งในบรรดาสมาชิกเหล่านั้น.

ถามว่า ก็ในพระสูตรนี้ ท่านทำคำชี้แจงไว้ ด้วยตติยวิภังคิ ว่า เอก์ สมัย ไม่เหมือนในพระอภิธรรมซึ่งทำไว้ ด้วยสัตตมวิภังคิว่า ยสุมี สมเย กามาวจร และบทแห่งสูตรอื่นนอกจากพระอภิธรรมนี้ ก็ทำนิตเทศไว้ ด้วยกัมมวจนะว่า ยสุมี สมเย ภิกขเว วิวิจฺเจว กามเหิ แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด ภิกษุสังคแล้วจากกามทั้งหลาย ส่วนในพระวินัย ท่านทำนิตเทศไว้ ด้วย ตติยวิภังคิ ว่า เตน สมเยน พุฑฺโธ ภควา ดังนี้ เพราะเหตุไร.

ตอบว่า เพราะในพระอภิธรรม และพระวินัยมีอรรถเป็นเช่นนั้น แต่พระสูตรนี้มีอรรถเป็นอย่างอื่น.

* บางแห่งแสดง สมัยที่ปลงพระชนมายุสังขารด้วย

จริงอยู่ ในบรรดา ๓ ปิฎกนั้น ในพระอภิธรรมปิฎก และบทแห่ง
สูตรอื่นแต่อภิธรรมนี้ สมย ศัพท์ย่อมสำเร็จเนื้อความ มีอรรถแห่งอริกณะ
และมีการกำหนดซึ่งภาวะ (สภาวะธรรม) ด้วยภาวะเป็นอรรถ เพราะอริกณะ
มีอรรถเท่ากับสมยศัพท์ ซึ่งมีการเป็นอรรถ มีสมุหะเป็นอรรถ. สภาวะแห่ง
ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระอภิธรรมและ
บทแห่งสูตรอื่นแต่อภิธรรมนี้ ท่านกำหนดไว้ด้วยภาวะแห่งสมยะ กล่าวคือ
ขณะ สมวายะ (การประชุม) และเหตุ เพราะฉะนั้น เพื่อส่องอรรถนี้
ท่านจึงทำนิเทศไว้ในที่นี้ ด้วยกุ่มมวจนะ

แต่ในพระวินัย สมย ศัพท์ ย่อมให้สำเร็จกิจ มีเหตุเป็นอรรถ
และมีกณะเป็นอรรถ

จริงอยู่ สมัยใด เป็นสมัยพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท (พระวินัย)
สมัยนั้น แม้พระสาวกทั้งหลายมีพระสารีบุตรเป็นต้น ก็พึงรู้ได้โดยยาก เพราะ
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงบัญญัติสิกขาบททั้งหลาย โดยสมัยอันเป็นกาละ
เป็นเหตุและเป็นกณะนั้น ทรงพิจารณาอยู่ซึ่งเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบท
ได้เสด็จประทับ อยู่ในที่นั้น ๆ เพราะฉะนั้น เพื่อส่องอรรถนั้น ท่านจึงทำ
นิเทศสมยศัพท์ไว้ ด้วยกณมวจนะ ในพระวินัยนั้น.

ส่วนในพระสุตตันตปิฎก และในสูตรอื่นที่มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างนี้ สมย
ศัพท์ ย่อมสำเร็จอรรถแห่งอัจฉินตสังโยคะ ทุตติยาวิภคติ.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรนี้ หรือพระสูตรอื่น
ตลอดสมัยใด ได้เสด็จประทับอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ คือ พระกรุณาล่วง
ส่วนตลอดสมัยนั้นทีเดียว เพราะฉะนั้น เพื่อส่องความข้อนั้น ท่านจึงทำ
นิเทศไว้ ด้วยอุปโยควจนะ ทุตติยาวิภคติ ในพระสูตรนี้ ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงประพันธ์คำเป็นคาถาไว้ว่า

ตนุตฺ อุตฺมเวกฺขิตฺวา ภูมฺเมณ กรณฺณ จ

อณฺยุตฺร สมฺมโย วุฑฺโตะ อุปฺโยเคน โส อิทฺ

ท่านพิจารณาเนื้อความนั้น ๆ แล้ว

จึงกล่าวสมยศัพท์ในที่อื่น ๆ คือ ในพระ-

อภิธรรมด้วยกฺมมวจนะ (สัจจวิภังคิ) ใน

พระวินัยด้วยกรณวจนะ (ตติยาวิภังคิ) แต่

ในพระสุตตันตนี้ ท่านกล่าวสมยศัพท์

ด้วยอุปโยควจนะ (ทุตติยาวิภังคิ) ดังนี้

ส่วนพระโบราณณาจารย์ทั้งหลาย พรรณนาไว้ว่า สมยศัพท์นี้ต่างกัน แต่เพียงโวหารว่า ตสฺมี สมเย หรือว่า เตน สมเยน หรือว่า ตํ สมยํ เท่านั้น ในปิฎกทั้งสามนั้น สมย ศัพท์ มีอรรถเป็นกฺมมวจนะอย่างเดียว เท่านั้น เพราะเหตุนี้ นั่น แม้จะกล่าวว่ เอํ สมยํ ก็พึงทราบว่ มีอรรถ เท่ากับ เอกสฺมี สมเย ดังนี้.

ว่าด้วยบท ภควา

บทว่า ภควา ได้แก่ ครู. เพราะ บัณฑิตในโลกเรียกครูว่า ภควา จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นครูของสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพราะความ ที่พระองค์เป็นผู้วิเศษสุดโดยคุณทั้งปวง เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบคำว่ ภควา ดังนี้. แม้พระโบราณณาจารย์ทั้งหลายก็กล่าวว่

ภควาติ วจนํ เสฏฺฐ ภควาติ วจนมุตฺตมํ

คุรุการวฺยุฑฺโตะ โส ภควา เตน วุจฺจติ

คำว่ ภควา เป็นคำประเสริฐสุด

คำว่ ภควา เป็นคำสูงสุด พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าพระองค์นั้นควรแก่การเคารพโดย

ฐานครู เพราะเหตุ^{นั้น} พระองค์จึงทรง

พระนามว่า ภควา ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิตพึงทราบอรรถแห่งบท^{นั้น}โดยพิสดาร ด้วย
อำนาจแห่งคานานี้ว่า

ภคฺยว ฤคฺยว ยุตฺโต ภคฺเคหิ จ วิภตฺตว

ภตฺตว วนุตคฺมโน ภเวสุ ภควา ตโต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรง

มีโชค ทรงหักกิเลสได้แล้ว ทรงประกอบ

ด้วยภคธรรม ทรงจำแนกธรรม ทรงคบ

ธรรม ทรงคายการไปในภพทั้งหลายแล้ว

เหตุ^{นั้น} พระองค์ จึงทรงพระนามว่า ภควา

ดังนี้.

ก็อรรถแห่งภควานั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในนิเทศแห่งพุทธานุสสติ
ในปกรณ์พิเศษ ชื่อว่า วิสุทธิมรรค^{นั้น}เทียว.

ก็โดยลำดับแห่งถ้อยคำเพียงเท่านี้ พระอานนท์เมื่อแสดงธรรมตามที่ได้
ได้สดับมา ชื่อว่า ย่อมทำกรรมกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประจักษ์ไว้
ด้วยคำว่า เอวมุเม สุตฺ ในพระสูตรนี้ ด้วยคำ^{นั้น}แหละ ท่านพระอานนท์
ชื่อว่าให้ประชาชนผู้กระวนกระวายเพราะไม่ได้เห็นพระบรมศาสดาให้เบาใจว่า
ปาพจน์ (คือพระธรรมวินัย) นี้มีพระบรมศาสดาล่วงไปแล้วหาไม่ได้ พระธรรม
วินัย^{นี้} เป็นพระบรมศาสดาของท่านทั้งหลายดังนี้.

ด้วยคำว่า เอกิ สมฺย ภควา ท่านพระอานนท์ เมื่อแสดงซึ่งความ
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงมีอยู่ในสมัย^{นั้น} ชื่อว่า ย่อมประกาศการปริ-
นิพพานของรูปกาย ด้วยคำ^{นั้น}แหละ ท่านพระอานนท์ ชื่อว่า ยังประชาชน

ผู้มัวเมาในชีวิตให้เกิดการสลดใจ ทั้งให้ความอดสาหะในพระสัทธรรมเกิดขึ้นแก่ประชาชนว่า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นซึ่งมีพระวรกายเสมอด้วยแห่งเพชร ผู้ทรงกำลังสิบ ผู้แสดงอริยธรรมชื่ออย่างนี้ ๆ ยังเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ คนอื่นใดเล่าจะพึงมีความหวังในชีวิต ดังนี้.

อนึ่ง พระอานนท์ เมื่อกล่าวคำว่า เอว ชื่อว่า ย่อมแสดงถึงเทศนาสมบัติ เมื่อกล่าวว่า เม สุตฺ ชื่อว่า ย่อมแสดงถึงสาวกสมบัติ เมื่อกล่าวว่า เอก สมยฺ ชื่อว่า ย่อมแสดงถึงกาลสมบัติ เมื่อกล่าวคำว่า ภควา ชื่อว่า ย่อมแสดงถึงเทศกสมบัติ ดังนี้. บทว่า สวาทุถฺยิ ได้แก่ ในพระนครอันมีชื่ออย่างนี้. ก็คำว่า สวาทุถฺยิ นี้เป็นสัตตมวิภักตติ ลงในอรรถว่า ไกล. บทว่า วิหริติ เป็นคำแสดงถึงความพร้อมเพรียงด้วยวิหารธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอิริยาบถวิหาร ทิพยวิหาร พรหมวิหาร และอริยวิหาร โดยไม่แปลกกัน แต่ในที่นี้ คำว่า วิหริติ นี้เป็นคำแสดงถึงการประกอบด้วยอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอิริยาบถทั้งหลาย ชนิดต่าง ๆ มีการยืน การเดิน การนั่ง และการนอน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับยืนก็ดี เสด็จดำเนินไปก็ดี ประทับนั่งก็ดี บรรทมก็ดี บัณฑิต พึงทราบว่าย่อมประทับอยู่นั้นแหละ.

จริงอยู่ พระองค์ทรงบำบัดความลำบากแห่งอิริยาบถอย่างหนึ่ง ด้วยอิริยาบถอย่างหนึ่ง ทรงนำอัทธภาพไป คือ ให้เป็นไปมิให้ทรุดโทรม เพราะเหตุนี้ ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า ย่อมประทับอยู่ ดังนี้.

บทว่า เขตวเน ได้แก่ ในอุทยานของพระราชากุมาร ทรงพระนามว่า เขต. จริงอยู่ พระราชาอุทยานนั้น พระราชากุมารพระองค์นั้นทรงสร้างให้เจริญดีแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระราชาอุทยานนี้ จึงชื่อว่า เขตวัน ฉะนั้น พระอานนท์ จึงกล่าวว่า ณ พระเขตวันนั้น ดังนี้. บทว่า อนาถปิณฑิกสุต อาราม ความว่า ในพระอารามอันถึงการนับว่า เป็นของอนาถปิณฑิกคหบดี เพราะคหบดี ชื่อว่า อนาถปิณฑิกะมอบถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า

เป็นประมุข ด้วยการบริจาคเงินมีประมาณ ๕๔ โกลิ. ความสังเขปในพระสูตรนี้มีเพียงเท่านี้. ส่วนเนื้อความพิสดารพระอรธกถาจารย์พรรณนาไว้ในสัพพาสวสุตตวรรณาในอรธกถามัชฌิมนิกาย ชื่อ ปปัญจสุทนี.

ในข้อนี้ หากมีผู้ท้วงขึ้นว่า ถ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถีก่อน พระเถระก็ไม่ควรจะพูดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน ถ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันก่อน ก็ไม่น่าจะพูดว่า ประทับอยู่ที่พระนครสาวัตถี ดังนี้ เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่สามารถประทับอยู่ในสถานที่สองแห่งพร้อม ๆ กัน ในเวลาเดียวกัน.

ตอบว่า ข้อนั้น ไม่พียงเห็นอย่างนั้น เพราะข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว มิใช่หรือว่า คำว่า สวตฺถึ เป็นสัตตมวิภักติ ลงในอรธว่าโกลี ฉะนั้นในที่แม่นี้ เพราะเชตวันนี้ใด อยู่ใกล้พระนครสาวัตถี พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับอยู่ในที่นั้น ท่านพระอนนท์ จึงกล่าวว่า สวตฺถึ วิหริติ เชตวเน ซึ่งแปลว่า ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันใกล้พระนครสาวัตถี เปรียบเหมือนฝูงโคทั้งหลายเที่ยวไปใกล้แม่น้ำคงคาและแม่น้ำยมุนาเป็นต้น ชาวโลกย่อมเรียกว่า เที่ยวไปใกล้แม่น้ำคงคา เที่ยวไปใกล้แม่น้ำยมุนา ฉะนั้น.

จริงอยู่ คำว่า สวตฺถึ ท่านพระเถระกล่าวไว้เพื่อแสดงถึงโคจรคามของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น คำที่เหลือ ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงสถานที่อยู่อาศัยอันสมควรแก่บรรพชิต.

บทว่า อญฺญตรา เทวตา ได้แก่ เทพดาองค์หนึ่ง ซึ่งมีชื่อและโคตรมิได้ปรากฏ. ก็ในคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงทราบยิ่ง ซึ่งการบูชาของข้าพระองค์ พระองค์ได้ตรัสถึงวิมุตติอันเป็นธรรมสิ้นไปแห่งตัณหาแก่ยักษ์ผู้มีศักดาใหญ่คนหนึ่ง ด้วยธรรมอันสังเขป ดังนี้ แม้ท้าวสักกเทวราช ผู้ปรากฏแล้วท่านก็กล่าวว่า อญฺญตโร หมายถึงองค์หนึ่ง.

อนึ่ง คำว่า เทวดา นี้เป็นคำทั่วไปแก่เทวดาทั้งหลาย แม้แต่เทพธิดา
ทั้งหลาย แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาเทพบุตร. ก็เทพบุตรนั้นแล องค์ใด
องค์หนึ่งในบรรดาชั้นรูปาวจรภูมิ.

ว่าด้วยอภิกันตศัพท์

อภิกันตศัพท์ ในบทว่า อภิกุกนุตตาย รตติยา นี้ ปราภฏใน
อรรถว่า ความสิ้นไป ดี งาม ยินดี ยิ่งเป็นต้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น อภิกันตศัพท์ ปราภฏในอรรถว่า สิ้นไป
เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า อภิกุกนุตา ภนุเต รตติ นิภุขนุโต ปรม
ยาโม จิร นิสินโน ภิกขุสโฆ อุททิสตุ ภนุเต ภควา ภิกขุโน ปาภฏโมภุ
แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีสิ้นไปแล้ว ปฐมยามล่วงไปแล้ว พระ
ภิกษุสงฆ์นั่งแล้วสิ้นกาลนาน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด.

อภิกันตศัพท์ ในอรรถว่า ดี เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า อัย
อิเมถ์ จตุนนํ ปุคฺคลานํ อภิกุกนุตโร ปณิตฺตโร จ แปลว่า บุคคลนี้ดีกว่า
ประณีตกว่าบุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้.

โก เม วนุทติ ปาทานิ อิทธิยา ยสุสา ชล

อภิกุกนุเตน วณฺเณน สพฺพา โอภาสยํ ทิสา

ใครหนอ รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ด้วยยศ

มีวรรณงดงาม ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว

อยู่ มาไหว้เท้าของเรา.

อภิกกัณตศัพท ในอรรถว่า ยินดียิ่ง เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า

อภิกกนุตฺ โภ โคตมฺ อภิกกนุตฺ โภ โคตมฺ แปลว่า ข้าแต่พระโคตม

ผู้เจริญนำยินดียิ่ง ข้าแต่พระโคตม ผู้เจริญนำยินดียิ่ง.

แต่ในที่นี้ อภิกกัณตศัพท ใช้ในอรรถว่า สิ้นไป ด้วยคำนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เมื่อราตรีสิ้นไปแล้ว สิ้นไปรอบแล้ว. ในข้อนั้น ฟังทราบว่า เทวบุตรนี้มาแล้วในเวลาใกล้ที่สุดแห่งมัชฌิมยามทีเดียว.

ได้ยินว่า เทวดาทิ้งหลาย เมื่อมาสู่ที่บำรุงของพระพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมมาในเวลามัชฌิมยาม เท่านั้น นี่เป็นนิยามของเทวดาทิ้งหลาย. อภิกกัณตศัพท ในคำว่า อภิกกนุตฺวณฺณา นี้ ใช้ในอรรถว่า วรรณะงาม.

ว่าด้วยวิณศัพท

ก็วิณศัพท ปรากฏในอรรถได้หลายอย่าง เช่น ในอรรถว่า ผิว คุณความดี กุลวัคคะ (ชาติ) เหตุ ทรวดทรง ขนาด รูปร่างตนะ เป็นต้น.

ในบรรดาอรรถเหล่านั้น วิณศัพท ใช้ในอรรถว่า ผิว เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า สุวณฺณวณฺโณ ภควา แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า มีผิว เพียงดังวรรณะแห่งทองคำ.

วิณศัพท ในอรรถว่า คุณความดี (ฤติ) เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า กทา สพฺยุณฺหา ปน เต กหปติ สมณฺสฺส โคตมฺสฺส วณฺณา แปลว่า ลูกอ่อนคหบดี ท่านประมวลดคุณความดีของพระสมณโคตมมาไว้แต่เมื่อไร.

วิณณศัพท์ ในอรรถว่า ชาติ (กุลวคฺค) เช่นในประโยคที่มีอาทิ
อย่างนี้ว่า จตุตถาโร เม โภ โคตโม วรฺณา แปลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ
ชาติ ตระกูล สี่เหล่านี้.

วิณณศัพท์ ในอรรถว่า เหตุ (การณ) เช่นในประโยคมีอาทิอย่าง
นี้ว่า ในสังยุตตนิกายนสังยุตว่า

อถ เกน นุ วณฺณเณน คนฺชตฺถเ-
โนติ วุจฺจติ แปลว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุไร
เล่า ท่านจึงกล่าวว่า ขโมยกลืน.

วิณณศัพท์ ในอรรถว่า ทรวดทรง (สณฺฐาน) เช่นในประโยคมี
อาทิอย่างนี้ว่า มหฺนุตฺ หตฺถิธาชวนฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา แปลว่า นฤมิต-
ทรวดทรงเป็นพระยาช้างใหญ่.

วิณณศัพท์ ในอรรถว่า ขนาด (ปมาณ) เช่นในประโยคมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ตโยปตฺตลฺลสฺส วณฺณา แปลว่า ขนาด แห่งบาตร ๓ อย่าง.

วิณณศัพท์ ในอรรถว่า รูปร่างคนะ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า
วณฺโณ คนฺุโธ รโส โອชา แปลว่า สี กลิ่น รส โอชะ.

ในที่นี้ วิณณศัพท์นั้น ท่านใช้ในอรรถว่า ผิว ด้วยคำนั้นแหละ ท่าน
อธิบายว่า มีวรรณะงาม คือ ผิวงาม มีวรรณะน่าใคร่ มีวรรณะที่ชอบใจ.

จริงอยู่ เทวดาทั้งหลาย เมื่อมาสู่มนุษยโลก ละวรรณะที่มีอยู่ตามปกติ
และฤทธิ์ตามปกติแล้วทำอัทภาพให้หายบ ทำวรรณะได้มากอย่าง ทั้งทำฤทธิ์ก็
ได้หลายอย่าง เมื่อจะไปสู่สถานทั้งหลายมีสถานที่เป็นที่แสดงมหรสพ เป็นต้น
ย่อมมาด้วยกายอันตนตกแต่งแล้ว. เทวดาทั้งหลายชั้นกามาวจร แม้มีกาย
อันตนมิได้ตกแต่งแล้วก็สามารถเพื่อจะมาในที่นั้นได้ ส่วนเทวดาชั้นรูปาวจร
ไม่สามารถ อัทภาพของเทวดาเหล่านั้นแม้ทั้งหมดเป็นกายละเอียดยิ่ง การ

สำเร็จกิจด้วยอิริยาบถโดยอัทธานั้นมีอยู่. ด้วยเหตุดังนั้น เทวบุตรนี้ จึงมาด้วยการอันตนตกแต่งแล้วทีเดียว. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า
อภิกษุทวณฺณา มีวรรณะงาม.

ว่าด้วยเกวลศัพท์

เกวลศัพท์ ในคำว่า เกวลกပ္ป นี้ มีอรรถเป็นอเนก เช่นในอรรถว่า โดยไม่มีส่วนเหลือ โดยมาก ทั้งหมด ความมีไม่มาก มั่นคง การแยกออกจากกัน เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น เกวลศัพท์ มีความหมายถึง ความไม่มีส่วนเหลือ เช่นในประโยคมีคำว่า เกวลปริบุญฺณ ปริสุทฺธ พุรหมฺจริย เป็นต้น จงประกาศพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง.

เกวลศัพท์ มีความหมายว่า โดยมาก เช่นในประโยคมีคำว่า เกวลา อญฺคมคฺชา ปหฺตุ ขาทนีย โภชนีย อาทาย อุปฺสงฺกมิตฺตฺสนฺติ เป็นต้น แปลว่า ถือเอาขาทนียะ และโภชนียะจากแคว้นอังคะและมคธโดยมาก เพียงพอแล้วจักเข้าไป.

เกวลศัพท์ มีความหมายถึงทั้งหมด เช่นในประโยคที่มีคำว่า เกวลสุทฺทุกฺขกฺขนฺธสุทฺ สมฺภูทโย โหติ เป็นต้น แปลว่า สมุททัย ย่อมมีแก่กองทุกข์ทั้งหมด.

เกวลศัพท์ มีความหมายถึง ความมีไม่มาก เช่นในประโยคที่มีคำว่า เกวลํ สทฺฐามตฺตกํ นนฺ อยมายสุมา เป็นต้น แปลว่า ท่านผู้มีอายุ ให้ธรรมสักว่า ศรัทธามีประมาณไม่มากเป็นไปมิใช่หรือ.

เกวลศัพท์ มีความหมายถึง ความต้องการอย่างมั่นคง เช่นในประโยคที่มีคำว่า อายฺสมฺโต อนฺนุทฺตฺสฺส พาทิโก นาม สทฺฐิวินฺหาริโก เกวลํ

อัมภคทาย จิโต เป็นต้น แปลว่า ท่านพระอนรุทธะ มีสัทธาวิหาริก ชื่อว่า พาหิกะ ตั้งอยู่มั่นคงในการทำลายสงฆ์.

เกวลศัพท มีความหมายถึง การแยกจากหมู่ เช่นในประโยคที่มีคำว่า เกวลี วุสิตวา อุตตมปุริโส วุจฺจติ แปลว่า อยู่แยกกัน ท่านกล่าวว่าเป็นอุตตมบุรุษ. แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาเกวลศัพทที่ใช้ในความหมายถึงความไม่มีส่วนเหลือ.

ว่าด้วยกัปปศัพท

กัปปศัพทนี้ มีอรรถเป็นอเนก เช่นในอรรถว่า เขมมัน หรือวางใจได้ ในอรรถว่าโวหาร ในอรรถว่ากาล ในอรรถว่าบัญญัติ ในอรรถว่าการตัดหรือโกน ในอรรถว่า วิกัปปะ (ประมาณหรือควรว) ในอรรถว่า เลส (เลสณัย หรือข้ออ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ) ในอรรถว่าโดยรอบ เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น กัปปศัพทที่ใช้ในอรรถว่า เขมมัน เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า โอกปฺปณียเมตฺ โภโต โคตมสฺส ยถาคํ อรหโต สมนฺมาสมฺพุทฺทสฺส แปลว่า ข้อนั้น ควรวางใจได้ว่า ท่านพระโคตมผู้เจริญ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

กัปปศัพท ที่ใช้ในอรรถว่า โวหาร (คำชี้แจง) เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจหิ สมณกปฺเปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตูํ แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเพื่อการบริโภคผลโดยทำกัปปะของสมณะ ๕ อย่าง.

๑. กัปปะ ๕ ในพระวินัยเรียกว่าทำกัปปะคือ อคฺคิปริจิตํ ผลที่ทนไฟ ๒ สดฺดฺธิปริจิตํ ผลที่เจาะด้วยศาสตรา ๓ นขปริจิตํ ผลที่เจาะด้วยเล็บ ๔ อพិซฺชํ ผลที่ไม่เป็นพิษ ๕ นิพฺพญฺญฺชํ ผลที่เอามีดออกแล้ว

กัปปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า กาล เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า
เยน สุกฺกํ นิจฺจกปฺปํ วิหฺรามิ แปลว่า ทราบว่า เราจะอยู่ตลอดกาลเป็น
นิตย์.

กัปปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า บัญญัติ เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่าง
นี้ว่า อิจฺจายสฺมา กปฺโป แปลว่า ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้มีอายุ จึงมีชื่อว่า กัปปะ.

กัปปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า โคนตัด เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า
อลงฺกตา กปฺปิตเกสฺมสฺสุ แปลว่า โคนผมและหนวดเสร็จแล้ว.

กัปปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า วิกัปปะ (ประมาณและควร) เช่นใน
ประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า กปฺปติ ทฺวํกุณฺณกปฺโป แปลว่า ประมาณพระ-
อาทิศย์คัลล้อย ๒ องคฺฐิ ก็ควร.

กัปปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า เลส (เหตุเล็กน้อย) เช่นในประโยคที่
มีอาทิอย่างนี้ว่า อตฺถิ กปฺโป นิปฺหฺชิตฺตุํ แปลว่า เหตุเล็กน้อย เพื่อจะ
เอนกายมีอยู่.

กัปปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า โดยรอบ เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า
เกวลกปฺปิ เวพฺพูนํ โອภาเสตุวา แปลว่า ยังพระเชตวันโดยรอบทั้งสี่
ให้สว่างไสวแล้ว.

แต่กัปปศัพท์ ในที่นี้ท่านประสงค์เอาในอรรถว่า โดยรอบ เพราะ
ฉะนั้น ในคำว่า เกวลกปฺปิ เชตวนํ บัณฺฑิตพิงฺเห็นอย่างนี้ว่า ยังพระ-
วิหารเชตวันโดยรอบทั้งสี่ ดังนี้.

บทว่า โອภาเสตุวา ได้แก่ แผ่ไปซึ่งรัศมีอันเกิดขึ้นจากผ้า เครื่อง
ประดับและสร้อย กระทำให้มีรัศมีเดียวกัน ให้มีโอภาสเดียวกัน คุณพระจันทร์
และพระอาทิตย์.

๑. หมายถึงนามบัญญัติ คือการตั้งชื่อ

บพว่า เยน ในชื่อว่า เยน ภควา เตนุปลสงฺกมิ นี้ เป็นตติยาวิภคตติ
ลงในอรรถแห่งสัตตวิภคตติ ฉะนั้น พึงทราบเนื้อความในที่นี้ว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ ที่ใด เทวบุตรนั้นก็เข้าไปเฝ้า ณ ที่นั้น ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นเนื้อความในที่นี้ อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพึงเข้าไปเฝ้า ด้วยเหตุใด เทวบุตรนั้น ก็เข้าไป
เฝ้าแล้ว ด้วยเหตุนั้น ดังนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าอันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
พึงเข้าไปเฝ้า. ตอบว่า เพราะท่านเหล่านั้นมีความประสงค์เพื่อจะบรรลुकคุณ
วิเศษมีประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนต้นไม้ให้ที่ผลิตผลตลอดฤดูกาล อัน
ฝูงนกทั้งหลายพากันไปยังต้นไม้นั้น ด้วยประสงค์จะจักกินซึ่งผลมีรสอร่อย
ฉะนั้น.

อนึ่ง บพว่า อุปสงฺกมิ มีคำอธิบายว่า ไปแล้ว. บพว่า อุปสง-
กมิตุวา นี้เป็นบพแสดงถึงเวลาสิ้นสุดลงของเวลาเข้าเฝ้า. อีกอย่างหนึ่ง ข้อนี้มี
คำอธิบายว่า เทวบุตรนั้นไปแล้วอย่างนี้ คือไปสู่สถานที่สูงไถ่กว่านั้น
กล่าวคือ ที่ไถ่พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ก็มี.

บัดนี้ เทวบุตรนั้น มาสู่ที่บำรุงแห่งบุคคลผู้เลิศในโลก ด้วยประโยชน์
อันใด เป็นผู้ใคร่เพื่อทูลถามถึงประโยชน์อันนั้น จึงทำอัญชลีกรรมอันรุ่งเรือง
แล้วด้วยอันประชุมแห่งเล็บทั้งสิบ นมัสการประดิษฐานไว้เหนือศีรษะแล้ว
ได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ศัพท์ว่า เอกมฺหุตํ เป็นศัพท์แสดง
ภาวนปฐกกลิงค์ คุณในคำทั้งหลาย มีคำว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์หมุนเวียน
ไป มิได้สมมาเสมอกัน เป็นต้น. เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบเนื้อความใน
ที่นี้ว่า เทวบุตรนั้น ได้ยืนอยู่แล้วโดยกิริยาที่ยืนอยู่แล้วนั้น ชื่อว่า ยืนอยู่แล้ว

ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. อีกนัยหนึ่ง คำว่า เอกมุนต์ นี้ เป็นทุติยาวิภคติ ใช้ในอรรถแห่งสัตตมวิภคติ. บทว่า อฏฺฐาติ ได้แก่อยอมสำเร็จซึ่งอิริยาบถยืน.

จริงอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ควรเคารพในฐานะครู ย่อมยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง เพราะความที่คนเป็นผู้ฉลาดในการนั้น. ก็เทวดานี้เป็นองค์ใดองค์หนึ่ง ในบรรดาผู้เป็นบัณฑิตเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ดังนี้. ถามว่า ก็ยืนอยู่อย่างไร จึงชื่อว่า ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ตอบว่า เว้นโทษของการยืน ๖ อย่าง คือ

ยืนไกลเกินไป

ยืนใกล้เกินไป

ยืนเหนือลม

ยืนในที่สูง

ยืนตรงหน้าเกินไป

ยืนข้างหลังเกินไป

จริงอยู่ บุคคลผู้ยืนไกลเกินไปถ้าประสงคฺจะพูด ก็จะต้องพูดเสียงดัง ถ้ายืนใกล้เกินไปย่อมจะเบียดเสียดกัน ถ้ายืนเหนือลมย่อมเดือดร้อนด้วยกลิ่นตัว ถ้ายืนในที่สูงย่อมประกาศถึงความไม่เคารพ ยืนตรงหน้าเกินไปถ้าประสงคฺจะมองก็ต้องจ้องตากัน ยืนข้างหลังเกินไป ถ้าใครจะเห็นหน้าก็ต้องชะเง้อคอดู เพราะฉะนั้น แม้เทวบุตรนี้ ก็ยืนเว้นโทษ ๖ เหล่านี้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า เอกมุนต์ อฏฺฐาติ แปลว่า ได้ยืนอยู่แล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

บทว่า เอตทโวจ แยกบทเป็น เอตฺ อโวจ แปลว่า ได้กราบทูลคำนี้. บทว่า กลฺ ญฺ เป็นการณปุจฉา.

จริงอยู่ ความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข้ามโอฆะได้แล้ว ปรากฏแก่
หมื่นโลกธาตุ ด้วยเหตุ นั้น ความสงสัยของเทวดานี้ ในที่นี้ว่า ก็พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงข้ามโอฆะได้แล้วด้วยเหตุนี้ จะไม่ทรงทราบอะไร ๆ ย่อมไม่มี
ด้วยเหตุ นั้น เทวดานั้น เมื่อจะทูลถามถึงเหตุที่ทรงข้ามโอฆะนั้น จึงกราบทูล
อย่างนี้.

บทว่า มาริส นี้เป็นคำร้องเรียกด้วยถ้อยคำอันไพเราะ. อธิบายว่า
ผู้ไม่มีทุกข์ ดังนี้ ด้ว่าครั้งเมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ เมื่อใด บุคคลถูก
เสียบแทงหัวใจด้วยหลาว หรือเมื่อเราไหม้อยู่ในนรกสักพันปี ดังนี้ คำว่า
มาริสะ นี้ย่อมคลาดเคลื่อนไป เพราะว่าสัตว์นรกที่ชื่อว่า ผู้ไม่มีทุกข์หาไม่
สัตว์นรกเป็นผู้ไม่ปราศจากทุกข์ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านก็เรียกว่า
มาริส (ท่านผู้ไม่มีทุกข์) ด้วยเสียงของผู้เจริญแล้ว ได้ยินว่า ในกาลก่อน
โวหารว่า มาริส นี้เป็นของมนุษย์ต้นกัลป์ ผู้ไม่มีทุกข์ ผู้สมบูรณ์ด้วย
ความสุข ต่อมาภายหลัง ความทุกข์จะมีหรือไม่ก็ตาม ท่านก็ยังเรียกคำนี้
ด้วยเสียงของผู้เจริญแล้วนั้นแหละ เหมือนสระบัวทั้งหลาย ที่ไม่มีดอกบัวก็ดี
ไม่มีน้ำก็ดี ท่านก็เรียกว่า สระบัวฉะนั้น.

โอฆะ ๔ ในพระบาลีว่า โอมมตริ นี้คือ กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏฐิธัมมะ
และอวิชโชฆะ. ในโอฆะเหล่านั้น ความยินดีพอใจ ในกามคุณ ๕ ชื่อว่า
กาโมฆะ. ความยินดีพอใจในรูปารูปภพและความใคร่ในฉนาน ชื่อว่า ภโวฆะ.
ทิฏฐิ ๖๒ ชื่อว่า ทิฏฐิธัมมะ. ความไม่รู้ในสัจจะ ๔ ชื่อว่า อวิชโชฆะ.

ในบรรดาโอฆะ ๔ เหล่า นั้น กาโมฆะ ย่อมเกิดขึ้นในจิตตูปบาทอัน
สหรรคด้วยโลภะ ๘ ดวง. ภโวฆะ ย่อมเกิดขึ้นในจิตตูปบาทอันสหรรคด้วย

โลกทิฏฐิคติวิปยุต ๔ ดวง. ทิฏฐิโฆมะ ย่อมเกิดขึ้นในจิตตูปบาทอันสัมปยุต ด้วยทิฏฐิคติ ๔ ดวง. อวิชโฆมะ. ย่อมเกิดขึ้นในอกุศลทั้งปวง.

ก็ธรรมทั้งหมดนี้ ชื่อว่า โอฆะ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุนำสัตว์ไป และเพราะอรรถว่าเป็นหมูใหญ่. คำว่า เพราะอรรถว่าเป็นเหตุนำสัตว์ไป อธิบายว่า เป็นเหตุให้ตกไปในเบื้องต่ำ. จริงอยู่ โอฆะนี้ย่อมยังสัตว์ทั้งหลาย ที่อยู่ในอำนาจของคนให้ตกไปในเบื้องต่ำ คือ ให้เกิดในทุกข์ต่าง ๆ มีนรก เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เมื่อไม่ให้ไปในเบื้องบน คือ พระนิพพาน ย่อมให้ไปในเบื้องต่ำ คือ ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญานฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๘ ดังนี้บ้าง. คำว่า เพราะอรรถว่าเป็นหมูใหญ่ อธิบายว่า เพราะหมูแห่งกิเลส นี้ใหญ่แผ่กระจายอำนาจไปตั้งแต่เวจิมหานรกจนถึงภวักกภูมิ หมูแห่งกิเลสคือ โอฆะนี้ใด ชื่อว่า มีความยินดีพอใจในกามคุณ ๕ แม้ในโอฆะที่เหลือก็ขี้ขี้แหละ. บัณฑิตพึงทราบกิเลสชื่อว่า โอฆะ เพราะอรรถว่าเป็นหมูใหญ่ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อตริ อธิบายว่า เทวบุตรนั้น ทูลถามว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้บริสุทธิ์ พระองค์ข้ามโอฆะแม้ทั้ง ๔ นี้ด้วย อย่างไรหนอ ดังนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงวิสัชนาปัญหาของเทวดานั้น จึง ตรัสคำ เป็นต้นว่า อปฺปติฏฺฐิ ขฺวาทิ แปลว่า เราไม่พักอยู่เป็นต้น. บรรดา บทเหล่านั้น บทว่า อปฺปติฏฺฐิ แก่เป็น อปฺปติฏฺฐิหนฺโต แปลว่า ไม่พักอยู่. บทว่า อนายฺหิ แก่เป็น อนายฺหิหนฺโต แปลว่า ไม่เพียรอยู่ คือ ไม่พยายามอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปัญหากระทำให้เป็นคำอันลึกลับ ปิดบังแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

แม้เทวดาก็ฟังคำอันเป็นภายนอกก่อน ธรรมดว่า บุคคลผู้ข้ามโอฆะ ต้องยืนอยู่ในที่อันตนควรยืน ต้องพยายามในที่อันตนพึงข้ามจึงข้ามไปได้ แต่ พระองค์ตรัสว่า เราไม่พักอยู่ ไม่เพียรอยู่ ข้ามได้แล้วซึ่งกองกิเลส คือกิเลส

เพียงดั่งโอฆะ (ห้วงน้ำวน) อันแผ่ควบคุมไปตั้งแต่เวจันรกจนถึงภวักกภูมิ
ดังนี้ จิตของเขาก็จะเล่นไปสู่ความสงสัยว่า นั่นอะไรหนอ จึงชื่อว่า ไม่ทราบ
ซึ่งอรรถแห่งปัญหา. ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบำเพ็ญพระบารมี
ทั้งหลายแล้วแทงตลอดศัพัพัญญุตญาณ เพื่อต้องการจะตรัสสิ่งที่สัตว์ยังมีได้รู้
มิใช่หรือ. ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแทงตลอดศัพัพัญญุตญาณ เพื่อทรง
พระประสงค์จะตรัสคำเพียงเท่านั้นหามิได้. ก็เทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า
มี ๒ อย่าง คือ แสดงโดยนิกคหมุขะ และอนุคคหมุขะ. ในบรรดา ๒
อย่างนั้น บุคคลเหล่าใดมีความถือตัวว่าเป็นบัณฑิต ย่อมสำคัญในสิ่งที่ตนยัง
ไม่รู้ว่ามีแล้ว อุพราหมณ์ ๕๐๐ ที่บวชเป็นบรรพชิต เพื่อข่มมานะของ
พราหมณ์และบรรพชิตเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงธรรมเช่นกับ
พระสูตรทั้งหลายมีมูลปริยายสูตรเป็นต้น นี้ชื่อว่า นิกคหมุขเทศนา.
พระดำรัสนี้ สมดังที่ตรัสไว้ว่า ก่อนอนานนท์ เราจักกล่าวข่มบุคคลผู้ควรข่ม
เราจักยกย่องบุคคลผู้ควรยกย่อง ภิกษุใดมีธรรมเป็นสาระ ภิกษุนั้นจักดำรงอยู่
ดังนี้.

ส่วนชนเหล่าใด เป็นผู้ตรง ใครต่อการศึกษา พระผู้มีพระภาคเจ้า
ย่อมแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้นกระทำให้เป็นผู้รู้ได้ง่าย เช่นในสูตรทั้งหลายมี
อากังเขยยสูตรเป็นต้น ทั้งยังชนเหล่านั้นให้ปลอดโปร่งใจ เช่นในคำว่า
ดูก่อนตีสสะผู้ยินดียิ่ง ดูก่อนตีสสะผู้ยินดียิ่ง ... ด้วยโอวาทอันเรากล่าวแล้ว
ด้วยการศึกษาอันเรากล่าวแล้ว ด้วยอนุศาสนอันเรากล่าวแล้ว ดังนี้ นี้ชื่อว่า
อนุคคหมุขเทศนา.

ก็เทวบุตรนี้มีมานะกระด้าง (มีความกระด้างด้วยการถือตัว) สำคัญ
ตนว่าเป็นบัณฑิต. ได้ยินว่า เทวบุตรนั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เราข่อมรู้
โอฆะ ข่อมรู้ซึ่งความที่พระตถาคตเจ้า ทรงข้ามโอฆะได้แล้ว แต่ว่าเรายังไม่รู้

เหตุเพียงเท่านี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข้ามโอฆะ ด้วยเหตุนี้ได้อย่างไร
ดังนี้ เราจักรู้orroธอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบนั้นแหละ คำใดน้อยหรือ
มากที่เรายังไม่รู้ เราจักรู้คำนั้นอันพระผู้มีพระภาคตรัสบอกแล้วทีเดียว เพราะ
ว่าคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างไรนั้นเรายังไม่ทราบ ดังนี้.

ลำดับนั้น พระบรมศาสดา จึงตรัสปัญหาทำให้เป็นปัญหาซ่อนเร้น
(คือเข้าใจยาก) ด้วยพระดำริว่า เทวบุตรนี้ยังไม่ละมานะนี้ ก็ไม่ควรเพื่อจะ
รับธรรมเทศนา เปรียบเหมือนผ้าที่ยังเศร้าหมอง (ยังไม่ซักให้สะอาด) ไม่
ควรจะข้อมสื เราจักข่มมานะของเทวบุตรนี้ก่อน แล้วจักประกาศเนื้อความนั้นอีก
แก่เธอโดยไม่มีจิตต่ำเช่นนี้ตามอยู่ ดังนี้.

แม้เทวบุตรนั้นก็เป็นผู้มีมานะอันพระองค์นำออกแล้ว และเทศนานั้น
ฟังทราบโดยคำถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไป เพราะความที่เธอเป็นผู้มีมานะอันพระองค์
นำออกแล้วนั้นแหละ ทั้งเนื้อความนี้ก็เป็นผู้มีมานะอันพระองค์นำออกแล้วนั้นแหละ

เทวบุตรทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ทุกข์ ก็พระองค์ไม่พักไม่เพียร
ข้ามโอฆะได้อย่างไรเล่า ข้าพระองค์จะทราบได้โดยประการใด ขอพระองค์จง
ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์โดยประการนั้นเถิด ดังนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสตอบปัญหาแก่เทวบุตรนั้น
จึงตรัสว่า ยทา สุวาทิ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยทา สุวาทิ
ก็เป็น ยสุมี กาลเอ อหิ (แปลว่าในกาลใดเรา). สุอักษร เป็นเพียงนิบาต.
ก็สุอักษรในที่นี้ฉันใด ในบททั้งปวงก็ฉันนั้น. บทว่า สีสัทธา มิ ความว่า เมื่อ
เราไม่ข้ามก็จมอยู่ในที่นั้นนั้นแหละ. บทว่า นิพพุตฺตานิ ความว่า เมื่อเราไม่
อาจเพื่อดำรงอยู่ ก็ยอมเป็นไปล่วงปัญหาแม้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว อย่างนี้
ว่าเราไม่พักไม่เพียรข้ามโอฆะได้แล้ว ดังนี้ แม้จะเป็นปัญหาอันเทวดาทราบแล้ว
แต่ก็ไม่แจ่มแจ้ง เพราะเห็นโทษคือความไม่เข้าใจในเพราะการหยุดอยู่และใน

ความพยายามเพื่อกระทำอรรถนั้นให้ปรากฏ ท่านจึงแสดงธรรมอันเป็นหมวด
ทุกะ ๘ หมวด.

จริงอยู่ ว่าด้วยอำนาจกิเลส เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม.
ว่าด้วยอำนาจกิสังขาร เมื่อบุคคลเพียร ชื่อว่า ย่อมลอย. อีกอย่างหนึ่ง
ว่าด้วยตัณหาและทิฐิ เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม. ว่าด้วยอำนาจแห่ง
กิเลสที่เหลือและกิสังขารทั้งหลาย เมื่อบุคคลเพียร ชื่อว่า ย่อมลอย.
อีกอย่างหนึ่ง ว่าด้วยอำนาจแห่งตัณหา เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม.
ว่าด้วยอำนาจแห่งทิฐิ เมื่อบุคคลเพียร ชื่อว่า ย่อมลอย. อีกอย่างหนึ่ง
ว่าด้วยสัสสตทิฐิ เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม. ว่าด้วยอุจเฉททิฐฐิ
เมื่อบุคคลเพียรชื่อว่า ย่อมลอย เพราะว่าภวทิฐิ ยึดมั่นในมานะอันเฉื่อยชา
แต่ภวทิฐิยึดมั่นในการเล่นเลยไป. อีกอย่างหนึ่ง ว่าด้วยอำนาจการติด
(ลินะ) เมื่อพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม. ว่าด้วยอำนาจอุทธัจจะ เมื่อเพียร ชื่อว่า
ย่อมลอย.

อนึ่ง ว่าด้วยกามสุขัลลิกานุโยค เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม.
ว่าด้วยอหัตถกิลมถานุโยค เมื่อเพียรชื่อว่า ย่อมลอย. ว่าด้วยอำนาจแห่ง
อกุสลาภิสังขารทั้งหมด เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม. ว่าด้วยอำนาจแห่ง
กุสลาภิสังขารอันเป็นโลกีย์ทั้งหมด เมื่อบุคคลเพียร ชื่อว่า ย่อมลอย. ข้อนี้
สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

เสยฺยถาปี จุนฺท เยเกจิ อกุสลา ฐมฺมา สพฺเพ เต อโธ ภาคํ
คมนียา เยเกจิ กุสลา ฐมฺมา สพฺเพ เต อุปริ ภาคํ คมนียา ดังนี้
แปลว่า คู่ก่อนจุนทะ อกุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ อกุศลธรรมทั้งหมด

เหล่านั้น ฟังส่งไปในเบื้องต่ำ กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ กุศลธรรมทั้งหมดเหล่านั้น ฟังส่งไปในเบื้องบน.

เทวดาฟังวิสัยนาปัญหาแล้วดำรงอยู่ในโศคาปัดติผล เป็นผู้ยินดีแล้ว เลื่อมใสแล้ว ประกาศอยู่ซึ่งความยินดีและความเลื่อมใสของตนแล้ว จึงกล่าวคำเป็นคาถาว่า จิรสุต วัต เป็นต้น แปลว่า นานหนอ ข้าพเจ้าจึงจะเห็นจิณาสวพราหมณ์ ผู้ดับรอบแล้ว ไม่พักไม่เพียรอยู่ ข้ามค้นหาเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวในโลก. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิรสุต ความว่า โดยกาลอันล่วงไปแห่งกาลนาน.

ได้ยินว่า เทวดานี้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ จำเดิมแต่พระองค์ปรินิพพานแล้ว ยังไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นในระหว่างกาลอันยาวนานนี้ เพราะฉะนั้น ครั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าในวันนี้ จึงได้กราบทูลอย่างนี้. ถามว่า ก็ในกาลก่อนแต่กาลนี้ เทวดาองค์นี้ ไม่เคยเห็นพระบรมศาสดา หรือ. ตอบว่า เห็นหรือไม่เห็น จงยกไว้ เพราะอาศัยทัสสนะ (คือบรรลุนิพพาน) ก็สมควรจะกล่าวอย่างนี้.

บทว่า พุราหุณฺณ ได้แก่ จิณาสวพราหมณ์ ผู้มีบาปอันปิดกั้นแล้ว. บทว่า ปรินิพพุตฺติ ได้แก่ ผู้ดับรอบแล้ว ด้วยการดับซึ่งกิเลส. บทว่า โลก ได้แก่ ในสัตว์โลก. ในบทว่า วิสตุตฺติ นี้ ค้นหา ท่านเรียกว่า เครื่องเกาะเกี่ยว เพราะเหตุที่มีการพัวพันและความอยากในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปารมณ์ เป็นต้น อธิบายว่าเทวดากราบทูลว่า นานหนอ ข้าพเจ้าจึงจะเห็นจิณาสวพราหมณ์ ผู้ไม่พักไม่เพียรอยู่ ผู้ข้ามได้แล้ว ผ่านพ้นไปแล้ว คือ รื้อถอนออกแล้วซึ่งค้นหาอันเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวนั้น ดังนี้. บทว่า สมฺนุญ-

โธ สตฺถา อโหสิ ความว่า พระศาสดาทรงชื่นชมถ้อยคำของเทวดาผู้มี
อัจฉาศัยอันแน่วแน่ ด้วยพระทัยเท่านั้น. บทว่า อนุตฺตราชฺย ความว่า เทวดา
นั้นละกายอันตนตกแต่งแล้วดำรงอยู่ในกาย อันเป็นอุปาทินนกะตามปกติของตน
เพราะมีความหวังอันสำเร็จแล้ว มีที่พึ่งอันได้แล้ว ได้บูชาพระทศพล ด้วย
ของหอมทั้งหลาย และพวงดอกไม้ทั้งหลาย แล้วกลับไปสู่พิภพของตน ดังนี้แล.

จบอรรถกถาโอมตรณสูตรที่ ๑

๒. นิโมกขสูตร

[๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดาคู่หนึ่ง มีวรรณงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กราบทูล คำนี้อะไรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ พระองค์ย่อมทรงทราบมรรคเป็นทางหลีกพ้น ผลเป็นความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สงัด ของสัตว์ทั้งหลายหรือหนอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ท่านผู้มีอายุ เรา รู้จักมรรคเป็นทาง หลีกพ้นผลเป็นความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สงัด ของสัตว์ทั้งหลายโดยแท้จริง.

ท. ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ก็พระองค์ย่อมทรงทราบมรรคเป็นทาง หลีกพ้นผลเป็นความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สงัด ของสัตว์ทั้งหลายอย่างไรเล่า.

[๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสัชนาโดยคานี ว่า

ท่านผู้มีอายุ เพราะความสิ้นภพอันมี
ความเพลิดเพลนเป็นมุต เพราะความสิ้น

แห่งสัญญาและวิญญาณ เพราะความดับ
เพราะความสงบแห่งเวทนาทั้งหลาย เรา
ย่อมรู้จักมรรคเป็นทางหลีกพ้น ผลเป็น
ความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สัจด์ ของ
สัตว์ทั้งหลายอย่างนี้.

อรรถกถานิโมกขสูตร

บัดนี้ ตั้งแต่สูตรที่ ๒ เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะข้อความที่มาแล้วในสูตร
ที่ ๑ และข้อความที่ง่ายแล้วจักพรรณานื่อความที่ยังไม่ได้พรรณานื่อ
ความที่ยังไม่แจ่มแจ้งเท่านั้น.

บทว่า ชานาติ โน ท่านแก้เป็น ชานาติ นุ แปลว่า ย่อมทรง
ทราบ หรือหนอ. บทว่า นิโมกข์ เป็นต้น เป็นชื่อของธรรมทั้งหลาย
มีมรรคเป็นต้น. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมหลีกพ้นจากเครื่องผูก คือกิเลส
ได้ด้วยมรรค เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ มรรคเป็นทางหลีกพ้น ของสัตว์
ทั้งหลาย ดังนี้. ส่วนในขณะแห่งผล สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นหลุดพ้นแล้วจาก
เครื่องผูก คือ กิเลส เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ ผลเป็นความหลุดพ้น
ของสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้. ทุกข์ทั้งปวงของสัตว์ทั้งหลายย่อมสงบ ระวังไปเพราะ
บรรลुพระนิพพาน ฉะนั้น จึงกล่าวว่ พระนิพพานเป็นที่สัจด์ ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหมดเหล่านี้ (มรรค ผล) เป็นชื่อของพระ-
นิพพานนั้นแหละ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลาย ย่อมพ้น ย่อมหลุดพ้น ย่อมสงบ

ระงับจากทุกข์ทั้งหมดเพราะบรรลุพระนิพพาน เพราะฉะนั้น นิพพานนั้นแล
ท่านจึงกล่าวว่า นิโมกฺโข หลีกพ้น ปโมกฺโข หลุดพ้น วิเวโก ที่สงัด
ดังนี้ ทีเดียวกะ. บทว่า ชานามิ ขฺวหา แปลว่า เราย่อมรู้จักโดยแท้จริง.
โฆ อักษร ใช้ในความหมายว่า แท้จริง อธิบายว่า เราย่อมรู้ได้โดยแท้จริง.
จริงอยู่ เรา (พระตถาคต) ยังบารมี ๓๐ ทศ ให้เต็มแล้วแทงตลอดสัพพัญญู-
ตญาณ เพื่อรู้ธรรมอันเป็นทางหลีกพ้นของสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น นั้นแหละ
ด้วยเหตุนี้ เราจึงบันลือสีหนาท. ได้ยินว่า สูตรนี้ ชื่อว่า พุทธสีหนาท. บทว่า
นनुทิกวปริกฺขยา อธิบายว่า เพราะความสิ้นไปรอบแห่งกัมมภพอันมีความ
เพติดเพลินเป็นมูล แม้จะกล่าวว่า เพราะความสิ้นไปแห่งความเพติดเพลิน
และภพ ดังนี้ก็ควร. ในปฐมนัยนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ สังขารชั้น ๓ อัน
กัมมภพถือเอาแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอภิสังขารคือกรรม ๓ อย่าง. ชั้น ๒
(เวทนาและสัญญาชั้น ๓) อันสัมปยุตด้วยธรรม (สังขารชั้น ๓) นั้น อันสัญญา
และวิญญาณชั้น ๓ ถือเอาแล้ว. แต่เวทนาอันสัมปยุตด้วยชั้น ๓ (สัญญาสังขาร
วิญญาณชั้น ๓) เหล่านั้น ท่านถือเอาแล้ว ด้วยการถือเอานามธรรมเหล่านั้น
เพราะฉะนั้น นิพพาน ซึ่งดับกิเลสยังมีชีวิตอยู่ (สอุปาทิเสสนิพพาน) อัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยสามารถแห่งความไม่มีต่อไป (คือเป็นที่สงัด)
แห่งนามชั้น ๔ อันเป็นอุปาทินนกะ ดังนี้. ในบทว่า เวทนานัน
นิโรธาอุปสมา ได้แก่ เพราะความดับ และเพราะความสงบแห่งเวทนา
อันเป็นอุปาทินนกะ. ในพระบาลีนั้น ชั้น ๓ อันสัมปยุตด้วยเวทนานั้น เป็น
ธรรมอันท่านถือเอาแล้ว โดยการถือเอาเวทนาเทียว. แม้รูปชั้น ๓ ท่านก็ถือ
เอาด้วยสามารถแห่งวัตถุและอารมณ์ของนามชั้น ๓ เหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้ นิพพาน

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 43

อันไม่มีกัมมชรูปและวิบากขันธเหลืออยู่ (อนุปาติเสสนิพพาน) จึงตรัสไว้
ด้วยสามารถแห่งความไม่มีต่อไป (คือเป็นที่สงัด) แห่งขันธ ๕ อันเป็นอนุ-
ปาตินนกะ ดังนี้ ด้วยประการฉะนี้.

แต่ในนัยที่ ๒ สังขารขันธ ท่านถือเอาโดยการถือเอานันท์ คือความ
เพติดเพลิน. รูปขันธกล่าวคือ อุปัตติภพ ท่านถือเอาโดยการถือเอาภพ.
เมื่อว่าโดยย่อ ขันธ ๓ เป็นธรรมอันท่านถือเอาแล้ว ด้วยสัญญาขันธเป็นต้น
ทีเดียว. บัณฑิตพึงทราบว่ พระนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว
ด้วยอำนาจแห่งความไม่มีต่อไป (คือเป็นที่สงัด) แห่งขันธ ๕ เหล่านี้ ดัง
พรรณนามาฉะนี้. พระเถระผู้เรียนคัมภีร์นิกาย ๔ ชอบใจนัยนี้ทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยังเทศนาให้จบลงแล้วด้วยสามารถแห่งพระ
นิพพาน ด้วยประการฉะนี้ แล.

จบอรรถกถานิโมกขสูตรที่ ๒

๓. อุปเนยยสูตร

[๗] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คำถาปนีสำนึกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชีวิตคืออายุมีประมาณน้อย ถูกต้อง
เข้าไปเรื่อย เมื่อบุคคลถูกชราต้อนเข้าไป
แล้ว ย่อมไม่มีผู้ป้องกัน บุคคลเมื่อเห็น
ภัยนี้ในมรณะ พึงทำบุญทั้งหลายที่นำ
ความสุขมาให้.

[๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชีวิตคืออายุมีประมาณน้อย ถูกต้อง
เข้าไปเรื่อย เมื่อบุคคลถูกชราต้อนเข้าไป
แล้ว ย่อมไม่มีผู้ป้องกัน บุคคลเมื่อเห็น
ภัยนี้ในมรณะ พึงละอามิสในโลกเสีย มุ่ง
สันติเถิด.

อรรถกถาอุปเนยยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุปเนยยสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า **อุปเนยติ** ได้แก่ ย่อมสิ้นไปโดยรอบ ย่อมดับ หรือว่า ย่อมมาถึง คือ ย่อมเข้าถึงมรรณะโดยลำดับ. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ผุงโค อันนายโคบาลย่อมต้อนรับ ฉันทิ ชีวิตนี้ ก็ฉันทิ อันชราย่อมต้อนรับสู่สำนักแห่งความตาย. บทว่า **ชีวิต** ได้แก่ ชีวิตินทรีย์. บทว่า **อุปปี** แปลว่า เล็กน้อย คือ นิดหน่อย.

บัณฑิต พึงทราบ ความที่ชีวิตคือ อายุนั้นเป็นของน้อย โดยอาการ ๒ อย่าง คือชื่อว่าน้อย เพราะความที่ชีวิตนั้นเป็นไปกับด้วยรส คือ ความเสื่อมสิ้นไป และเพราะความที่ชีวิตนั้นประกอบด้วยขณะ คือครู่เดียว.

จริงอยู่ เพราะพระบาลีว่า โย ภิกขเว จิร ชีวิต โส วสุสสत्

อุปปี वा ภियโย แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดเป็นอยู่นาน บุคคลนั้นก็พึงเป็นอยู่ร่อยปี ต่ำกว่าบ้าง เกินกว่าบ้าง ดังนี้ จึงชื่อว่า น้อย เพราะความที่ชีวิตนั้นเป็นไปกับด้วยรส คือความเสื่อมสิ้นไป.

ก็เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ ขณะแห่งชีวิตของสัตว์ทั้งหลายน้อยมาก (เกินเปรียบ) คือสักว่าเป็นไปเพียงจิตดวงเดียวเท่านั้น (ว่าโดยปรมัตถ์ ขณะมี ๓ คือ อุปาทขณะ ฐิตีขณะ ภัททขณะ) จึงชื่อว่า น้อย เพราะความที่ชีวิตนามนั้นเป็นของเป็นไปกับด้วยขณะ. อุปมาด้วยล้อแห่งรถ แม้เมื่อหมุนไป ย่อมหมุนไปโดยส่วนแห่งกรรตหนึ่งเท่านั้น แม้เมื่อหยุดอยู่ ก็ย่อมหยุดโดยส่วนแห่งกรรตหนึ่งนั่นแหละ ฉันทิ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปในขณะแห่งจิต

ดวงหนึ่ง ก็จันนั้นเหมือนกัน ครั้นเมื่อจิตดวงนั้นสักว่าแตกดับแล้ว ท่านก็
เรียกว่า สัตว์ตายแล้ว เหมือนคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อดีต จิตตกุขณ ชีวิตถ

น ชีวติ น ชีวิสฺสติ

อนาคเต จิตตกุขณ

น ชีวิตถ น ชีวติ ชีวิสฺสติ.

ปัจจุปปนฺเน จิตตกุขณ

น ชีวิตถ ชีวติ น ชีวิสฺสติ.

ในขณะที่แห่งจิตอันเป็นอดีต บุคคล
ชื่อว่า เป็นอยู่แล้วมิใช่กำลังเป็นอยู่ มิใช่
จักเป็นอยู่ ในขณะแห่งจิตอันเป็นอนาคต
บุคคล ชื่อว่า จักเป็นอยู่ มิใช่เป็นอยู่
แล้ว มิใช่กำลังเป็นอยู่ ในขณะแห่งจิตอัน
เป็นปัจจุบัน บุคคลชื่อว่ากำลังเป็นอยู่ มิ
ใช่เป็นอยู่แล้ว มิใช่จักเป็นอยู่.

ชีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา

เอกจิตฺตสมายุตฺตา ลหุโส วตฺตเต ขโณ.

ชีวิต อตฺตภาพ สุขและทุกข์ทั้งหมด
ประกอบด้วยจิตดวงเดียว ขณะของจิตนั้น
ย่อมเป็นไปเร็วพลัน.

เย นิรุทฺธา มรณฺตสฺส ติฏฺฐมานสฺส วา อิธ

สพฺเพปิ สทิสฺสา ขนฺธา คตา อปฺปฏิสฺสนฺธิยา.

จิตเหล่านี้ ของสัตว์ที่กำลังดำรงอยู่
หรือกำลังตาย แยกดับไปแล้วในประวัติ-
กาลนี้ จิตเหล่านั้นทั้งหมด หาได้กลับมา
เกิดอีกไม่ แม้ชั้นทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน.

อนิพพุตเตน น ชาโต ปจฺจุปฺปนฺเนน ชีวิติ
จิตฺตภฺงคมฺโตะ โลโก ปญฺญตฺตติ ปรมตฺตติยา.

เพราะจิตไม่เกิด สัตว์โลกก็ชื่อว่า
ไม่เกิด เพราะจิตเกิดขึ้นเฉพาะหน้า สัตว์
โลกก็ชื่อว่า เป็นอยู่ เพราะความแตกดับ
แห่งจิต สัตว์โลก จึงชื่อว่า ตายแล้ว นี้
เป็นบัญญัติเนื่องด้วยปรมัตถ์.

บทว่า ชรูปนตสฺส อธิบายว่า เมื่อบุคคลเข้าถึงชราแล้ว หรือว่า
เมื่อบุคคลถูกชราต้อนเข้าไปสู่สำนักแห่งความตาย. บทว่า น สฺนฺติ ตาณา
อธิบายว่า ใคร ๆ ชื่อว่าสามารถเพื่อจะให้ความป้องกัน คือ ให้ความปลอดภัย
ให้เป็นที่พึ่งอาศัยได้ ย่อมไม่มี. บทว่า เอตํ ภยํ ความว่า ภัยนี้มี ๓ อย่าง
คือ การเข้าถึงความตายแห่งชีวิตินทรีย์ ความที่ชีวิตินทรีย์มีอายุเล็กน้อย และ
ความที่ไม่มีเครื่องต้านทานของบุคคลผู้อันชราต้อนไปแล้ว อธิบายว่าเป็นที่ตั้ง
แห่งภัย (ภยวตฺตฺถ) คือ เป็นเหตุแห่งภัย (ภยการณํ). บทว่า ปุญฺญานํ กิรราถ
สุขาวหานํ ได้แก่ วิญญูชนพึงทำบุญทั้งหลายอัน นำความสุขมาให้ คืออัน
ให้ซึ่งความสุข. ด้วยเหตุนี้ นั่น เทวดาหมายเอารูปาวจรฌาน จึงถือเอาบุพ-
เจตนา มุญจนเจตนา และอปรเจตนาแล้วกล่าวถึงบุญทั้งหลาย ด้วยสามารถ

แห่งคำพหูพจน์. และถือเอาความชอบใจในฉาน ความใคร่ในฉาน และความ
สุขในฉานแล้ว จึงกล่าวว่า บุญทั้งหลายนำความสุขมาให้ดังนี้.

ได้ยินว่า เทวดานั้น ได้มีความคิดว่า โอหนอ สัตว์ทั้งหลายเจริญ
ฉานแล้ว มีฉานยังไม่เสื่อม กระทำกาละแล้ว พึงดำรงอยู่ในพรหมโลกตลอด
เวลาอันยาวนาน คือประมาณ ๑ กัปบ้าง ๔ กัปบ้าง ๘ กัปบ้าง ๑๖ กัปบ้าง ๓๒
กัปบ้าง ๖๔ กัปบ้าง ดังนี้ เพราะตนเองเกิดในพรหมโลกที่มีอายุยาวนานจึง
เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้กำลังตาย กำลังเกิดที่มีอายุน้อยในเทวดาชั้นกามาจรเบื้อง
ต่ำ เช่นกับการตกลงแห่งเมล็ดฝนพอลูกกระทบก็แตกไป เพราะฉะนั้น จึง
กล่าวแล้วอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า ก็เทวดานี้ ย่อมกล่าววิภูฏกถา
(ถ้อยคำอันเป็นไปในวิภูฏกะ) อันไม่เหมาะสม เมื่อจะทรงแสดงวิภูฏกถาแก่
เทวดานั้น จึงตรัสพระคาถาที่ ๒.

บรรดาบทแห่งคาถาที่ ๒ เหล่านั้น บทว่า โลกามิสฺส ได้แก่โลกามิส
๒ อย่าง คือปริยายโลกามิส (โลกามิสที่เป็นเหตุ) นิปปริยายโลกามิส (โลกามิส
ที่ไม่เป็นเหตุ) วิภูฏกะอันเป็นไปในภุมิ ๓ เรียกว่า ปริยายโลกามิส. ปัจจัยคือ
เครื่องอาศัย ๔ อย่าง เรียกว่า นิปปริยายโลกามิส. ในที่นี้ ท่านประสงค์เอา
ปริยายโลกามิส อันที่แท้ แม้นิปปริยายโลกามิสก็ควรในที่นี้เหมือนกัน.

บทว่า สนฺติเปกฺโข อธิบายว่ามุ่งอยู่ ต้องการอยู่ ปรารถนาอยู่ซึ่ง
สันติอันยั่งยืนกล่าวคือพระนิพพาน.

จบอรรถกถาอุปกเนยยสูตรที่ ๓

๔. อังเจนติสูตร

[๙] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คำถาปนีสำนึกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรี
ทั้งหลายย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละ
ลำดับไป บุคคลเมื่อเห็นภยันี้ในมรณะ
พึงทำบุญทั้งหลายที่นำความสุขมาให้.

[๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรี
ทั้งหลายย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละ
ลำดับไป บุคคลเมื่อเห็นภยันี้ในมรณะ
พึงละอามิสในโลกเสีย มุ่งสันติเถิด.

อรรถกถาอัจเจนตีสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า อัจเจนติ แปลว่า ย่อมล่วงไป. บทว่า กาลา ได้แก่ กาลมี
ปุเรกตกาลเป็นต้น. บทว่า ตรยนุติ รตติโย ได้แก่ เมื่อราตรีทั้งหลาย
ก้าวล่วงไป ย่อมผ่านคือ ย่อมให้บุคคลที่จะตายไปใกล้ต่อความตายโดยรวดเร็ว.
บทว่า วโยคฺคา ได้แก่ คฺคา คือ กอง (ชั้น) แห่งปฐมวัย มัชฌิมวัย และ
ปัจฉิมวัย.

จริงอยู่ อรรถแห่งคุณศัพท์ใช้ในอรรถหลายอย่าง เช่นในความหมาย
ถึงชั้นแผ่นผ้า ดังพระบาลีว่า อนุชานามิ ภิกฺขเว อหตฺถัน วตฺถานัน
ทิกฺขณํ ลมฺภณฺนํ แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมอนุญาตผ้าสังฆาฏิทำให้
เป็น ๒ ชั้น ที่ทำด้วยผ้าใหม่ ดังนี้. มีอรรถว่า อานิสงส์ในบทนี้ว่า สตฺคฺคา
ทิกฺขณิมา ปาฏิกงฺขิตพฺพา แปลว่า พึงหวังทักษิณาร้อยเท่า. อรรถแห่ง
คุณศัพท์ ที่มีความหมายถึงโกฏฐาสเช่นในคำว่า อนฺตํ อนฺตคฺคา แปลว่า
ใส่ใหญ่ใส่น้อย. ที่มีความหมายถึงเครื่องผูก เช่นในคำว่า ปญฺจ กามคฺคา
แปลว่า เครื่องผูกคือกาม ๕ อย่าง ดังนี้.

แต่ในที่นี้ อรรถแห่งคุณศัพท์ ใช้ในอรรถว่า ราสี ซึ่งแปลว่า กอง
หรือคณะ เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบ บทว่า วโยคฺคา นี้ว่า เป็นกอง
แห่งวัย ดังนี้. บทว่า อนุปฺพุพฺพิ ชหนฺติ อธิบายว่า วัยทั้งหลายย่อมละทิ้ง
บุคคลไปโดยลำดับ. จริงอยู่ ปฐมวัยย่อมละทิ้งบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมัชฌิมวัย

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 51

ปฐมวัย และมัชฌิมวัยทั้งสอง ย่อมละทิ้งบุคคลผู้ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัย แต่ว่า ใน
ขณะแห่งความตาย แม้วัยทั้ง ๓ ก็ต้องละทิ้งบุคคลไป. บทว่า เอตํ ภัย
ความว่า ภัย ๓ อย่างนี้ คือ การก้าวลงไปแห่งกาลทั้งหลาย ความที่ราตรี
และทิวาล่วงไปโดยเร็ว และความที่กองแห่งวัยทั้งหลายต้องทอดทิ้งบุคคลไป.
คำที่เหลือเช่นกับนัยก่อนนั้นแหละ.

จบอรรถกถาอัจฉิสูตร ที่ ๔

๕. กตัญญูสูตร

[๑๑] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้
กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถานี้ว่า

บุคคลควรตัดเท่าไร ควรละเท่าไร
ควรบำเพ็ญคุณอันยิ่งเท่าไร ภิกษุล่วง
กรรมเครื่องข้องเท่าไร พระองค์จึงตรัสว่า
เป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว.

[๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลควรตัดสังโยชน์เป็นส่วนเบื้อง
ต่ำ ๕ อย่าง ควรละสังโยชน์เป็นส่วน
เบื้องบน ๕ อย่าง ควรบำเพ็ญอินทรีย์อัน
ยิ่ง ๕ อย่าง ภิกษุล่วงกรรมเป็นเครื่องข้อง
๕ อย่าง เรากล่าวว่าเป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว.

อรรถกถาคติฉินทิสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า กติ ฉินฺทเต ได้แก่ บุคคลเมื่อตัดควรตัดเท่าไร. แม้ในบท
ที่เหลือก็ฉินฺทนี. ก็ในบทว่า ฉินฺทเต ชฺเห นี้ว่าโดยอรรถเป็นอย่างเดียวกัน.
เทวดานี้เมื่อเว้นถ้อยคำที่ซ้ำ ๆ ก็เพื่อเป็นประโยชน์แก่การประพันธ์คาถา จึง
ได้กล่าวแล้วอย่างนี้. บทว่า กติ สงฺกาคีโต แปลว่า ภิกษูก้าวล่วงธรรม
อันเป็นเครื่องข้องเท่าไร. พระบาลีว่า สงฺกาคีโต บ้าง. มีเนื้อความอย่างนี้
เหมือนกัน. บทว่า ปญฺจ ฉินฺทเต ได้แก่ เมื่อตัดควรตัดโอรัมภากิยสังโยชน์
๕ อย่าง. บทว่า ปญฺจ ชฺเห ได้แก่ เมื่อละควรละอุทฺธัมภากิยสังโยชน์
๕ อย่าง การตัดและการละแฉในที่นี่ เมื่อว่าโดยอรรถก็เป็นอย่างเดียวกัน
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ก็เพราะให้เหมาะสมกับถ้อยคำอันเทวดา
อ้างมา.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสว่า โอรัมภากิยสังโยชน์
๕ เป็นเครื่องฉุดคร่า ให้ตกไปในเบื้องต่ำ เหมือนกับก้อนหินที่เขาผูกเอาไว้
จะพึงตัดสังโยชน์นั้นได้ด้วยพระอนาคามิมรรค ดังนี้ และตรัสว่า อุทฺธัมภากิย
สังโยชน์ ๕ ซึ่งฉุดคร่าไว้เบื้องบน เหมือนกับกิ่งไม้ที่บุคคลใช้มือจับไว้
จะพึงละสังโยชน์นั้นได้ด้วยพระอรหัตมรรค ดังนี้. บทว่า ปญฺจ จุจฺจฺตริ-
ภาวเย ความว่า เมื่อเจริญคุณวิเศษให้ยิ่ง คือให้มากกว่า เพื่อต้องการตัด
และเพื่อต้องการละสังโยชน์เหล่านั้น ควรเจริญอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นที่ ๕.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 54

บทว่า **ปญฺจสงฺคาติโต** ความว่า ก้าวล่วงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องข้อง
๕ เหล่านี้ คือ เครื่องข้องคือราคะ เครื่องข้องคือโทสะ เครื่องข้องคือโมหะ
เครื่องข้องคือมานะ เครื่องข้องคือทิฏฐิ. บทว่า **โอมฺติณฺโณติ วุจฺจติ** เขา
กล่าวว่า ข้ามโอฆะทั้ง ๕ ได้แล้ว แต่ในพระกาลานี้ กล่าวถึงอินทรีย์ ๕ ซึ่ง
เป็นทั้งโลกียะ และโลกุตตระ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาคตินินทิสสูตร ที่ ๕

๖. ชาครสูตร

[๑๓] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กล่าว
กาลานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เมื่อธรรมทั้งหลายตั้งอยู่ ธรรมประ-
เภทไหนนับว่าหลับ เมื่อธรรมทั้งหลายหลับ
ธรรมประเภทไหนนับว่าตื่น บุคคลหมัก-
หมมธุลีเพราะธรรมประเภทไหน บุคคล
บริสุทธิเพราะธรรมประเภทไหน.

[๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เมื่อสัทธินทรีย์ ๕ อย่างตั้งอยู่ กาม
ฉันทาทินิวรณ์ ๕ อย่าง นับว่าหลับ เมื่อ
กามฉันทาทินิวรณ์ ๕ อย่างหลับ สัทธา-
ทินทรีย์ ๕ อย่าง นับว่าตื่น บุคคลหมัก-
หมมธุลีเพราะนิวรณ์ ๕ อย่าง บุคคล
บริสุทธิเพราะอินทรีย์ ๖ อย่าง.

อรรถกถาชาครสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า **ชาครตี** แปลว่า ตื่นอยู่. บทว่า **ปญจ ชาครตี** อธิบายว่า ก็เมื่อว่าโดยกาลาที่วิตัสนา เมื่ออินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้นตื่นอยู่ นีวรณ ๕ ก็ชื่อว่า หลับ เพราะเหตุไร. เพราะว่าบุคคลผู้พร้อมด้วยนีสร์ ๕ นั้น นั่งก็ดี ยืนก็ดี แม้นอนจนอรุณขึ้นก็ดี ในที่ใดที่หนึ่ง ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า หลับแล้ว เพราะความประมาท คือเพราะความเป็นผู้พร้อมด้วย อกุศล เมื่อนีสร์ ๕ นี้หลับแล้วอย่างนี้ อินทรีย์ ๕ จึงชื่อว่า ตื่นอยู่ เพราะเหตุไร. เพราะว่าบุคคลผู้พร้อมด้วยอินทรีย์ ๕ มีศรัทธา เป็นต้นนั้น แม้นอนหลับในที่ใดที่หนึ่ง ก็ชื่อว่าเป็นผู้ตื่นอยู่ เพราะความไม่ประมาท คือ เพราะเป็นผู้พร้อมด้วยกุศล. บุคคลย่อมถือเอา ย่อมถือ ย่อมถือมั่นซึ่งรูปคือกิเลสด้วยนีสร์ ๕ นั้นแหละ.

ฟังทราบเนื้อความนี้ว่า นีสร์ทั้งหลายมีกามฉันทะเป็นต้นที่เกิดก่อน ย่อมเป็นปัจจัยแก่กามฉันทะเป็นต้นซึ่งเกิดขึ้นทีหลัง ดังนี้ เป็นต้น จึงชื่อว่า บุคคลย่อมบริสุทธิ ด้วยอินทรีย์ ๕ ดังนี้. แม้ในที่นี้ ท่านกล่าวอินทรีย์ ๕ ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาชาครสูตรที่ ๖

๗. อปปฏิวิตตสูตร

[๑๕] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คำถาปนีสำนึกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ธรรมทั้งหลายอันชนพวกใดยังไม่
แทงตลอดแล้ว ชนพวกนั้นย่อมถูกจูงไป
ในวาทะของชนพวกอื่น ชนพวกนั้นชื่อว่า
ยังหลับไม่ตื่น (กาลนี้) เป็นกาลสมควร
เพื่อจะตื่นของชนพวกนั้น.

[๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ธรรมทั้งหลาย อันชนพวกใดแทง
ตลอดดีแล้ว ชนพวกนั้นย่อมไม่ถูกจูงไป
ในวาทะของชนพวกอื่น บุคคลผู้รู้ดีทั้ง-
หลายรู้ทั่วถึงโดยชอบแล้ว ย่อมประพฤติ
เสมอในหมู่อัตว์ผู้ประพฤติไม่เสมอ.

อรรถกถาอัปปฏิวัตสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ สัจธรรม ๔.

บทว่า **อปปฏิวัติตา** ได้แก่ ยังมีได้แทงตลอดด้วยญาณ.

บทว่า **ปรวาทสุ** ได้แก่ ในวาทะอัน ประกอบด้วยทักขิणी ๖๒ จริงอยู่ วาทะเหล่านั้น ชื่อว่า วาทะของชนพวกอื่น เพราะเป็นวาทะของพวกเดียรถีย์อื่น นอกจากวาทะในศาสนา.

บทว่า **นียเร** ได้แก่ ย่อมเคลื่อนไปตามธรรมดาของคนบ้าง บุคคลอื่นย่อมจง (นำ) ไปบ้าง ในบทเหล่านั้น เมื่อถือเอาวาทะว่าเที่ยง เป็นต้นเอง ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนไป. เมื่อถือเอาวาทะว่าเที่ยงนั้น ตามถ้อยคำของผู้อื่น ชื่อว่า ถูกผู้อื่นจงไป. บทว่า **กาโล เตสํ ปพฺพชฺฌิตุ** อธิบายว่า กาลนี้ เป็นกาลสมควรเพื่อจะตื่นของบุคคลเหล่านั้น. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก พระธรรมอันพระองค์ย่อมทรงแสดง พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ทั้งปฏิบัติทาก็เจริญ เทวดาจึงกล่าวว่า ก็มหาชนเหล่านี้หลับแล้วในวิภูฏะ ยังไม่ตื่น ดังนี้.

ในบทว่า **สมพฺพชฺชา** ได้แก่ ผู้ตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยเหตุ ด้วย การณ์. จริงอยู่ ผู้ตรัสรู้ ๔ จำพวก คือ **พระสัพพัญญูปุทฺธะ ปัจเจก- พุทฺธะ จตุสัจจปุทฺธะ และ สุตปุทฺธะ.** ในปุทฺธะเหล่านั้น ผู้บำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ แล้วบรรลุพระสัมมาสัมโพธิ ชื่อว่า **พระสัพพัญญูปุทฺธะ.** ผู้บำเพ็ญบารมีสิ้น ๒ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป จึงบรรลุด้วยตนเอง ชื่อว่า

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 59

พระปัจเจกพุทธะ. พระจีณาสพผู้สิ้นอาสวะโดยไม่เหลือ ชื่อว่า จตุสัจจพุทธะ.
ผู้เป็นพหูสูต ชื่อว่า สุตพุทธะ. พุทธะมีมาก่อนแม่ทั้ง ๓ ย่อมสมควรใน
อรรณนี้.

บทว่า สมมตญาย ได้แก่ รู้ด้วยเหตุด้วยการณ์. บทว่า จรฺนุติ
วิสม สมํ อธิบายว่า ย่อมประพฤติเสมอในโลกสันนิวาสนไม่เสมอ หรือ
ในหมู่สัตว์อื่นไม่เสมอ หรือว่ากิเลสชาติอื่นไม่เสมอดังนี้แล.

จบอรรถกถาอัปปฏิวิทิตสูตรที่ ๗

๘. สุตัมมฏฐสูตร

[๑๗] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คำถาปนีสำนึกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ธรรมทั้งหลายอันชนพวกใดลี้มเลือน
แล้ว ชนพวกนั้น ย่อมถูกจงไปในวาทะ
ของชนพวกอื่น ชนพวกนั้นชื่อว่ายังหลับ
ไม่ตื่น(กาลนี้) เป็นกาลควรเพื่อจะตื่นของ
ชนพวกนั้น.

[๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ธรรมทั้งหลาย อันชนพวกใดไม่ลี้ม
เลือนแล้ว ชนพวกนั้นย่อมไม่ถูกจงไปใน
วาทะของชนพวกอื่น บุคคลผู้รู้ดีทั้งหลาย
รู้ทั่วถึงโดยชอบแล้ว ย่อมประพฤติเสมอ
ในหมู่มัตว์ผู้ประพฤติไม่เสมอ.

อรรถกถาสัมมฏฐสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๘ ต่อไป:-

บทว่า สุตมมฏฐา ได้แก่ เป็นผู้หลงลืมแล้ว โดยความเป็นผู้ไม่
แทงตลอดด้วยปัญญา เหมือนอย่างว่า ชาวนาไถนา๒แปลง ก็พึงใส่ข้าวมาก
เมื่อหมายถึงข้าวที่ไม่ได้ จากนาที่ตนไม่ได้หว่าน กล่าวว่ ข้าวของเราเป็น
อันมาก เสียหายแล้ว ย่อมกล่าวถึงข้าวที่ไม่ได้นั้นเองว่า เสียหายแล้ว มันใด
แม้ในที่นี้ ก็มันนั้น ชื่อว่า หลงลืมแล้ว เพราะความที่ตนแทงไม่ตลอด.
บทว่า อสมมฏฐา ได้แก่ ชื่อว่า ไม่หลงลืมแล้ว เพราะความที่ตนแทง
ไม่ตลอดด้วยปัญญา. คำที่เหลือ เช่นกับนัยก่อน ดังนี้แล.

จบ อรรถกถาสัมมฏฐสูตรที่ ๘

๕. มานกามสูตร

[๑๙] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คานานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ทมะย่อมไม่มีแก่บุคคลที่ปรารถนา

มานะ ความรู้ย่อมไม่มีแก่บุคคลที่มีจิต

ไม่ตั้งมั่น บุคคลผู้เดียว เมื่ออยู่ในป่า

ประมาทแล้ว ไม่พึงข้ามฝั่งแห่งเตญมิ-

กวัฏอันเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุได้.

[๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลละมานะแล้ว มีจิตตั้งมั่น

ดีแล้ว มีจิตดี พ้นในธรรมทั้งปวงแล้ว

เป็นผู้เดียว เมื่ออยู่ในป่า ไม่ประมาทแล้ว

บุคคลนั้นพึงข้ามฝั่งแห่งเตญมิ-

กวัฏอันเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุได้.

อรรถกถาฆานกามสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **ฆานกามสูตร** ได้แก่ บุคคลผู้ใคร่อยู่ คือปรารถนาอยู่ซึ่ง
ฆานะ. บทว่า **ทโม** อธิบายว่า เทวดาย่อมกล่าววาทมะอันเป็นไปในฝ่ายสมาธิ
ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เห็นปานนี้. ก็ในบทว่า **สจุเจน ทนุโต ทมสา อุเปโต**
เวทนุตฺถุ วิสิตฺตพฺรหฺมจฺริโย แปลว่า บุคคลผู้ฝึกฝนแล้วด้วยสัจจะผู้เข้าถึง
แล้วด้วยทมะ ผู้ถึงที่สุดแห่งเวท ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ ดังนี้ ท่านเรียกอินทริย์
ว่า **ทมะ**. ในบทว่า **ยทิ สจุจา ทมา จาคา ขนฺตยา ภฺยโยธ วิชฺชติ**
แปลว่า ฌีว่า จะมีธรรมอื่นยิ่งกว่า สัจจะ ทมะ จาคะ ชันติ ในโลกนี้
ดังนี้ ท่านเรียกปัญญาว่า **ทมะ**. ในคำนี้ว่า **ทาเนน ทเมน ตฺยเมน**
สจุจวาเทน อตฺถิ ปุณฺณํ อตฺถิ ปุณฺณสฺส อาคโม แปลว่า บุญมีอยู่
การมาถึงแห่งบุญย่อมมี ด้วยทาน ด้วยทมะ. ด้วยสังขมะ ด้วยสัจจวาจา ดังนี้
ท่านเรียก อุโบสถกรรม ว่า **ทมะ**.

ในคำว่า **สกุจิสฺสติ โข ทฺวํ ปุณฺณ อิมินา ทมฺปสฺสเมน**
สมนฺหาคโต สฺนาปฺรนฺตสฺมี ชนปฺเท วิหฺริตุํ แปลว่า คุณก่อนปุณณะ
เธอเป็นผู้ประกอบด้วยความอดทนด้วยความสงบนี้แล้ว จักอาจเพื่อ อยู่ใน
ชนบทสุนาปรั้นตะดังนี้ ท่านเรียก อธิวาสนชันติว่า **ทมะ**

แต่คำว่า **ทมะ** ในพระสูตรนี้ เป็นชื่อของธรรมอันเป็นฝ่ายสมาธิ
เพราะเหตุฉะนั้น เทวดาจึงกล่าววาท **น โมนมตฺถิ อสฺมาหิตสฺส** แปลว่า
ความรู้ย่อมไม่มีแก่ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **โมนํ** ได้แก่

ญาณในมรรค ๔. จริงอยู่ ญาณในมรรค ๔ นั้น ญาณใด ย่อมรู้ เหตุนั้น ญาณนั้น จึงชื่อว่า โมนะ อธิบายว่า ย่อมรู้สังขารม ๔. บทว่า มัจจุเชยฺยสุส ได้แก่ วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ จริงอยู่ วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ นั้น ท่านเรียกว่า มัจจุเชยฺย เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความตาย.

บทว่า ปาโร ได้แก่ ฝั่ง (นิพพาน) คือที่ตั้งแห่งเตภูมิกวัฏฏนั้นแล.

บทว่า ตเรยฺย ได้แก่ ฝั่งแห่งตลอด หรือฝั่งถึง. คำนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้เดียวเมื่ออยู่ในป่าประมาณแล้ว ไม่ฟังข้ามฝั่ง ไม่ฟังแห่งตลอด ไม่ฟังถึงฝั่งแห่งเตภูมิกวัฏฏอันเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุได้. ในบทว่า มานํ ปหาย ได้แก่ ละมานะ ๕ อย่าง ด้วยพระอรหัตมรรค. บทว่า สุตมาหิตตุโต ได้แก่ มีจิตตั้งมั่นดีแล้วด้วยอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ. บทว่า สุเจตโส ได้แก่ จิตที่ดีสัมปยุตแล้วด้วยญาณ อธิบายว่า จริงอยู่ ท่านไม่เรียกว่า ผู้มีจิตดี โดยปราศจากญาณ เพราะฉะนั้น ผู้นั้น จึงชื่อว่า มีจิตดี เพราะประกอบด้วยญาณ. บทว่า สพฺพชฺช วิปฺปมุตฺโต ความว่า พ้นไปแล้วในธรรม ทั้งปวง มีขันธ และอายตนะเป็นต้น.

ในคำว่า ตเรยฺย นี้ ท่านกล่าวว่า เมื่อก้าวล่วงเตภูมิกวัฏฏ แห่งตลอด ถึงพระนิพพานข้ามไป ดังนี้ จึงชื่อว่า การข้ามฝั่งด้วยการแห่งตลอด. เพราะเหตุนี้ สิกขา ๓ เป็นอันท่านกล่าวแล้วด้วยกาลานี. อย่างไร คือ จินฺนํชื่อว่า มานะ นี้ เป็นเครื่องทำลายศีล เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวถึงอริศีลสิกขา ด้วยคำว่า มานํ ปหาย แปลว่า ละมานะแล้ว. ท่านกล่าวอริจิตตสิกขา ด้วยคำว่า สุตมาหิตตุโต แปลว่า มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว. ท่านแสดงปัญญาไว้ ด้วยจิตตศัพท์ ในคำว่า สุเจตโส นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แสดงอริปัญญาสิกขา ด้วยคำว่า สุเจตโส นี้.

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 65

เมื่อศีลมี ก็ชื่อว่ามีอริศีล เมื่อจิตมีก็ชื่อว่ามีอริจิต เมื่อปัญญามีก็ชื่อว่ามีอริปัญญา เพราะฉะนั้น ศีล ๕ ก็ดี ศีล ๑๐ ก็ดี จึงชื่อว่าศีล ในที่นี้. ปาฏิโมกขสังวร พึงทราบที่ชื่อว่า อริศีล. สมาบัติ ๘ ชื่อว่า จิต. ฌานอันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา ชื่อว่า อริจิต. กัมมัสสกตญาณ ชื่อว่า ปัญญา. วิปัสสนา ชื่อว่า อริปัญญา.

จริงอยู่ ศีลที่เป็นไปในกาลที่พระพุทธเจ้ายังไม่เกิด ฉะนั้น ศีล ๕ ศีล ๑๐ ชื่อว่า ศีลเท่านั้น. ปาฏิโมกขสังวรศีลย่อมเป็นไปในกาลที่พุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า อริศีล. แม้ในจิตและปัญญา ก็นัยนี้เหมือนกัน.

อีกอย่างหนึ่ง แม้ศีล ๕ ศีล ๑๐ อันผู้ปรารถนาพระนิพพาน สมาทานแล้วก็ชื่อว่า อริศีลเหมือนกัน. แม้สมาบัติ ๘ ที่เข้าถึงแล้ว ก็ชื่อว่า อริจิตเหมือนกัน.

หรือว่า โลกียศีลทั้งหมด ชื่อว่า ศีล เหมือนกัน โลกุตริศีล ชื่อว่า อริศีล. แม้ในจิตและปัญญา ก็นัยนี้เหมือนกัน. ท่านประมวลศึกษา ๓ มากล่าวศาสนธรรมทั้งสิ้นไว้ ด้วยพระคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาฆานิกายสูตรที่ ๕

๑๐. อรัญญสูตร

[๒๑] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้
ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

วรรณะของภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในป่า
ฉันทอยู่คนเดียว เป็นสัตบุรุษผู้ประพฤติ
ธรรมอันประเสริฐ ย่อมผ่องใสด้วยเหตุ
อะไร.

[๒๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ภิกษุทั้งหลายไม่เศร้าโศกถึงปัจจัยที่
ล่วงแล้ว ไม่ปรารถนาปัจจัยที่ยังมาไม่ถึง
เลี้ยงตนด้วยปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า
วรรณะ(ของภิกษุทั้งหลายนั้น) ย่อมผ่องใส
ด้วยเหตุนี้ เพราะความปรารถนาถึง
ปัจจัยที่ยังไม่มาถึง และความโศกถึงปัจจัย
ที่ล่วงแล้ว พวกพาลภิกษุจึงชুবชืด
เหมือนต้นอ้อสดที่ถูกถอนเสียแล้ว ฉะนั้น

จบ นพวรรค ที่ ๑

อรรถกถารัตนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **สนฺทานํ** ได้แก่ผู้มีกิเลสอันสงบระงับแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่บัณฑิต. แม้บัณฑิตท่านก็เรียกว่า สัตบุรุษ เช่นในคำมีอาทิว่า **สนฺโต ทเว สฺพฺภี ปเวทยนฺติ ทฺเว สนฺโต ปกาเสนฺติ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **พฺรหฺมจารินี** แปลว่า ผู้พระพุทฺธิธรรมอันประเสริฐ คือ ผู้อยู่ประพฤติมรรคพรหมจรรย์. หลายบทว่า **เกน วณฺโณ ปสฺสตีติ** ความว่า เทวดาทูลถามว่า ผิพรรณของภิกษุผู้อยู่ป่า ย่อมส่องไส ด้วยเหตุอะไร. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร เทวดานี้จึงทูลถามอย่างนี้. ตอบว่า ได้ยินว่า เทวดานี้เป็นภุมมเทวดาอาศัยอยู่ในไพรสณฑ์เห็นภิกษุทั้งหลาย ผู้อยู่ป่ากลับจากบิณฑบาตหลังภัตแล้วเข้าไปสู่ป่า ถือเอาลักษณะกรรมฐาน (กรรมฐานตามปกติวิปัสสนา) ในที่เป็นที่พักในเวลากลางคืน และที่เป็นที่พักในเวลากลางวันเหล่านั้นนั่งลงแล้ว. ก็เมื่อภิกษุเหล่านั้นนั่งด้วยกรรมฐานอย่างนี้แล้ว เอกัคคตาจิตซึ่งเป็นเครื่องชำระของท่านก็เกิดขึ้น. ลำดับนั้น ความสืบทอดแห่งวิสภาคะก็เข้าไปสงบระงับ. ความสืบทอดแห่งสภาคะยังลงแล้ว จิตย่อมส่องไส เมื่อจิตส่องไสแล้ว โลหิตก็ส่องไส. อุปาหารูปทั้งหลาย ซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ย่อมบริสุทธิ. วรรณะแห่งหน้า ย่อมเป็นราวกะสีแห่งผลตาลสุกที่หลุดจากขั้วฉะนั้น.

เทวดานั้น ครั้นเห็นภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงดำริว่า ธรรมดว่า สรีระวรรณะ (ผิพรรณแห่งร่างกาย) นี้ ย่อมส่องไสแก่บุคคลผู้ได้อยู่ซึ่งโภชนะทั้งหลายอันสมบูรณ์มีรสอันประณีต ผู้มีที่อยู่อาศัยเครื่องปกปิด ที่นั่งที่นอนมี

สัมผัสอันสบาย ผู้ได้ปราสาทต่าง ๆ มีปราสาท ๗ ชั้นเป็นต้น อันให้ความสุข
ทุกฤดูกาล และแก่ผู้ได้วัตถุทั้งหลาย มีระเบียบดอกไม้ของหอม และเครื่อง
ลูบไล้เป็นต้น แต่ภิกษุเหล่านี้เที่ยววิณฑบาตฉันทปะปนกัน ย่อมสำเร็จ
การนอนบนเตียงน้อยทำด้วยใบไม้ต่าง ๆ หรือนอนบนแผ่นกระดาน หรือบน
ศิลา ย่อมอยู่ในที่ทั้งหลายมีโคนไม้เป็นต้น หรือว่าที่กลางแจ้ง วรรณะของ
ภิกษุเหล่านี้ ย่อมผ่องใส เพราะเหตุอะไรหนอแล ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้
ทูลถามข้อความนั้นกะพระบรมศาสดา.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสถึงเหตุที่นั่นแก่เทวดา จึง
ตรัสพระคาถาที่ ๒. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อติต ความว่า พระเจ้า-
ธรรมิกราช พระนามโน้น ได้มีในกาลอันล่วงแล้ว. พระราชาพระองค์นั้นได้
ถวายปัจจัยทั้งหลายอันประณีต ๆ แก่พวกเรา. อุปัชฌาย์อาจารย์ของเราเป็นผู้
มีลาภมาก ครั้งนั้น พวกเราฉันอาหารเห็นปานนี้ ห่มจีวรเห็นปานนี้ ภิกษุ
เหล่านี้ ย่อมไม่ตามเสรำโศก ถึงปัจจัยที่ล่วงมาแล้ว เหมือนภิกษุผู้มีปัจจัย
มากบางพวก อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

สองบทว่า **นปฺปชฺชปฺนฺตฺติ** นาคตฺ อธิบายว่า พระเจ้าธรรมิกราช
จักมีในอนาคต ชนบททั้งหลายจักแผ่ไป วัตถุทั้งหลายมีเนยใสเนยข้นเป็นต้น
จักเกิดขึ้นมากมาย ผู้บอกกล่าวจักมีในที่นั้น ๆ ว่า ขอท่านทั้งหลายจงเคี้ยวกิน
จงบริโภคนั้นเป็นต้น ในกาลนั้น พวกเราจักฉันอาหารเห็นปานนี้ จักห่มจีวร
เห็นปานนี้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมไม่ปรารถนาปัจจัยที่ยังมาไม่ถึงอย่างนี้
ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ปจฺจุปฺปนฺน** ความว่า ย่อมเลี้ยงตนเองด้วยปัจจัย
อย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้ในขณะนั้น. บทว่า **เตน** ได้แก่ ด้วยเหตุแม้ ๓ อย่างนั้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแสดงการถึงพร้อมแห่งวรรณะอย่างนี้แล้ว บัดนี้

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 69

เมื่อจะแสดงความพินาศแห่งวรรณะนั้นนั่นแหละ จึงตรัสพระคาถาในลำดับนั้น.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนาคตปุชฺชปุปาย** แปลว่า เพราะปรารถนา
ปัจจัยที่ยังไม่มาถึง. บทว่า **เอเตน** ได้แก่ ด้วยเหตุทั้ง ๒ นี้. บทว่า **นโพร**
หริโต ลูโต อธิบายว่า พวกพาลภิกษุจักชুবชืด เหมือนต้นอ้อสดที่บุคคล
ถอนทิ้งที่แผ่นดินอันร้อน จักเหี่ยวแห้ง ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาอรัญญสูตร ที่ ๑๐

จบนพวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรในนพวรรคที่ ๑

๑. โอมตฺรณสูตร ๒. นิโมกขสูตร ๓. อุปเนยยสูตร ๔. อัจเจนติสูตร
๕. กตฉินทิสสูตร ๖. ชาครสูตร ๗. อปฺปปฏิวิทิตสูตร ๘. สุตัมมัญญสูตร
๙. มานกามสูตร ๑๐. อรัญญสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา

นันทวรรคที่ ๒

๑. นันทสูตร

ว่าด้วยคำของพระอรหันต์

[๒๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัส ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๒๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทฺธพจน์นี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์องค์หนึ่งแวดล้อมด้วยหมู่ นางอัปสร อิมเอบพรั่งพร้อมด้วยเบญจกามคุณอันเป็นทิพย์ พวกนางอัปสรบำเรอ อยู่ในสวนนันทวัน ได้กล่าวคานี้ในเวลานั้นว่า

เทวดาเหล่าใดไม่เห็นนันทวัน อัน
เป็นที่อยู่ของหมู่เทพ ตามลับ ผู้มียศ
เทวดาเหล่านั้นย่อมไม่รู้จักความสุข.

[๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเทวดานั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เทวดาองค์ หนึ่งได้ย่อนกล่าวกะเทวดานั้นด้วยคาถาว่า

คุณก่อนท่านผู้เขลา ท่านย่อมไม่รู้จัก
คำของพระอรหันต์ทั้งหลายว่า สังขารทั้ง
ปวงไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไป
เป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ความ
สงบระงับสังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นสุข.

อรรถกถานันทนสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑ แห่ง นันทนวรรคต่อไป:-

บทว่า ตตฺร แปลว่า ในพระอารามนั้น . ศัพท์ว่า โข สักว่าเป็น
นิบาตอันสามารถทำพยัญชนะให้สละสลวย. บทว่า ภิกฺขุ อามนฺเตติ ได้แก่
ข้อมให้ภิกษุทั้งหลายซึ่งเป็นบริษัทผู้เลิศทราบ. บทว่า ภิกฺขโว เป็นบทแสดง
ถึงอาการที่เรียกภิกษุเหล่านั้นมา. บทว่า ภาทฺเต เป็นคำทูลรับพระดำรัส.
บทว่า เต ภิกฺขุ ความว่า ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้มีหน้าเฉพาะซึ่งจะรับพระธรรม-
เทศนา คือ ภิกษุเหล่านั้น. บทว่า ภควโต ปจฺจุสฺสํ ความว่า ภิกษุ
เหล่านั้นฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เป็นผู้มีหน้าเฉพาะ คือ ฟัง
แล้วทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า เอตทโวจ ความว่า
บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำเป็นอาทิว่า เรื่องนี้ได้เคยมีมาแล้ว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตาวตีสถายิกา ได้แก่ เกิดในหมู่ของ
เทวดาชั้นดาวดึงส์ท่านเรียกเทวโลกชั้นที่สองว่า ดาวดึงส์กายะ (แปลว่ามีพวก
๓๓ หรือหมู่บรรพต ๓๓)

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ได้ยินว่า บัญญัติชื่อว่า ดาวดึงส์กายะ นี้
เกิดขึ้นในเทวโลกนั้น เพราะอาศัยเทวบุตร ๓๓ องค์ อุบัติขึ้นในที่นั้น เพราะ
ทำกาละของชน ๓๓ กับมฆมาณพในบ้านอจลคาม ดังนี้. ก็เพราะเทวโลก-
กามาจร ๖ ชั้น มีอยู่แม้ในจักรวาลที่เหลือ ตามที่ได้ตรัสไว้ว่า มีท้าวจาตุม-
มหाराชาหนึ่งพันองค์ มีพิภพดาวดึงส์หนึ่งพัน ดังนี้เป็นต้น ฉะนั้น ฟังทราบ
นามบัญญัตินี้ของเทวโลกนั้น ดังนี้. จริงอยู่ โดยเหตุนี้ นั่น บทว่า ตาวตีสถาย
จึงไม่ผิดไป.

พึงทราบวิเคราะห์ในบทว่า **นฺนทฺทวเน** นี้ว่า ป่านั้น ย่อมยังบุคคลทั้งหลายผู้เข้าไปแล้วๆ ให้เปลิดเพลิน ย่อมให้ยินดี เพราะเหตุนั้น ป่านั้น จึงชื่อว่า นันทนะ แปลว่ายังบุคคลผู้เข้าไปแล้วให้ยินดี. จริงอยู่ ครั้นเมื่อมรณนิมิต ๕ อย่างเกิดขึ้นแล้ว พวกเทวดาทั้งหลายย่อมคร่ำครวญอยู่ว่า พวกเราจักต้องละทิ้งสมบัติจตุไป ดังนี้.

ท้าวสักกะจอมเทพ จะให้โอวาทว่า ท่านทั้งหลายอย่ารำไห้เลย ขึ้นชื่อว่าสังขารทั้งหลายมีอันไม่แตกดับไปหาไม่มี ดังนี้ แล้วจึงให้เทวดานั้นเข้าไปสู่สวนนันทวันนั้น ความเศร้าโศกเพราะมรณะของเทวดานั้นแม้จะถูกเทวดาอื่นประคองแขนไป ก็ย่อมสงบระงับได้ เพราะเห็นสมบัติแห่งสวนนันทวันนั้น. ความปริดาปราโมทย์เท่านั้น ย่อมเกิดขึ้น. ที่นั้น เมื่อเทวดาทั้งหลายกำลังเล่นอยู่ในสวนนันทวันนั้นนั้นแหละ (ร่างกาย) ย่อมละลายไปดุจก้อนหิมะที่ถูกเผาด้วยความร้อน และย่อมถูกขจัดไป ดุจเปลวประทีปถูกลมพัดดับไป ฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ที่ใดที่หนึ่ง ย่อมยังเทวดาผู้เข้าไปในภายในแล้ว ให้เปลิดเพลินให้ยินดีนั้นแหละ เพราะเหตุนั้น ที่นั้นจึงชื่อว่า นันทนะ. ในที่นี้ได้แก่ ในสวนนันทวันนั้น. บทว่า **อจฺจรา** ในบทว่า **อจฺจราสงฺฆมปริวุตา** นี้เป็นชื่อ เทวธิดา ผู้แวดล้อมในหมู่ของนางอัปสรนั้น. บทว่า **ทิจฺุเพหิ** ได้แก่ ผู้เกิดในเทวโลก. บทว่า **ปลฺยจฺุหิ กามคฺุณฺเหหิ** ได้แก่ ด้วยเครื่องผูก คือ กาม หรือส่วนแห่งกาม ๕ กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส และ โสภณัฐพะ อันเป็นที่รักที่ชอบใจ. บทว่า **สมปฺปิตา** คือเข้าถึงแล้ว. คำว่า **พฺร้งพฺร้อมนอ** ก็เป็นไวพจน์ของการเข้าถึงแล้วนั้นแหละ. บทว่า **ปริจฺาริย-มานา** ได้แก่เทวดาทั้งหลายรื่นรมย์อยู่ คือ ยังอินทริย์ให้รื่นเริงในกามคุณ มีรูปเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า **ตายฺ เวลายฺ** ได้แก่ ในเวลาที่บำเรอ.

ก็กาลนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ ไม่นานเทวบุตรนั้นก็อุบัติขึ้น. จริงอยู่
อัฒภาพของเทวดาที่อุบัติขึ้นนั้นมีประมาณ ๓ คาจุด รุ่งโรจน์อยู่ ราวกะแ่ง
ทองสีแดง เทวบุตรนั้นนุ่งห่มผ้าทิพย์ประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับอันเป็น
ทิพย์ ทัดทรงด้วยดอกไม้ทิพย์ อันนางอัปสรลูบไล้ด้วยจันท์และจุมทั้งหลาย
อันเป็นทิพย์ ถูกปกคลุมแล้ว บคขยี้แล้ว ห่มห่อแล้วด้วยกามคุณ ๕ อันเป็น
ทิพย์ ถูกความโลภครอบงำ ไม่เห็นอยู่ซึ่งพระนิพพานอันเป็นที่สลัดออกจาก
โลก เมื่อกล่าวคานี้ว่า น เต สุขิ ปชานุนติ เป็นต้น ด้วยเสียงอันดัง
แล้วก็เที่ยวไปในสวนนันทวัน เป็นเหมือนบุคคลกล่าววจาหยาบคาย (อันมี
ไขเป็นวจาของสัตบุรุษ) ด้วยเหตุนั้น เทวบุตรนั้น จึงได้กล่าวคานี้ใน
เวลานั้น.

บทว่า เย น ปสฺสนุนติ นนฺทนฺ ได้แก่ เทวดาเหล่าใดซึ่งอยู่ในที่นี้
ย่อมไม่เห็นนันทวันด้วยสามารถแห่งการเสวยเบญจกามคุณ. บทว่า นรเทวานํ
ได้แก่ นระผู้เป็นเทพ. คือบุรุษผู้เป็นเทพ. บทว่า ติทธานํ แปลว่า สามสิบ
(ไตรทศ). บทว่า ยสฺสฺสนิ แปลว่า ถึงพร้อมด้วยยศ คือบริวาร (บริวารยศ).

สองบทว่า อณฺดตรา เทวตา ได้แก่ เทวดาผู้เป็นพระอริยสาวิกา
องค์หนึ่ง. บทว่า ปจฺจภาติ อธิบายว่า เทวดาผู้โง่เขลา นี้ ย่อมสำคัญสมบัติ
(ของตน) นี้ว่าเป็นของมั่งคั่งเป็นของไม่หวั่นไหว ย่อมไม่ทราบถึงความที่
สมบัตินั้น มีการแตกสลายเป็นธรรมดา ด้วยเหตุนี้ เทวดาผู้พระอริยสาวิกา
ผู้ไม่ละความตั้งใจแสดงสภาวะ จึงได้ย่อนกล่าวด้วยคานี้ว่า น ตฺวํ พาเล
แปลว่า คุณก่อนท่านผู้เขลา. บทว่า ยถา อรหํ วจิ อธิบายว่า เมื่อ
คัดค้านความต้องการของเทวดาผู้โง่เขลาอย่างนี้ว่า ท่านย่อมไม่รู้ค่าของ
พระอรหันต์ทั้งหลายโดยแท้จริงดังนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงค่าของพระอรหันต์
ทั้งหลายจึงกล่าวคำว่า อนิจฺจา เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อนิจจา สัพเพ สงฺขารา อธิบายว่า
สังขารอันเป็นไปในภุมิ ๓ ทั้งหมด ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า มีแล้วหายไป
ไม่ (เกิดแล้วก็ดับไป). คำว่า อุปฺปาทยธมฺมิโน ได้แก่ สภาวะที่เกิดขึ้น
และเสื่อมไป (มีความเกิดขึ้นและมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา). คำว่า อุปฺปช-
ชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ นี้ เป็นไวพจน์ของคำก่อน (คือ อุปฺปาทย). อีก
อย่างหนึ่ง แปลว่า เพราะเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มี
ความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา. ก็ในที่นี้ ท่านถือเอาฐานะในลำดับนั้น
นั้นแหละด้วยศัพท์อุปฺปาทะและวยะ. คำว่า เตสํ ฐปฺสโม สุโข อธิบายว่า
พระนิพพาน กล่าวคือ ความเข้าไปสงบระงับแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้น เป็น
สุข. นี้เป็นคำของพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้แล.

จบอรรถกถานันทนสูตรที่ ๑

๒. นันทิสุต

ว่าด้วยผู้ไม่มีความยินดี

[๒๖] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าวคานานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตรทั้งหลาย
คนมีโคย่อมยินดีเพราะโคทั้งหลาย
เหมือนกันฉะนั้น เพราะอุปธิเป็นความดี
ของคน บุคคลใดไม่มีอุปธิ บุคคลนั้นไม่มี
ยินดีเลย.

[๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลมีบุตร ย่อมเศร้าโศกเพราะ
บุตรทั้งหลาย บุคคลมีโค ย่อมเศร้าโศก
เพราะโคทั้งหลายเหมือนกันฉะนั้น เพราะ
อุปธิเป็นความเศร้าโศกของคน บุคคลใด
ไม่มีอุปธิ บุคคลนั้นไม่เศร้าโศกเลย.

อรรถกถานันทิสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า **นनुทติ** แปลว่า ย่อมยินดี คือ ย่อมมีใจเป็นของ ๆ คน.

บทว่า **ปุตุติมา** ได้แก่ มีบุตรมาก. จริงอยู่ บุตรบางพวกทำกสิกรรมแล้ว ย่อมยังช้างเข้าเปลือกให้เต็ม บางพวกทำการค้าแล้วย่อมนำเงินและทองมา บางพวกบำรุงพระราชา (รับราชการ) ย่อมได้วัตถุทั้งหลายมียาน พาหนะ ความ นิคม เป็นต้น. มารดาหรือบิดาเมื่อเสวยสิริอันเกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งบุตร เหล่านั้น ย่อมยินดี. อีกอย่างหนึ่ง มารดาหรือบิดาเห็นบุตรทั้งหลาย ผู้อันบุคคล ตกแต่งประดับประดา ทำให้เกิดความยินดี เสวยอยู่ซึ่งสมบัติในวันรื่นเริง เป็นต้น ย่อมยินดี. ด้วยเหตุนี้ ทเวคา หมายเอาความเป็นไปนั้น จึงกล่าวว่า **นनुทติ ปุตุเตหิ ปุตุติมา** แปลว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตรทั้งหลาย ดังนี้. บทว่า **โคหิ ตเถว** ความว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร ฉนใด แม้คนมีโค ก็ฉนนั้น คนมีโคเห็นมณฑลแห่งโค (สนามโค) สมบูรณ์แล้ว เพราะอาศัยโคทั้งหลาย เสวยสมบัติ คือ เบญจโครส จึงชื่อว่า ย่อมยินดี เพราะโคทั้งหลาย. บทว่า **อุปธิ** ในบทว่า **อุปธิหิ นรสฺส นนุททา** นี้ ได้แก่ อุปธิ ๔ อย่าง คือ กามุปธิ (อุปธิคือกาม) จันทรุปธิ (อุปธิคือจันทร์) กิเลสอุปธิ (อุปธิคือกิเลส) และอกิสังขารุปธิ (อุปธิคืออกิสังขาร).

จริงอยู่ แม้กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสเรียกว่า อุปธิ เพราะจันทรุปธินี้ว่า ความสุขที่บุคคลเข้าไปตั้งไว้ในกามคุณนี้ ก็เพราะความที่ กามเหล่านี้ เป็นที่อาศัยอยู่แห่งความสุขดังที่ตรัสไว้ อย่างนี้ว่า ความสุข ความ

โสมนัส อันใด อาศัยกามคุณ ๕ เกิดขึ้น นี้ชื่อว่า ความพอใจในกามทั้งหลาย
ดังนี้.

แม้ขันธทั้งหลาย ก็ตรัสเรียกว่า อุปธิ เพราะความที่ขันธเหล่านั้น
เป็นที่อาศัยอยู่ แห่งทุกข์ซึ่งมีขันธเป็นมูล. แม้กิเลสทั้งหลาย ก็ตรัสเรียกว่า
อุปธิ เพราะความที่กิเลสเหล่านั้นเป็นที่อาศัยอยู่แห่งทุกข์ในอบาย. แม้อภิสังขาร
ทั้งหลายก็ตรัสเรียกว่า อุปธิ เพราะความที่อภิสังขารเหล่านั้นเป็นที่อาศัยอยู่
แห่งทุกข์ในภพ.

แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอา กามุปธิ เพราะกามคุณ ๕ อัน
บุคคลบำรุงบำเรอด้วยอำนาจแห่งวัตถุทั้งหลาย มีการอยู่ในปราสาท ๓ ฤดู
เป็นต้น มีที่นั่งที่นอนอาภรณ์เสื้อผ้าอันโอฬาร มีบริวารคอยบำเรอด้วยการ
ฟ้อนรำเป็นต้น เป็นเหตุนำมาซึ่งปิติโสมนัส ย่อมยังนระให้ยินดีอยู่ ฉะนั้น
บุตรทั้งหลายและโคทั้งหลาย ฉนฺใด พิงทราบวว่า แม้อุปธิเหล่านี้ก็ฉนฺนั้น
เพราะเป็นที่ยินดีของนระ.

บาทแห่งคาถาว่า น หิ โส นนฺทติ โย นิรูปฺธิ ความว่า
บุคคลใด ไม่มีอุปธิ คือ เว้นจากการถึงพร้อมด้วยกามคุณ เป็นผู้ขาดสน มี
อาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้โดยยาก บุคคลนั้นแลย่อมยินดีไม่ได้.

ถามว่า มนุษย์เพียงดังเปรต มนุษย์เพียงดังสัตว์นรก เห็นปานนี้
จักยินดีอย่างไร.

ตอบว่า ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสวิสัชนาไว้แล้ว (ในคาถา
ที่ ๒๗)

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับคำ (อันเทวดากล่าว) นี้แล้ว ทรงพระ
ดำริว่า เทวดานี้ ย่อมทำเรื่องแห่งความเศร้าโศกนั้นแหละ ให้เป็นเรื่องนำยินดี
เราจักแสดงความที่สิ่งเหล่านั้นเป็นเรื่องแห่งความเศร้าโศกแก่เธอ ดังนี้ เมื่อจะ

ทำลายวาตะของเทวดานั้น ด้วยอุปมานั้นนั่นเอง เหมือนบุคคลยังถ้อยคำอัน
เป็นเหตุผลให้ตกไปด้วยเหตุผล จึงทรงเปลี่ยนพระคาถานั้นนั้นแหละ แล้วตรัส
ว่า โสจติ เป็นอาทิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสจติ ปุตุเตหิ ความว่า เมื่อบุตร
ทั้งหลายสูญหายไปก็ดี เสื่อมเสียไปก็ดี ด้วยอำนาจแห่งการเดินทางไปต่างประเทศ
แม้มีความสงสัยในบัดนี้ว่า จักสูญเสียไป มารดาและบิดาย่อมเศร้าโศก.

อนึ่ง เมื่อบุตรตายแล้วก็ดี กำลังจะตายก็ดี หรือถูกราชบุรุษหรือโจร
เป็นต้นจับตัวไป หรือว่าเข้าไปสู่เงื้อมมือของข้าศึกทั้งหลาย มารดาหรือบิดา
เป็นผู้มีความสงสัยว่าตายแล้วก็ดี ย่อมเศร้าโศก. เมื่อบุตรพลัดตกจากต้นไม้
หรือจากภูเขาเป็นต้น มีมือและเท้าหักก็ดี บอบช้ำก็ดี มีความสงสัยว่าแตกหัก
แล้วก็ดี มารดาหรือบิดาย่อมเศร้าโศก. บุคคลมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร
ทั้งหลาย ฉันทิ แม้คนมีโคก็ฉันทิ นั้น ย่อมเศร้าโศกเพราะโคทั้งหลาย โดย
อาการ ๕ อย่าง.

บาทพระคาถาว่า อุปธิ หินรสสุ โสจนา ความว่า เหมือนอย่างว่า
บุตรและโคทั้งหลาย ฉันทิ แม้อุปธิคือ กามคุณ ๕ ก็ฉันทิ นั้น ย่อมยังระ
ให้เศร้าโศก โดยนัยที่ตรัสไว้ว่า

ตสุต เจ กามยมานสุต ฉนุทชาตสุต ชนตุโน

เต กามา ปริหายนุติ สลลวิทุโธว รูปปติ

หากว่าสัตว์นั้นมีความรักใคร่มีความ
พอใจเกิดแล้ว กามเหล่านั้นย่อมยังเขาให้
ย่อยยับไป เหมือนบุคคลถูกลูกศรแทงแล้ว
ย่อมพินาศ ฉันทิ นั้น.

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 79

เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ ความเศร้าโศกของนระ ก็คือเรื่อง
ความเศร้าโศกนั้นแหละ. บทว่า น หิ โส โสจติ โย นิรูปติ ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า อุปติ ๔ เหล่านี้ ไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้นยอม
ไม่มีอุปติ คือความเศร้าโศก คู่ก่อนเทวดา เพราะเหตุนั้นแหละ พระมหา-
จินาสพจักเศร้าโศก หรือกำลังเศร้าโศกมีหรือ ดังนี้แล.

อรรถกถานันทิสูตฺรที่ ๒

๓. นัตถิปุตตสมสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่ไม่มีอะไรเปรียบ

[๒๘] เทวดานั้น ครันยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้
กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ความรักเสมอด้วยบุตรไม่มี ทรัพย์
เสมอด้วยโคย่อมไม่มี แสงสว่างเสมอ
ด้วยดวงอาทิตย์ย่อมไม่มี สระทั้งหลาย
มีทะเลเป็นอย่างยิ่ง.

[๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ความรักเสมอด้วยตนไม่มี ทรัพย์
เสมอด้วยข้าวเปลือกย่อมไม่มี แสงสว่าง
เสมอด้วยปัญญาย่อมไม่มี ฝนต่างหากเป็น
สระยอดเยี่ยม,

อรรถกถานัตถิปุตตสมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บาทกาลาว่า **นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปมํ** ความว่า บุตรทั้งหลาย
ของคนแม่พิการ มารดาหรือบิดาก็ยังสำคัญดูแลของคำ มีการทำการ
หยอกล้อที่ศีรษะเป็นต้น ราวกะว่าพวกดอกไม้ บุตรเหล่านั้นแม่อันมารดาบิดา
ชำระร่างกายแล้วก็นำมาห่อหุ้มไว้แล้วก็เกิดโสมนัส เหมือนบุคคลห่ออยู่ซึ่งของ
หอมและเครื่องลูบไล้ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้แหละ เทวดาจึงกล่าวว่ **นตฺถิ
ปุตฺตสมํ เปมํ** ความรักเสมอด้วยบุตรย่อมไม่มี คือ ขึ้นชื่อว่า ความรัก
อื่นเสมอด้วยความรักบุตรหาไม่มี ดังนี้.

บทว่า **โคสมิกํ** แปลว่า เสมอด้วยโคทั้งหลาย เทวดากราบทูลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมดาว่าทรัพย์อื่นเช่นกับโคย่อมไม่มี ดังนี้. บทว่า
สุริยสฺมา อาภา นี้ เทวดากราบทูลว่า ชื่อว่า แสงสว่างอื่นที่เสมอด้วยแสง
พระอาทิตย์ย่อมไม่มี ดังนี้. บทว่า **สมุทฺทปรมา** ความว่า ชื่อว่า สระ
ทั้งหลายเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่ง สระทั้งหมดเหล่านั้นมีสมุทร (ทะเล) เป็น
อย่างยิ่ง คือสมุทรประเสริฐกว่าสระทั้งหมดเหล่านั้น เทวดาทูลว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า ที่เป็นที่เกิดแหล่งน้ำอื่นเช่นกับด้วยสมุทร หาไม่มี
ดังนี้.

ก็ที่ชื่อว่า ความรักเสมอด้วยคนไม่มีนั้น มีอธิบายว่าสัตว์ทั้งหลาย
ละทิ้งปิยชนทั้งหลายมีมารดาบิดาเป็นต้นก็มี ละทิ้งบุตรธิดาเป็นต้นให้พำนัก
อยู่ยอมหาเลี้ยงชีวิตคนนั้นแหละก็มี. ก็ชื่อว่าทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือก
ย่อมไม่มี อธิบายว่า คนทั้งหลายยอมไปสู่สำนักของเจ้าของทรัพย์ แล้วจึงถือ

เอาวัตถุทั้งหลายมีเงินและทองเป็นต้นบ้าง และถือเอาโคและกระบือเป็นต้นบ้าง ก็เพื่อถือเอาข้าวเปลือกนั้นแหละ. ชื่อว่าแสงสว่างเสมอด้วยปัญญาย่อมไม่มี ถึงแม้จะเป็นดวงอาทิตย์เป็นต้น ก็ยอมส่องแสงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือ ย่อมกำจัดความมืดอันเป็นปัจจุบันเท่านั้น. ส่วนปัญญาย่อมสามารถเพื่อทำโลกธาตุตั้งหมื่นให้เป็นแสงสว่าง อันประเสริฐหาสิ่งอื่นเสมอมิได้ ทั้งยอมกำจัดความมืดอันปกปิดในกาลอันเป็นส่วนแห่งอดีตเป็นต้นได้ด้วย. ชื่อว่า ธรรมเสมอด้วยเมฆฝนย่อมไม่มี. แม่น้ำ หรือหนองน้ำ หรือทะเลสาบเป็นต้นก็ตาม ที่ขึ้นชื่อว่าสระแล้ว ที่จะเสมอด้วยฝนย่อมไม่มี เพราะเมื่อเมฆฝนตัดขาดแล้ว น้ำแม่เพียงสักว่าช้องคูหาหนึ่งให้เปียกในมหาสมุทรย่อมไม่มี. แต่เมื่อฝนตกแล้วเป็นไปอยู่ น้ำเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมมีถึงพิภพแห่งพรหมชั้น อากัสสรา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสตอบถ้อยคำของ เทวดา จึงตรัสพระคาถาว่า

นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ นตฺถิ ชลฺลสมํ ฐนํ
นตฺถิ ปญฺญาสมา อภา วุญฺจि เว ปรมฯ สรา
 ความรักเสมอด้วยตนไม่มี ทรัพย์
เสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี แสงสว่าง
เสมอด้วยปัญญาไม่มี ฝนเท่านั้นเป็นสระ
อันยอดเยี่ยม ดังนี้.

จบอรรถกถาตันตปิฎกตสมสูตร ที่ ๓

๔. ขัตติยสูตร

ว่าด้วยผู้ประเสริฐสุด

[๓๐] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

กษัตริย์ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า

โคมีกำลังประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๔ เท้า

ภรรยาที่เป็นนางกุมารีประเสริฐสุดกว่า

ภรรยาทั้งหลาย บุตรใดเป็นผู้เกิดก่อน

บุตรนั้นประเสริฐสุดกว่าบุตรทั้งหลาย.

[๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

พระสัมพุทธเจ้าประเสริฐสุดกว่าสัตว์

๒ เท้า สัตว์อาชาไนยประเสริฐสุดกว่าสัตว์

๔ เท้า ภรรยาที่ปรนนิบัติดี ประเสริฐสุด

กว่าภรรยาทั้งหลาย บุตรใดเป็นผู้เชื่อฟัง

บุตรนั้น ประเสริฐสุดกว่าบุตรทั้งหลาย.

อรรถกถาขัตติยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในขัตติยสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า **ขตุติโย ทิปทํ** แปลว่า พระราชาประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า. บทว่า **โกมารี** ความว่า เทวดากล่าวว่า ภรรยาที่เป็นกุมารี ประเสริฐสุดกว่าภรรยาทั้งหลาย เพราะถือเอาในเวลาที่เขาเป็นกุมารี (หญิงสาว). บทว่า **ปุพฺพโซ** ความว่า บุตรคนใดเกิดก่อนเป็นคนบอดข้างเดียวก็ตาม หรือบุตรที่เป็นง่อยเป็นตื้นก็ตาม คนใดเกิดก่อน คนนี้แหละ ชื่อว่าประเสริฐสุด ในวาทะของเทวดานี้ ก็เพราะสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนี้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้าทั้งหมด ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถาตอบ.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประเสริฐสุดกว่าสัตว์ทั้งหมด ทั้งสัตว์มีเท้าและไม่มีเท้า แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นพระองค์เมื่อจะทรงอุบัติยอมทรงอุบัติในสัตว์ ๒ เท้าเท่านั้น. เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ทิปทํ เสฏฺโฐ** แปลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าสัตว์ ๒ เท้า ดังนี้. ความที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นเป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้าทั้งหมดนั้น ไม่คลาดเคลื่อนแล้ว.

บทว่า **อาชานีโย** อธิบายว่า ช้างหรือสัตว์ทั้งหลายมีม้าเป็นต้นก็ตามที สัตว์ตัวใดตัวหนึ่งยอมรู้ซึ่งเหตุ สัตว์อาชานีโยนี้จัดเป็นสัตว์ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๔ เท้า เหมือนม้าชื่อว่า คุพวรรณของพระราชาพระนามว่า คุฏกธรรม.

ได้ยินว่า พระราชาเสด็จออกทางทวารด้านปราจีน ทรงดำริว่า เราจักไปเจตยบรรพต พอเสด็จมาถึงฝั่งแม่น้ำกลัมพะ. ม้าหยุดอยู่ที่ฝั่ง ไม่ปรารถนา

เพื่อจะข้ามน้ำไป. พระราชาตรัสเรียกนายอัสสาจารย์มาแล้วตรัสว่า โอหนอ
ม้าอันท่านฝึกดีแล้ว ไม่ปรารถนาจะข้ามน้ำ ดังนี้. นายอัสสาจารย์กราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ม้าอันข้าพระองค์ฝึกดีแล้ว ก็เพราะม้านั้น คิดว่า
ถ้าเราจักข้ามน้ำไป ขนหางจักเปียก เมื่อขนหางเปียกแล้ว ก็พึงทำน้ำให้ตกไป
ที่พระราชา ดังนี้ จึงไม่ข้ามไป เพราะกลัวน้ำจะตกไปที่สรีระของพระองค์ด้วย
อาการอย่างนี้ ขอพระองค์จงให้ราชบุรุษถือขนหางม้าเถิด. พระราชาได้ให้
กระทำแล้วอย่างนั้น ม้าจึงข้ามไปโดยเร็วจนถึงฝั่งแล้วแล.

บทว่า สุตสูตา ความว่า เชื่อฟังด้วยดี อธิบายว่า ภรรยาที่ถือเอา
แม้ในเวลาที่เป็นกุมารี หรือภายหลังมีรูปงาม หรือไม่งามจงยกไว้ ภรรยาใด
เชื่อฟังสามี ย่อมบำเรอ (รับใช้) ย่อมให้สามีชอบใจ ภรณานันประเสริฐสุด
กว่าภรรยาทั้งหลาย. บทว่า อสุสโว แปลว่า เชื่อฟัง อธิบายว่า บุตรคนใด
พื้ก็ตาม น้อยก็ตาม คนใดย่อมฟัง ย่อมรับคำของมารดาบิดา เป็นผู้สนอง
ตามโอวาท บุตรนี้ประเสริฐกว่าบุตรทั้งหลาย คู่ก่อนเทวดา ประโยชน์อะไรเล่า
ด้วยบุตรอื่นที่เป็นโจรมีการกระทำตัดช่องเบาเป็นต้น ดังนี้แล.

จบอรรถกถาชาตติสูตร ที่ ๔

๕. สกมานสูตร

ว่าด้วยเหตุเดียวแต่ความรู้สึกต่างกัน

[๓๒] เทวดากล่าวว่า

เมื่อนกทั้งหลายพักร้อน ในเวลา
ตะวันเที่ยง ป่าใหญ่ประหนึ่งว่าครวญคราง
ความครวญครางของป่านั้นเป็นภัยปรากฏ
แก่ข้าพเจ้า.

[๓๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เมื่อนกทั้งหลายพักร้อน ในเวลา
ตะวันเที่ยง ป่าใหญ่ประหนึ่งว่าครวญคราง
นั้นเป็นความยินดีปรากฏแก่เรา.

อรรกถาสกมานสูตร

วินิจฉัยในสกมานสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **จิต มชฺฌนุติเก** แปลว่า ในเวลาเที่ยงวัน บทว่า **สนฺนิสินฺนุเสสุ** ได้แก่ อาศัยพักอยู่ในที่อันไม่เสมอกันเพราะเข้าไปสู่ที่ตามความสบายอย่างไร. อธิบายว่า ชื่อว่า เวลาเที่ยงวันนี้เป็นเวลาทุรพลแห่งอิริยาบถของสรรพสัตว์ทั้งหลาย. แต่ในที่นี้ ท่านแสดงความทุรพลแห่งอิริยาบถของนกทั้งหลายเท่านั้น. บทว่า **ปลาเตว** ได้แก่ จุจเสียงครวญคราง จุจการเปล่งเสียงร้องใหญ่. ก็ในที่นี้ท่านกล่าวเอาเสียงที่รบกวนเท่านั้น เสียงนี้แหละเปรียบดังเสียงครวญคราง. จริงอยู่ ในฤดูร้อนเวลาเที่ยงวัน พวกสัตว์ ๔ เท้า และพวกปักษีทั้งหลายมาประชุมกัน (พักเที่ยง) เสียงใหญ่ คือเสียงแห่งโพรงต้นไม้ อันลมเป่าแล้วด้วย แห่งปล้องไม้ไผ่ที่เป็นรูอันลมเป่าแล้วด้วย แห่งต้นไม้ ซึ่งต้นกับต้นเบียดสีกันและกึ่งกับกึ่งเบียดสีกันด้วย ย่อมเกิดขึ้นในท่ามกลางป่า เสียงครวญครางนั้นท่านกล่าวหมายเอาเสียงใหญ่นี้.

บทว่า **ตํ ภยํ ปฏิภาติ มํ** ความว่า ในกาลเห็นปานนั้น เสียงเช่นนั้น ย่อมปรากฏเป็นภัยแก่ข้าพเจ้า. ได้ยินว่า เทวดานั้นมีปัญญาอ่อนเมื่อไม่ได้ความสุข ๒ อย่าง คือ ความผาสุกในการนั่ง ความผาสุกในการพูดของตนในขณะนั้น จึงกล่าวแล้วอย่างนี้. ก็เพราะในกาลเช่นนั้นเป็นเวลาสงบของภิกษุผู้กลับจากบิณฑบาต แล้วนั่งถือเอากรรมฐานในป่าช้าแล้ว ความสุขมีประมาณมิใช่น้อยย่อมเกิดขึ้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาคำอันใดว่า

สุณฺณาการํ ปวิภูจฺจสฺส สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน
อมานุสฺส รติ โหติ สมฺมา ฌมฺมํ วิปฺสฺสโตติ จ
ปุโรโต ปจฺฉโต วาปี อปโร เจ น วิชฺชติ
อตีว ฆาสุ ภวติ เอกสฺส วสโต วเนติ จ.

เมื่อภิกษุเข้าไปสู่สุณฺณาการ (เรือน-
ว่าง) มีจิตสงบแล้ว ยินดีอยู่ในสิ่งที่มีใช้
ของมนุษย์ จึงเห็นธรรมโดยชอบ ดังนี้
และคาถาว่า บุคคลอื่น ข้างหน้าหรือ
ข้างหลัง ย่อมไม่ปรากฏ เมื่อเป็นผู้เดียว
อยู่ในป่า ความผาสุกย่อมเกิดได้โดยเร็ว
ดังนี้.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถาที่ ๒.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สฺวา รติ ปฏฺิภาติ มํ อธิบายว่า
ในเวลาเห็นปานนี้ ชื่อว่า การนั่งของบุคคลผู้เดียวอันใด นั้นเป็นความยินดี
ย่อมปรากฏแก่เรา. คำที่เหลือ เช่นกับนัยก่อนนั้นแหละ.

จบอรรถกถาสกฺมานสูตรที่ ๕

๖. นิพาทันทีสูตร

ว่าด้วยมรรคปรากฏและไม่ปรากฏ

[๓๔] เทวดากล่าวว่า

อริยมรรคไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย
ในโลกนี้ เพราะความหลับ เกียจคร้าน
ความบิดกาย ความไม่ยินดี และความ
มีนเมาเพราะภัก.

[๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เพราะขับไล่ความหลับ ความเกียจ
คร้าน ความบิดกาย ความไม่ยินดี และ
ความมีนเมาเพราะภัก ด้วยความเพียร
อริยมรรคย่อมบริสุทธิได้.

อรรถกถานิพาทันทีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนิพาทันทีสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า **นิพาทา** อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนอัคคี-
เวสณะ เราข่มทราบ ในเดือนท้าย ฤดูแล้ง (ฤดูร้อน) เราก้าวลงสู่
ความหลับ ดังนี้ เพราะความหลับอันเป็นอภัยกตะเห็นปานนี้ ถิ่นมีทระจึง
เกิดขึ้นในอกุศลจิตอันเป็นสังขาริกของพระเสขะและปุถุชนทั้งหลาย ทั้งในส่วน
เบื้องต้นและเบื้องปลาย. บทว่า **ตณฺหิ** ได้แก่ ความโง่งงอันจรมาเกิดขึ้น
ในเวลาหิวจัดและเย็นจัดเป็นต้น. คำนี้ สมจริง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไว้ว่า **กตมา ตณฺหิ...** บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตณฺหิ** เป็นไฉน
ความง่วงงุน กิริยาที่ง่วงงุน สภาพจิตที่ง่วงงุน ความเกียจคร้าน กิริยาที่
เกียจคร้าน สภาพจิตที่เกียจคร้าน อันใด นี้เรากล่าวว่า ทันทิ ดังนี้. บทว่า
วิชิเมหิตา แปลว่า ความบิดกาย. บทว่า **อรติ** ได้แก่ ความไม่พอใจใน
ธรรมฝ่ายกุศล. บทว่า **ภตฺตสมฺมโท** แปลว่า ความมีนเมาเพราะอาหาร
ความอืดอืดเพราะอาหาร. ก็ความพิสดารแห่งคำเหล่านี้มาแล้วในพระอภิธรรม
โดยนัยเป็นต้นว่า **ตตฺถ กตมา วิชิเมหิกา ยา กายสุส วิชิเมหนา** แปลว่า
บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ความบิดกายเป็นไฉน ความเหยียดร่างกาย... อัน
ใด. บทว่า **เอเตน** ความว่า ความเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสมีความหลับ
เป็นต้นนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่ห้ามได้. บทว่า **นปฺปกาสติ** ได้แก่ ไม่ส่อง
แสง คือ ไม่ปรากฏ. บทว่า **อริยมคฺโค** ได้แก่ โลกุตระมรรค. บทว่า

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 91

อิธ แปลว่า ในโลกนี้. บทว่า ปาณิน แปลว่า แก่สัตว์ทั้งหลาย. บทว่า
วิรเณ ได้แก่ ความเพียรซึ่งเกิดพร้อมกั้มรรค. บทว่า นํ ปณเมตฺวา
นี้ ได้แก่ นำกิเลสออกแล้ว. บทว่า อริยมคฺโค ได้แก่ โลกิยะและโลกุตระ-
มรรค. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่ามรรคยอมบริสุทธึเพราะ
นำอุปกิเลสออกแล้วด้วยมรรคนั้นแหละ ดังนี้แล.

จบอรรถกถานิทาทันทีสูตรที่ ๖

๗. ทูกกรสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ทำให้ยาก

[๗๖] เทวดากล่าวว่า

ธรรมของสมณะ คนไม่ฉลาด ทำ
ได้ยาก ทนได้ยาก เพราะธรรมของสมณะ
นั้นมีความลำบากมาก เป็นที่ติดขัดของ
คนพาล.

[๗๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

คนพาล ประพฤติธรรมของสมณะ
สิ้นวันเท่าใด หากไม่ห้ามจิต เขาตกอยู่
ในอำนาจของความดำริทั้งหลาย ฟังติด
ขัดอยู่ทุก ๆ อารมณ์ ภิกษุยังวิตกในใจไว้
ได้ เหมือนเต่าหุดอวัยวะทั้งหลายไว้ใน
กระดองของตน อันตมทานิสัยและทัญญุ-
นิสัยไม่พัวพันแล้ว ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น
ปรินิพพานแล้ว ไม่ฟังติเตียนใคร.

อรรถกถาทุกกรสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในทุกกรสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า **ทุตฺตติถิขั** ได้แก่ หนได้ยาก คือ ออกลั่นได้โดยยาก. บทว่า **อพฺยตฺเตน** แปลว่า คนพาล. บทว่า **สามณฺณ** แปลว่า ธรรมของสมณะ อธิบายว่า เทวดาย่อมแสดงคำนี้ว่า กุลบุตรผู้ฉลาด ฟังสมณธรรมอันใด ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๖๐ ปีบ้าง แม้ถือการฟังอย่างยิ่งคือ กดเพดานด้วยลิ้นบ้าง ช่มจิตด้วยจิตบ้าง เสพอยู่ซึ่งอาสนะเดียว ซึ่งกัณฑ์เดียว ประพฤติพรหมจรรย์ ตลอดชีวิต กระทำอยู่ซึ่งธรรมของสมณะ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คนพาล ผู้ไม่ฉลาดย่อมไม่อาจเพื่อกระทำซึ่งธรรมของสมณะนั้นได้ ดังนี้. บทว่า **พหู หิ ตตฺถ สมฺพชชา** ความว่า เทวดาย่อมแสดงว่า ความลำบากมากของคน พาลผู้ปฏิบัติ เพื่อบรรลุมรรคในอริยมรรคกล่าวคือธรรมของสมณะนั้นเพราะ ในส่วนเบื้องต้นย่อมมีอันตรายมาก ดังนี้. บทว่า **จิตฺตํ เจ น นิวารเย** อธิบายว่า หากว่าไม่ฟังห้ามจิตอันเกิดขึ้นโดยอุบายอันไม่แยบคายไซ้ร้ ก็ฟัง ประพฤติธรรมของสมณะได้สิ้นวันเล็กน้อย คือ ฟังประพฤติได้วันหนึ่งบ้าง เพราะว่า บุคคลผู้ตกอยู่ในอำนาจจิตย่อมไม่อาจเพื่อกระทำธรรมของสมณะได้. บทว่า **ปเท ปเท** ได้แก่ ทุก ๆ อารมณ์ จริงอยู่ ในที่นี้ ปทศัพท์ ท่าน หมายถึงอารมณ์ เพราะว่า อารมณ์ใด ๆ ที่กิเลสเกิด คนพาลย่อมจมอยู่ (ย่อม ติดขัด) ในอารมณ์นั้น ๆ ปทศัพท์ จะหมายถึงอิริยาบถด้วยก็สมควร เพราะว่า กิเลสย่อมเกิดขึ้นในอิริยาบถใด ๆ มีการเดินเป็นต้น คนพาลนั้น ชื่อว่า ย่อมจมลง ในอิริยาบถนั้น ๆ นั้นแหละ. บทว่า **สฺกฺขปฺปํ** แปลว่า มีกามวิตกเป็นต้น. บทว่า **กฺมุโมว** แปลว่า เหมือนเต่า. บทว่า **องฺคานิ**

ได้แก่ อวัยวะทั้งหลายมีคอเป็นที่ครบห้า. บทว่า สโมทหฺ แปลว่า หดอยู่ หรือว่า หดแล้ว. บทว่า มโนวิตกุเก แปลว่า วิตกอันเกิดขึ้นในใจ.

พระผู้มีภาคเจ้าทรงแสดงคำนี้ไว้ด้วยคำเพียงเท่านั้นว่า เต่าหดอวัยวะทั้งหลายมีคอเป็นที่ ๕ ไว้ในกระดองของตน ไม่ให้ช่องแก่สุนัขจิ้งจอก เพราะการหดตนจึงพ้นจากอันตรายแม้ฉนโค ภิกษุก็ฉนนั้นแหละ ยิ่งวิตกที่เกิดขึ้นในใจในการรักษาอารมณ์ของตน ย่อมไม่ให้ช่องแก่มาร แม้เพราะการยั้งนั้น เธอจึงถึงความไม่มีภัย ดังนี้. บทว่า อนิสฺสิตฺโต แปลว่า เป็นผู้อันตัดหานิสัย และทิสฺสนิสัยไม่อาศัยแล้ว. บทว่า อหฺรมาโน แปลว่า ไม่เบียดเบียนอยู่. บทว่า ปฺรินิพฺพุโต แปลว่า ปรีนิพพานแล้ว ด้วยกิเลสนิพพาน (ด้วยการดับสนิทแห่งกิเลส). บทว่า นฺุปวเทยฺย กณฺุจิ อธิบายว่า เป็นผู้ใคร่เพื่อกระทำให้เกื้อด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความวิบัติแห่งอาจารย์เป็นต้น ไม่พึงกล่าวกะบุคคลใดๆ อื่น คือว่า ก็ภิกษุเข้าไปตั้งไว้ซึ่งธรรม ๕ อย่าง มีคำว่า เราจักกล่าวโดยกาลอันสมควร จักไม่กล่าวโดยกาลอันไม่สมควรเป็นต้น ไว้ในภายในแล้วอาศัยความเป็นผู้กรุณา พึงกล่าวด้วยจิตอันดำรงไว้ในสภาพแห่งความอนุเคราะห์ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาทุกกฐตรที่ ๗

๘. หิริสูตร

ว่าด้วยเกียดกันอกุศลด้วยหิริ

[๓๘] เทวดากล่าวว่า

บุรุษที่เกียดกันอกุศลธรรมด้วยหิริ
ได้มีอยู่น้อยคนในโลก ภิกษุใดบรรเทา
ความหลับเหมือนม้ดีหลบแซ่ ภิกษุนั้นมี
อยู่น้อยรูปในโลก.

[๓๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

จีณาสวภิกษุพวกใด เป็นผู้เกียดกัน
อกุศลธรรมด้วยหิริ มีสติประพฤติดูอยู่ใน
กาลทั้งปวง จีณาสวภิกษุพวกนั้น บรรลุ
นิพพานเป็นส่วนสุดแห่งทุกข์แล้ว ย่อม
ประพฤดิเรียบร้อย ในบุคคลผู้ไม่เรียบร้อย.

อรรถกถาหิริสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในหิริสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

ชนใดย่อมเกียดกันอกุศลธรรมทั้งหลายด้วยหิริ เพราะเหตุนั้น ชนนั้นจึงชื่อว่าผู้เกียดกันอกุศลธรรมด้วยหิริ. บทว่า โภจิ โลกสุมี วิชชติ นี้ เทวดาทูลถามว่า ใครๆ เห็นปานนี้ยังมีอยู่หรือ. บทว่า โย นิหฺนํ อปโโพเชติ แปลว่า บุคคลใดเมื่อนำความครหา (ความชั่ว) ออกย่อมรู้.

บทว่า อสุโส ภโหโร กสฺสามิว อธิบายว่า ม้าอาชาไนยตัวเจริญเมื่อสารภีนำเชือกออกย่อมรู้ ย่อมไม่ให้แช่ตกไปในตน เพราะเห็นเงาแห่งปลักเป็นราวกะแทงอยู่ ฉนฺได ภิภฺษุได เมื่อไม่ให้ชักโกสนวดถู (เรื่องดำ) อันเป็นจริงตกไปในตน ชื่อนำความนินทาออก เมื่อนำออกย่อมรู้ เทวดาทูลถามว่า พระชีณาสพเห็นปานนี้ ลักองค์หนึ่งมีอยู่หรือ. แต่ว่า บุคคลผู้ซึ่งว่าพ้นจากการดำด้วยถ้อยคำอันไม่เป็นจริง ย่อมไม่มี. บทว่า ตนฺหยา แปลว่า น้อย อธิบายว่า ชื่อนำ พระชีณาสพทั้งหลายเกียดกันอกุศลธรรมทั้งหลายด้วยหิริเที่ยวไปอยู่ มีน้อย. บทว่า สทา สตา ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความไพบุลย์แห่งสติตลอดกาลเป็นนิตย์. บทว่า อนฺตํ ทฺวขฺสฺส ปปฺปญฺเย ได้แก่ บรรลุพระนิพพานอันเป็นธรรมที่สิ้นสุดของวิญญูทุกซ์. คำที่เหลือ มีนัยตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

จบอรรถกถาหิริสูตรที่ ๘

๕. กุฎิกาสูตร

ว่าด้วยมารดาเหมือนกระท่อมเป็นต้น

[๔๐] เทวดากล่าวว่า

กระท่อมของท่านไม่มีหรือ รังของท่านไม่มีหรือ เครื่องสืบท่อของท่านไม่มีหรือ ท่านเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูกหรือ.

[๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

แน่ละ กระท่อมของเราไม่มี แน่ละ รังของเราไม่มี แน่ละ เครื่องสืบท่อของเราไม่มี แน่ละ เราเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก.

[๔๒] เทวดากล่าวว่า

ข้าพเจ้ากล่าวแก่ท่านว่า อะไรเป็นกระท่อม ข้าพเจ้ากล่าวแก่ท่านว่าอะไรเป็นรัง ข้าพเจ้ากล่าวแก่ท่านว่าอะไรเป็นเครื่องสืบท่อ ข้าพเจ้ากล่าวแก่ท่านว่าอะไรเป็นเครื่องผูก.

[๔๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ท่านกล่าวมารดาว่าเป็นกระท่อม ท่านกล่าวภรรยาว่าเป็นรัง ท่านกล่าวบุตรว่าเป็นเครื่องสืบท่อ ท่านกล่าวตัณหาว่าเป็นเครื่องผูกแก่เรา.

เทวดาฟังพระคำรัสแล้วชื่นชมอนุโมทนาว่า

ดีจริง กระท่อมของท่านไม่มี ดีจริง
รังของท่านไม่มี ดีจริง เครื่องสืบท่อของ
ท่านไม่มี ดีจริง ท่านเป็นผู้พ้นแล้วจาก
เครื่องผูก...

อรรถกถาฎีกาสูต

วินิจฉัยในฎีกาสูตที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า กจฺจึ เต ฎีกาเป็นต้น อธิบายว่า เทวดานี้ประมวลปัญหา
เหล่านี้มาผูกเป็นคาถาโดยกระทำมารดาให้เป็นดังกระท่อม เพราะหมายเอาการ
อยู่ในห้อง ๑๐ เดือน กระทำภรรยาให้เป็นดังรัง (รังนก) ด้วยอำนาจแห่งความ
อาลัย เหมือนพวกนกเที่ยวหาอาหารตลอดวันแล้วก็มาเกาะอยู่ในรังในเวลารাত্রี
นั้นใด สัตว์ทั้งหลาย ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน แม้จะไปในที่นั้น ๆ แล้วก็ยอมมา
สู่สำนักแห่งมาตุคาม กระทำบุตรทั้งหลายให้เป็นดังเครื่องสืบท่อ เพราะหมาย
เอาการสืบท่อตระกูลและประเพณี แล้วจึงทูลถามกะพระผู้มีพระภาคเจ้า. แม้
พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงวิสัชนาปัญหาแก่เทวดานั้น จึงตรัสคำว่า ตคฺข
เป็นต้น แปลว่า แน่ละ กระท่อมของเราไม่มี แน่ละ รังของเราไม่มี แน่ละ
เครื่องสืบท่อของเราไม่มี แน่ละ เราเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตคฺข เป็นนิบาต ในคำโดยส่วนเดียว.

บทว่า นตฺถิ ได้แก่ ละได้แล้ว เพราะความที่เราเป็นบรรพชิต อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่า ไม่มี เพราะไม่มีการอยู่ในห้องของมารดาในวัฏฏะอีก ไม่มีการเลี้ยงดู

ภรรยา ไม่มีการเกิดขึ้นแห่งบุตร. เทวดาคำริว่า ปัญหาอันไม่เปิดเผยที่เราผูก
คูกมัดไว้แล้วทุกถาม และสมณะนี้ ก็วิสันหาปัญหาสักว่าอัน เราถามแล้วทีเดียว
พระองค์จะทรงทราบอยู่ซึ่งอริยาสัยของเราหรือไม่หนอ จึงตรัสแก้แล้ว หรือว่า
พระองค์ไม่ทรงทราบค้ำอย่างใดอย่างหนึ่ง ตรัสแล้วเพียงคล่องปาก ดังนี้ จึง
กล่าวคำว่า **กิญตาหิ** เป็นต้นอีก. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิญตาหิ**
แก้เป็น **กิ เต อหิ** แปลว่า ข้าพเจ้ากะท่านว่าอะไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสบอกแก้เทวดานั้น จึงตรัส
คำว่า **มาตริ** เป็นต้น แปลว่า ท่านกล่าวมารดาว่าเป็นกระท่อม ท่านกล่าว
ภรรยาว่าเป็นรัง ท่านกล่าวบุตรว่าเป็นเครื่องสืบทอด ท่านกล่าวต้นหาว่าเป็น
เครื่องผูกแก่เรา. เทวดาฟังพระดำรัสนั้นแล้วยินดีขึ้นชมอนุโมทนาด้วยคาถาว่า
สาหุ เต เป็นต้น แปลว่า ดีจริง กระท่อมของท่านไม่มี ดีจริง รังของท่านไม่มี
ดีจริง เครื่องสืบทอดของท่านไม่มี ดีจริง ท่านเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก ดังนี้
ว่าเริงยินดีแล้วบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยของหอมและดอกไม้ทั้งหลายแล้วไป
สู่เทวสถาน ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสุตฺตที่ ๕

๑๐. สมितिสูตร

ว่าด้วยการละกาม

[๔๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ตโปทาราม กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล พระสมितिเถระผู้มีอายุ ตื่นขึ้นในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี เข้าไปที่ลำน้ำตโปทาเพื่อจะล้างตัว ครั้นล้างตัวแล้ว จึงกลับขึ้นยืนมีจิวรผืนเดียวรอให้ตัวแห้ง.

[๔๕] ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีใกล้สว่าง เทวดาองค์หนึ่ง มีวรรณะงาม ยังลำน้ำตโปทาทั้งสินให้สว่างทั่ว เข้าไปหาพระสมितिเถระผู้มีอายุ ครั้นแล้ว จึงลอยอยู่ในอากาศ ได้กล่าวกะพระสมितिเถระผู้มีอายุด้วยคาถาว่า

ภิกษุ ท่านไม่บริโภคน้ำแล้ว ยังขอยอยู่
ท่านบริโภคน้ำแล้ว ก็ไม่ต้องขอยเลย ภิกษุ
ท่านบริโภคน้ำแล้ว จงขอเถิด กาลอย่าล่วง
ท่านไปเสียเลย.

[๔๖] พระสมितिเถระกล่าวว่า

เรายังไม่รู้กาล กาลยังลับ มิได้
ปรากฏ เพราะเหตุนั้น เราไม่บริโภคน้ำแล้ว
จึงยังขอยอยู่ กาลอย่าล่วงเราไปเสียเลย.

[๔๗] ครั้งนั้นแล เทวดานั้นลงมายืนที่พื้นดินแล้ว กล่าวกะพระสมितिเถระว่า ภิกษุ ท่านเป็นบรรพชิตยังหนุ่มแน่น มีผมดำประกอบด้วย
ปฐมวัยจำเริญรุณ จะเป็นผู้ไม่เพลิดเพลिनในกามทั้งหลายเสียแล้ว ภิกษุ ท่าน

จงบริโภคน้ำทั้งหลายเป็นของมนุษย์ อย่าละกามที่เห็นประจักษ์เสีย วิ่งไปหา
ทิพยกามอันมีโดยกาลเลย.

[๔๘] ส. ท่านผู้มีอายุ เราหาได้ละกามที่เห็นประจักษ์ วิ่งเข้าไปหา
ทิพยกามอันมีโดยกาลไม่ ท่านผู้มีอายุ เราละกามอันมีโดยกาลแล้ว วิ่งเข้าไปหา
โลกุตรธรรมที่เห็นประจักษ์ ท่านผู้มีอายุ ด้วยว่ากามทั้งหลายอันมีโดยกาล
(เป็นของชั่วคราว) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก
ในกามทั้งหลายนั้นมีโทษยิ่ง โลกุตรธรรมนี้ อันบุคคลพึงเห็นเอง ให้ผล
ไม่มีกาล ควรเรียกร้องผู้อื่นว่า ท่านจงมาคูเถิด ควรน้อมเข้ามาในตน อัน
วิญญูชนทั้งหลายพึงทราบเฉพาะตน.

[๔๙] ท. ภิกษุ ก็กามทั้งหลายอันมีโดยกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมาก เป็นอย่างไร โลกุตร-
ธรรมนี้ อันบุคคลพึงเห็นเอง ให้ผลไม่มีกาล ควรร้องเรียกผู้อื่นว่า ท่านจง
มาคูเถิด ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนทั้งหลาย พึงทราบเฉพาะตน
เป็นอย่างไร.

[๕๐] ส. ท่านผู้มีอายุ เราเป็นผู้ใหม่ บวชไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรม-
วินัยนี้ เราไม่อาจบอกท่านได้พิสดาร พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จประทับที่คโปกคาราม กรุงราชคฤห์ ท่าน
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ทูลถามเรื่องนี้เกิด พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ท่านอย่างใด ท่านพึงทรงจำเรื่องนั้น ไว้อย่างนั้นเกิด.

ท. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อันพวกเทวดามีบริวารมากจำพวกอื่น
แวดล้อมแล้ว ข้าพเจ้าจะเข้าไปเฝ้าไม่ได้ง่ายเลย ภิกษุ ถ้าท่านเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้วพึงทูลถามเรื่องนี้ แม้ข้าพเจ้าพึงมาเพื่อฟังธรรม.

พระสมิทธิเถระผู้มีอายุรับต่อเทวดานั้นว่า ท่านผู้มีอายุ เราจะทูลถาม
อย่างนี้ แล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปแล้ว จึงถวายอภิวัต
พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๑] พระสมิทธิเถระผู้มีอายุ ครั้นนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
แล้ว ได้ทูลค้ำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์ขอประทานโอกาสกราบทูล
ข้าพระองค์ตั้งขึ้นในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี เข้าไปที่ลำน้ำตโปทาเพื่อล้างตัว
ครั้นล้างตัวแล้วกลับขึ้นยืน มีจีวรผืนเดียวรอให้ตัวแห้ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีใกล้สว่าง เทวดองค์หนึ่ง มีวรรณงาม ยังลำน้ำตโปทา
ทั้งสิ้นให้สว่างทั่ว เข้าไปหาข้าพระองค์ ครั้นแล้วจึงลอยอยู่ในอากาศ ได้กล่าว
ด้วยคาถานี้ว่า

ภิกษุ ท่านไม่บริโภคน้ำแล้ว ยังขอยอยู่
ท่านบริโภคน้ำแล้ว ก็ไม่ต้องขอยเลย ภิกษุ
ท่านบริโภคน้ำแล้ว จงขอยเถิด กาลอย่าล่วง
ท่านไปเสียเลย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเทวดากล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าว
กะเทวดานั้นด้วยคาถาว่า

เรายังไม่รู้กาล กาลยังลับ มิได้
ปรากฏ เพราะเหตุนั้น เราไม่บริโภคน้ำแล้ว
จึงยังขอยอยู่ กาลอย่าล่วงเราไปเสียเลย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้งนั้นแล เทวดานั้นลงมายืนที่พื้นดินแล้ว
กล่าวค้ำนี้กะข้าพระองค์ว่า ภิกษุ ท่านเป็นบรรพชิตยังหนุ่มแน่น มีผมดำ
ประกอบด้วยปฐมวัยจำเรณูรุ่ม จะเป็นผู้ไม่เปล็ดเปล็นในกามทั้งหลายเสียแล้ว

ภิกษุท่านจงบริโภคน้ำทั้งหลายเป็นของมนุษย์ อย่าละกามที่เห็นประจักษ์ วิ่งเข้าไปหาทิพยกามอันมีโดยกาลเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเทวดานั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวคำนี้กะเทวดานั้นว่า ท่านผู้มีอายุ เราหาได้ละกามที่เห็นประจักษ์ วิ่งเข้าไปหาทิพยกามอันมีโดยกาลไม่ ท่านผู้มีอายุ เราละกามอันมีโดยกาลแล้ว วิ่งเข้าไปหาโลกุตระธรรมที่เห็นประจักษ์ ท่านผู้มีอายุ ด้วยว่ากามทั้งหลายอันมีโดยกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามทั้งหลายนั้นมีโทษยิ่ง โลกุตระธรรมนี้ อันบุคคลพึงเห็นเอง ให้ผลไม่มีกาล ควรร้องเรียกผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนทั้งหลายพึงทราบเฉพาะตน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว เทวดานั้นได้กล่าวคำนี้กะข้าพระองค์ว่า ภิกษุ ก็กามทั้งหลายอันมีโดยกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมากเป็นอย่างไร โลกุตระธรรมนี้ อันบุคคลพึงเห็นเอง ให้ผลไม่มีกาล ควรร้องเรียกผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนทั้งหลายพึงทราบเฉพาะตน เป็นอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเทวดานั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวคำนี้กะเทวดานั้นว่า ท่านผู้มีอายุ เราเป็นผู้บวชใหม่ เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้ เราไม่อาจบอกท่านได้พิสดาร พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จประทับอยู่ที่ตโปทาราม กรุงราชคฤห์ ท่านเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ทูลถามเรื่องนี้เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ท่านอย่างไร ท่านพึงทรงจำเรื่องนั้นไว้อย่างนั้นเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว เทวดานั้นได้กล่าวคำนี้กะข้าพระองค์ว่า ภิกษุ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อันพวกเทวดามีบริวารมากจำพวกอื่นแวดล้อมแล้ว ข้าพเจ้าจะเข้าไปเฝ้าไม่ได้ง่ายเลย ภิกษุ ถ้าท่านเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้ว

ฟังทูลถามเรื่องนี้ แม้ข้าพเจ้าฟังมาเพื่อฟังธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้า คำของเทวดานั้นเป็นคำจริง เทวดานั้นฟังมาในที่ใกล้วิหารนี้แน่.

เมื่อพระสมิทธิเถระทูลอย่างนี้แล้ว เทวดานั้นได้กล่าวคำนี้กะพระ-
สมิทธิเถระผู้มีอายุว่า ทูลถามเถิด ภิกษุ ทูลถามเถิด ภิกษุ ข้าพเจ้าตามมา
ถึงแล้ว.

[๕๒] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเทวดานั้นด้วยคาถา
ทั้งหลายว่า

สัตว์ทั้งหลายมีความสำคัญในข้อที่
ได้รับบอก ติดอยู่ในข้อที่ได้รับบอก ไม่
กำหนดรู้ข้อที่ได้รับบอก ย่อมมาสู่อำนาจ
แห่งมัจจุ ส่วนชีณาสวภิกษุกำหนดรู้ข้อที่
ได้รับบอก ย่อมไม่สำคัญข้อที่ได้รับบอก
แล้ว เพราะข้อที่ได้รับบอกนั้น ย่อมไม่มี
แก่ชีณาสวภิกษุนั้น ฉะนั้น เหตุที่จะฟัง
พูดถึงข้อที่ได้รับบอก จึงมิได้มีแก่ชีณาสว
ภิกษุนั้น ดูก่อนเทวดา ถ้าท่านเข้าใจ ก็
จงพูดเถิด.

เทวดานั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ทราบเนื้อความ
แห่งธรรมนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้ความโดยพิสดารได้ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอพระโอกาส ข้าพระองค์ฟังทราบเนื้อความแห่ง
ธรรมนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้ความโดยพิสดารได้อย่างไร
พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดตรัสแก่ข้าพระองค์อย่างนั้นเถิด.

[๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสต่อไปด้วยพระคาถาว่า

บุคคลได้สำคัญว่าเราเสมอเขา ว่า
เราดีกว่าเขา ว่าเราเลวกว่าเขา บุคคลนั้น
พึงวิวาทกับเขา ชีณาสวกิษุเป็นผู้ไม่
หวั่นไหวอยู่ในมานะ ๓ อย่าง มานะว่า
เราเสมอเขา ว่าเราดีกว่าเขา ว่าเราเลว
กว่าเขา ย่อมไม่มีแก่ชีณาสวกิษุ
ดูก่อนเทวดา ถ้าท่านเข้าใจก็จงพูดเถิด.

เทวดานั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ทราบเนื้อความ
แห่งธรรมนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้ความโดยพิสดารได้ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานพระโอภาส ข้าพระองค์พึงทราบ
เนื้อความแห่งธรรมนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้ความโดยพิสดารได้
อย่างไร ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดตรัสแก่ข้าพระองค์อย่างนั้นเถิด.

[๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสต่อไปด้วยพระคาถาว่า

ชีณาสวกิษุละบัญญัติเสียแล้ว บรรร-
ลุธรรมที่ปราศจากมานะแล้ว ได้ตัดค้นหา
ในนามรูปนี้เสียแล้ว พวกเทวดา พวก
มนุษย์ ในโลกนี้ก็ดี ในโลกอื่นก็ดี ใน
สวรรค์ทั้งหลายก็ดี ในสถานที่อาศัยของ
สัตว์ทั้งปวงก็ดี เทียวค้นหาไม่พบชีณาส-
วกิษุ นั้น ผู้มีเครื่องผูกอันตัดเสียแล้ว
ไม่มีทุกข์ ไม่มีค้นหา ดูก่อนเทวดา
ถ้าท่านเข้าใจก็จงพูดเถิด.

[๕๕] เทวดานั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์ทราบเนื้อความ
แห่งธรรมนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้ความโดยพิสดารอย่างนี้ว่า

ไม่ควรทำบาปด้วยวาจา ด้วยใจ
และด้วยกาย อย่างไหน ๆ ในโลกทั้งปวง
ควรละกามทั้งหลายเสียแล้ว มีสติ มี
สัมปชัญญะ ไม่ควรเสพทุกขอันประกอบ
ด้วยโทษ ไม่เป็นประโยชน์.

จบนั้นทวารวคที่ ๒

อรรถกถาสมิทธิสูตร

พึงทราบวินิจฉัยสมิทธิสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **ตโปทาราม** คือพระอารามที่มีชื่ออันได้แล้วอย่างนี้เพราะ
ห้วงน้ำลึกมีน้ำอันร้อน ชื่อว่า **ตโปทา**.

ได้ยินว่า ภพของนาคตั้งอยู่ที่แผ่นดินใต้ภูเขาเวภารบรรพต มีปริ-
มณฑลประมาณ ๕๐๐ โยชน์ เช่นกับเทวโลก ซึ่งมีพื้นที่อันสำเร็จแล้วด้วยแก้ว
มณี และประกอบด้วยอุทยาน อันเป็นที่รื่นรมย์ ในที่นั้น มีห้วงน้ำใหญ่สำหรับ
เป็นที่เล่นของพวกนาค. ถ้าแม่น้ำชื่อตโปทานี้ เป็นน้ำร้อนเดือดพล่านไหลมา
จากห้วงน้ำใหญ่นั้น.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร จึงเป็นเช่นนี้. ตอบว่า ได้ยินว่า โลก (หมาย
โอกาสโลกคือที่อยู่อาศัย) ของเปรตจำนวนมากแวดล้อมเมืองราชคฤห์. ในที่

นั้น แม่น้ำตโปทานีย่อมมาในระหว่างแห่งนรกชื่อว่า มหาโลหกุมภีทั้ง ๒ เพราะฉะนั้น แม่น้ำตโปทานีจึงเดือดพล่าน ไหลมาอยู่.

สมจริง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในที่ใด แม่น้ำตโปทานีไหลอยู่ ที่นั้นย่อมเป็นหนองน้ำ (ทะเลสาบ) มีน้ำไหลสะอาด เป็นน้ำที่นำยินดี เป็นน้ำเย็น เป็นน้ำสีขาว เป็นน้ำตั้งอยู่ดีแล้ว เป็นที่รื่นรมย์ มีปลาและเต่ามาก และมีดอกปทุมประมาณเท่าจักรบานสพรั่งอยู่อีกอย่างหนึ่ง แม่น้ำตโปทาของมหานรกทั้งสองนี้ย่อมไหลมาโดยไม่ขาดสาย ด้วยเหตุนี้ ถ้าแม่น้ำตโปทานี จึงเดือดพล่านไหลอยู่ ดังนี้. ก็ในที่ข้างหน้าของพระอารามนี้มีห้วงน้ำใหญ่เกิดขึ้นแต่แม่น้ำตโปทานั้น วิหารนี้ ท่านจึง เรียกว่า ตโปทาราม เพราะลำแม่น้ำนั้น. บทว่า สมิทฺธิ ความว่า ได้ยินว่า อกภาพของพระเถระสำเร็จแล้ว (ด้วยผลกรรม) มีรูปงาม น่าเลื่อมใส เพราะฉะนั้น จึงปรากฏนามบัญญัติว่า สมิทฺธิ นั้นแหละ. คำว่า เพื่อจะล้างตัว ความว่า พระเถระผู้บำเพ็ญเพียรนั้นลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง ได้ให้บุคคลถือเอาเสนาสนะออกมาภายนอกแล้วเดิน (จงกรม) ไป ๆ มา ๆ ในที่จงกรมใหญ่ประมาณ ๖๐ สอก มีความสำคัญว่า เสนาสนะอันเรบาบริโกลอยู่ด้วยตัวอันชุ่มด้วยเหงื่อจกเศร้าหมองจึงเข้าไปที่ลำน้ำตโปทาเพื่อจะล้างตัว. คำว่า ยืนอยู่ มีจิวรผืนเดียว คือ นุ่งผ้าสบงผูกประคดเอาไว้แล้วถือเอาจิวรยืนอยู่. คำว่า รอให้ตัวแห้ง ได้แก่ กระทำให้ตัวมีน้ำออกแล้วเช่นกับครั้งก่อน ๆ เพราะว่ามีจิวรอันตนห่มในเวลาทีตัวเปียกจกเศร้าหมอง จะมีกลิ่นเหม็น. ก็ข้อที่กล่าวนี้มีใช่เป็นวัตรในการอาบ แต่เพราะท่านเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวัตร ฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในวัตร คือ กิจที่ควรทำนั้นแหละ คือว่า ครั้นท่านอาบเสร็จแล้วก็ทำกิจที่ควรทำแล้ว กลับขึ้นมายืนอยู่. ในข้อนี้พึงทราบวัตรในการอาบนี้ ดังนี้.

อันภิกษุผู้ประสงค์จะอาบน้ำไปสู่ทำน้ำแล้วพึงวางจีวรทั้งหลายในที่ใดที่หนึ่งแล้วแล้วยืนอยู่ก่อน ไม่ควรรีบลงไปโดยเร็ว พึงเหยียดแลดูทุก ๆ ทิศเที่ยว ครั้นทราบความเป็นผู้สังัดแล้วก็กำหนดวัตถุทั้งหลายมีดอกไม้ พุ่มไม้ และ เถาวัลย์ เป็นต้น แล้วย่อกลงกระแอมขึ้น ๓ ครั้ง แล้วพืงนำผ้าอุตราสงค์ ออกผิง แล้วแก้ประคตเอาวางทับจีวรนั้นแหละ ถ้าผ้าสำหรับอาบน้ำไม่มี ก็จ้งนั่งกระหย่งที่ริมน้ำแล้วเปลื้องผ้านุ่งออก ถ้ามีที่สำหรับนั่งพืงผิงผ้านุ่ง ถ้าไม่มี ม้วนแล้วก็วางไว้ แล้วค่อย ๆ ก้าวลงน้ำ ครั้นก้าวลงไปประมาณนากิ (สะดือ) แล้วจึงอาบโดยไม่ทำให้ลูกคลื่นเกิดขึ้น ครั้นจะกลับ ก็พืงดำลงโดยมุ่งหน้าต่อ ทิศที่ตนมา. ด้วยอาการอย่างนี้ จีวรชื่อว่าอันตนรักษาแล้ว. แม้เมื่อจะโผล่ขึ้น ก็ไม่ทำให้เกิดเสียงค่อย ๆ โผล่ขึ้น ในเวลาสิ้นสุดลงแห่งการอาบ พืงนั่งกระโหย่งที่ริมน้ำแล้วเอาผ้ามาปกปิดตนไว้เมื่อลุกขึ้นยืนแล้วจึงนุ่งให้เรียบร้อยเป็น ปริมาณพล เสร็จแล้วผูกประคตเอา ไม่รีบห่มจีวรพืงยืนอยู่ ดังนี้.

แม้พระเถระก็อาบแล้วเหมือนอย่างนั้น เสร็จแล้วก็กลับขึ้นมายืนแลดู กายซึ่งมีน้ำยังไม่แห้ง. แม้โดยปกติกายของพระเถระก็ผ่องใส เมื่อน้อมกายนมาโดยชอบ คืออาบน้ำอุ่นสี่แห่งหน้าจึงรุ่งโรจน์เกินเปรียบ เป็นผู้สมบูรณ์ ด้วยรัศมี ราวกะผลตาลที่หลุดจากขั้ว ราวกะพระจันทร์เต็มดวง ในขณะที่นั้น หน้าของท่านก็เป็นไปกับด้วยสิริ คุจดอกปทุม กำลังแย้มแม่ผิวพรรณแห่ง สรีระก็ผ่องใส.

สมัยนั้น ภูมมเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ป่าชฎแลดูภิกษุสมิทธิผู้นำเลื่อมใส แล้ว ไม่อาจข่มใจไว้ได้ เป็นผู้น้อมไปในกามถูกความโลกครอบงำแล้ว คิด ว่า เราจักเล่าโลมพระเถระ จงประดับอศภาพด้วยเครื่องประดับอันโอฬาร แล้วทำพระอารามทั้งสี่ให้สว่างทั่ว (ให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน) รวากะ ประทีปโคมไฟมิได้ตั้งพัน คุจเอาดวงจันทร์มาตั้งไว้ ครั้นแล้วก็เข้าไปหา

พระเถระ มิได้ไหว้ ยืนอยู่ในเวหา (ลอยอยู่ในอากาศ) แล้วกล่าวคาถา.
คาถานั้นอันท่านพระอนนทเถระนำมากล่าวแล้วว่า **อล โข อญฺญตฺรา เทวตา**
ฯ เป ฯ อชฺฌภาติ แปลว่า ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีใกล้สว่าง เทวดาองค์หนึ่ง
มีวรรณะงาม เป็นต้น. คำว่า **ไม่บริโภคนแล้ว** คือ **ไม่บริโภคนกามคุณ ๕.**
คำว่า **ยังขอยู่** ได้แก่ การเที่ยวไปบิณฑบาต. เวลาที่ยังเป็นหนุ่มแน่น
สมควรเสพกามคุณ ๕ ชื่อว่า กาล ในชื่อว่า กาลอย่าล่วงท่านไปเสียเลย นี้.
เพราะว่าบุคคลแก่คร่ำคร่าเพราะชรา มีกายโน้มลงแล้ว มิได้ทำขยันไปข้างหน้า
สิ้นอยู่ เป็นผู้อันโรคโศและโรคหืดครอบงำแล้ว ไม่อาจเพื่อบริโภคนกามได้
เพราะเหตุนั้น เทวดาหมายเอากาล นี้ จึงกล่าวคำว่า **มา ตํ กาลโ อชฺฌมกา**
แปลว่า กาลอย่าล่วงท่านไปเสียเลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา อชฺฌมกา** แปลว่า อย่าก้าวล่วง
แล้ว. ศัพท์ว่า **โว** ในบทว่า **กาลโ วหํ น ชานามิ** นี้เป็นนิบาต. คำว่า
เรายังไม่รู้กาล ท่านกล่าวหมายเอาภวนกาล. อธิบายว่า ธรรม ๕ เหล่านี้
คือ ชีวิต พยาธิ กาล ที่เป็นที่ทอดทิ้งร่างกายหรือที่ตาย (เทหนิกเขปนนะ)
และ คติ (ที่เกิดต่าง ๆ มี ๕)* ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีนิमित ใคร ๆ ไม่พึง
รู้ในโลกแห่งสัตว์ที่เป็นไปอยู่.

ในบรรดาธรรม ๕ เหล่านั้น ชีวิตก่อน ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะ
กำหนดแนบไม่ได้ว่า ชีวิตนี้ มีจำนวนเท่านี้ทีเดียว ไม่เกินจากนี้ไป ดังนี้ จจริง
อยู่ แม้ในกาลที่เริ่มแรกคือ เป็นรูปกลละ สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมตาย ในเวลาที่
เป็นอัพพุทะ (คือรูปที่เกิดมาได้ ๒ อาทิตย์) เป็นเปสิ (คือรูปที่เป็นชิ้นเล็ก ๆ)
เป็นฉนะ (คือรูปที่เป็นก้อนหนา) รูปที่เกิดมาได้ ๑ เดือน ๒ เดือน ๓ เดือน

๑. คติ ๕ คือ นิรยคติ เปตคติ ตีรัจฉานคติ มนุสสคติ เทวตาคติ

๔ เดือน ๑๐ เดือน ก็ดี ในระหว่างที่ออกจากครรภ์ก็ดี แต่เข้าไปภายในร้อยปีก็ดี มากกว่าร้อยปีก็ดี ย่อมตายนั้นแหละ.

แม่พยาธิ ก็ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะไม่มีการกำหนดแน่ว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมตายด้วยพยาธินี้เท่านั้น ไม่ตายด้วยพยาธิอื่น ๆ ดังนี้ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมตายด้วยโรคตาก็มี ด้วยโรคอื่น ๆ มีโรคหูเป็นต้นก็มี.

แม่กาล ก็ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะไม่มีการกำหนดแน่อย่างนี้ว่า ในกาลนี้เท่านั้นสัตว์พึงตาย ในกาลอื่น ๆ สัตว์ไม่ตาย เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมตายในเวลาเช้าก็มี ในเวลาอื่น ๆ คือเวลาเที่ยงเป็นต้นก็มี.

แม่สถานที่เป็นที่ต้องทอดทิ้งร่างกาย ก็ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะไม่มีการกำหนดได้อย่างนี้ว่า ร่างกายของสัตว์ผู้จะตายนี้พึงตกไป (พึงตาย) ในที่นี้เท่านั้น ที่อื่น ๆ ไม่ตกไป จริงอยู่เมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดภายในบ้าน อุตภาพของสัตว์เหล่านั้นย่อมตกไปภายนอกบ้านก็ได้ สัตว์ที่เกิดแม่ภายนอกบ้าน อุตภาพย่อมตกไปภายในบ้านก็ได้ สัตว์ที่เกิดบนบก บนถนนเป็นต้น ก็เหมือนกัน บัณฑิตพึงให้พิสดารโดยประการมิใช่น้อย.

แม่คติ ก็ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะไม่มีการกำหนดได้อย่างนี้ว่า สัตว์จตุตถจากที่นี้แล้วพึงเกิดขึ้นในที่นี้ ดังนี้ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายจตุตถจากเทวโลกแล้วเกิดขึ้นในมนุษยโลกก็มี จตุตถจากมนุษยโลกแล้วเกิดในที่ใดที่หนึ่งแห่งโลกทั้งหลายมีเทวโลกเป็นต้นก็มี สัตว์โลกมีคติ ๕ ย่อมเปลี่ยนแปลงไป คุณโคชนต์ (โคที่ประกอบด้วยเครื่องยนต์) อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ เพราะการเปลี่ยนแปลงไปแห่งคตินั้นนั้นแหละ ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึงกล่าวกะเทวดาว่า เรายังไม่รู้กาล คือ ไม่รู้การตายนี้ว่า การตายจักมีในกาลชื่อนี้ ดังนี้ คำว่า กาลยังลับมิได้ปรากฏ ได้แก่ กาลนี้ปกปิดแล้ว ไม่แจ่มแจ้งและ ยังไม่ปรากฏแก่เรา.

คำว่า เพราะเหตุ นั้น อธิบายว่า กาลอันปกปิดนี้ ย่อมไม่ปรากฏ เหตุใด เพราะเหตุ นั้น เราจึงไม่บริโภคมกคุณ ๕ แล้วจึงขอยู่. ในคำว่า กาลอย่าล่วง เราไปเสียเลย นี้ พระเถระกล่าวว่า กาล ดังนี้ โดยหมายเอากาลกระทำสมณ-
ธรรม.

จริงอยู่ ธรรมดว่า สมณธรรมนี้ อันบุคคลผู้ก้าวล่วงวัยทั้ง ๓ ในวัย
สุดท้ายเป็นผู้มีกายอันหักลงแล้ว มิได้ทำเป็นที่ยันไปในเบื้องหน้า สันอยู่ ผู้
อันโรคโศกและหืดครอบงำแล้ว ไม่อาจเพื่อกระทำได้ (ปฏิบัติได้) เพราะ
ในกาลนั้น บุคคลเช่นนั้น ไม่อาจเพื่อเรียนพุทธพจน์ตามที่ปรารถนาตาม
ที่ต้องการ หรือว่าไม่อาจเพื่อรักษาซึ่งธุดงค์ หรือว่าไม่อาจเพื่อ
จะอยู่ป่า หรือว่าไม่อาจเพื่อเข้าสมาบัติได้ตามที่ปรารถนา หรือว่าไม่อาจเพื่อ
กระทำกรรมกถาและอนุโมทนาด้วยสรัญญวิธีเป็นต้น. ส่วนในกาลที่ยังเป็น
หนุ่มแน่นอาจเพื่อกระทำกิจทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า กาล
เป็นที่กระทำสมณธรรมนี้ อย่าก้าวล่วงเราไปเสียเลย คือว่าเราจักไม่บริโภคม
ทั้งหลาย จักกระทำสมณธรรมตราบเท่าที่กาลยังไม่ก้าวล่วงเราไป.

คำว่า มายืนที่พื้นดิน ความว่า ได้ยินว่า เทวดานั้นคิดว่า ภิกษุนี้
ย่อมกล่าวชื่อซึ่งกาลแห่งการทำสมณธรรม ไม่กล่าวซึ่งอกาล ย่อมกล่าวธรรม
อันเป็นไปกับด้วยเหตุ เป็นไปกับด้วยอนิสงส์ ดังนี้ ด้วยคำเพียงเท่านี้ จึง
เกิดความละอายในพระเถระ ถ้าด้วยพระเถระนั้นคุณมหาพรหม คุณกองไฟ
เป็นผู้อ่อนน้อมเกิดขึ้นแล้ว จึงลงจากอากาศมายืนที่พื้นดิน. คำว่า ยืนที่พื้น
ดิน นั้น ท่านกล่าวหมายเอาคำที่กล่าวแล้วนี้.

ก็เทวดานั้น มายืนอยู่ที่พื้นดินแล้วแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น เธอมาแล้ว
ด้วยความต้องการอันใด ก็ถือเอาประโยชน์อันนั้นนั่นแหละอีก จึงกล่าวคำว่า

ททโร ตูว เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ยังหนุ่ม** คือมีอายุยังน้อย.

คำว่า **มีผมดำ** ได้แก่ เป็นหนุ่มมีผมดำสนิท. คำว่า **จำเริญ** คือสง่างาม.

จริงอยู่ บางคนแม้เป็นหนุ่มมีตาบอดข้างหนึ่ง หรือว่าในคนพิการทั้งหลายมีคนกระจอก เป็นต้นเหล่านั้น คนใดคนหนึ่งถึงเป็นหนุ่มก็ไม่ประกอบไปด้วยความเป็นหนุ่มที่สง่างาม. ส่วนบุคคลใด มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ถึงพร้อมด้วยสมบัติทั้งปวง ประารถนาจะใช้เครื่องประดับใด ๆ ย่อมประดับด้วยเครื่องอลังการนั้น ๆ เทียบไปเหมือนเทพบุตร บุคคลเช่นนี้ ย่อมชื่อว่า ผู้ประกอบด้วยความเป็นหนุ่มที่สง่างาม. ก็พระเถระถึงพร้อมแล้วด้วยรูปสมบัติอันอุดม ด้วยเหตุนี้ เทวดาจึงกล่าวกะท่านอย่างนี้.

คำว่า **เป็นผู้ไม่ผลิตเพลินในกามทั้งหลายเสียแล้ว** ได้แก่ การไม่ผลิตเพลินไม่บริโภคนกามทั้งหลาย คือ ไม่มีความใคร่. คำว่า **อย่าละกามที่เห็นประจักษ์เสีย** อธิบายว่า ก็เทวดาโดยมากไม่เห็นสัจจะ ยังมีราคะไม่รู้จิตของผู้อื่น เห็นภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ไม่ขาดตลอด ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ฯลฯ ๖๐ ปีบ้าง จึงเกิดความสำคัญว่า ภิกษุเหล่านี้ละกามคุณ ๕ อันเป็นของมนุษย์ ประารถนากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ จึงกระทำสมณธรรม ดังนี้ แม้เทวดานี้ก็คิดเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้น เธอจึงกล่าวถึงกามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์ กระทำให้เป็นกามที่เห็นประจักษ์ และกล่าวกามอันเป็นทิพย์กระทำให้เป็นกามอันมีโดยกาล พระเถระกล่าวคำว่ **น ขวาค์ อาวุโส เป็นต้น** ความว่า ท่านผู้มีอายุ เราละกามอันเห็นประจักษ์แล้ว ไม่วิ่งเข้าไปหากามอันเป็นทิพย์ซึ่งมีโดยกาลเลย เราไม่ประารถนากะหิ้มทิพย์ซึ่งเป็นไปตามเวลาที่กำหนดแล้ว วิ่งเข้าไปหาโลกุตรธรรมอันประจักษ์. พระเถระได้กระทำกามทั้ง ๕ แม้เป็นของทิพย์ แม้เป็นของมนุษย์ ให้เป็นเวลาที่เป็นไปตามกำหนด เพราะความที่กามเหล่านั้นอันบุคคลไม่พึงได้

ในลำดับแห่งจิต และกระทำโลกุตรธรรมให้เป็นธรรมอันเห็นประจักษ์ เพราะความที่โลกุตรธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลพึงได้ในลำดับแห่งจิต ด้วยประการฉะนี้.

ก็ถึงแม่กำคุณ ๕ ประชุมกันแล้ว การเสวยอารมณ์ตามที่ปรารถนา ตามที่ต้องการของกาม บุคคลแม้มีกามอันถึงพร้อมแล้ว ก็ไม่สำเร็จ (ไม่ได้) ในลำดับแห่งจิต (อนันตรจิต). จริงอยู่ อันบุคคลผู้ใคร่จะเสวยอิฏฐารมณ์ ทางจักขุทวาร (ทางตา) จึงเรียกช่างทั้งหลาย มีช่างเขียน ช่างทำหนังสือ และ ช่างรูปเป็นต้นมาแล้ว พึงกล่าวว่า พวกท่านจงตกแต่งสิ่งชื่อนี้ ดังนี้ จิตทั้งหลาย ในที่นี้มีประมาณพัน โภกมิใช่น้อยเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป โดยความแตกต่างกัน ในลำดับนั้นมา จิตจึงบรรลุถึงอารมณ์นั้น (คืออิฏฐารมณ์) ในภายหลัง แม้ ในทวารที่เหลือ ก็ฉะนี้แหละ.

ส่วนโศคาปัตติผลย่อมเกิดขึ้นในระหว่าง (ลำดับ) แห่งโศคาปัตติมรรค เท่านั้น วาระของจิตอื่นในระหว่างหาไม่. แม้ในผล ๓ ที่เหลือก็เหมือนกัน. พระเถระถือเอาอรรถเหล่านั้นนั้นแหละแล้วกล่าวว่า กาลิกา หิ อาวุโส เป็นต้น.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาลิกา ได้แก่ สิ่งอันเขาถึงพร้อม ด้วยประโยชน์เกื้อกูลอันดี ไม่พึงบรรลุได้แม้ในระหว่างแห่งกาล โดยนัยที่ กล่าวแล้ว. คำว่า มีทุกข์มาก ได้แก่ ชื่อว่า มีทุกข์มาก เพราะความที่ทุกข์ นั้นอันตนอาศัยกามทั้งหลายเป็นไปมีมาก. ชื่อว่า มีความคับแค้นมาก เพราะ ความคับแค้นอันเป็นไปกับด้วยวัตถุแห่งกามนั้นนั่นเองมีมาก. คำว่า อย่างยิ่ง ในชื่อว่า ในกามทั้งหลายมีโทษอย่างยิ่ง ความว่า โทษเท่านั้น ชื่อว่า อย่างยิ่ง เพราะความสุขอันตนอาศัยกาม ๕ แล้วจึงได้ อธิบายว่า ทุกข์เท่านั้น

มีมากกว่า. บทว่า **สนุทฺธิจฺโถ อโย ธมฺโม** อธิบายว่า โลกุตระธรรมนี้
อันบุคคลใด ๆ เข้าถึงแล้ว บุคคลนั้น ๆ พึงเห็นเองด้วยปัจเจกขณญาณซึ่งถือ
เอาโลกุตระธรรมนั้น อันตนอาศัยบุคคลอื่นแล้วพึงถึง เพราะเหตุนี้
โลกุตระธรรมนี้ จึงชื่อว่า **สนุทฺธิจฺโถ** แปลว่า อันบุคคลพึงเห็นเอง.
ธรรมที่ชื่อว่า อกาล เพราะอรรถว่า กาลของธรรมนั้นเกี่ยวข้องกับทำให้ผล
ของตนไม่มี. ธรรมที่เป็นอกาลนั้นแหละ ชื่อว่า **อกาลิโก** แปลว่า ไม่
ประกอบด้วยกาล. อธิบายว่า ในโลกุตระธรรมนี้ ธรรมคืออริยมรรคนั้น
ย่อมให้ผลใกล้ที่สุดในการเป็นไปของตน.

คำว่า **ควรเรียกร้องผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด** อธิบายว่า ธรรมที่
ชื่อว่า **เอหิ ปสฺสฺสิโก** เพราะอรรถว่า ควรซึ่ง เอหิปัสสฺสิ อັນเป็นไปแล้ว
อย่างนี้ ดังนี้. ธรรมที่ชื่อว่า **โอบนยฺโก** เพราะอรรถว่า ควรน้อมเข้ามา
ในจิตของตน แม้จะถูกไฟไหม้ผ้า หรือศิระะก็เปลี่ยนแปลง.

ในชื่อว่า **ปจฺจตุตฺถ เวทิตพฺโพ วิญญฺหิ** นี้ มีความสังเขปว่า อัน
วิญญูชนแม้ทั้งปวงมีอุฆคฤติญญบุคคลเป็นต้น พึงรู้ได้ในตนว่า มรรคอันเรา
เจริญแล้ว ผลอันเราบรรลุแล้ว นิโรธอันเรากระทำให้แจ้งแล้ว ดังนี้ ส่วน
ความพิสดาร ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในปกรณ์พิเศษชื่อวิสุทธิมรรคตอนที่พรรณนา
ธัมมานุสสติ.

บัดนี้ เทวดานั้น ราวจะเป็นผู้บอด ไม่ทราบอยู่ซึ่งอรรถอันมีรูป
(เหตุ) แปลกกันแห่งถ้อยคำอันพระเถระกล่าวแล้ว จึงกล่าวคำว่า **กถญฺจ**
ภิกฺขุ เป็นต้น แปลว่า ดูก่อนภิกษุ ก็ถามทั้งหลายอันมีโดยกาล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่ามีทุกข์มาก...เป็นอย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กถญฺจ** ความว่า เทวดากล่าวว่า ดูก่อน
ภิกษุ ถามทั้งหลายอันมีโดยกาล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่าอย่างไร ถาม

ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีทุกข์มากอย่างไร กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีความคับแค้นมากอย่างไร บัณฑิตพึงทราบ ความเกี่ยวข้องด้วยบททั้งปวงอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า ผู้ใหม่ ได้แก่ ภิกษุผู้มีพรรษาไม่เต็ม ๕ ชื่อว่า ผู้ใหม่ ตั้ง แต่พรรษา ๕ ไป ชื่อว่า มัชฌิมะ ตั้งแต่พรรษา ๑๐ ไป ชื่อว่า เถระ. อีกนัย หนึ่ง ผู้มีพรรษา ๑๐ ยังไม่บริบูรณ์ ชื่อว่า ผู้ใหม่ ตั้งแต่พรรษา ๑๐ ไป ชื่อว่า มัชฌิมะ ตั้งแต่พรรษา ๒๐ ไป ชื่อว่า เถระ. ในที่นั้น พระเถระ กล่าวว่ เราเป็นผู้ใหม่ ดังนี้. แม้บางคนบวชในเวลาทีตนมีอายุ ๗ ขวบ เมื่อก้าวล่วง ๑๐ พรรษา โดยที่ยังเป็นสามเณรนั่นแหละ ผู้นี้ ก็ชื่อว่า ผู้ใหม่ บวชไม่นาน ในที่นั้น พระเถระกล่าวว่ ก็เราเป็นผู้บวชไม่นาน ดังนี้. คำว่า **ธรรมวินัยนี้** ความว่า ธรรมและวินัยแม่ทั้ง ๒ นี้ เป็นชื่อศาสนาเท่านั้น. จริงอยู่ ว่าโดยธรรมในข้อนี้ ท่านกล่าวว่เป็น ๒ ปิฎก (สุตตันตและ อภิธรรม) ว่าโดยวินัยท่านกล่าวว่เป็นวินัยปิฎก ด้วยเหตุนี้ นั้น พระเถระจึง กล่าวว่ เราเพิ่งเป็นผู้มาสู่การปฏิบัติ ทีพระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศแล้ว ด้วย ปิฎกทั้งสาม ดังนี้. คำว่า **มีศักดิ์ใหญ่** ท่านแก้เป็น มีบริวารมาก. เพราะ ว่า เทวราชองค์หนึ่ง ๆ มีบริวารตั้งร้อยโกฏิก็มี ตั้งพันโกฏิก็มี. เหตุ นั้น เทวดานั้น จึงชี้แจงว่ เทวดาเหล่านั้น ดำรงตนอยู่ในที่อันใหญ่ ย่อมสรร เสริญพระตถาคตในที่นั้น พวกเทวดาผู้มีศักดิ์น้อยเช่นกับข้าพเจ้า ซึ่งเกิดใน บ้านแห่งมารดา จักมีโอกาสดแต่ที่ไหน.

คำว่า **แม้ข้าพเจ้าเพิ่งมาเพื่อฟังธรรม** ความว่า เทวดาทราบแล้วว่ แม้ถ้าเทวดาผู้เป็นบริษัหนึ่งแล้ว ย่อมยังจักรวาลนี้ให้เต็ม ถ้ากระไร เราเพิ่ง ได้เพื่ออันไปสู่สำนักแห่งพระพุทธเจ้าด้วยพุทธวิถิอันใหญ่ ดังนี้.

เทวดากล่าวกับพระสมิทธิว่า **ปุจฉ ภิกขุ ปุจฉ ภิกขุ** แปลว่า ทูลถามเถิด ภิกขุ ทูลถามเถิด ภิกขุ นี่เป็นคำพูดซ้ำ เพื่อทำให้มั่นคง.

ในคำว่า **มีความสำคัญในข้อที่รับบอก** นี้ ความว่า ชั้นที่ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ข้อที่^๑ได้รับบอก เพราะความที่ชั้นที่ ๕ นั้นเป็นวัตถุแห่งการบอกทั้งปวง แห่งกถาทั้งปวง โดยการบอก โดยนัยเป็นต้นว่า คนนั้นเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นกฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต เป็นสัตว์ เป็นคน ชื่อติสสะ ชื่อปุสสะ เป็นต้น. และมีความสำคัญจำได้ดังนี้ว่า นั่นเป็นสัตว์ เป็นนระ เป็นสัตว์เลี้ยง เป็นบุคคล เป็นผู้หญิง เป็นผู้ชาย ดังนี้ มีอยู่แก่ชั้นเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ชั้นเหล่านั้น จึงชื่อว่า มีความสำคัญ. ความสำคัญด้วย ข้อที่รับบอกด้วย ชื่อว่า ความสำคัญในข้อที่^๑ได้รับบอก. อธิบายว่า มีความสำคัญในชั้นที่ ๕ ว่า เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นต้น.

คำว่า **ติดอยู่ในข้อที่รับบอก** ได้แก่ การยึดมั่นในชั้นที่ ๕ โดยอาการ ๘ อย่าง. จริงอยู่ บุคคลผู้อันระเคຍ็อมแล้ว ย่อมติดอยู่ (ยึดมั่น) ด้วยอำนาจแห่งระเคຍ็อม ผู้อันโทษประทุษร้ายแล้ว ย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งโทษ ผู้หลงแล้วย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งโมหะ ผู้ยึดถือผิดย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งทิจฐิ ผู้มีกิเลสมีกำลังย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งอนุสัย ผู้มีเครื่องผูกพันไว้ย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งมานะ ผู้ไม่พอใจย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งวิจิกิจฉา ผู้มีจิตฟุ้งซ่านแล้วย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งอุทธัจจะ ดังนี้.

คำว่า **ไม่กำหนดรู้ข้อที่^๑ได้รับบอก** คือ ไม่กำหนดรู้ชั้นที่ ๕ ด้วยปริณญา ๓. คำว่า **ยอมมาสู่อำนาจแห่งมัจจุ** อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายยอมมาสู่กิเลสเป็นเครื่องประกอบ การกระทำของกิเลส การขาดไป การเข้าไปสู่ภายในแห่งมัจจุ คือมาสู่อำนาจแห่งมัจจุ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามทั้งหลายอันเนื่องด้วยกาย ด้วยคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้. คำว่า กำหนดรู้ ได้แก่

การกำหนดรู้ด้วยปริญา ๓ เหล่านี้ คือ ญาตปริญา ตริณปริญา ปหานปริญา. ในบรรดาปริญาเหล่านั้น ญาตปริญา เป็นไฉน บุคคลย่อมกำหนดรู้ชั้น ๕ ว่า นีรูบชั้น นีวิญญาณชั้น ธรรมเหล่านี้ มีลักษณะรส ปัจจุบันฐาน และปทัฏฐาน เป็นต้น ของชั้นเหล่านั้น นี้ชื่อว่า ญาตปริญา.

ตริณปริญา เป็นไฉน บุคคลย่อมพิจารณาชั้น ๕ กระทำให้เป็นตั้งอันตนรู้แล้วอย่างนี้ ด้วยอาการ ๔๒ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นดังโรค นี้ชื่อว่า ตริณปริญา.

ปหานปริญา เป็นไฉน บุคคลครั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละกามฉันทะในชั้น ๕ ด้วยมรรคอันเลิศ นี้ชื่อว่า ปหานปริญา.

คำว่า ย่อมไม่สำคัญข้อที่ได้รับบอกแล้ว อธิบายว่า จิณาสวกิษุ กำหนดรู้ชั้น ๕ ด้วยปริญา ๓ อย่างนี้แล้ว ย่อมไม่สำคัญถึงบุคคลผู้บอก. คำว่า ข้อที่ได้รับบอกแล้ว ได้แก่ พระจิณาสพ ฟังรู้ถึงผู้กระทำโดยอำนาจแห่งกรรม อธิบายว่า พระจิณาสพ ย่อมไม่สำคัญ คือ ไม่เห็นข้อที่ได้รับบอกแล้ว ข้อที่เขากล่าวแล้วว่า เป็นบุคคล ดังนี้. ถามว่า ข้อที่บอกแล้วเป็นอย่างไร. ตอบว่า ผู้นี้ ติสสะ หรือ ปุสสะ ที่บุคคลประกาศโดยชื่อหรือโดยโคตร อย่างใดอย่างหนึ่ง. คำว่า เพราะข้อที่ได้รับบอกนั้นย่อมไม่มีแก่จิณาสวกิษุ นั้น คือ ข้อที่ได้รับบอกว่า ผู้นี้ชื่อ ติสสะ หรือ ปุสสะ นั้น ย่อมไม่มีแก่พระจิณาสพนั้น. คำว่า เหตุที่จะฟังพูดถึงข้อที่ได้รับบอกจึงมิได้มีแก่จิณาสวกิษุ นั้น อธิบายว่า ใคร ๆ ฟังกล่าวถึงข้อที่รับบอกนั้นว่า ผู้นี้กำหนดแล้วด้วยราคะใด หรือผู้นี้ถูกประทุษร้ายแล้ว ด้วยโทสะใด หรือว่าผู้นี้หลงแล้วโดยโมหะใด ดังนี้ เหตุเหล่านั้นแหละ ย่อมไม่มีแก่พระจิณาสพนั้น. บทว่า โย มนุญติ แปลว่า บุคคลใดย่อมสำคัญ อธิบายว่า บุคคลใดย่อมสำคัญคนว่าเราเป็นผู้เสมอเขา หรือดีกว่าเขา หรือว่าเลวกว่า

เขา. ด้วยคำนี้ ทรงถือเอามานะ ๓ ซึ่งมีคำว่า เราดีกว่าเขา เป็นต้น. เมื่อมานะ ๓ เหล่านี้อันพระองค์ทรงถือเอาแล้ว ก็ย่อมชื่อว่า ทรงถือเอามานะ ๕ ที่เดียว.

คำว่า บุคคลนั้น พึงวิวาทกับเขา คือว่า บุคคลนั้นพึงพูดด้วยมานะนั้นนั่นแหละกับคนใดคนหนึ่ง อย่างนี้ว่า ท่านตีเสมอเรา ด้วยเหตุอะไร ย่อมเสมอเราโดยชาติหรือ หรือว่าโดยโคตร หรือบางส่วนแห่งตระกูล หรือว่า โดยความเป็นผู้มีผิวพรรณผ่องใส หรือโดยเป็นพหูสูต หรือว่าโดยคุณแห่งชุกงค์ ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามทั้งหลาย อันเป็นไปกับด้วยเวลาเล็กน้อย ด้วยคาถาถึงหนึ่งแม้นี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ติสฺ วิชาสฺ แปลว่า มานะ ๑. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสโกฏฐาส ว่าเป็น วิชะ เช่น ในบทว่า เอกวิเช รูปสงฺคโห เป็นต้น แปลว่า สงเคราะห์รูปไว้ โดยส่วนหนึ่ง. ตรัสเรียกอาการ (ลักษณะ) ว่าเป็น วิชะ เช่นในบทว่า กถฺวิชํ สลฺวนุตฺ วทฺนฺติ กถฺวิชํ ปญฺณวฺนุตฺ วทฺนฺติ เป็นต้น แปลว่า ย่อมกล่าวอาการ อย่างไรว่าเป็นผู้มีศีล ย่อมกล่าวอาการอย่างไรว่า เป็นคนมีปัญญา เป็นต้น. ในพระบาลีนี้ว่า ติสฺโส อิมํ ภิกฺขเว วิชํ กตฺมา ติสฺโส เสฏฺโหมสมฺมตี วิชํ หิโนสมฺมตี วิชํ แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มานะ ๓ เหล่านี้เป็นไฉน มานะ ๓ เหล่านี้ คือ มานะว่าเราดีกว่าเขา เราเสมอเขา เราเร็วกว่าเขา ดังนี้ ข้อนี้ตรัสมานะว่าเป็น วิชะ. แม้ในปกรณ์นี้ ก็ตรัสมานะนั้นแหละด้วยคำว่า วิชะ ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า ติสฺ วิชาสฺ แปลว่า มานะ ๓ ดังนี้.

คำว่า ผู้ไม่หวั่นไหวอยู่ อธิบายว่า บุคคลใดย่อมไม่หวั่นไหว ไม่เคลื่อนไปในมานะ ๓ โดยย่อ ในมานะ ๕ โดยพิสดาร. คำว่า มานะว่า เราเสมอเขา ดีกว่าเขา เรเร็วกว่าเขา นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง

มานะ ๓ เหล่านี้ว่า ไม่มีแก่พระจีณาสพ ผู้มีมานะอันละได้แล้วนั้น. บทสุคทัย
แห่งพระคาถานี้มีนัยตามที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว. ด้วยพระคาถากึ่งหนึ่งแม้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโลกุตระธรรม ๘ อย่างอันบุคคลพึงเห็นได้เอง ด้วยประการ
ฉะนี้. บทว่า ปหาติ สงฺขํ แปลว่า จีณาสพภิกษุละบัญญัติเสียแล้ว
อธิบายว่า ปัญญา ชื่อว่า สังขา อันมีมาในบาลีว่า ปฏิสงฺขา โยนิโธ
เป็นต้น แปลว่า พิจารณาโดยอุบายอันแยกคาย. สังขามีอรรถเท่ากับคณา
การคำนวณหรือการนับ เช่นในพระบาลีว่า อตุถิ ปน โภจิ คณโก วา
มูทุธิโก วา สงฺขายิโก วา โย ปโหติ คงฺคาย วาลิกํ คณคฺคํ
แปลว่า ก็ใคร ๆ เป็นโหรก็ตาม เป็นผู้สุขุมก็ตาม เป็นผู้นับก็ตาม
สามารถเพื่อจะคำนวณเม็ดทรายในแม่น้ำคงคา ฉะนี้. สังขามีอรรถเท่ากับ
โกฏฐาส คือ ส่วนหรือภาค เช่นในบทว่า สมฺมณานิทานา हि ปฺปญฺจสงฺขา
เป็นต้น แปลว่า จริงอยู่ ธรรมที่เป็นส่วนแห่งความเน้นซ้ำเป็นเหตุแห่งสัญญา.
และบัญญัติมาในคำว่า สังขา เช่นบทว่า ยา เตสํ ฐมฺมานํ สงฺขา สมฺมณฺญา
นี้แปลว่า บัญญัติ คือ ชื่อแห่งธรรมเหล่านั้น. แม้ในที่นี้ ท่านก็ประสงค์
เอาบัญญัติเท่านั้น.

จริงอยู่ เนื้อความแห่งบทว่า ปหาติ สงฺขํ นี้ อธิบายว่า พระ-
จีณาสพละและ ทอดทิ้งแล้ว สละกินแล้ว ซึ่งบัญญัตินี้ว่า บุคคลผู้อันราคะ
ย่อมแล้ว ผู้อันโทษประทุษร้ายแล้ว ผู้หลงแล้ว. บทว่า น วิมานมคฺคา แปลว่า
บรรลुธรรมที่ปราศจากมานะแล้ว คือ ไม่เข้าถึงมานะ ๓ อย่าง ซึ่งมีประเภท ๘.
อีกอย่างหนึ่ง ท้องแห่งมารดา ท่านเรียกว่า วิมานะ เพราะอรรถว่าเป็น
ที่อาศัย พระจีณาสพยอมไม่เข้าไปสู่ที่อาศัย (คือท้องแห่งมารดา) นั้นต่อไป
ด้วยอำนาจแห่งปฏิสนธิ. บทว่า วิมานมคฺคา นี้เป็นถ้อยคำกล่าวถึงอดีต แต่

ใช้ในความหมายแห่งอนาคต. บทว่า **อจุณฺหิ** แปลว่า ตัดแล้ว. บทว่า **นิหฺนคฺคฺกัถิ** แปลว่า ตัดเครื่องผูก ๔ (คันถะ ๔) แล้วอยู่. บทว่า **อนิหฺน** แปลว่า ไม่คับแคบใจ คือ ไม่มีทุกข์. บทว่า **ปริเยสฺमानา** แปลว่า เทียวค้นหา คือ ตรวจดูอยู่. บทว่า **นาหุณฺคฺมู** แปลว่า ไม่พบ คือ ไม่ถึง ไม่ประสบ ไม่เห็น. ข้อนี้มีอรรถแห่งอดีตแต่มีความหมายถึงปัจจุบัน. บทว่า **อิธ วา หุริ วา** แปลว่า ในโลกนี้ หรือในโลกหน้า. บทว่า **สพฺพนิเวสเนสุ** แปลว่า ในสถานที่อาศัยของสัตว์ทั้งปวง ได้แก่ ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๘ อธิบายว่า ย่อมไม่เห็นพระจีณาสพผู้เห็นปานนี้ คือ ผู้มีเครื่องผูกอันตัดเสียแล้ว ซึ่งกำลังเกิด หรือเกิดขึ้นแล้ว เพราะการแตกแห่งกายทำลายชั้นในสถานที่อาศัยของสัตว์ แม้ทั้งปวงเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. ด้วยพระคานานี้ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโลกุตรธรรมอันบุคคลพึงเห็นได้นั้นแหละ.

เทวดาเมื่อนั้น ครั้นฟังพระคานานี้แล้ว จึงกำหนดเนื้อความได้ ด้วยเหตุที่นั่นแหละ จึงกราบทูลว่า **อิมฺสฺส ขฺวาหิ ฆนฺเต** เป็นต้น แปลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ทราบนเนื้อความแห่งธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้พิสดาร อย่างนี้. บทว่า **ปาปี น กยิธา** แปลว่า ไม่ควรทำบาปนั้น สมควรที่จะกล่าวแม้ด้วยสามารถแห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ แม้ด้วยสามารถแห่งมรรคประกอบด้วยองค์ ๘. ว่าโดยกุศลกรรมบถ ๑๐ ก่อน คือในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วจฺสา** แปลว่า ด้วยวาจา ได้แก่ วิสุจิริต ๔ อย่าง. บทว่า **มฺนฺสา** แปลว่า ด้วยใจ ได้แก่ มโนสุจิริต ๓ อย่าง. บทว่า **กายเณ วา กิณฺจณฺโณ** แปลว่า ด้วยกายอย่างไหน ๆ ในโลกทั้งปวง ได้แก่ กายสุจิริต ๓ อย่าง. กุศลกรรมบถ ๑๐ เหล่านี้ ย่อมมีก่อนด้วยประการฉะนี้.

ว่าด้วยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ก็ด้วยบทว่า กามะ ปหาย แปลว่า ละกามทั้งหลายเสียแล้ว ได้แก่ ห้ามกามสุขัลลิกานุโยค. ด้วยบทว่า สติมา สมุปะชาโน (มีสติ มีสัมปชัญญะ) นี้ ได้แก่ ถือเอาสติและสัมปชัญญะ เป็นผู้ทำกุศลกรรมบถ ๑๐. ด้วยบทว่า ทุกขัง น เสเวถ อนตฺตสยฺหิตฺตํ แปลว่า ไม่ควรเสพทุกขอันประกอบด้วยโทษนี้ ได้แก่ ปฏิเสธอรรถกิลมณานุโยค. เทวดาเว้นทางที่สุดทั้ง ๒ นี้ได้แล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบกุศลกรรมบถ ๑๐ กับด้วยสติสัมปชัญญะซึ่งเป็นผู้กระทำที่ พระองค์ตรัสแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ ก็นัยนี้แหละว่าด้วยอำนาจแห่งมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘. ได้ยินว่า พระธรรมเทศนามีประโยชน์ใหญ่ได้มีแล้วในที่นั้นแล.

ในเวลาจบเทศนา เทวดานั้นกำลังยืนอยู่อย่างไรรันนั้นแหละ ส่งญาณ ไปตามกระแสแห่งเทศนา เห็นอยู่ซึ่งมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ตนบรรลุ แล้ว เพราะความตั้งมั่นในโศคาปัตติผล จึงกราบทูลความนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วจสา ได้แก่ สัมมาวาจา. แต่มนอ ไม่ใช่องค์มรรค เพราะฉะนั้น จิตที่สัมปยุตด้วยมรรค จึงได้แก่มโนสุจิริต ๑. บทว่า กายะน วา กิณฺณจัน ได้แก่ สัมมากัมมันตะ. ส่วนสัมมาอาชีวะ ท่านถือน่าสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะรวมกันนั้นแหละ. ด้วยบทว่า สติมา ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ. ด้วยบทว่า สมุปะชาโน ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ. การเว้นส่วนสุดทั้ง ๒ ท่านถือน่าด้วย บททั้ง ๒ คือ กามะ ปหาย และ ทุกขัง น เสเวถ ดังนี้.

พระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 122

เทวดานั้น ครั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์
ย่อมทราบมัชฌิมาปฏิปทาอันไม่อาศัยส่วนสุด ๒ เหล่านี้ ตามที่พระองค์ตรัสแล้ว
ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้ แล้วทำการบูชาพระตถาคตเจ้าด้วยเครื่องสักการะ
ทั้งหลาย มีของหอมและดอกไม้เป็นต้น กระทำประทักษิณเสร็จแล้วก็หลีกไป
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสมิทธิสูตรที่ ๑๐

จบนันทนวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรในนันทนวรรคที่ ๒

นันทนสูตร นันทิสูตร นัตถิปุตตสมสูตร ขัตติยสูตร สกมานสูตร
นิททาตันติสูตร ทุกกรสูตร หิริสูตร กุฎิกาสสูตร สมิทธิสูตร พร้อมทั้ง
อรรถกถา

สัตติวรรคที่ ๓

๑. สัตติสูตร

ผู้ปฏิบัติควรทำตัวเหมือนถูกหอก

[๕๖] เทวดานั้น ครั่งยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าว
คาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุพึงมีสติ เว้นรอบเพื่อการละกาม
ราคะ เหมือนบุรุษที่ถูกประหารด้วยหอก
มุ่งถอนเสีย และเหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้
บนศีรษะ มุ่งดับไฟ ฉะนั้น.

[๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาว่า

ภิกษุพึงมีสติ เว้นรอบเพื่ออันละ-
สัถกายทิฐิ เหมือนบุรุษถูกประหารด้วย
หอก และเหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้บน
ศีรษะ.

อรรถกถาสัตติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสัตติสูตรที่ ๑ แห่งสัตติวรรคที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า สตุติยา นี้เป็นหัวข้อแห่งเทศนา. อธิบายว่า ด้วยศัสตรา
มีคมข้างเดียวเป็นต้น. บทว่า โอมฏฺโฐ แปลว่า ถูกประหารแล้ว. จริงอยู่
เครื่องประหารนี้มี ๔ อย่าง คือชื่อว่า โอมฏฺฐะ อุมฏฺฐะ มฏฺฐะ และวิมฏฺฐะ
ในบรรดาเครื่องประหาร ๔ เหล่านั้น เครื่องประหารที่เขาวางไว้ข้างบนให้มี
หน้าลงเบื้องต่ำ ชื่อว่า โอมฏฺฐะ. เครื่องประหารที่เขาวางไว้เบื้องต่ำให้มี
หน้าขึ้นข้างบน ชื่อว่า อุมฏฺฐะ. เครื่องประหารที่เขาใช้แทงทะลุไปราวกะว่า
ลิ้มกลอนประตุ. ชื่อว่า มฏฺฐะ. เครื่องประหารแม่ทั้งหมดที่เหลือชื่อว่า วิมฏฺฐะ.
ก็ในที่นี้ ท่านมุ่งเอาเครื่องประหารที่ชื่อว่า โอมฏฺฐะ เพราะเครื่องประหาร
ชนิดนี้ทารุณกว่าเครื่องประหารทั้งหมด คุณถูกหอกที่มีคมไม่ดีแทงแล้ว เขียว
ยาลำบาก มีโทษภายใน คือมีน้ำเหลืองและเลือดคั่งอยู่ที่ปากแผล ไม่มีน้ำเหลือง
และเลือดไหลออกจึงทำให้สังสมอยู่ภายใน. ผู้ต้องการจะนำปุพฺพโโลหิตออกต้อง
ผูกผู้ป่วยไว้กับเตียงแล้วทำให้ศีรษะห้อยลง. เขาย่อมถึงการตาย หรือทุกข์ปาง
ตาย.

คำว่า ปริพฺพุเช แก่เป็น วิหเรยย แปลว่า พึงอยู่. ถามว่า
ในกาลานี้ เทวดากล่าวอย่างไร. ตอบว่า เทวดากล่าวว่า บุรุษถูกแทงด้วย
หอกรีบพยายามทำความเพียรมุ่งมั่นเพื่อจะรักษาแผลโดยการดึงหอกออก และ
บุรุษที่ถูกไฟไหม้ที่ศีรษะ รีบพยายามทำความเพียรมุ่งเพื่อดับไฟ ฉนั้นใด
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุก็ฉนั้นนั้นนั่นแหละ พึงมีสติไม่ประมาทอยู่เพื่อ
ละกามราคะ ดังนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า คาถาที่เทวดานี้นำมาตั้งไว้ ทำอุปมาไว้มั่นคง แต่ถือเอาประโยชน์ได้นิดหน่อย แม้จะกล่าวซ้ำซาก เพราะเขากล่าวถึงการละโดยการข่มกามราคะอย่างเดียว ก็กามราคะอันมรรคยังไม่ถอนขึ้น ทราบใด ทรานั้น ก็ยังมีการตามผูกพันเรื่อยไป เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงถือเอาคำอุปมานั้น นั้นแหละแล้ว ทรงเปลี่ยนแสดงด้วยสามารถแห่งมรรค จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ (ข้อที่ ๕๗). เนื้อความแห่งคาถานั้น พึงทราบ โดยทำนองที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

จบอรรถกถาสัตตสูตรที่ ๑

๒. ผุสติสูตร

ว่าด้วยวิบากของกรรม

[๕๘] เทวดาทูลว่า

วิบากย่อมไม่ถูกบุคคลผู้ไม่ถูกรกรรม
วิบากพึงถูกบุคคลผู้ถูกรกรรมโดยแท้ เพราะ
ฉะนั้น วิบากย่อมถูกบุคคลผู้ถูกรกรรม ผู้
ประทุษร้าย นรชนผู้ไม่ประทุษร้าย.

[๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลได้ย่อมประทุษร้ายแก่นรชน
ผู้ไม่ประทุษร้าย เป็นผู้บริสุทธิ ปราศจาก
กิเลส บาปย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้น ผู้เป็น
พาลแท้ ประดุจธูลีอันละเอียดที่ซัดไป
ทวนลม ฉะนั้น.

อรรถกถาสุตติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสุตติสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า นามุสนหฺตํ สุตติ ความว่า วิบากย่อมไม่ถูกบุคคลผู้ไม่ถูกกรรม (คือผู้ไม่ทำกรรม) อีกอย่างหนึ่ง กรรมย่อมไม่ถูกบุคคลผู้ไม่ถูกกรรม นั้นแหละ. เพราะว่า กรรมย่อมไม่กระทำแก่บุคคลผู้ไม่กระทำ. บทว่า มุสนหฺตมฺจ ตโต มุเส ความว่า วิบากย่อมถูกบุคคลผู้ถูกกรรม อีกอย่างหนึ่ง กรรมนั้นแหละ ย่อมถูกบุคคลผู้ถูกกรรม. เพราะว่า กรรมย่อมกระทำบุคคลผู้กระทำ. บทว่า ตสฺมา มุสนหฺตํ สุตติ อปฺปทฺตฺวรูปฺปโทสินํ อธิบายว่า เพราะวิบากย่อมไม่ถูกบุคคล ผู้ไม่ถูกกรรม ย่อมถูกบุคคลผู้ถูกกรรม ข้อนี้เป็นธรรมดาของกรรมวิบากทั้งหลาย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า บุคคลใด ย่อมประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายตอบ ผู้บริสุทธิ์ ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน บุคคลผู้ประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง กรรมหรือวิบาก ย่อมถูกต้องบุคคลนั้น ย่อมถูกต้องบุคคลผู้ถูกกรรมนั้นแหละ เพราะว่าบุคคลนั้น ย่อมอาจเพื่อทำการฆ่าบุคคลอื่นหรือไม่ก็ตาม แต่อิตตา ชื่อว่า ตั้งอยู่แล้วในอบาย ๔ ด้วยกรรมนั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

บาปย่อมกลับมาถึงบุคคลผู้นั้นผู้เป็น

พาล ประดุจธูตี อันละเอียดที่ซัดไป

ทวนลม ฉะนั้น.

จบอรรถกถาสุตติสูตรที่ ๒

๓. ชญาสูตร

ว่าด้วยการถางชฎคือกิเลส

[๖๐] เทวดากราบทูลว่า

หมผู้ต้วรกกั้ทั้งภายใน รกั้ทั้งภายใน
นอก ฤกรกั้ชฎั้หุ้มห่อแล้ว ข้าแต่พระ
โคดม เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ขอถาม
พระองค์ว่า ใครพึงถางรกกั้ชฎั้นี้ได้.

[๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

นรชนผู้มีปัญญา ตั้งมั่นแล้วในศีล
อบรมจิตและปัญญาให้เจริญอยู่ เป็นผู้มี
ความเพียร มีปัญญารักษาตนรอดภิกษุ
นั้นพึงถางรกกั้ชฎั้นี้ได้ รากะกั้ดี โทสะกั้ดี
อวิชชากั้ดี บุคคลเหล่านี้ กำจัดเสียแล้ว
บุคคลเหล่านั้น เป็นผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว
เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตั้ณหาเป็นเครื่องยุ้ง
อันบุคคลเหล่านั้นสาบสูญแล้ว นามกั้ดี
รูปกั้ดี และรูปสั้ณญากั้ดี ย่อมดับหมดใน
ที่ใด ตั้ณหาเป็นเครื่องยุ้งนั้น ย่อมขาด
ไปในที่นั้น.

อรรถกถาชาฎาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในชาฎาสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บัณฑิต พึงทราบเนื้อความแห่งคาถาว่า **อนุโตชฎา** ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ชฎา** เป็นชื่อของคันทาเพียงดั่งข่าย. จริงอยู่ คันทานั้นชื่อว่า ชฎา เพราะอรรถว่าเป็นคจชฎ ก่อข่ายแห่งกิ่งไม้ทั้งหลาย มีกิ่งไม้ไผ่เป็นต้น ด้วยอรรถว่าเกี่ยวประสานกันไว้ เพราะเกิดขึ้นซ้ำ ๆ ซาก ๆ ในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปารมณ์เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งอารมณ์ทั้งต่ำและสูง.

กัคันทานี้ นั้น เทพบุตรเรียกว่า ชฎ (แปลว่ารก) ทั้งภายใน ชฎ ทั้งภายนอก เพราะเกิดขึ้นในบริวารของตน และบริวารของผู้อื่น ทั้งในอรรถภาพของตน และอรรถภาพของผู้อื่น ทั้งในอายตนะภายในและอายตนะภายนอก. หมู่สัตว์ ยุงเหยิงแล้วด้วยชฎ คือ คันทานี้ อันเกิดขึ้นอย่างนี้. อธิบายว่า ต้นไม้ทั้งหลายมีไม้ไผ่เป็นต้น ยุงเหยิงแล้วด้วยชฎคือกิ่งของไม้ทั้งหลายมีไม้ไผ่เป็นต้น ฉนใด ปชา คือ หมู่สัตว์แม่ทั้งหมดนี้ก็ยุงเหยิงแล้วด้วยชฎคือคันทา ถูกคันทานี้ผูกพันแล้ว ฉนนัน. ก็เพราะหมู่สัตว์ถูกคันทาผูกพันแล้วอย่างนี้ ฉนนัน ข้าพระองค์จึงขอลุลถามพระองค์ว่า **ต ต โคตม ปุณฺณามิ** ดังนี้ แปลว่า ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ขอลุลถามพระองค์. บทว่า **โคตม** คือ เทวดา ย่อมเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยพระโคตร. บทว่า **โก อิม วิชฺฐเย ชฎ** แปลว่า ใครพึงถางชฎนี้ ความว่า เทพบุตรนั้น ลุลถามว่า ใครพึงถาง คือ ใครสามารถเพื่อจะถางชฎ (คันทา) อันรกรงรังซึ่งตั้งอยู่ในโลกธาตุทั้ง ๓ นี้ได้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงวิชันนาเนื้อความนี้แก่
เทพบุตรนั้น จงตรัสว่า

สีล ปติฏฺฐาย นโร สปลฺลโณ จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวํ

อาตาปี นิปกโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชญฺ์

นรชนผู้มีปัญญา ตั้งมั่นแล้วในศีล

อบรมจิตและปัญญาให้เจริญอยู่ เป็นผู้มี

ความเพียร มีปัญญารักษาตนรอด ภิกษุ

นั้นพึงถางชฎ (ตัดหา) นี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สีล ปติฏฺฐาย ได้แก่ ตั้งอยู่ในจตุปารี
สุทธีศีล. ก็ในบทนี้พึงทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้อันเทวดาทูลถามถึงชฎ
คือ ตัณหาที่ผูกพันนระไว้ พระองค์จึงเริ่มคำว่า สีล มิได้ทูลถามอย่างอื่น ก็มี
ได้ตรัสอย่างอื่น. เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงศีลในที่นี้ก็เพื่อทรงแสดง
ถึงที่พึงของนระผู้ถางชฎ คือ ตัณหาที่ผูกพันไว้. บทว่า นโร ได้แก่ สัตว์.
บทว่า สปลฺลโณ ได้แก่ ผู้มีปัญญา โดยปฏิสนธิมาด้วยปัญญาอันเป็นไตรเหตุ
อันเกิดแต่กรรม. บทว่า จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวํ ได้แก่ ยังสมาธิและ
ปัญญาให้เจริญอยู่. จริงอยู่ ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส สมบัติ ๘ ไว้ด้วย
หัวข้อแห่งจิต ตรัสวิปัสสนาไว้โดยชื่อว่า ปัญญา. บทว่า อาตาปี แปลว่า
มีความเพียร. จริงอยู่ ความเพียร ตรัสเรียกว่า อาตาปะ เพราะอรรถว่าเป็น
เครื่องเผากิเลสทั้งหลายให้เร่าร้อน. ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสของนระนั้น
มีอยู่ เหตุนี้ นระผู้มีความเพียรนั้นจึงชื่อว่า อาตาปี แปลว่า ผู้มีความเพียร
เป็นเครื่องเผากิเลสให้เร่าร้อน. ในบทว่า นิปกโก นี้ ตรัสเรียกปัญญาว่า เนปกะ.
อธิบายว่า นระผู้ประกอบด้วยปัญญา ชื่อว่า เนปกะนั้น. ทรงแสดงปาริหาริย-
ปัญญา ด้วยบทว่า นิปกโก นี้. อธิบายว่า ปัญญาอันเป็นเหตุที่บุคคลพึงบริหาร

ให้สำเร็จกิจทั้งปวง โดยนัยว่า นี่เป็นกาลสมควรเพื่อเรียน (อุเทศ) นี่เป็น
กาลสมควรเพื่อสอบถาม (ปริปุจฉา) เป็นต้น ชื่อว่า ปาริหาริยปัญหา.

ในปัญหาพยากรณ์นี้ ปัญญา ๓ วาระ. ในปัญญาเหล่านั้น ปัญญา
ที่หนึ่ง ชื่อว่า สชาติปัญญา (ปัญญามีมาพร้อมกับการเกิด) ปัญญาที่สอง ชื่อว่า
วิปัสสนาปัญญา. ปัญญาที่สาม ชื่อว่า ปาริหาริยปัญญา อันเป็นเครื่องนำไปใน
กิจทั้งปวง. บทว่า ภิกขุ มีวิเคราะห์ว่า ผู้ใดยอมเห็นภัยในสงสาร เหตุนั้น
ผู้นั้นจึงชื่อว่า ภิกขุ. บทว่า โส อิม วิชฺชเย ชฺหฺม ความว่า ภิกขุนั้น
พึงดวงชฺหฺมนี้ได้ ได้แก่ ภิกขุนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายมีศีลาทิคุณ
เป็นต้นเหล่านี้^๑ อธิบายว่า ภิกขุอาศัยแผ่นดินคือศีล แล้วยกศาสตราคือ
วิปัสสนาปัญญาอันตนลับดีแล้วด้วยศิลาคือสมาธิ ด้วยมือคือปาริหาริยปัญญา
อันกำลังคือความเพียร ประดับประคองแล้ว พึงดวง พึงตัด พึงทำลายซึ่งชฺหฺม
คือค้นหาอันประจำอยู่ในสันดานแห่งตนนั้นแม้ทั้งหมด. เปรียบเหมือนบุรุษ
ผู้ยืนบนแผ่นดินยกศาสตราอันตนลับดีแล้ว พึงดวงกอไฟใหญ่ ฉะนั้น. พระผู้มี
พระภาคเจ้า ครั้นตรัสเสกขภูมิด้วยคำมีประมาณเท่านี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรง
แสดงถึงพระมหาภิณาสพผู้ดวงชฺหฺม (ค้นหา) แล้วดำรงอยู่ จึงตรัสคำว่า

เยสฺส ราโถ จ โทโส จ

อวิชฺชา จ วิราชิตา

จีณาสวา อรหฺนุโต

เตสฺส วิชฺชิตา ชฺหฺมา.

ราคะกัถิ โทสะกัถิ อวิชชากัถิ อั้น

บุคคลเหล่าใดกำจัดได้แล้ว บุคคลเหล่า-

นั้นมีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ไกลจากกิเลส

ค้นหาเป็นเครื่องยังอันบุคคลเหล่านั้นนาง

ได้แล้ว.

๑. คำว่า ภิกขุ ในที่นี้ท่านไม่ได้อธิบายไว้ (อรรถกถาบาลีหน้า ๖๒)

๒. ผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๖ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ๓ อย่าง และวิริยะ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงพระจินาสพผู้ถางซึ่งชฎคือค้นหา
อย่างนี้แล้วดำรงอยู่ เมื่อจะทรงแสดงโอกาสเป็นเครื่องถางชฎอีก จึงตรัสคำว่า

ยตุถ นามนุจ รูปนุจ อเสถ์ อุปรุชฺฌติ

ปฏิมรูปสญฺญา จ เอตุถ ตา นิชฺชเต ชฎา.

นามกัถิ รูปกัถิ ปฏิมสัจญฺญาและรูป
สัจญฺยากัถิ ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด ค้นหา
เป็นเครื่องยู่ยั้งนั้น ย่อมขาดไปในที่นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นามิ ได้แก่ อรูปชั้นที่ ๔. ในบทว่า
ปฏิมรูปสญฺญา นี้ ท่านถือเอาภาพด้วยอำนาจแห่งปฏิมสัจญฺญา ถือเอารูป
ภาพด้วยอำนาจแห่งรูปสัจญฺญา. เมื่อภาพทั้ง ๒ เหล่านี้ทรงถือเอาแล้ว อรูปภาพ
ก็เป็นอันถือเอาแล้วโดยสังเขปแห่งภพนั้นแหละ.

ในบทว่า เอตุถตา นิชฺชเต ชฎา นี้ แปลว่า ค้นหาเป็นเครื่องยู่
ยั้งขาดไปในที่นั้น คือว่าค้นหาอันเป็นเครื่องยู่ยั้งนี้ ย่อมขาดไปในที่เป็น
ที่สิ้นสุดลงแห่งวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ คือว่าอาศัยพระนิพพานแล้วย่อมขาด
ย่อมดับไป ดังนี้ นี่เป็นอรรถอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ดังนี้แล.

จบอรรถกถาชาฎาสูตฺร ที่ ๑

๔. มโนนิवारณสูตร

[๖๒] เทวดาทูลว่า

บุคคลพึงห้ามใจแต่อารมณ์ใด ๆ
ทุกข์ย่อมไม่มาถึงบุคคลนั้น เพราะอารมณ์
นั้น ๆ บุคคลนั้นพึงห้ามใจแต่อารมณ์
ทั้งปวง บุคคลนั้นย่อมพ้นจากทุกข์เพราะ
อารมณ์ทั้งปวง.

[๖๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลไม่ควรห้ามใจแต่อารมณ์
ทั้งปวง ที่เป็นเหตุให้ใจมาถึงความสำรวม
บาปย่อมเกิดขึ้นแต่อารมณ์ใด ๆ บุคคลพึง
ห้ามใจแต่อารมณ์นั้น ๆ.

อรรถกถามโนนิवारณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมโนนิवारณสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า ยโต ยโต ได้แก่ แต่อารมณ์ที่เป็นบาป หรือว่าเป็นบุญ.

ได้ยินว่า เทดานี้มีความเห็นอย่างนี้ว่า อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่
เป็นโลกีย์ หรือที่เป็นโลกุตระโดยประการต่าง ๆ มีอารมณ์ที่เป็นกุศลเป็นต้น
บุคคลพึงห้ามใจเท่านั้น คือไม่พึงให้อารมณ์นั้นเกิดขึ้น ดังนี้. คำว่า ส สพฺพ-

โต แก่เป็น โส สพุพโต แปลว่า บุคคลนั้น...แต่อารมณ์ทั้งปวง. ที่นั่น
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า เทวดานี้ ย่อมกล่าวถ้อยคำอันเป็นอนิยานิกะ
(คำไม่นำสัตว์ออกไปจากทุกข์) ธรรมดาว่า ใจ เป็นภาวะที่ควรห้ามก็มี ควร
เจริญก็มี เราจักจำแนกความข้อนั้นแสดงแก่เธอ ดังนี้ จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า

น สพุพโต มโน นิวารเย มโน ยตตุตมาคต

ยโต ยโต จ ปาปกิ ตโต ตโต มโน นิวารเย.

บุคคลไม่ควรห้ามใจแต่อารมณ์ทั้งปวง

ที่เป็นเหตุให้ใจถึงความสำรวม บาบ

ย่อมเกิดขึ้นแต่อารมณ์ใด ๆ บุคคลพึงห้าม

ใจแต่อารมณ์นั้น ๆ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มโน ยตตุต-
มาคต ได้แก่ ไม่พึงห้ามใจโดยประการทั้งปวง คือว่า ธรรมอะไรๆ ที่กล่าว
แล้ว ไม่ควรห้ามใจไปเสียทั้งหมด เพราะว่าธรรมที่เป็นเหตุให้ใจมาสู่ความ
สำรวมอันใด ที่เกิดขึ้นโดยนัยว่า เราจักให้ทาน จักรักษาศีล อันเป็นเหตุนำมา
ซึ่งความสำรวมใจเป็นต้นนี้ บุคคลไม่พึงห้าม ด้วยว่า ข้อนี้นี้เป็นความพอกพูน
เป็นความเจริญโดยแท้. คำว่า ยโต ยโต จ ปาปกิ ได้แก่ อกุศลย่อมเกิด
แต่ธรรมอะไร ๆ บุคคลพึงห้ามใจเฉพาะธรรมนั้น ๆ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาโมนิวารณสูตรที่ ๔

๕. อรหันตสูตร

[๖๔] ท. ภิกษุใดเป็นผู้ไกลจากกิเลส มี
 กิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้
 ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุนั้น
 พึงกล่าวว่ เราพูดดังนี้บ้าง บุคคลทั้งหลาย
 อื่นพูดกะเราดังนี้บ้าง.

[๖๕] ภ. ภิกษุใดเป็นผู้ไกลจากกิเลส มี
 กิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้
 ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุนั้น
 พึงกล่าวว่ เราพูดดังนี้บ้าง บุคคลทั้งหลาย
 อื่นพูดกะเราดังนี้บ้าง ภิกษุนั้นฉลาด
 ทราบคำพูดในโลก พึงกล่าวตามสมมติ
 ที่พูดกัน.

[๖๖] ท. ภิกษุใดเป็นพระอรหันต์ มีกิจ
 ทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ทรง
 ไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุนั้นยังติด
 มานะหรือหนอ จึงกล่าวว่ เราพูดดังนี้
 บ้าง บุคคลทั้งหลายอื่นพูดกะเรา ดังนี้
 บ้าง.

[๖๗] ภ. กิเลสเป็นเครื่องผูกทั้งหลาย มิได้
 มีแก่ภิกษุที่ละมานะเสียแล้ว มานะและ

คันถะทั้งปวง อันภิกษุ นั้นกำจัดเสียแล้ว
ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาดี ล่วงเสียแล้วซึ่งความ
สำคัญ ภิกษุ นั้นพึงกล่าวว่ เราพูดดังนี้
บ้าง บุคคลทั้งหลายอื่นพูดกะเราดังนี้บ้าง
ภิกษุ นั้นฉลาด ทราบคำพูดในโลก พึง
กล่าวตามที่พูดกัน.

อรรถกถาอรหันตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอรหันตสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า กตาวี แปลว่า มีกิจทำเสร็จแล้ว คือ มีกิจอันมรรค ๔
ทำแล้ว. บทว่า อหฺวทามิ ความว่า เทวดาผู้อยู่ในไพรสณฺ์นั้น พึง
โวหารของพวกภิกษุอยู่ป่าพูดกันว่า เรานั้นอาหาร เรานั่ง บาตรของเรา จีวร
ของเรา เป็นต้น จึงคิดว่า เราสำคัญว่าภิกษุเหล่านี้ เป็นพระชีนาสพ ก็แต่
ถ้อยคำอิงอาศัยความเห็นว่าเป็นคนเป็นสัตว์ชื่อเห็นปานนี้ของพระชีนาสพ
ทั้งหลาย มีอยู่หรือไม่หนอ ดังนี้ เพื่อจะทราบความเป็นไปนั้น จึงได้กราบทูล
ถามแล้วอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุใด เป็นผู้ไกลจากกิเลส
มีกิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุ
นั้นพึงกล่าวว่ เราพูดดังนี้บ้าง บุคคลอื่น ๆ พูดกะเราดังนี้บ้าง ภิกษุ นั้น
ฉลาด ทราบคำพูดในโลก พึงกล่าวตามสมมติที่พูดกัน. บทว่า สมณฺญํ
แปลว่า คำพูด ถือเป็นภาษาของชาวโลก เป็นโวหารของชาวโลก. บทว่า

กุสโล แปลว่า ฉลาด คือ ฉลาดในธรรมมีขั้นเป็นต้น. บทว่า โวหาร-
มตุเตน แปลว่า กล่าวตามสมมติที่พูดกัน ได้แก่ เมื่อละเว้น ถ้อยคำอัน-
อิงอาศัยความเห็นเป็นคนเป็นสัตว์แล้ว ไม่นำคำที่พูดให้แตกต่างกัน จึงสมควร
ที่จะกล่าวว่า เรา ของเรา ดังนี้ จริงอยู่ เมื่อเขากล่าวว่า ขั้นทั้งหลาย
ย่อมบริโภคนั้น ขั้นทั้งหลายย่อมหนึ่ง บาตรของขั้นทั้งหลาย จีวรของขั้น
ทั้งหลาย ดังนี้ ความแตกต่างกันแห่งคำพูดมีอยู่ แต่ใคร ๆ ก็ทราบไม่ได้
เพราะฉะนั้น พระชีณาสพ จึงไม่พูดเช่นนั้น ย่อมพูดไปตามโวหารของชาว
โลกนั้นแหละ.

ลำดับนั้น เทวดาจึงคิดว่า ถ้าภิกษุนี้ไม่พูดด้วยทิฐิ ก็ต้องพูดด้วย
อำนาจแห่งมานะแน่ จึงทูลถามอีกว่า โย โหติ เป็นต้น แปลว่า ภิกษุใด
เป็นพระอรหันต์ มีกิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกาย
อันมีในที่สุด ภิกษุนั้นยังติดมานะหรือหนอ จึงกล่าวว่า เราพูดดังนี้บ้าง
คนอื่น ๆ พูดกะเราดังนี้บ้าง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยังติดมานะหรือ
หนอ ได้แก่ ภิกษุนั้น ยังติดมานะ ฟังกล่าวด้วยสามารถแห่งมานะ หรือหนอ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า เทวดานี้ย่อมทำพระ-
ชีณาสพเหมือนบุคคลมีมานะ ดังนี้ เมื่อจะทรงแสดงว่า มานะแม้ทั้ง ๕ อย่าง
พระชีณาสพจะได้หมดแล้ว จึงตรัสพระคาถาตอบว่า

กิเลสเป็นเครื่องผูกทั้งหลาย มิได้มี
แก่ภิกษุที่ละมานะเสียแล้ว มานะและ
คันถะทั้งปวงอันภิกษุนั้นกำจัดเสียแล้ว
ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาดีล่วงเสียแล้วซึ่งความ
สำคัญตน ภิกษุนั้นฟังกล่าวว่า เราพูด

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 138

ดังนี้บ้าง บุคคลทั้งหลายอื่นพูดกะเราดังนี้

บ้าง ภิกษุฉันฉลาด ทราบคำพูดในโลก

ฟังกล่าวความสมมติที่พูดกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิฐุปิตา แปลว่า กำจัดเสียแล้ว. บทว่า
มานคนุสสุส แปลว่า มานะและคันถะ...อันภิกษุฉัน. คำว่า สมญลัม
หมายถึง คำพูดที่สำคัญตน. อธิบายว่า พระจินาสพนันเป็นผู้ครอบงำได้แล้ว
คือ ก้าวล่วงแล้วซึ่งความสำคัญตนในตัณหา ทิฏฐิ และมานะ. คำที่เหลือมี
เนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๕

๖. ปัชโชตสูตร

[๖๘] เทวดากล่าวว่า

โลกย่อมรุ่งเรืองเพราะแสงสว่าง
ทั้งหลายใด แสงสว่างทั้งหลายนั้นย่อมมีอยู่
เท่าไรในโลก ข้าพระองค์ทั้งหลายมาเพื่อ
จะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ไฉนจะรู้จัก
แสงสว่างที่ทูลถามนั้น.

[๖๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

แสงสว่างทั้งหลายในโลกมีอยู่ ๔
อย่าง แสงสว่างที่ ๕ มิได้มีในโลกนี้
ดวงอาทิตย์สว่างในกลางวัน ดวงจันทร์
สว่างในกลางคืน อนึ่ง ไฟย่อมรุ่งเรืองใน
กลางวันและกลางคืนทุกหนแห่ง พระ-
สัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย
แสงสว่างของพระสัมพุทธเจ้า เป็นแสง-
สว่างอย่างเยี่ยม.

อรรถกถาปัจชโศตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปัจชโศตสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า ปุณฺณํ แก่เป็น ปุณฺณิตํ แปลว่า เพื่อจะทูลถาม. บทว่า
กถํ ชาเนมุ แก่เป็น กถํ ชาเนยฺยาม แปลว่า โฉนเข้าพระองค์จักทราบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

แสงสว่างทั้งหลายในโลกมีอยู่ ๔
อย่าง แสงสว่างที่ ๕ มิได้มีในโลกนี้ ดวง-
อาทิตย์สว่างในกลางวัน ดวงจันทร์สว่าง
ในกลางคืน อนึ่ง ไฟย่อมรุ่งเรืองใน
กลางวันและกลางคืนทุกหนแห่ง พระสัม-
มาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้ง-
หลาย แสงสว่างของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นแสงสว่างอย่างเยี่ยม.

บทว่า ทิวารตฺตี แปลว่า ในกลางวันและกลางคืน. บทว่า ตตฺถ
ตตฺถ แปลว่า ทุกหนแห่ง คือ สว่างไสวในที่นั้น ๆ นั้นแหละ. บทว่า
เอสา อาภา แปลว่า แสงสว่างของพระพุทธเจ้านี้. ถามว่า แสงสว่างของ
พระพุทธเจ้านี้ เป็นโฉน. ตอบว่า แสงสว่างแม้ทั้งปวงเหล่านี้ คือ แสงสว่าง
คือฉานก็ตาม แสงสว่างคือปีติก็ตาม แสงสว่างคือปสาทะก็ตาม แสงสว่างคือ
ธรรมกถาก็ตาม จงยกไว้ แสงสว่างอันเกิดขึ้นเพราะความปรากฏแห่งพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลายชื่อว่า แสงสว่างแห่งพระพุทธเจ้า แสงสว่างนี้เท่านั้นยอดเยี่ยม
ประเสริฐสูงสุดกว่าแสงสว่างทั้งหมด ไม่มีแสงสว่างอื่นเทียบได้ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาปัจชโศตสูตรที่ ๖

๗. สรสูตร

[๗๐] เทวดากล่าวว่า

สงสารทั้งหลายย่อมกลับแต่ที่ไหน
วิญญะย่อมไม่เป็นไปในที่ไหน นามกิติ
รูปกิติ ย่อมดับหมดในที่ไหน.

[๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

น้ำ ดิน ไฟ ลม ย่อมไม่ตั้ง
อยู่ในที่ใด สงสารทั้งหลายย่อมกลับแต่ที่นี้
วิญญะย่อมไม่เป็นไปในที่นี้ นามกิติ รูปกิติ
ย่อมดับหมดในที่นี้.

อรรถกถาสรสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสรสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า กุโธ สรา นิวตุนฺติ ได้แก่ ความท่องเที่ยวไปในสงสารนี้
ย่อมสิ้นสุดลงแต่ที่ไหน. อธิบายว่า เทวดาย่อมทูลถามว่า สงสารทั้งหลาย
อาศัยอะไร จึงไม่เป็นไป ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดินน้ำไฟลม ย่อมไม่ตั้งอยู่ในที่ใด
สงสารทั้งหลายย่อมสิ้นสุดลงแต่ที่นี้ วิญญะ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 142

ย่อมไม่เป็นไปในที่นี้ นามก็ดี รูปก็ดี

ย่อมดับหมดในที่นี้.

บพว่า น คาสติ แปลว่า ไม่ตั้งอยู่. บพว่า อโต แปลว่า
แต่ที่นี้ คือ แต่พระนิพพาน. คำที่เหลือง่ายทั้งสิ้น ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสุตฺตที่ ๗

๘. มหัทธนสูตร

[๗๒] เทวดากล่าวว่า

กษัตริย์ทั้งหลายมีทรัพย์มาก มีสมบัติ
มาก ทั้งมีแวนแคว้น ไม่รู้จักพอใน
กามทั้งหลาย ย่อมแข็งขันซึ่งกันและกัน
เมื่อกษัตริย์ทั้งหลายนั้นมัวชวนชวาย ลอย
ไปตามกระแสแห่งภพ บุคคลพวกไหน
ไม่มีความชวนชวาย ละความโกรธและ
ความทะเยอทะยานเสียแล้วในโลก.

[๗๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลทั้งหลาย ละเรื่อน ละบุตร
ละปศุสัตว์ที่รัก บวชแล้ว กำจัดราคะ
โทสะ และอวิชาเสียแล้ว เป็นผู้มัวอาสวะ
สิ้นแล้ว เป็นผู้ไกลจากกิเลส บุคคล
พวกนั้นเป็นผู้ไม่ชวนชวายในโลก.

อรรถกถามหัทธนสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในมหัทธนสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บุคคลชื่อว่า มีทรัพย์มาก เพราะอรรถว่า ทรัพย์ของเขาอันเป็น
สารจะมีแก้วมุกดาเป็นต้นมีมาก. บุคคลมีโภคะมาก (สมบัติมาก) เพราะอรรถว่า
เขามีมหาโภคะอันเป็นภาชนะที่ทำด้วยทองและเงินเป็นต้นมาก. บทว่า
อญญมญญาภิกขุณฺหติ แปลว่า ย่อมต้องการ ของกันและกัน คือย่อม
ปรารถนา ย่อมริษยาของกันและกัน. บทว่า อนลฺงฺกตา แปลว่า ไม่รู้จักพอ
คือไม่รู้จักอึด เกิดความอยากไม่สิ้นสุด บทว่า อุตฺตฺตฺกฺกชาเตสฺส แปลว่า
มีความขวนขวาย คือพยายามเพื่อต้องการสิ่งที่ชอบใจทั้งหลายอันมีรูปเป็นต้น
ที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้นในบรรดาสิ่งที่ชอบใจซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ เพื่อต้องการ
เสวยสิ่งที่เกิดขึ้น.

บทว่า ภวโสทานุสฺสริสฺส แปลว่า ลอยไปตามกระแสแห่งภพ ได้แก่
เล่นไป ตามกระแสแห่งวิภูฏะ. บทว่า อนุสฺสฺกตา แปลว่า ไม่มี
ความขวนขวาย ได้แก่ เพราะไม่มีสิ่งเบียดเบียน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

**บุคคลทั้งหลายละเรื่อน ละบุตร
ละปศุสัตว์ที่รัก บวชแล้วกำจัดราคะโทสะ
และวิชชาเสียแล้ว เป็นผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว
เป็นผู้ไกลจากกิเลส บุคคลพวกนั้น เป็น
ผู้ไม่ขวนขวายในโลก.**

บทว่า อคฺคริ แปลว่า เรื่อน ได้แก่ บ้านพร้อมทั้งมาตุคาม.
บทว่า วิราชียา แปลว่า กำจัดแล้ว ได้แก่ ทำลายแล้ว. คำที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถามหัทธนสูตรที่ ๘

๕. จตุจกสูตร

[๗๔] เทวดากล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก
สิริระมีจักร ๔ มีทวาร ๕ เต็มด้วยของไม่
สะอาด ประกอบด้วยโลหะ ย่อมเป็นดั่งว่า
เปือกตม ความออกไป (จากทุกข์) จักมี
ได้อย่างไร.

[๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ตัดความผูกโกรธด้วย กิเลสเป็น
เครื่องร้อยรัดด้วย ความปรารถนาและ
ความโลภอันลามกด้วย ถอนค้นหาอันมี
อวิชาเป็นมูลเสียแล้วอย่างนี้ ความออก-
ไป (จากทุกข์) จึงจักมีได้.

อรรถกถาจตุจกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจตุจกสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า จตุจกํ แปลว่า มีจักร ๔ ได้แก่ อิริยาบถ ๔ เพราะในที่นี้
อิริยาบถท่านเรียกว่าจักร. บทว่า นวทวาริ แปลว่า ทวาร ๕ ได้แก่ ทวาร
๕ ซึ่งมีปากแผล ๕ แห่ง. บทว่า ปุณฺณํ แปลว่า มีสุจิเต็มแล้ว คือ เต็ม
ไปด้วยของไม่สะอาด. บทว่า โลเภณํ ตฺยฺยตุตํ แปลว่า ประกอบด้วยโลหะ
คือว่า สัมปยุตด้วยตัณหา. บทว่า กลํ ยาทุรา ภวิสฺสตี นีเทวคาย่อม
ทูลถามว่า การออกไป (จากทุกข์) แห่งสรีระนี้ เห็นปานนี้ จักมีได้อย่างไร
คือว่า ความพ้น ความพ้นรอบ ความก้าวล่วง อย่างดี จักมีได้อย่างไร ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

เจตฺวา นทฺธี วรตฺตณฺจ อิจฺฉาโลภณฺจ ปาปกํ

สมฺมุตฺตํ ตณฺหํ อพฺพยุหํ เหวํ ยาทุรา ภวิสฺสตี

ตัดความผูกโกรธด้วย กิเลสเป็น

เครื่องร้อยรัดด้วย ความปรารถนาและ

ความโลภอันลามกด้วย ถอนตัณหาอันมี

อวิชาเป็นมูลเสียแล้วอย่างนี้ ความออก-

ไป (จากทุกข์) จึงมีได้.

บทว่า นทฺธี แปลว่า ความผูกโกรธ อธิบายว่า ความโกรธมีก่อน
ภายหลัง ความโกรธมีกำลังเป็นไปแล้วอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความผูกโกรธ. บทว่า
วรตฺตํ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด ได้แก่ ตัดความผูกโกรธ และ
เครื่องร้อยรัด. ชื่อความเกี่ยวข้องกันแห่งตัณหาและทิวฐิ ท่านกล่าวไว้ใน

คาถาว่า **สนฺธานํ สหฺนุกฺกมํ** แต่ในที่นี้ ยกเว้นกิเลสที่ท่านอธิบายไว้ในพระบาลีแล้ว กิเลสที่เหลือ ฟังทราบว่าเป็นเครื่องร้อยรัด เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่า ตัดกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด ดังนี้. บทว่า **อิจฺฉาโลกํ** นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรมอันหนึ่งนี้แหละ ชื่อว่าโลกะ เพราะอรรถว่าปรารถนา เพราะอรรถว่าความอยากและความต้องการ. อีกอย่างหนึ่ง ความอยากมีกำลังทรมานเกิดขึ้นครั้งแรก ความโลกมีกำลังเกิดขึ้นในเวลาต่อ ๆ มา. อีกอย่างหนึ่ง ความปรารถนาในวัตถุอันตนยังไม่ได้ ชื่อว่า ความอยาก ความยินดีในวัตถุอันตนได้แล้ว ชื่อว่า ความโลก. บทว่า **สมฺมตํ ตณฺหํ** ได้แก่ ตัณหาอันมีมูล โดยมีวิชาเป็นมูล. บทว่า **อพฺภุญฺห** ได้แก่ อันมรรคถอนขึ้นแล้ว. คำที่เหลืออย่างทั้งนั้นแล.

จบจตุจกฺกสูตรที่ ๕

๑๐. เณรชังฆสูตร

[๗๖] เทวดากล่าวว่า

พวกข้าพระองค์เข้ามาเฝ้าแล้ว ขอ
ทูลถามพระองค์ผู้มีความเพียร ชุบพอม
มีแข็งดั่งเนื้อทราย มีอาหารน้อย ไม่มี
ความโลภ เป็นเหมือนราชสีห์และช้างเที่ยว
ไปโดดเดี่ยว ไม่มีห่วงใยในกามทั้งหลาย
บุคคลจะพ้นจากทุกข์ได้อย่างไร.

[๗๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กามคุณ ๕ มีใจเป็นที่ ๖ บัณฑิต
ประกาศแล้วในโลก บุคคลเลิกความ
พอใจในนามรูปมิได้แล้ว ก็พ้นจากทุกข์
ได้ดังนี้.

จบเณรชังฆสูตรที่ ๑๐

จบสัจฉิวรรค ที่ ๓

อรรถกถาเอณิขังมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเอณิขังมสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า เอณิขังมฺ แปลว่า มีพระขงมฺ (แข็ง) กลมเรียวยเรียบ ดัง
แข็งเนื้อทราย. บทว่า กิลฺ ได้แก่ มีพระสรีระสม่าเสมอ ไม่อ้วน. อีก
อย่างหนึ่ง อธิบายว่า มีพระตจะ (หนึ่ง) มิได้เหี่ยวแห้ง คือ มีพระสรีระงาม
โดยมิต้องพอกพูนด้วยกลิ่นดอกไม้ และเครื่องลูบไล้ทั้งหลาย. บทว่า วิริ
แปลว่า มีความเพียร.

บทว่า อปฺปาหาริ ได้แก่ มีอาหารน้อย เพราะความเป็นผู้รู้จัก
ประมาณในการเสวยพระกระยาหาร. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มีอาหารน้อย เพราะ
มิได้เสวยในเวลาวิกาล. บทว่า อโกลุပ္ปิ แปลว่า ไม่มีความโลภ ได้แก่
ทรงปราศจากความอยากในปัจจุบัน ๔. อีกอย่างหนึ่ง ความไม่มีความโลภนี้ คือ
มิได้มีรสตัณหา. บทว่า สิทฺเวจฺจํ นาคํ ได้แก่เป็นเหมือนราชสีห์ และช้าง
ตัวประเสริฐเที่ยวไปโดดเดียว. เพราะว่าบุคคลผู้อยู่เป็นหมู่ ย่อมเป็นผู้ประมาท
ผู้เที่ยวไปแต่ผู้เดียว ย่อมเป็นผู้ไม่ประมาท. เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้ไม่
ประมาท ท่านจึงถือเอาว่า ผู้เที่ยวไปผู้เดียวนั้นแหละ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ปลฺยจ กามคฺฌา โลก มโนจฺฌา ปวทิตา
เอตฺถ จนฺทํ วิราชิตฺวา เอวํ ทุกฺขา ปมฺจุจติ.

กามคฺฌ ๕ มีใจเป็นที่ ๖ บัณฑิต

ประกาศแล้วในโลก บุคคลเลิกความพอใจ
ในนามรูปนี้ได้แล้ว ก็พ้นจากทุกข์ได้
อย่างนี้.

บทว่า ปเวทิตา แปลว่า ประกาศแล้ว คือ บอกแล้ว. บทว่า เอตถ
แปลว่า ในนามรูปนี้. จริงอยู่ รูปท่านถือเอาด้วยสามารถแห่งกามคุณ ๕ ส่วน
นามท่านถือเอาใจ. ก็แล บัณฑิตควรถือเอานามและรูปทั้งสองโดยไม่แยก
จากกัน แล้วพึงประกอบพื้นฐานในนามและรูปนี้ ด้วยสามารถแห่งธรรมมีจันท์ ๕
เป็นต้นเกิด.

จบอรรถกถาเอณิสังฆสูตร ที่ ๑๐

จบอรรถกถาสัตติวรรค ที่ ๓

รวมพระสูตรที่กล่าวในสัตติวรรคนั้นมี สัตติสูตร ผุสติสูตร ชฎาสูตร
มโนนิวารณสูตร อรหันตสูตร ปัชโชตสูตร สรสูตร มหัทธนสูตร จตุจกฺกสูตร
และเอณิสังฆสูตร ครบ ๑๐ สูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

สตูลปกายิกวรรคที่ ๔

๑. สัพภิสุต

ว่าด้วยสัตบุรุษ

[๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสตูลปกายิกา มากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิवाทพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจึงยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๙] เทวดาองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบสังกรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว มีแต่

คุณอันประเสริฐ ไม่มีโทษอันลามกเลย.

[๘๐] ลำดับนั้น เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบสังกรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม

ได้ปัญญา หาได้ปัญญาแต่คนอันธพาล
อื่นไม่.

[๘๑] ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ
ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล
ทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม
ไม่เศร้าโศก ในท่ามกลางแห่งเรื่องเป็นที่
ตั้งแต่งความเศร้าโศก.

[๘๒] ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ
ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล
ทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม
ไปโรจนในท่ามกลางแห่งญาติ.

[๘๓] ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ
ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ สัตว์
ทั้งหลายทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษ
แล้ว ย่อมไปสู่สุคติ.

[๘๔] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ สัตว์

ทั้งหลายทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษ

แล้ว ย่อมดำรงอยู่สบายเนื่อง ๆ.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กราบทูลค่านี้อะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำของใครหนอแลเป็นสุภายิต.

[๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็น
สุภายิตโดยปริยาย ก็แต่พวกท่านจงฟังคำของเราบ้าง

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม

พ้นจากทุกข์ทั้งปวง.

อรรถกถาสัทภิกษุตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสัทภิกษุตรที่ ๑ แห่งสตูลลปกายิกวรรคที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า สตูลลปกายิกา มีวิเคราะห์ว่า เทวดาทั้งหลาย ที่ชื่อว่า

สตูลลปกายิกา เพราะยกย่องด้วยอำนาจแห่งการสมาทานธรรมของสัตบุรุษ
แล้วบังเกิดขึ้นในสวรรค์. ในข้อนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้

เรื่องผู้เทิดทูนธรรมสัตบุรุษ

ได้ยินว่า ชนจำนวนมากด้วยกันได้ทำการค้าทางทะเล ใช้เรือแล่น
ไปสู่ทะเล. เมื่อเรือแห่งชนเหล่านั้นไปอยู่โดยเร็วปานลูกธนูอันบุคคลซัดไปแล้ว
ในวันที่ ๗ จึงเกิดเหตุร้ายใหญ่ในท่ามกลางทะเล คือ คลื่นใหญ่ตั้งขึ้นแล้ว

ก็ยิ่งเรือให้เต็มไปด้วยน้ำ. เมื่อเรือกำลังจะจมลง มหาชนจึงนึกถึงชื่อเทวดาของตน ๆ แล้วกระทำกิจการอันนอเนกรายเป็นต้น คร่ำครวญแล้ว.

ในท่ามกลางแห่งชนเหล่านั้น บุรุษคนหนึ่งคิดว่า เราต้องประสพภัยร้ายเห็นปานนี้แน่ จึงนึกถึงกรรมของตน เห็นแล้วซึ่งกรรมทั้งหลาย และศีลทั้งหลายก็บริสุทธิ์แล้ว จึงนั่งขัดสมาธิ คุกพระโยคี. พวกชนทั้งหลายจึงถามท่านถึงเหตุอันไม่กล้านั้น. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตนั้นจึงกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ไซ้แล้ว เราไม่กลัวภัยเห็นปานนี้ เพราะเราถวายทานแก่หมู่แห่งภิกษุในวันที่ขึ้นเรือ เราได้รับกรรมทั้งหลาย และศีลทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่กลัว ดังนี้. ชนเหล่านั้น จึงกล่าวว่า ข้าแต่ นาย ก็กรรมและศีลเหล่านี้สมควรแก่ชนพวกอื่นบ้างหรือไม่. บัณฑิตนั้นตอบว่า ไซ้แล้ว กรรมเหล่านี้ย่อมสมควรแก่พวกท่าน. ชนเหล่านั้น จึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ขอท่านบัณฑิตจงให้แก่พวกเราบ้าง.

ชนผู้เป็นบัณฑิตนั้น จึงจัดทำพวกมนุษย์เหล่านั้นให้เป็นพวกละรู้อยู่คน รวมเป็น ๗ พวกด้วยกัน. ต่อจากนั้นก็ให้ศีล ๕. ในบรรดาชน ๗ พวกนั้น ชนจำนวนร้อยคนพวกแรกตั้งอยู่ในน้ำมีข้อเท้าเป็นประมาณ จึงได้รับศีล. พวกที่ ๒ ตั้งอยู่ในน้ำมีเข่าเป็นประมาณ... พวกที่ ๓ ตั้งอยู่ในน้ำมีสะเอวเป็นประมาณ... พวกที่ ๔ ตั้งอยู่ในน้ำมีสะดือเป็นประมาณ... ชนพวกที่ ๕ ตั้งอยู่ในน้ำมีนมเป็นประมาณ... พวกที่ ๖ ตั้งอยู่ในน้ำมีคอเป็นประมาณ... พวกที่ ๗ นำทะเลกำลังจะไหลเข้าปาก จึงได้รับศีล ๕ แล้ว.

ชนผู้เป็นบัณฑิตนั้น ครั้นให้ศีล ๕ แก่ชนเหล่านั้นแล้ว จึงประกาศเสียงกึกก้องว่า สิ่งอื่นเป็นที่พึงเฉพาะของพวกท่านไม่มี พวกท่านจงรักษาศีลเท่านั้น ดังนี้.

ชนทั้ง ๑๐๐ เหล่านั้น ทำกาลละในทะเลนั้นแล้ว ไปบังเกิดขึ้นในภพ
ดาวดึงส์ เพราะอาศัยศีลอันตนรับเอาในเวลาใกล้ตาย. วิมานทั้งหลายของ
เทวดาเหล่านั้นก็เกิดขึ้นเป็นหมู่เดียวกัน. วิมานทองของอาจารย์มีประมาณ
ร้อยโยชน์เกิดในท่ามกลางแห่งวิมานทั้งหมด. เทพที่เหลือเป็นบริวารของเทพ
ที่เป็นอาจารย์นั้น วิมานที่ต่ำกว่าวิมานทั้งหมดนั้น ก็ยังมีประมาณถึง ๑๒ โยชน์.

เทพเหล่านั้น ได้พิจารณาผลกรรมในขณะที่ตนเกิดแล้ว ทราบแล้ว
ซึ่งการได้สมบัตินั้น เพราะอาศัยอาจารย์ จึงกล่าวกันว่า พวกเราจักไป พวก
เราจักกล่าวสรรเสริญคุณแห่งอาจารย์ของพวกเราในสำนักแห่งพระทศพล ดังนี้
แล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาระหว่างมัชฌิมยาม.

ในบรรดาเทวดาเหล่านั้น เทวดา ๖ องค์ ได้กล่าวคาถาองค์ละหนึ่ง
คาถา เพื่อพรรณนาคุณอาจารย์ของตนด้วยคำว่า

สพฺภิเรว สฺมาเสถ

สพฺภิ กุพฺเพถ สฺนุถว

สตี สทฺฐมฺมมณฺเฑย

เสยฺโย โหตี น ปาปิโย.

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบลักษณะของพวกสัตบุรุษแล้ว มีแต่

คุณอันประเสริฐ ไม่มีโทษลามกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺภิ** แปลว่า พวกบัณฑิต คือ พวก
สัตบุรุษ. ระอักษรทำหน้าที่สนธิ. บทว่า **สฺมาเสถ** แปลว่า ควรนั่งร่วม
ก็คำว่า **สฺมาเสถ** นี้ เป็นหัวข้อแห่งเทศนาเท่านั้น. อธิบายว่า พึงสำเร็จ
อิริยาบถทั้งปวง ร่วมกับสัตบุรุษทั้งหลายทีเดียว. บทว่า **กุพฺเพถ** แปลว่า
ควรทำ. บทว่า **สฺนุถว** แปลว่า ความสนิท ได้แก่ ความสนิทด้วยไมตรี

แต่ความสนิทด้วยตัณหาอันใคร ๆ ไม่ควรกระทำ. ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสหมายเอาคำว่า บุคคลพึงทำความสนิทไมตรีกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ และพระสาวกทั้งหลาย ดังนี้. บทว่า สัตถ์ แปลว่า ของพวก สัตตบุรุษ. บทว่า สทฺธมฺมํ ได้แก่ สัทธรรมต่าง ๆ มีศีล ๕ ศีล ๑๐ และ สติปัญญา ๔ เป็นต้น. แต่ในสูตรนี้ ท่านประสงค์เอาศีล ๕. บทว่า เสยฺโย โหติ แปลว่า มีแต่คุณอันประเสริฐ คือ มีแต่ความเจริญ. บทว่า น ปาปิโย ได้แก่ ความลามก (ความต่ำช้า) อะไร ๆ ย่อมไม่มี.

ลำดับนั้น เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า บุคคล ควรนั่งร่วมกับพวกสัตตบุรุษ ฯลฯ ย่อมได้ปัญญา หาได้ปัญญาแต่คนอื่น (คนพาล) ไม่ ดังนี้. บทว่า นาญญโต แปลว่า หาได้แต่คนอื่นไม่ คือ ชื่อว่า ปัญญา อันบุคคลย่อมไม่ได้แต่คนอื่นผู้เป็นพาล คุณน้ำมันงาเป็น ต้น อันบุคคลไม่พึงได้ด้วย กรวด ทราย เป็นต้น. ก็บุคคลทราบธรรมของ สัตตบุรุษทั้งหลายแล้ว เสพอยู่คบอยู่ซึ่งบัณฑิตเท่านั้นจึงได้ปัญญา คุณน้ำมันทั้ง หลาย มีน้ำมันงาเป็นต้น อันบุคคลย่อมไค้ด้วยเม็ดงาเป็นต้น.

ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตตบุรุษ ฯลฯ ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่ง เรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าโศก ดังนี้. บทว่า โสภมฺชฺเณ อธิบายว่า บุคคลผู้ไปแล้วในท่ามกลางแห่งเรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าโศก หรือว่า ไปแล้วในท่ามกลางแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเศร้าโศก เหมือนอุบาสิกา (มัลลิกา) ของพันธฺรุตเสนาบดี และเหมือนสังกัจจสามเณรผู้เป็นสัททวิหาริก ของพระธรรมเสนาบดี ผู้ไปในท่ามกลางแห่งโจร ๕๐๐ ย่อมไม่เศร้าโศก.

ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตตบุรุษ ฯลฯ ย่อมไฟโรจน์ในท่ามกลางแห่งญาติ ดังนี้. บทว่า ญาติมฺชฺเณ วิโรจติ แปลว่า ย่อมไฟโรจน์ ในท่ามกลางแห่งหมู่

ญาติ คือว่า ย่อมงามคุณสามเณร ชื่อว่า อธิมุตตะกะ ผู้เป็นสัททวิหาริกของ
พระสังกัจจเอระ

เรื่อง อธิมุตตะกะสามเณร

ได้ยินว่า สามเณรนั้นเป็นหลานของพระสังกัจจเอระนั้น. ในกาลครั้ง
นั้น พระเถระกล่าวกะสามเณรว่า คุณก่อนสามเณร เธอเป็นผู้ใหญ่แล้ว เธอจง
ไปตามถึงอายุของเธอแล้วจงมา เราจักอุปสมบทให้ ดังนี้ สามเณรรับคำวา
ดได้แล้วรับ ไหว้พระเถระแล้วถือบาตรและจีวรไปบ้านน้องหญิง ซึ่งตั้งอยู่
ใกล้คงอันเป็นที่อาศัยอยู่ของพวกโจร แล้วก็เที่ยวไปบิณฑบาต. น้องหญิง
เห็นท่านแล้วไหว้แล้ว จึงนิมนต์ให้ไปนั่งในบ้านให้ฉันภัตตาหารแล้ว. สามเณร
ทำภัตกิจเสร็จแล้ว จึงถามถึงอายุของตน. นางตอบว่า ดิฉันไม่ทราบ แม่
ย่อมทราบ. สามเณรกล่าวว่า ท่านจงอยู่ที่นี้ เราจักไปบ้านโยมมารดา แล้วก็
ก้าวเข้าไปสู่คง. บุรุษผู้เป็นโจรเห็นสามเณรแต่ไกล จึงส่งสัญญาณแก่พวกโจร.
พวกโจรให้สัญญาณด้วยคำว่า ได้ยินว่า สามเณรองค์หนึ่ง หยั่งลงสู่คง พวก
เธอจงไปนำสามเณรนั้นมา ดังนี้. โจรบางพวกกล่าวว่า เราจักฆ่า บางพวก
กล่าวว่า เราจักปล่อย. แม้สามเณรก็คิดว่าเราเป็นพระเสกขะ มีกิจที่ควรทำ
แก่ตนอยู่ เราปรียากับพวกโจรเหล่านี้แล้ว จักทำความสวัสดีเป็นประมาณ
จึงเรียกหัวหน้าโจรมา กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราจักทำความอุปมา
(ความเปรียบเทียบ) แก่ท่าน ดังนี้ แล้วได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ในอดีตกาลอันยาวนาน ที่หมู่ไม้ใน
ดงใหญ่ เสือดาวตัวหนึ่งเที่ยวดักเหยื่อตาม
ทางโค้ง ในกาลนั้น มันได้ฆ่าจัมปะเสย
แล้ว เนื้อและนกทั้งหลายเห็นจัมปะตาย
แล้ว ตกใจกลัว พวกมันหลบหลีกไปใน

เวลารাত্রี จึงไม่เกิดประโยชน์แก่มัน ฉัน
ใด ท่านฆ่าสมณะชื่อ อธิมุตตะ ผู้ไม่มี
กิเลสเป็นเครื่องกังวลใจก็เหมือนกันนั้น
แหละ คนทั้งหลายผู้เดินทางจักไม่มา
พวกท่านก็จักขาดทรัพย์ สมณะชื่อว่า
อธิมุตตะ ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลใจ
กล่าวคำจริงแท้ คนทั้งหลายผู้เดินทางจัก
ไม่มา ความเสื่อมแห่งทรัพย์จักมี.

นายโจรกล่าวว่า

ถ้าท่านเห็นคนเดินทางสวนมาแล้ว
จักไม่บอกแก่ใคร ๆ ข้าแต่ท่านผู้เจริญเมื่อ
ท่านตามรักษาจะนี้ได้ ก็จงไปตามสบาย
เถิด.

สามเณรนั้น ผู้อันพวกโจรเหล่านั้นปล่อยอยู่ ไปอยู่ แม้เห็นญาติทั้ง
หลายก็มีได้บอก ที่นั่นเมื่อญาติของสามเณรนั้นมาถึงแล้ว พวกโจรก็ช่วยกัน
จับแล้วทรมานอยู่ พวกโจรได้กล่าวกะมารดาของสามเณรซึ่งนางกำลังเสียใจ
ประหารอกคร่ำครวญอยู่ว่า

อธิมุตตะ จักถามท่านว่า อธิมุตตะ
บัดนี้มีกาลฝนทำไร แม้กระผมถามแล้ว
ของจงบอก พวกเราจักรู้ได้อย่างไร.

มารดาของอธิมุตตะกล่าวกะพวกโจรว่า

เรานี้แหละเป็นมารดาของอธิมุตตะ
ผู้นี้แหละเป็นบิดา ผู้นี้เป็นน้องหญิง ผู้นี้

เป็นที่ขายน้องชาย คนทั้งหมดในที่นี้
เป็นญาติของอหิมุตตะ. อหิมุตตะมีปกติ
ทำกิจอันไม่สมควรเลย เห็นญาติคนใดมา
แล้วก็ไม่ห้าม ข้อนี้เป็นวัตรปฏิบัติของ
สมณะทั้งหลายผู้เป็นพระอริยะ ผู้มีธรรม
เป็นชีวิตหรือหนอ.

นายโจรกล่าวว่า

อหิมุตตะมีปกติกล่าวคำจริง เห็น
ญาติคนใดแล้วก็ไม่ห้าม เพราะความ
ประพฤติกวามดีของอหิมุตตะ ผู้เป็นภิกษุ
ผู้มีปกติกล่าวคำจริง. คนทั้งหมดผู้เป็น
ญาติของอหิมุตตะปลอดภัยแล้ว ของง
ไปสู่ความสวัสดิ์เถิด.

ญาติเหล่านั้น ผู้อันโจรทั้งหลายปล่อยตัวแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ไป
แล้วกล่าวกะอหิมุตตะว่า

พ่อชนทั้งหมดปลอดภัยแล้ว กลับมาสู่ความสวัสดิ์ เพราะความประพฤ
ดีของท่านผู้เป็นภิกษุ ผู้กล่าววาจาสัตย์.

พวกโจรทั้งห้าร้อยเสื่อมใสแล้ว จึงขอบวชในสำนักของสามเณรชื่อ
อหิมุตตะ. สามเณรจึงพาศิษย์เหล่านั้นไปสู่สำนักพระอุปัชฌาย์ แล้วตนก็
อุปสมบทก่อน ภายหลังจึงทำการอุปสมบทให้อันเตวาสิกของตน มีประมาณ
ห้าร้อยเหล่านั้น. อันเตวาสิกทั้งหมดเหล่านั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของ อหิมุตตะ
เถระแล้วก็บรรลุซึ่งพระอรหัตผลอันเลิศ ดังนี้.

เทวดา ถือเอาความขื่อนี้แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **สตํ**
สทฺธมฺมมณฺเฑน ฅาติมชฺเฅ วิโรจติ แปลว่า บุคคล รู้สัทธรรมของพวก
สัตบุรุษแล้ว ย่อมไพโรจน์ ในท่ามกลางแห่งญาติ ดังนี้.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ ฯลฯ ย่อมดำรงอยู่สบายเนื่อง ๆ.
คำว่า **สตตํ** นี้ แปลว่า เนื่อง ๆ คือ เทวดาย่อมกล่าวว่า ชนทั้งหลาย
ย่อมดำรงอยู่สบายเนื่อง ๆ หรือว่า มีความสุขอันยั่งยืน.

ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค คำของใครหนอเป็นสุภายิต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็นสุภายิตโดย
ปริยาย ก็แต่พวกท่านจงฟังคำของเราบ้างว่า

บุคคล ควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม

พ้นจากทุกข์ทั้งปวง.

บทว่า **สพฺพาลํ โว** แปลว่า ของพวกท่านทั้งหมด. บทว่า **ปริยา-**
เยน ได้แก่ โดยภาระ. บทว่า **สพฺพทฺฤๅ ปมฺลฺลจติ** แปลว่า ย่อม
พ้นจากทุกข์ทั้งปวง อธิบายว่า ไม่ใช่มีเหตุแต่คุณอันประเสริฐแต่อย่างเดียว
เท่านั้น ย่อมไม่ได้ปัญญาเพียงอย่างเดียว ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่ง
เรื่องเป็นที่ตั้งแห่งความโศกเพียงอย่างเดียว ย่อมไพโรจน์ในท่ามกลางแห่งญาติ...
ย่อมเกิดในสุคติ... ย่อมดำรงอยู่สบายสิ้นกาลนานเพียงอย่างเดียว ก็บุคคลนั้น
แล ย่อมพ้นแม้จากวิภูทุกข์ทั้งสิ้น ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสัททสุตฺตที่ ๑

๒. มัจฉริสูตร

ว่าด้วยเหตุที่ให้ทานไม่ได้

[๘๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยาม ล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสกุลลกษณีกามากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นไปสว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัต พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๘๗] เทวดองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เพราะความตระหนี่ และความประ-
มาทอย่างนี้ บุคคลจึงให้ทานไม่ได้ บุคคล
ผู้หวังบุญ รู้แจ้งอยู่ พึงให้ทานได้.

[๘๘] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทิ้งหลายนี้ใน สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

คนตระหนี่กลัวภัยโดยยอมให้ทานไม่-
ได้ ภัยนั้นนั้นแลยอมมีแก่คนตระหนี่ผู้ไม่
ให้ทาน คนตระหนี่ยอมกลัวความหิวและ
ความกระหายใจ ความหิวและความกระ-
หายนั้นยอมถูกต้องคนตระหนี่นั้นนั้นแลผู้
เป็นพาลทั้งในโลกนี้ และในโลกหน้า ฉะนั้น

บุคคลควรกำจัดความตระหนี่อันเป็น
สนิมในใจ ให้ท่านเถิด เพราะบุญทั้งหลาย
ย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ ทั้งหลายในโลกหน้า.

[๘๕] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ใน
สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชนทั้งหลายเหล่าใด เมื่อของมีน้อย
ก็แบ่งให้ เหมือนพวกเดินทางไกลก็แบ่ง
ของให้แก่พวกที่เดินทางร่วมกัน ชนทั้ง-
หลายเหล่านั้น เมื่อบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น
ตายแล้ว ก็เชื่อว่าย่อมไม่ตาย ธรรมนี้เป็น
ของบัณฑิตแต่ปางก่อน ชนพวกหนึ่งเมื่อ
ของมีน้อยก็แบ่งให้ ชนพวกหนึ่งมีของมาก
ก็ไม่ให้ ทักษิณาที่ให้แต่ของน้อย นับเสมอ
ด้วยพัน.

[๘๖] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ทาน พวกพาลชนเมื่อให้ ให้ได้ยาก
กุศลธรรม พวกพาลชนเมื่อทำ ทำได้ยาก
พวกอสัตบุรุษย่อมไม่ทำตาม ธรรมของ
สัตบุรุษ อันพวกอสัตบุรุษดำเนินตามได้
แสนยาก เพราะฉะนั้น การไปจากโลกนี้
ของพวกอสัตบุรุษและของพวกอสัตบุรุษจึง
ต่างกัน พวกอสัตบุรุษย่อมไปสู่นรก พวก
สัตบุรุษย่อมเป็นผู้ดำเนินไปสู่สวรรค์.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำของใครหนอแลเป็นสุภายิต.

[๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็นสุภายิต โดยปริยาย ก็แต่พวกท่านจงฟังคำของเราบ้าง

บุคคลแม้อิด ฟังประพตติธรรม
ประพตติสะอาด เป็นผู้เลี้ยงภริยา และ
เมื่อของมีน้อยก็ให้ได้ เมื่อบุรุษแสนหนึ่ง
บุษากิษุพันหนึ่ง หรือบริจาคตริพย์พัน-
กหาปณะ การบูชาของบุคคลเหล่านั้น
ย่อมไม่ถึงส่วนร้อย ของบุคคลอย่างนั้น.

[๕๒] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคาถาว่า

การบูชาอันไพบุลย์ใหญ่โตนี้ ย่อม
ไม่เท่าถึงส่วนแห่งทานที่บุคคลให้ด้วย
ความประพตติธรรม เพราะเหตุอะไร เมื่อ
บุรุษแสนหนึ่งบุษากิษุพันหนึ่ง หรือบริ-
จาคตริพย์พันกหาปณะ การบูชาของบุรุษ
เหล่านั้นย่อมไม่ถึงส่วนร้อยของบุคคล
อย่างนั้น.

[๕๓] ในลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเทวดานั้นด้วย พระคาถาว่า

บุคคลเหล่านั้น ตั้งอยู่ในกรรม
ปราศจากความสงบ (ปราศจากธรรม)

โบายเขา ฆ่าเขา ทำให้เขาเศร้าโศกแล้ว
ให้ทาน ทานนั้นจัดว่าทานมีหน้าองด้วย
น้ำตา จัดว่าทานเป็นไปกับด้วยอาชญา
จึงยอมไม่เท่าถึงส่วนแห่งทานที่ให้ด้วย
ความสงบ (ประพฤติธรรม) เมื่อบุรุษ
แสนหนึ่งบุษากิษุพันธ์หนึ่ง หรือบริจาค
ทรัพย์พันกหาปณะ การบูชาของบุรุษ
เหล่านั้น ย่อมไม่ถึงส่วนร้อยของบุคคล
อย่างนั้น โดยนัยอย่างนี้.

อรรถกถามัจฉริสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในมัจฉริสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า มจฺเจรา จ ปมาทา จ แปลว่า เพราะความตระหนี่และ
ความประมาท ได้แก่ เพราะความตระหนี่ อันมีการปกปิดซึ่งสมบัติของตนไว้
เป็นลักษณะ และเพราะความประมาท อันมีการอยู่ปราศจากสติเป็นลักษณะ.
จริงอยู่ บางคน คิดว่า เมื่อเราให้สิ่งนี้ สิ่งนี้ก็จกหมดไป วัตถุของเรา หรือ
วัตถุอันเป็นของมีอยู่ในบ้านก็จกไม่มี ดังนี้ ชื่อว่า ไม่ให้ทานเพราะความ
ตระหนี่. บางคน แม้จะเพียงยังจิตให้เกิดขึ้นว่า เราควรให้ทาน ดังนี้ ก็ไม่มี
เพราะความที่ตนเป็นผู้ชวนขวยในการเล่นเป็นต้น นี้ชื่อว่า ไม่ให้ทานเพราะ
ความประมาท.

ชื่อว่า เอวํ ทานํ น ทียติ แปลว่า อย่างนี้ บุคคลจึงให้ทาน
ไม่ได้ อธิบายว่า ธรรมดาว่า ทานนั้นอันเป็นเหตุนำมาให้ซึ่งยศ ให้ซึ่งสิริ

ให้ซึ่งสมบัติ เห็นปานนี้ บุคคลก็ยังไม่ได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวถึง เหตุแห่งการไม่ให้เพราะความตระหนี่เป็นต้น. บทว่า **บุญญ์ อากงฺขมานเน** แปลว่า บุคคลผู้หวังบุญ คือ ผู้ปรารถนาบุญอันต่างด้วยเจตนามีบุพเจตนา เป็นต้น. ในคำว่า **เทยฺย โหติ วิชานตา** แปลว่า รู้แจ้งอยู่ จึงให้ท่านนั้น เทวดากล่าวว่าบุคคลรู้แจ้งว่า ผลของท่านมีอยู่ ดังนี้ จึงให้ท่าน.

ลำดับนั้น เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

คนตระหนี่กลัวภัยโดยย่อไม่ให้ท่าน
ภัยนั้นนั่นแลย่อมมีแก่คนตระหนี่ผู้ไม่ให้
ท่าน คนตระหนี่กลัวความหิว และความ
กระหายใจ ความหิวและความกระหายนั้น
ย่อมถูกต้อง คนตระหนี่นั้นนั่นแหละผู้เป็น
พาลทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ฉะนั้น
บุคคลควรกำจัดความตระหนี่อันเป็นสนิม-
ในใจ (มลทิน) ให้ท่านเถิด เพราะบุญ
ทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายใน
โลกหน้า.

บทว่า **ตเมว พลฺลํ สฺสูติ** อธิบายว่า ความหิวและความกระหาย ย่อมถูกต้อง คือย่อมติดตาม ย่อมไม่ละบุคคลผู้เป็นพาลนั้นนั่นแหละทั้งในโลกนี้และโลกหน้า. บทว่า **ตสุมา** ได้แก่ ก็เพราะความหิวและความกระหาย ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เป็นพาลนั้นนั่นแหละ. บทว่า **วิเนยฺย มจฺเจจฺจ** แปลว่า บุคคลควรกำจัดความตระหนี่ ได้แก่นำความตระหนี่อันเป็นมลทินออก. บทว่า **ทชฺชา ทานํ มลาภฺญ** อธิบายว่า บุคคลผู้กำจัดมลทิน ครั้นกำจัดมลทิน คือ ความตระหนี่นั้นแล้ว จึงให้ท่านได้.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

ชนเหล่าใด เมื่อของมีน้อยก็แบ่งให้
เหมือนพวกเดินทางไกลแบ่งของให้แก่
พวกที่เดินทางร่วมกัน ชนเหล่านั้น เมื่อ
บุคคลเหล่านี้ตายแล้ว ชื่อว่าย่อมไม่ตาย
ธรรมนี้เป็นของบัณฑิตแต่ปางก่อน ชน
พวกหนึ่ง เมื่อของมีน้อยก็แบ่งให้ ชน
พวกหนึ่งแม้ของมีมากก็ไม่ให้ ทักษิณา
(ของทำบุญ) ที่ให้แก่ของน้อยนับเสมอ
ด้วยพัน.

บทว่า เต มตสฺสู น มียฺยฺนุติ ความว่า บุคคลเหล่านั้น เมื่อบุคคล
อื่นตายแล้ว ชื่อว่า ย่อมไม่ตาย เพราะความตายคือความเป็นผู้มีปกติไม่ให้ทาน
เหมือนอย่างว่า บุคคลผู้ตายแล้ว เมื่อบุคคลอื่นนำสิ่งของทั้งหลายมีข้าวและน้ำ
เป็นต้นแม้มาก มาวางแวดล้อมแล้วบอกว่า สิ่งนี้จึงเป็นของผู้นี้ สิ่งนี้จึงเป็น
ของผู้นี้ ดังนี้ บุคคลผู้ตายแล้วเหล่านั้นก็ไม่สามารถลุกขึ้นมารับการแจกจ่ายได้
ฉันใด แม้บุคคลผู้ไม่ให้ทานก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น โภคะทั้งหลายของ
ผู้ตายแล้ว และของผู้มีปกติไม่ให้ทานจึงชื่อว่าเสมอ ๆ กัน ด้วยเหตุนี้แหละ
บุคคลผู้มีปกติให้ทาน เมื่อชนทั้งหลายเห็นปานนี้ตายแล้ว ชื่อว่า ย่อมไม่ตาย.

บทว่า อทุธานํ สหาวชฺชํ อปฺปสฺสู ติเย ปเวจฺจนุติ อธิบายว่า
คนทั้งหลายผู้เดินทางไกลกันดารร่วมกันเมื่อเสบียงมีน้อย บุคคลผู้เดินทาง
ร่วมกันก็แบ่ง คือยอมให้ทานนั้นแหละแก่บุคคลผู้เดินทางร่วมกัน ฉันใด ข้อนี้
ก็ฉันนั้นแล คนเหล่าใด เดินทางร่วมกันไปสู่ทางกันดาร คือสงสารอันมีเบื้องต้น

และที่สุดที่บุคคลรู้ไม่ได้ ครั้นเมื่อวัตถุที่พึงให้แม้น้อย ก็แบ่งของให้ได้
ชนเหล่านั้น ครั้นเมื่อชนอื่นตายแล้ว จึงชื่อว่า ย่อมไม่ตาย. บทว่า **เอส
ธมฺโม สนนฺตโน** อธิบายว่า ธรรมนี้เป็นของโบราณ อีกอย่างหนึ่ง ธรรม
นี้เป็นของบัณฑิตเก่า. บทว่า **อปฺปสฺสเมเก** แปลว่า ชนพวกหนึ่งเมื่อของ
มีน้อย. บทว่า **ปเวจฺจนฺติ** ก็เป็น **ทพฺพติ** แปลว่า ย่อมให้. บทว่า
พหุเนเก น ทิจฺจเร แปลว่า ชนพวกหนึ่งมีของมากก็ไม่ให้ คือว่า ชน
บางพวกแม้มีโภคะมากมาย ก็ย่อมไม่ให้. บทว่า **สทฺสฺเสน สมฺมิตฺตา** แปลว่า
นับเสมอด้วยพัน คือ ย่อมเป็นเช่นกับทานพันหนึ่ง.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

ทาน พวกวาสชนเมื่อให้ ให้ได้ยาก
กุศลธรรม พวกวาสชนเมื่อทำ ทำได้ยาก
พวกอสัตบุรุษย่อมไม่ทำตาม ธรรมของ
สัตบุรุษอันพวกอสัตบุรุษดำเนินตามได้ยาก
เพราะฉะนั้น การไปจากโลกนี้ของพวก
สัตบุรุษและพวกอสัตบุรุษ จึงต่างกัน
พวกอสัตบุรุษย่อมไปสู่นรก พวกสัตบุรุษ
ย่อมเป็นผู้ดำเนินไปสู่สวรรค์.

บทว่า **ทฺรฺนฺวโย** แปลว่า ดำเนินตามได้ยาก คือ เข้าถึงได้โดยยาก
อธิบายว่า ให้เต็มได้ยาก. ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กราบทูลกะพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำของใครหนอแลเป็นสุภายิต
ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็นสุภายิตโดยปริยาย
ก็แต่พวกท่านจงฟังคำของเราบ้างว่า

บุคคลแม่ใจ ย่อมประพฤติธรรม
ประพฤติสะอาด เป็นผู้เลี้ยงภรรยา และ
เมื่อของมีน้อยก็ให้ได้ เมื่อบุรุษแสนหนึ่ง
บุชาภิกษุพันหนึ่ง หรือบริจาตทรัพย์
พันกหาปณะ การบูชาของบุคคลเหล่านั้น
ย่อมไม่ถึงส่วนร้อยของบุคคลอย่างนั้น.

บทว่า **ธมฺมํ จเร** ได้แก่ ย่อมประพฤติธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐
บทว่า **โยปี สมุญฺชํ จเร** แปลว่า บุคคลแม่ใจ ย่อมประพฤติสะอาด
ได้แก่ พระพฤติให้สะอาดด้วยสามารถแห่งการชำระล้างความชั่วทั่ว ๆ ไปตั้ง
แต่ต้น และด้วยสามารถแห่งการย่ำยี คุกคามนวดฟางข้าวเป็นต้น. บทว่า
ทารี จ โปสฺส แก่เป็น **ทารี จ โปเสนฺโต** แปลว่า เลี้ยงดูภรรยา. บทว่า
ทํ อปฺปกสมิ แปลว่า เมื่อของมีน้อยก็ให้ได้ ได้แก่ บุคคลใด แม้สัก
ว่ามีใบไม้และผักเป็นต้น มีน้อยก็ทำการแบ่งให้ได้นั่นแหละ บุคคลนั้น ชื่อว่า
ย่อมประพฤติธรรม. บทว่า **สทสฺสสุตฺตานิ** แปลว่า เมื่อบุรุษแสนหนึ่ง คือ
บุรุษที่ท่านแบ่งออกเป็นพวกละพัน ๆ นับได้เป็นร้อย จึงชื่อว่า บุรุษแสนหนึ่ง.

บทว่า **สทสฺสยาคินิ** แปลว่า บุชาภิกษุพันหนึ่ง มีวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า การบูชาพันหนึ่ง เพราะอรรถว่า การบูชาภิกษุพันหนึ่ง หรือว่าการ
บูชาอันเกิดแต่การบริจาตทรัพย์พันกหาปณะ. การบูชาพันหนึ่งนั้น มีอยู่แก่
ภิกษุหนึ่ง เหตุนั้น ภิกษุหนึ่ง จึงชื่อว่าการบูชาพันหนึ่ง. ด้วยบทว่า บุรุษ
แสนหนึ่งบุชาภิกษุพันหนึ่งนั้น ย่อมเป็นอันแสดงถึง **บิณฑบาตสิบโกฏิ***
หรือว่าสิบโกฏิแห่งกหาปณะ ตรัสว่า บุคคลเหล่าใด ย่อมให้ของมีประมาณ
เท่านี้ บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ถึงค่าแม้ส่วนร้อย ของบุคคลอย่างนั้น. บุคคลนี้
๑. คำว่า **สิบโกฏิ**นี้ หมายเอาส่วนที่ให้ผลเป็นพันส่วน แล้วคูณด้วยบุรุษแสนหนึ่ง.

ใดเมื่อพระพุทธิธรรม ย่อมประพาศิสะอาด เลี้ยงดูภรรยา แม่ของมีน้อย
ก็ยังไม่ให้ การบูชาภิกษุพันหนึ่งนั้น ย่อมไม่ถึงค่าแม่ส่วนร้อยของบุคคลผู้
ประพาศิธรรมนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ทานอันใด สักว่าของผู้คุ้นเคยกันเพียงคนหนึ่งก็ดี สัก
ว่าเป็นสลากภัตก็ดี อันบุคคลผู้ยากจนให้แล้ว ทานทั้งหลายของบุคคลเหล่านั้น
แม่ทั้งหมด* ย่อมไม่ถึงค่าส่วนร้อยของทานอันผู้ยากจนให้แล้ว.

ชื่อว่า กลี แปลว่า ส่วนหนึ่งนั้น แบ่งออกเป็น ๑๖ ส่วนข้าง เป็น ๑๐๐
ส่วนข้างเป็น ๑,๐๐๐ ส่วนข้างในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาส่วนแห่งร้อย
ตรัสว่า ทานอันใด อันผู้ยากจนนั้นให้แล้ว ในเพราะทานนั้น ท่านจำแนกแล้ว
ร้อยส่วน การให้บิณฑบาตโดยรวมตั้งสิบ โภคิของบุคคลนี้ ก็ไม่ถึงค่าแม่ส่วน
หนึ่งแห่งทาน อันผู้ยากจนนั้นให้แล้ว.

เมื่อพระตถาคต ทรงทำอยู่ซึ่งทานอันหาค่ามิได้เช่นนี้แล้ว เทวดา
ผู้ยืนอยู่ ณ ที่ใกล้ จึงคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ยังมหาทานอย่างนี้ให้เป็นไป
ด้วยคาถาบทหนึ่ง คุณเอาวัตถุอันประกอบไปด้วยรัตนะตั้งร้อยใส่เข้าไปในนรก
ซัดไปซึ่งทานอันมากอย่างนี้ว่า มีประมาณนิดหน่อยอย่างนี้ คุณประหารอยู่ซึ่ง
มณฑลแห่งพระจันทร์ จึงกล่าวคาถาว่า

การบูชาอันไพบุลยนี้ อันใหญ่โตนี้

ย่อมไม่เท่าถึงส่วนแห่งทานที่บุคคลให้

ด้วยความประพาศิธรรม เพราะเหตุไร

เมื่อบุรุษแสนหนึ่งบูชาภิกษุพันหนึ่ง หรือ

บริจาดทรัพย์พันกหาปณะ การบูชาของ

๑. ทานทั้งหมดนี้ หมายเอาทานที่บุรุษแสนหนึ่ง บูชาภิกษุพันหนึ่งด้วย.

บุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงส่วนร้อยของ
บุคคลอย่างนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เกน แปลว่า เพราะเหตุไร. บทว่า
มหลคโต แปลว่าใหญ่โต นี้เป็นคำไวพจน์ของคำว่า ไพบุลย์. สองบทว่า
สเมน ทินฺนุสฺส แปลว่า แห่งทานที่บุคคลให้ด้วยความประพฤติ. ลำดับนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงจำแนกทานแสดงแก่เทวดานั้น จึงตรัสว่า

ททฺนฺติ เหนฺก วิสเม นิวิฏฺฐา

ฆตฺวา วธิตฺวา อถ โสจยิตฺวา

ธา ทกฺขิณา อสฺสุมุขา สทณฺฑา

สเมน ทินฺนุสฺส น อคฺขเม.

บุคคลเหล่านั้น ตั้งอยู่ในกรรม

ปราศจากความสงบ โบายเขา ฆ่าเขา ทำ

ให้เขาเศร้าโศกแล้วให้ทาน ทานนั้นจัดว่า

ทานมีหน้าอันองด้วยน้ำตา จัดว่าทาน

เป็นไปกับด้วยอาชญา จึงไม่เท่าถึงส่วน

แห่งทานที่ให้ด้วยความสงบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสเม นิวิฏฺฐา แปลว่า ตั้งมั่นในกรรมอัน
ปราศจากความสงบ ได้แก่ตั้งมั่นในกายกรรม วจกรรม และมโนกรรมอันหา
ความสงบมิได้. บทว่า ฆตฺวา แก่เป็น โปเลตฺวา แปลว่า โบายแล้ว. บทว่า
วธิตฺวา แปลว่า ฆ่าแล้ว คือ ทำให้ตาย. บทว่า อสฺสุมุขา แปลว่า มี
หน้าอันองด้วยน้ำตา จริงอยู่ ทานที่ทำให้ผู้อื่นร้องไห้แล้วให้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า ทานมีหน้าอันองด้วยน้ำตา. บทว่า สทณฺฑา แปลว่า เป็นไปกับ

ด้วยอาชญา. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ทักขิณาที่บุคคลลुकคามผู้อื่นแล้ว
ประหารแล้วให้ เรียกว่า ทักขิณาเป็นไปกับด้วยอาชญา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงเนื้อความนี้ อย่างนี้ว่า เราไม่
อาจเพื่อถือเอามหาทานแล้วทำให้ชื่อว่ามีผลน้อย หรือ ทานอันน้อย ทำให้มี
ชื่อว่า มีผลมาก เพราะความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็แต่มหาทานนี้ ชื่อ
ว่ามีผลน้อยอย่างนี้ เพราะความไม่บริสุทธฺิเกิดขึ้นแก่ตน ทานน้อยนี้ ชื่อว่ามี
ผลมากอย่างนี้ เพราะความบริสุทธฺิเกิดขึ้นแก่ตน ดังนี้ จึงตรัสคำว่า

โดยนัยอย่างนี้ เมื่อบุรุษแสนหนึ่งบูชาภิกษุพันหนึ่ง หรือบริจาค

ทรัพย์พันกหาปณะ การบูชาของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงส่วนร้อย
ของบุคคลอย่างนั้นดังนี้.

จบอรรถกถาฉนริสูตรที่ ๒

๓. ธาตุสูตร

ว่าด้วยอานิสงส์การให้ทาน

[๕๔] ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสตูลลปกายิกา มากด้วยกัน มีวรรณงาม ยังพระวิหารเซตวันทิ้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๕] เทวดาองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล เพราะความ
ตระหนี่และความประมาทอย่างนี้ บุคคล
จึงให้ทานไม่ได้ อ้นบุคคลผู้หวังบุญ รู้
แจ้งอยู่ พึงให้ทานได้.

[๕๖] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล อนึ่ง แม้เมื่อ
ของมีอยู่น้อย ทานก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จ
ได้ บุคคลพวกหนึ่ง เมื่อของมีน้อย ย่อม
แบ่งให้ได้ บุคคลพวกหนึ่ง มีของมากก็

ให้ไม่ได้ ทักขิณาที่ให้แต่ของน้อย ก็นับ

เสมอด้วยพัน.

[๕๑] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมีอยู่
น้อย ทานก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ อนึ่ง
ทานที่ให้แม่ด้วยศรัทธาก็คงประโยชน์ให้
สำเร็จได้ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า
ทานและการรบเสมอกัน พวกวิรูปบุรุษแม้มี
น้อย ย่อมชนะคนขลาดที่มีมากได้ ถ้าบุคคล
เชื่ออยู่ย่อมให้สิ่งของแก่น้อยได้ เพราะ
ฉะนั้นแล ทายกนั้นย่อมเป็นผู้มีความสุข
ในโลกหน้า.

[๕๒] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมีอยู่
น้อย การให้ทานได้เป็นการดี อนึ่ง ทาน
ที่ให้แม่ด้วยศรัทธาก็คงประโยชน์ให้สำเร็จ
ได้ อนึ่ง ทานที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอัน
ได้แล้ว ยิ่งเป็นการดี บุคคลใดเกิดมา
ย่อมให้ทานแก่ผู้มีธรรมอันได้แล้ว ผู้มี

ธรรมอันบรรลุแล้วด้วยความหมั่นและ
ความเพียร บุคคลนั้นล่วงพ้นนรกแห่ง
ยมราช ย่อมเข้าถึงสถานอันเป็นทิพย์.

[๕๕] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อทานมีอยู่
น้อย การให้ทานได้เป็นการดี ทานที่ให้
แม้ด้วยศรัทธาก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้
ทานที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้ว ยิ่ง
เป็นการดี หนึ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ยิ่ง
เป็นการดี ทานที่เลือกให้ พระสุกตทรง
สรรเสริญแล้ว บุคคลทั้งหลายผู้ควรแก้
ทักษิณา ย่อมมีอยู่ในโลกคือหมู่มสัตว์นี้
ทานทั้งหลาย อันบุคคลให้แล้วในบุคคล
ทั้งหลายนั้น ย่อมมีผลมาก เหมือนพืชทั้ง
หลายที่บุคคลหว่านแล้วในนาดี.

[๑๐๐] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมีอยู่
น้อย การให้ทานได้เป็นการดี ทานที่ให้

แม้ด้วยศรัทธาก็ให้ประโยชน์สำเร็จได้
ทานที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้วยิ่ง
เป็นการดี อนึ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ยิ่ง
เป็นการดี อนึ่ง ความตำรวมแม่ในสัตว์
ทั้งหลายยิ่งเป็นการดี

บุคคลใดประพฤติเป็นผู้ไม่เบียด
เบียนสัตว์ทั้งหลายอยู่ ไม่ทำบาป เพราะ
กลัวความติเตียนแห่งผู้อื่น บัณฑิตทั้ง
หลายย่อมสรรเสริญบุคคล ซึ่งเป็นผู้กลัว
บาป แต่ไม่สรรเสริญบุคคลผู้กล้าในการ
ทำบาปนั้น สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ทำ
บาปเพราะความกลัวบาปแท้จริง.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคำนี้ กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำของใครหนอแลเป็นสุภาษิต.

[๑๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็น
สุภาษิตโดยปริยาย แต่ว่าพวกท่านจงฟังคำของเราบ้าง

ก็ทานอันบัณฑิตสรรเสริญแล้วโดย
ส่วนมากโดยแท้ ก็แต่ธรรมบท (นิพพาน)
แหละประเสริฐกว่าทาน เพราะว่าสัตบุรุษ
ทั้งหลายผู้มีปัญญาในกาลก่อนก็ดี ใน
กาลก่อนกว่าก็ดี บรรลุซึ่งนิพพานแล้วแท้
จริง.

อรรถกถาสฐิต

พึงทราบวินิจฉัยในสฐิตที่ ๓ ต่อไป:-

บทว่า อุทาน อุทานนติ แก่เป็น อุทานหาริ อุทานริ ได้แก่
เปล่งวาจาขกตัวอย่างมาอ้าง. เหมือนอย่างว่า บุคคลย่อมไม่อาจเพื่อจะถือเอา
ประมาณน้ำมันอันน้อยได้ เพราะชิมซาบไป ท่านเรียกน้ำมันนั้นว่า เป็นส่วน
ที่เหลือเศษ บุคคลใด ย่อมไม่อาจเพื่อถือเอาทะเลสาบที่มีน้ำมาก อันใด
เพราะไหลท่วมทับ ท่านเรียกน้ำนั้นว่า โอะมะ ฉนใด หทัยใด ย่อมไม่อาจ
เพื่อจะยึดซึ่งถ้อยคำอันเกิดจากปิติไว้ได้ เพราะเป็นถ้อยคำอันมีกำลังยิ่ง ออกคลื่น
อยู่ภายในไม่ได้ ย่อมออกมาภายนอก ท่านจึงเรียกถ้อยคำนั้นว่า อุทาน ฉนนั้น
เหมือนกัน เทวดานั้นเปล่งอุทานถ้อยคำอันเกิดแต่ปิติเห็นปานนี้. ในลำดับ
นั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง

ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมี

อยู่น้อย ทานก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้

อนึ่ง ทานที่ให้แม่ด้วยศรัทธา ก็ยัง

ประโยชน์ให้สำเร็จได้ นักปราชญ์ทั้งหลาย

กล่าวว่า ทานและการรบเสมอกัน พวก

วีรบุรุษแม้มีน้อย ย่อมชนะคนฉลาดที่มี

มากได้ ถ้าบุคคลเชื่ออยู่ ย่อมให้สิ่งของ

แต่น้อยได้ เพราะฉะนั้นแล ทายกนั้น

ย่อมเป็นผู้มีความสุขในโลกหน้า.

บทว่า **สทุชยปี สาหุ ทานํ** แปลว่า ทานที่ให้แม่ด้วยศรัทธาก็
ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ได้แก่ ทานที่บุคคลแม่เชื่อซึ่งกรรมและผลของกรรม
แล้วให้ เป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ คือ เป็นกรรมอันเจริญที่ตนได้.
บทว่า **อาหุ** แก่เป็น **กถนุติ** แปลว่า ย่อมกล่าว. ถามว่า อย่างไร ทาน
และการรบทั้งสองนั้น จึงชื่อว่าเสมอกัน. ตอบว่า เพราะว่าบุคคลผู้ขลาดในชีวิต
ย่อมไม่อาจเพื่อจะรบ บุคคลผู้กลัวความสิ้นเปลือง ก็ย่อมไม่อาจเพื่อจะให้ทาน.
จริงอยู่ เมื่อบุคคลกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักรักษาชีวิตด้วย จักรบด้วย
ดังนี้ ย่อมไม่รบ แต่บุคคลสละความอาลัยในชีวิตแล้วให้อุสาหะเกิดขึ้นว่า เรา
ถูกตัดอวัยวะหรือการตายก็ตาม เราจักต้องถึงความเป็นอิสระนั้น ดังนี้ทีเดียว
ย่อมรบ. บุคคลเมื่อกล่าวว่า เราจักรักษาภคะทั้งหลายและจักให้ทาน ดังนี้
ชื่อว่า ย่อมไม่ให้ทาน แต่บุคคลสละความอาลัยในภคะทั้งหลายและมีอุสาหะว่า
เราจักให้มหาทาน ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมให้ทาน. ทานและการรบ ย่อมเสมอกัน
แม่ด้วยอาการอย่างนี้. คำอะไร ๆ ที่จะพึงกล่าวให้ยิ่งกว่านี้ย่อมไม่มี.

บทว่า **อปุปาปี สนฺตา พหุเก ชินํ** แปลว่า พวกวีรบุรุษแม่
มีน้อย ย่อมชนะคนขลาดที่มีมากได้ อธิบายว่า พวกวีรบุรุษถึงจะมีน้อย
ก็สามารถรบชนะผู้ขลาดที่มีมากได้ ฉนฺได บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ก็ฉนฺนํ
เมื่อให้ทานน้อยย่อมย่ำยีความตระหนี่มาก ทั้งยังได้ผลของทานเป็นอันมาก.
ทานและการรบจึงเสมอกัน แม่ด้วยอาการอย่างนี้. ด้วยเหตุนี้แหละ เทวดาจึง
กล่าวว่า ถ้าบุคคลเชื่ออยู่ ย่อมให้สิ่งของแม่น้อยได้ ดังนี้. ก็เพื่อประกาศ
เนื้อความนี้ว่า เพราะฉะนั้นแล ทายกนั้น ย่อมเป็นผู้มีความสุขในโลกหน้า
ดังนี้ พึงยังเรื่องพราหมณ์เอกสาฎกให้พิสดาร. บทว่า **ชมฺมมทฺตฺตสฺส** แปลว่า
ผู้มีธรรมอันได้แล้ว ได้แก่ บุคคลผู้มีภคะอันได้แล้วด้วยธรรมอันสงบ และ
บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้ว. ในข้อนี้ บุคคลผู้มีธรรมอันบรรลุแล้ว ผู้เป็น

พระอริยบุคคล ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันได้แล้ว. เพราะฉะนั้น ทานอันบุคคลผู้มี โภคะอันได้แล้วโดยธรรม ย่อมให้แก่พระอริยบุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้ว ท่าน กล่าวว่ แม้ชื่อนั้น ก็เป็นการดี. เนื้อความในบทคาถาว่า บุคคลใด ย่อมให้ ทานแก่ผู้มีธรรมอันได้แล้ว แม้กัณยานี้แหละ. บทว่า อัญฐานวริยาคิตตสส ได้แก่ ผู้มี โภคะอันบรรลุแล้ว ด้วยความบากบั่น และความเพียร. บทว่า เวตรณิ (ชื่อนรคหุมหนึ่งที่มีแม่น้ำ) นี้เป็นเพียงหัวข้อเทศนาเท่านั้น. อธิบาย ว่า ก็บุคคลนั้นก้าวพ้นไปได้โดยประการทั้งปวง คือ ซึ่งนรกของพญายม ชื่อว่า เวตรณิบ้าง ซึ่งมหานรก ๓๑ มีสัตยูชีวนรก และกาฬสุตตนรกเป็นต้นบ้าง.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานในสำนักพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ฯลฯ ทาน

ที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้ว เป็น
การดี อนึ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ยังเป็น
การดี ทานที่เลือกให้พระสุคตทรง
สรรเสริญแล้ว.

บทว่า วิเจยฺย ทานํ แปลว่า ทานที่บุคคลเลือกให้. ในข้อนี้ ได้แก่ ทานที่บุคคลเลือกให้นั้นมี ๒ อย่าง คือ เลือกทักษิณา (ของสำหรับทำบุญ) อย่างหนึ่ง เลือกพระทักษิณายบุคคล (บุคคลผู้ควรรับของทำบุญ) อย่างหนึ่ง. ในสองอย่างนั้น การนำปัจจัยทั้งหลายที่เลว ออกไปแล้วคัดเลือกเอาของที่ ประณีต ๆ ถวายแก่พระทักษิณายบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า การเลือกทักษิณา. การละเว้นบุคคลทั้งหลาย นอกจากศาสนานี้ ผู้มีศีลวิบัติแล้ว และบุคคลผู้ นอกรัตนกรอย ๘๖ ประเภท แล้วถวายทานแก่บรรพชิตในพระศาสนา ผู้ถึง

พร้อมด้วยศีลาทิคุณ ชื่อว่า การเลือกพระทักษิณบุคล. ด้วยอาการทั้งสอง
อย่าง อย่างนี้ ชื่อว่า ทานที่บุคคลเลือกให้. บทว่า **สุคตปฺปสฺสฺสุ** แปลว่า
พระสุคตทรงสรรเสริญแล้ว. ก็เทวดากล่าวถึงการเลือกทักษิณา (ของทำบุญ)
ด้วยคำว่า **พีชานิ วุตฺตานิ ยถา** นี้ แปลว่า เหมือนพืชที่หวานแล้ว อธิบายว่า
ไทยธรรม คือของทำบุญ อันประณีต ๆ เช่นกับการเลือกพืชที่หวานแล้ว.
บทว่า **ปาณสฺสุปี สาธุ ลฺยโม** แปลว่า ความสำรวมแม้ในสัตว์ทั้งหลายเป็น
การดี คือ ว่ามีความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย ก็ย่อมเป็นกรรมอันเจริญ.

เทวดานี้ เมื่อจะก้าวล่วงอานิสงส์ของทานที่พวกเทวดาเหล่าอื่นกล่าว
แล้ว เพื่อกล่าวถึงอานิสงส์แห่งศีล จึงเริ่มคำว่า

โย ปาณฺญตานิ อหฺเรยฺ จร
ปฺรุปฺวาทา น กโรติ ปาปํ
ภีรํ ปถฺสนฺติ น หิ ตตฺถ สฺสุ
ภยา หิสฺนุโต น กโรนฺติ ปาปํ.

บุคคลใดประพฤตินเป็นผู้ไม่เบียด
เบียนสัตว์ทั้งหลาย เทียวไปอยู่ ไม่ทำบาป
เพราะกลัวความติเตียนแต่ผู้อื่น บัณฑิต
ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญซึ่งบุคคลผู้กลัว
บาป แต่ไม่สรรเสริญบุคคลผู้กล้าในการ
ทำบาปนั้น สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่
ทำบาป เพราะความกลัวบาปแท้.

คำว่า **อหฺเรยฺ จร** แก่เป็น **อวิหฺสนฺโน จรมาโน** แปลว่า เป็น
ผู้ไม่เบียดเบียน เทียวไปอยู่. บทว่า **ปฺรุปฺวาทา** แปลว่า เพราะกลัวความ

ติเตียนแห่งบุคคลอื่น. บทว่า ภยา ได้แก่ อุปวาทภัย (ภัยคือความติเตียน).
บทว่า ทานา จ โข ฌมฺพทิว เสยฺโย แปลว่า บทแห่งธรรมเท่านั้น
ประเสริฐกว่าทาน คือว่า บทแห่งธรรม กล่าวคือ พระนิพพานนั้นแหละ
ประเสริฐกว่าทาน.

บทว่า ปุพฺเพว हि ปุพฺพตเรว สนฺโต แปลว่า เพราะว่าสัตว์บุรุษ
ทั้งหลายในกาลก่อนก็ดี กาลก่อนกว่าก็ดี อธิบายว่า ในกาลก่อน คือกาลแห่ง
พระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ เป็นต้น และในกาลก่อนกว่า คือในกาล
แห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า โจนาคมน์ เป็นต้นก็ดี บัณฑิตเหล่านั้นแม้ทั้งหมด
ชื่อว่า เป็นสัตว์บุรุษในกาลก่อนหรือในกาลก่อนกว่านั้นแหละ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสาสตร ที่ ๓

๔. นันทิสุตร

ว่าด้วยการกำจัดเบญจขันธ์คือกำจัดทุกข์

[๑๐๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงนครสวัตถิ.

ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสตุลลปกายิกามากด้วยกัน มีวรรณงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๐๓] เทวดองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

กามทั้งหลายในหมู่มนุษย์ที่เป็นของ
เที่ยงย่อมนิไม่มี บุรุษผู้เกี่ยวข้องแล้ว ผู้
ประมาทแล้วในอารมณ์ที่ตั้งแห่งความใคร่
ทั้งหลายอันมีอยู่ในหมู่มนุษย์นี้ ไม่มาถึง
นิพพานเป็นที่ไม่กลับมาแต่วิภูฏะเป็นที่ตั้ง
แห่งมัจจุ เบญจขันธ์เกิดแต่ฉันทะ ทุกข์ก็
เกิดแต่ฉันทะ เพราะกำจัดฉันทะเสีย จึง
กำจัดเบญจขันธ์ได้ เพราะกำจัดเบญจขันธ์
ได้ จึงกำจัดทุกข์ได้ อารมณ์อันงามทั้ง
หลายในโลกไม่เป็นกาม ความกำหนดที่
พร้อมไปด้วยความดำริเป็นกามของบุรุษ

อารมณ์อันงามทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในโลก
อย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลาย
ย่อมกำจัดฉันทะในอารมณ์ทั้งหลายนั้นโดย
แท้ บุคคลพึงละความโกรธเสีย พึงทิ้ง
มานะเสีย พึงล่วงสัจโยชน์ทั้งปวงเสีย ทุกข์
ทั้งหลาย ย่อมไม่ตกถึงบุคคลนั้น ผู้ไม่
เกี่ยวข้องในนามรูป ผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่อง
กังวล ชีณาสวภิกษุละบัญญัติเสียแล้ว ไม่
ติดมานะแล้ว ได้ตัดตัณหาในนามรูปนี้
เสียแล้ว พวกเทวดา พวกมนุษย์ ในโลกนี้
ก็ดี ในโลกอื่นก็ดี ในสวรรค์ทั้งหลายก็ดี
ในสถานเป็นที่อาศัยแห่งสัตว์ทั้งปวงก็ดี
เที่ยวค้นหา ก็ไม่พบชีณาสวภิกษุนั้น ผู้มี
เครื่องผูกอันตัดเสียแล้ว ไม่มีทุกข์ ไม่มี
ตัณหา.

[๑๐๔] ท่านพระโมฆราชกล่าวว่า

ก็หากว่า พวกเทวดา พวกมนุษย์ ใน
โลกนี้ก็ดี ในโลกอื่นก็ดี ไม่ได้เห็นพระ-
ชีณาสนั้น ผู้อุดมกว่านรชน ผู้ประพฤติ
ประโยชน์เพื่อพวกนรชน ผู้พ้นแล้วอย่าง
นั้น เทวดาและมนุษย์เหล่าใด ย่อมไหว้
พระชีณาสนั้น เทวดาและมนุษย์เหล่า
นั้น ย่อมเป็นผู้อันบัณฑิตพึงสรรเสริญ.

[๑๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุ แม้วกเทวดาและ
มนุษย์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้อันบัณฑิตพึง
สรรเสริญ พวกเทวดาและมนุษย์เหล่าใด
ย่อมให้วิชาสวภิกษุนั้น ผู้พ้นแล้วอย่าง
นั้น ดูก่อนภิกษุ แม้วกเทวดาและมนุษย์
เหล่านั้นรู้ธรรมแล้ว ละวิจิกิจจาแล้ว ก็
ย่อมเป็นผู้ล่วงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องข้อง.

อรรถกถาสันตisuตฺร

พิงทราปวินิจฉัยในนสันตisuตฺรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า กมนิยานิ แปลว่า อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ได้แก่
อารมณ์ที่น่าปรารถนามีรูปเป็นต้น. บทว่า อปุณาคมนํ อนาคตุวา ปุริโส
มจฺจุเชยฺย ได้แก่ ไม่มาถึงพระนิพพาน กล่าวคือที่เป็นที่ไม่กลับมาอีก แต่
บ่วงแห่งมัจจุ กล่าวคือ วัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ จริงอยู่ บุคคลผู้บรรลุพระ-
นิพพานแล้ว ย่อมไม่กลับมาอีก ฉะนั้น ท่านจึงเรียกนิพพานนั้นว่า อปุณาคมนะ
แปลว่า ที่เป็นที่ไม่กลับมาอีก. อธิบายว่า บุคคลผู้เกี่ยวข้องแล้ว ผู้ประมาท
แล้วในกามทั้งหลาย ชื่อว่า ย่อมไม่มาแล้ว คือไม่อาจเพื่อบรรลุพระนิพพาน
นั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า จนุทฺตํ แปลว่า เกิดแต่
ฉันทะ อธิบายว่า เกิดเพราะตัณหาฉันทะ. บทว่า อหํ แปลว่า ทุกข์ คือ
เบญจขันธ์ บทที่ ๒ (ทุกข์) เป็นไวยากรณ์ของเบญจขันธ์นั้นนั่นแหละ. บทว่า

ฉนฺทวินยา อมฺวินโย แปลว่า เพราะกำจัดฉันทะเสียจึงกำจัดเบญจขันธ์ได้
อธิบายว่า เพราะกำจัดตัณหาได้ จึงกำจัดเบญจขันธ์ได้. บทว่า **อมฺวินยา**
ทฺถุขวินโย แปลว่า เพราะกำจัดเบญจขันธ์ได้ จึงกำจัดทุกข์ได้ อธิบายว่า
เพราะกำจัดเบญจขันธ์ได้ วัฏทุกข์ ย่อมเป็นอันตนกำจัดได้แล้วเหมือนกัน.
บทว่า **จิตฺตฺราณี** แปลว่า อารมณ์อันงามทั้งหลาย. บทว่า **สฺงฺกปฺปฺราโค** แปลว่า
ความกำหนดที่พร้อมด้วยความดำริ ในที่นี้ ท่านปฏิเสธวัตถุทั้งหลาย (วัตถุ
กาม) แล้วกล่าวว่า ความกำหนดพร้อมด้วยความดำริอย่างนี้ว่า เป็นกิเลสกาม.
ความข้อนี บัณฑิตพึงให้แจ่มแจ้งด้วยปสุรสสูตร. จริงอยู่ เมื่อพระเถระ (พระ-
สารีบุตร) กล่าวว่าความดำริและความกำหนดเป็นกามของบุรุษ ปสุรปริพาชก
ก็กล่าวว่า ธรรมเหล่าใดมีอารมณ์งาม ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่กาม ท่านกล่าวว่า
ความดำริและความกำหนดในโลก ว่าเป็นกาม เป็นความดำริ ถ้าเช่นนั้น แม้
ภิกษุของท่านก็พึงบริโภคนกามในอกุศลวิตก ดังนี้. ลำดับนั้น พระเถระได้
กล่าวกะปสุรปริพาชกนั้นว่า หากว่า อารมณ์เหล่าใดงาม อารมณ์เหล่านั้นไม่
ใช่กามไซ้ ท่านก็ไม่ต้องกล่าวถึงความดำริและความกำหนดว่า เป็นกามใน
โลก เมื่อบุคคลเห็นอยู่ซึ่งรูปทั้งหลายอันเป็นอารมณ์ทางใจ แม้พระศาสดาก็
ตรัสว่า กามโกติพึงมีแก่เขา ดังนี้ เมื่อบุคคลฟังเสียงทั้งหลาย สูดอยู่ซึ่งกลิ่น
หอมทั้งหลาย ลิ้มอยู่ซึ่งรสทั้งหลาย ถูกต้องอยู่ซึ่งผัสสะทั้งหลายอันเป็นอารมณ์
ทางใจ แม้พระศาสดาก็ตรัสว่า กามโกติ พึงมีแก่เขา ดังนี้.

บทว่า **อฺเถตฺถ อธิรา** แปลว่า บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลายย่อมกำจัด
ฉันทะในอารมณ์ทั้งหลายนั้นโดยแท้ อธิบายว่า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมกำจัด
ฉันทะในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นโดยแท้. บทว่า **อฺธิชฺชนํ สพฺพํ** ได้
แก่ สังโยชน์แม้ทั้ง ๑๐ อย่าง. บทว่า **อฺภิกฺขุจฺจนํ** ได้แก่ เว้นจากกิเลสเครื่อง
กัณฑ์ทั้งหลายมีรากะเป็นต้น. บทว่า **นํนุปฺตฺนฺติ ทฺถุขฺขา** แปลว่า ทุกข์ทั้ง

หลายยอมไม่ตกลงบุคคลนั้น คือว่าวิญญูทักข์ทั้งหลาย ย่อมไม่ตกไปเบื้องบนบุคคลผู้นั้น. พระเถระชื่อว่า โมฆราชผู้ฉลาดในอนุสนธิ ฟังคาถาว่า จีณาสวกิษุณะบัญญัติเสียแล้ว ดังนี้ มีสติกำหนดคาถาแม่เหล่านั้แล้วจึงคิดว่า เนื้อความแห่งคาถานี้ ไม่ไปตามอนุสนธิ ดังนี้ เมื่อจะสืบต่อแห่งอนุสนธิตามที่เป็นไปอย่างไร จึงกล่าวคำ อย่างนี้ว่า

ก็หากว่า พวกเทวดา พวกมนุษย์
ในโลกนี้ หรือในโลกอื่นก็ดี ไม่ได้เห็น
พระจีณาสพนั้ผู้อุดมกว่านรชน ผู้ประ-
พฤติประโยชน์เพื่อพวกนรชน ผู้พ้นแล้ว
อย่างนั้น เทวดาและมนุษย์เหล่าใด ย่อม
ไหว้พระจีณาสพนั้ เทวดาและมนุษย์
เหล่านั้ยอมเป็นผู้อับพันิตพิงสรรเสริญ.

บรรดาบทเหล่านั้ บทว่า อิธ วา หุริ วา แปลว่า ในโลกนี้ หรือในโลกอื่น. บทว่า นรุตตม อุตฺตจฺริ นรานํ แปลว่า ผู้อุดมกว่านรชน ผู้ประพฤติประโยชน์ เพื่อนรชนทั้งหลายนั้น แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น พระเถระก็มีไ้หมายเอาพระจีณาสพนั้ หมายเอาพระทศพลเท่านั้น. บทว่า เย ตํ นมฺสฺสฺนฺติ ปลฺลียา เต แปลว่า พวกเทวดาและมนุษย์เหล่าใด ย่อมไหว้พระจีณาสพนั้ผู้พ้นแล้วอย่างนั้น อธิบายว่า ย่อมไหว้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ด้วยกายหรือด้วยวาจาหรือว่า ด้วยการปฏิบัติตามโดยแท้ พวกเทวดาและมนุษย์เหล่านั้ พึงเป็นผู้อับพันิตควรสรรเสริญหรือไม่ บทว่า กิษุ เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระโมฆราชเถระ. บทว่า อญฺญา ย ฐมฺมํ

แปลว่า รู้ธรรมแล้ว คือได้แก่ รู้สังขธรรมทั้ง ๔. บทว่า สงฺคาตีตา เตปิ
ภวนฺติ แปลว่า แม้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น... ย่อมเป็นผู้ล่วง
ธรรมเครื่องข้อง อธิบายว่า เทวดาและมนุษย์เหล่าใด ย่อมไหว้พระผู้มีพระ
ภาคเจ้านั้นด้วยกายหรือด้วยวาจา หรือว่า ด้วยการปฏิบัติตาม เทวดาและ
มนุษย์เหล่านั้นรู้สังขธรรม ๔ และละวิจิกิจจาแล้ว ย่อมเป็นผู้ล่วงพ้นธรรมเป็น
เครื่องข้องบ้าง ย่อมเป็นผู้อันบัณฑิต พึงสรรเสริญบ้าง ดังนี้แล.

จบอรรถกถานสัณฺธิสูตรที่ ๔

๕. อุชฌานสังยุตฺต

ว่าด้วยเทวดามุงโทษ

[๑๐๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาผู้มีความมุ่งหมายเพ่งโทษมากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวัน ทั้งสิ้นให้สว่างเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจึงได้ลอยอยู่ในอากาศ.

[๑๐๗] เทวดองค์หนึ่ง ครั้นลอยอยู่ในอากาศแล้ว ได้กล่าวถาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บุคคลใดประกาศตนอันมีอยู่โดย

อาการอย่างอื่น ให้เขารู้โดยอาการอย่างอื่น บุคคลนั้นลงปัจจัยเขากินด้วยความเป็นขโมย เหมือนความลงกินแห่งพรานนก ก็บุคคลทำกรรมใด ควรพุดถึงกรรมนั้น ไม่ทำกรรมใด ก็ไม่ควรพุดถึงกรรมนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมรู้จักบุคคลนั้น ผู้ไม่ทำ มัวแต่พุดอยู่.

[๑๐๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาทั้งหลายนี้ว่า

ใคร ๆ ไม่อาจดำเนินปฏิปทานี้ด้วยเหตุสักว่าพุด หรือฟังส่วนเดียว บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลาย ผู้มีฉาน ย่อมพ้นจาก

เครื่องผูกของมาร ด้วยปฏิปทาอันมั่นคงนี้
บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลาย ทราบความเป็น
ไปของโลกแล้ว รู้แล้ว เป็นผู้ดับกิเลส
ข้ามค้นหาเป็นเครื่องเกี่ยวข้องในโลกแล้ว
ย่อมไม่พูดโดยแท้.

[๑๐๕] ในลำดับนั้นแล เทวดาเหล่านั้นลงมายืนบนแผ่นดิน หมอบ
ลงใกล้พระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ทูลคำนีแก่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ โทษของพวกข้าพเจ้าล่วงไปแล้ว
พวกข้าพเจ้าเหล่าใด เป็นพาลอย่างไร เป็นผู้หลงแล้วอย่างไร เป็นผู้ไม่ฉลาด
อย่างไร ได้สำคัญแล้วว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าอันพวกเราพึงรุกราน ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดอดโทษของพวก
ข้าพเจ้านั้น เพื่อจะสำรวมในกาลต่อไป.

ในลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยิ้มแย้ม.

[๑๐๖] ในลำดับนั้นแล เทวดาเหล่านั้นผู้ฟังโทษโดยประมาณยิ่ง
กลับขึ้นไปบนอากาศ เทวดาองค์หนึ่งได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า

เมื่อเราแสดงโทษอยู่ ถ้าบุคคลใดมี
ความโกรธอยู่ในภายใน มีความเคืองหนัก
ย่อมไม่อดโทษให้ บุคคลนั้นย่อมสอด
สวมแวร หากว่าในโลกนี้ โทษก็ไม่มี
ความผิดก็ไม่มี เวรทั้งหลายก็ไม่สงบ ใน
โลกนี้ใครพึงเป็นคนฉลาด เพราะเหตุไร
โทษทั้งหลายของใคร ไม่มี ความผิดของ

ใครก็ไม่มี ใครไม่ถึงแล้วซึ่งความหลงใหล
ในโลกนี้ ใครยอมเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้
มีสติในกาลทั้งปวง

[๑๑๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

โทษทั้งหลายไม่มี ความผิดก็ไม่มี
แก่พระตถาคตนั้น ผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้เอ็นดู
แก่สัตว์ทั้งปวง พระตถาคตนั้นไม่ถึงแล้ว
ซึ่งความหลงใหล พระตถาคตนั้นยอม
เป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้มีสติในกาลทั้งปวง
เมื่อพวกท่านแสดงโทษอยู่ หากบุคคลใด
มีความโกรธอยู่ในภายใน มีความเคือง-
หนัก ย่อมไม่อดโทษให้ บุคคลนั้นยอม
สอดสวมเวร เราไม่ชอบเวรนั้น เราย่อม
อดโทษแก่ท่านทั้งหลาย.

อรรถกถาอุชฌานสัจฉิสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุชฌานสัจฉิสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **อุชฌานสัจฉิกา** แปลว่า ผู้มีความมุ่งหมายเพ่งโทษ
อธิบายว่า เทวโลก ชื่อว่า อุชฌานสัจฉิ ซึ่งแยกออกไปจากเทวโลกอื่นนั้นมิได้มี
ก็แต่ว่า เทวดาเหล่านี้อาศัยบริโภคปัจจัย ๔ ของพระตถาคตเจ้า แล้วมาเพ่งโทษ
อยู่. ได้ยินว่า เทวดานั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมพึงกล่าวดวง
ให้มีความสันโดษด้วยบังสุกุลจีวรด้วยคำข้าวที่หามาได้ด้วยการบิณฑบาต ด้วย
การอยู่เสนาสนะโคนไม้ ด้วยยาคองด้วยน้ำมูตรเน่า และย่อมกล่าวยกย่องบุคคล
ผู้ยังกิจนั้นให้สำเร็จสุดยอดแต่พระองค์เอง ทรงจีวรอันประณีตมีผ้าไหมพัสตร์
เนื้อละเอียดชนิดดี เป็นต้น ย่อมเสวยโภชนะอันเลิศ อันสมควรแก่พระราช
ย่อมบรรทมบนที่นอนอันประเสริฐในพระคันธกุฎีอันควรเป็นวิมานของเทพ
ย่อมเสวยเภสัชทั้งหลายมี เนยใส เนยข้น เป็นต้น ย่อมแสดงธรรมแก่มหาชน
ในกลางวัน ถ้อยคำของพระองค์กับการกระทำของพระองค์เป็นไปคนละอย่าง
ดังนี้ จึงมาโพนทนามุ่งหมายเพ่งโทษพระตถาคตเจ้า ด้วยเหตุนี้ พระธรรม
สังคาหเถระทั้งหลาย จึงเรียกชื่อเทวดาเหล่านั้นว่า **อุชฌานสัจฉิกา** แปลว่า
ผู้มีความมุ่งหมายเพ่งโทษดังนี้.

บทว่า **อญฺญตา สนฺตุ** แปลว่า มีอยู่โดยอาการอย่างอื่น คือได้แก่
เป็นไปโดยอาการอย่างอื่น. บทว่า **นิกจฺจ** แปลว่า ลวงแล้ว ได้แก่ ลวง
ด้วยการหลอกลวงเขากิน. บทว่า **กิตฺตฺวสุเสว** นี้ เทวดากล่าวว่า เหมือน
นายพรานนกกลางจับนก. จริงอยู่ นายพรานนกนั้น เมื่ออยู่ในที่มิใช่พุ่มไม้
ก็เข้าไปแสดงเหมือนลักษณะแห่งพุ่มไม้โดยปกปิดตน ด้วยกิ่งและใบไม้เป็นต้น

ยังนกทั้งหลายมีนกยูงและนกกะทายเป็นต้นให้ตาย การทำการเลี้ยงภรรยา.
บุคคลผู้โกหกปกปิดอรรถภาพด้วยผ้าบังสุกุล ลวงมหาชนเพราะความที่ตนเป็น
คนฉลาด ในการพูด เกี่ยวกินอยู่ เทียวไป การกินนั้นของบุคคลนั้นดังขโมย
ทั้งการบริโภคปัจจัย ๔ แม้ทั้งหมดก็ขโมย เหมือนการกินเนื้อนกของ
นายพรานนก ผู้ลวงนกอย่างนี้ เทวดากล่าวด้วยการลวงนี้ ด้วยประการฉะนี้
โดยหมายเอาพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **ปริชานนุติ ปณฺฑิตา** แปลว่า
บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมรู้จักบุคคลนั้น อธิบายว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมรู้ว่า
บุคคลนี้เป็นผู้กระทำการลวง หรือไม่ลวง ดังนี้. ด้วยเหตุนี้แหละ เทวดา
เหล่านั้นสำคัญอยู่ว่า แม้พระตถาคตของพวกเรานั้นแหละเป็นผู้รู้ จึงกล่าวแล้ว
อย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำว่า

นยิทฺถิ ภาสิตมตฺตเตน	เอกนุตสวเนน วา
อนุกฺกมิตเว สกฺกา	ยายฺ ปฏิปทา ทพฺพา
ยาย ธีรา ปมฺจุจฺจนฺติ	ณายิโน มารพฺพชฺนา
น เว ธีรา ปกฺกพฺพนฺติ	วิทฺตฺวา โลกปริยายํ
อณฺญา นินฺพพฺพา ธีรา	ติณฺณา โลกา วิสตุตฺตํ.

ใคร ๆ ไม่อาจดำเนินปฏิบัติทานนี้

ด้วยเหตุสักว่าพูด หรือว่าฟังส่วนเดียว
บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลาย ผู้มีฉาน ย่อม
พ้นจากเครื่องผูกของมาร ด้วยปฏิบัติทานอัน
มั่นคง บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลายทราบ
ความเป็นไปของโลกแล้ว รู้แล้ว เป็นผู้

ดับกิเลส ข้ามค้นหาเป็นเครื่องข้องในโลก

แล้ว ย่อมไม่พูดโดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยายิ ปฏิปทา ทพฺหา อธิบายว่า ปฏิปทานี้ คือการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จริงอยู่ บุคคลทั้งหลายมีปัญหา คือ บัณฑิตทั้งหลายผู้มั่นคง เพ่งอยู่ด้วยฌานทั้ง ๒ คือ อารัมมณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌาน ย่อมพ้นจากเครื่องผูกของมารได้ ด้วยปฏิปทาใด บุคคลไม่อาจเพื่อหยั่งลง คือ เพื่อปฏิบัติปฏิปทานั้นโดยสักแต่พูด หรือสักแต่ฟัง. บทว่า น เว ชีรา ปกฺขพฺพติ ความว่า บุคคลผู้มีปัญหาทั้งหลาย คือ บัณฑิตทั้งหลาย รู้แจ้งแล้วซึ่งปริยายแห่งโลก (วิธีการพูดของสัตว์โลก) และรู้แล้วซึ่งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของสังขารโลก เพราะรู้สังขาร ๔ จึงนิพพานแล้วด้วยกิเลสนิพพาน เป็นผู้ข้ามค้นหาเป็นเครื่องข้องในโลก ย่อมไม่การทำอย่างนี้ อธิบายว่า เราย่อมไม่พูดคำเห็นปานนี้.

ในลำดับนั้นแหละ เทวดาเหล่านั้นลงมายืนบนแผ่นดิน หมอบลง ไกล่พระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ทูลว่า อจฺจโย น ภนฺเต อจฺจมา เป็นต้น แปลความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ

โทษของพวกข้าพระองค์ได้ล่วงเกินไปแล้ว

พวกข้าพระองค์เหล่าใด เป็นพาลอย่างไร

เป็นผู้หลงแล้วอย่างไร เป็นผู้ไม่ฉลาด

อย่างไร ได้สำคัญแล้วว่า พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า อันพวกเราพึงรุกราน ข้าแต่

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ขอพระผู้มี

พระภาคเจ้าโปรดคโทยของพวกข้า

พระองค์นั้น เพื่อจะสำรวมในกาลต่อไป.

บทว่า **ปรวิย ปติฏฐหิตฺวา** แปลว่า ยืนบนแผ่นดิน อธิบายความว่า กรรมอันไม่สมควร อันพวกข้าพระองค์ทำแล้ว พวกข้าพระองค์ใช้คำพูดเรียก พระองค์ผู้ไม่ทำกรรมอย่างนั้น ด้วยวาตะว่ากระทำ เหตุนี้แหละ พวกข้าพระองค์ละอายอยู่ ทั้งไม่ทำความเคารพในพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นราวกะ มหาพรหม กระทำพระผู้มีพระภาคเจ้าดุจกองอักษิให้ไม่สบายพระทัย ทำการนมัสการอยู่ ก้าวลงจากอากาศแล้ว ยืนอยู่บนแผ่นดิน. บทว่า **อจฺจโย** แปลว่า โทษ ได้แก่ ความผิดพลาด. บทว่า **โน อจฺจกฺคมา** แปลว่า ของพวกข้าพเจ้าผู้ล่วงเกินแล้ว อธิบายว่า พวกข้าพเจ้าล่วงเกินแล้วโทษนั้น ครอบงำข้าพระองค์ให้เป็นไป บทว่า **อปฺสาทตพฺพ** แปลว่า อันพวกเรา พึงรุกราน อธิบายว่า อันพวกข้าพระองค์พึงทำให้พระองค์ขัดพระทัยได้. ได้ ยินว่า เทวดานั้น กระทบกระทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ ด้วยกาย และด้วยวาจา การไม่ถวายบังคมพระตถาคตเจ้า แล้วยังยืนอยู่ใน อากาศนี้ ชื่อว่า กระทบกระทั้งด้วยกาย เมื่อเทวดาเหล่านั้น กล่าววาจาอัน เป็นวาตะของอัสตินุรุชมีประการต่าง ๆ เหมือนคนช้วนนำโล่มาป้องกันตัว ชื่อ ว่า กระทบกระทั้งด้วยวาจา. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่าพวกเทวดาเหล่านั้น กล่าววว่า พวกข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้สำคัญพระองค์ว่าเป็นผู้อันบุคคลพึง รุกรานได้. บทว่า **ปฏิกฺคณฺหาตุ** แก่เป็น **ขมตุ** แปลว่า โปรดคโทย บทว่า **อายตี** สรวาย แปลว่า เพื่อจะสำรวมในกาลต่อไป อธิบายว่า เพื่อ ความสำรวมในอนาคต และเพื่อไม่กระทำความผิด ความประทุษร้าย ความ ตีเตียนเห็นปานนี้อีก.

ลำดับนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำการแยมพระโอษฐ์ให้ปรากฏ ในข้อนี้อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงพระองค์ ผู้มีการฝึกอันยอดเยี่ยมแล้ว จึงแสดงลักษณะแห่งความยินดี. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า ได้ยินว่า พวกเทวดาเหล่านั้นบอกให้พระองค์ยกโทษให้แก่ พวกเทวดาโดยภาวะของตน ย่อมกระทำพระตถาคตเจ้าซึ่งเป็นบุคคลผู้เลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ให้เป็นโลกิยมหาชนเช่นกับคนธรรมดาคนหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงทำการแยมให้ปรากฏ โดยประสงค์ว่า เราจักแสดงกำลังแห่งพระพุทธเจ้าก่อนแล้วจักอดโทษในภายหลัง โดยถ้อยคำที่จะกล่าวข้างหน้า. บทว่า กิโยโยโส สตุตตาย แก่เป็น อติเรกอุป-
มาณน แปลว่า โดยประมาณยิ่ง. บทว่า อิม คาลิ อภาสิ แปลว่า เทวดาองค์หนึ่งได้กล่าวกาลานี้ อธิบายว่า เทวดาองค์หนึ่งมีความสำคัญว่า พระศาสดานี้ ทรงกริ้วพวกเรา จึงได้กล่าวแล้ว. บทว่า น ปฏิคุณฺหาติ แก่เป็น น ขมติ แปลว่า ย่อมไม่อดโทษ คือ ย่อมไม่อดกลั้น. บทว่า โกปนฺนโร แปลว่า บุคคลมีความโกรธอันเกิดขึ้นแล้วในภายใน. บทว่า โทสทรุ แปลว่า มีความเคืองจัด คือ ถือเอาโทษหนักอยู่. บทว่า ส เวั ปฏิมุจฺจติ แปลว่า ย่อมประสพเวร อธิบายว่า บุคคลนั้น คือผู้เห็นปานนี้ ย่อมประสพเวร ย่อมตั้งไว้ ย่อมในสละซึ่งเวรนั้นในตน เหมือนบุคคลคันสีที่ อักเสบ. บทว่า อจฺจโย เจ น วิหุเชถ แปลว่า หากว่า โทษไม่พึงมี อธิบายว่า ถ้าว่ากรรมคือการล่วงเกินไม่พึงมีไซ้. บทว่า โน จิธ อปหฺตํ ลียา แปลว่า ความผิดก็ไม่พึงมี อธิบายว่า ผิดว่า ชื่อว่า ความพลั้งพลาดไม่พึงมี. บทว่า เณนิธ กุสโล ลียา แปลว่า ในโลกนี้ ใครพึงเป็นคนฉลาด เพราะเหตุไร อธิบายว่า ผิดว่าเวรทั้งหลายไม่พึงสงบไซ้ ใครพึงเป็นคนฉลาด เพราะเหตุไร. บทว่า กสฺสจฺจยา แปลว่า โทษทั้งหลายของใครไม่พึงมี

คือได้แก่ โทษที่ก้าวล่วงทางวาจาของใครไม่มี ความผิดพลาดของใครไม่มี ใครเล่า ย่อมไม่ประสบความสำเร็จหลงใหล ใครเล่า ชื่อว่าเป็นบัณฑิตตลอดกาล เป็นนิตย์ทีเดียว.

ได้ยินว่า การกระทำความแหย่ให้ปรากฏของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เพื่อจะตรัสกล่าวนั้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงดำริว่า บัดนี้เราจักแสดงกำลังของพระพุทธเจ้า แล้วจักถอดโทษ แก่พวกเทวดา จึงตรัสคำว่า ตถาคตสุส พุทธสุส สัพพภูตานุกมปิโน เป็นต้น แปลความว่า

โทษทั้งหลายไม่มี ความผิดก็ไม่มี

แก่พระตถาคตนั้น ผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้ทรง
อนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง พระตถาคตนั้น
ย่อมไม่มีถึงความหลงใหล พระตถาคตนั้น
ย่อมเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้มีสติในกาลทั้ง
ปวง เมื่อท่านแสดงโทษอยู่ หากบุคคลใด
มีความโกรธอยู่ในภายใน มีความเคืองจัด
ย่อมไม่อดโทษให้บุคคลนั้น ย่อมประสบ
เวร เราไม่ชอบเวรนั้น เราย่อมอดโทษแก่
ท่านทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตถาคตสุส อธิบายว่า พระนามว่า ตถาคต ด้วยการณะทั้งหลายมีคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ตถา อากโตติ ตถาคโต แปลว่า ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาแล้วอย่างนั้น คือเสด็จมาโปรดเวไนย สัตว์ตามประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน. บทว่า พุทธสุส อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระนามอันได้แล้วอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งการ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 196

แต่งตั้งด้วยวิโมกข์ขันติญาณ โดยภาระทั้งหลาย มีการตรัสรู้สัจจะ ๔ เป็นต้น.

บทว่า อจฺจยฺ เตสยฺนุตฺตินํ แปลว่า เมื่อท่านแสดงโทษอยู่ อธิบายว่า คำ
ใดที่ท่านทั้งหลายกล่าวแก่บุคคลผู้แสดงโทษอยู่ บุคคลนั้น ย่อมประสพเวร
เพราะฉะนั้น คำนั้นเป็นอันท่านกล่าวดีแล้ว ก็แต่ว่า เราย่อมไม่ยินดี ไม่
ปรารถนาเวร. บทว่า ปฏิกุคฺคณฺหามิ โวจฺจยฺ แก่เป็น ตุมฺหากํ อปฺราธํ
ขมามิ แปลว่า เราย่อมอดโทษแก่พวกเธอ ดังนี้แล.

จบบรรณกถาอุชฌมานสังญีสูตรที่ ๕

๖. สัทธาสูตร

ว่าด้วยศรัทธา

[๑๑๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสกุลลกษณีกามากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวัน ทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๑๓] เทวดองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของคน หาก
ว่าความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาไม่ตั้งอยู่ แต่นั้น
บริวารยศและเกียรติยศย่อมมีแก่เขานั้น
อนึ่ง เขานั้นละทิ้งสรีระแล้วก็ไปสู่สวรรค์
บุคคลพึงละความโกรธเสีย พึงทิ้งมานะ
เสีย พึงลวงสังโยชน์ทั้งปวงเสีย กิเลส
เป็นเครื่องเกี่ยวข้อง ย่อมไม่เกาะเกี่ยว
บุคคลนั้น ผู้ไม่เกี่ยวข้องในนามรูป ผู้ไม่
มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล.

[๑๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

พวกชนพาลผู้มีปัญญาทราวม ย่อมตาม
ประกอบความประมาท ส่วนนักปราชญ์

ย่อมรักษาความไม่ประมาท เหมือนบุคคล
รักษาทรัพย์อื่นประเสริฐ บุคคลอย่าตาม
ประกอบความประมาท และอย่าตาม
ประกอบความสนิทสนม ด้วยอำนาจความ
ยินดีทางกาม เพราะว่าบุคคลไม่ประมาท
แล้วเพ่งพินิจอยู่ ย่อมบรรลुบรมสุข.

อรรถกถาสัทธาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสัทธาสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า สทุธา ทุตฺติยา ปุริสสุตฺต โหติ แปลว่า ศรัทธาเป็นเพื่อน
สองของคน คือได้แก่ เมื่อคนไปสู่วิวโลก และพระนิพพาน ศรัทธาย่อมเป็น
เพื่อนสอง คือ ย่อมยังกิจของสหายให้สำเร็จ. บทว่า โน เจ อสทุธิยํ อวติฏฺฐติ
แก้เป็น ยทิ อสทุธิยํ น ติฏฺฐติ แปลว่า หากว่า ความเป็นผู้ไม่มี
ศรัทธาไม่ตั้งอยู่. บทว่า ยโส แปลว่า ยศ ได้แก่ บริวาร. บทว่า กิตฺติ
แปลว่า เกียรติยศ ได้แก่ การกล่าวยกย่องสรรเสริญ. บทว่า ตตฺตวสุตฺต โหติ
แปลว่า ย่อมมีแก่เขานั้น คือว่า ต่อจากนั้น ย่อมมีแก่เขา. บทว่า นานุปตฺนฺติ
สฺงฺคา แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องเกี่ยวข้อง ย่อมไม่เกาะเกี่ยว คือได้แก่กิเลส
เครื่องเกี่ยวข้อง ๕ อย่าง มีราคะเป็นเครื่องเกี่ยวข้องเป็นต้น ย่อมไม่เข้าถึง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

พวกคนพาลผู้มีปัญญาทราวม ย่อม
ตามประกอบความประมาท ส่วนนัก

ปราชญ์ย่อมรักษาความไม่ประมาท เหมือน
บุคคลรักษาทรัพย์อันประเสริฐ บุคคลอย่า
ตามประกอบความประมาท และอย่าตาม
ประกอบความสนิทสนม ด้วยอำนาจความ
ยินดีทางกาม เพราะว่า บุคคลไม่ประมาท
แล้ว เฟ่งพินิจอยู่ ย่อมบรรลুবรมสุข.

บทว่า ปมาทมนุญฺญชฺชุตติ แปลว่า ย่อมตามประกอบความประมาท
อธิบายว่า ชนเหล่าใดย่อมกระทำ คือยอมให้ความประมาทเกิดขึ้น ชนเหล่านั้น
ชื่อว่า ย่อมประกอบตามซึ่งความประมาทนั้น. บทว่า ธนํ เสฏฺฐจิว รกฺขติ
แปลว่า เหมือนบุคคลรักษาทรัพย์อันประเสริฐ คือได้แก่เหมือนบุคคลรักษา
ทรัพย์อันอุดมมีแก้วมุกดา และแก้วมณีอันมีสาระเป็นต้น. บทว่า ฌายนฺโต
แปลว่า เฟ่งพินิจอยู่ อธิบายว่า เฟ่งอยู่ด้วยลักษณะปนิชฌาน และอาร์มมณฺ
ปนิชฌาน ใน ๒ อย่างนั้น วิปัสสนา มรรค และผล ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน. จริง
อยู่ วิปัสสนา ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะอรรถว่า เข้าไปเฟ่งซึ่งลักษณะ
ทั้งสาม. มรรค ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะอรรถว่า ย่อมให้สำเร็จ
ซึ่งปหานกิจที่มาถึงแล้วโดยวิปัสสนา. ผล ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะ
อรรถว่า ย่อมเข้าไปเฟ่งซึ่งนิโรธสังขะ อันเป็นตถลักษณะ. แต่สมาบัติ ๘
บังเกิดพึงทราบว่าเป็นอาร์มมณฺปนิชฌาน เพราะการเข้าไปเฟ่งอารมณ์แห่ง
กสิณ. อรหัตสุข ชื่อว่า บรมสุข อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาแล้ว
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสัทธาสูตรที่ ๖

๗. สมยสูตร

ว่าด้วยเทพชุมนุมกัน

[๑๑๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ กับด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันต์ ก็พวกเทวดามาแต่โลกธาตุสืบแล้ว ประชุมกันมาก เพื่อจะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์.

[๑๑๖] ในครั้งนั้นแล เทวดา ๔ องค์ที่เกิดในหมู่พรหมชั้นสุทธาวาส ได้มีความดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้แล ประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ กับด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันต์ ก็พวกเทวดามาแต่โลกธาตุสืบประชุมกันมาก เพื่อจะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ โฉนหนอ แม้เราทั้งหลายควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ฟังกล่าวคาถาองค์ละคาถา ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๑๗] ในครั้งนั้นแล พวกเทวดาทั้ง ๔ นั้นจึงหายจากหมู่พรหมชั้นสุทธาวาส มาปรากฏอยู่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนบุรุษผู้มีกำลัง เหยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียดเข้า ฉะนั้น.

[๑๑๘] เทวดาองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

การประชุมใหญ่ในป่าใหญ่ มีพวก
เทวดามาประชุมกันแล้ว พวกข้าพเจ้ามาสู่

ที่ชุมนุมอันเป็นธรรมนี้ เพื่อจะเยี่ยมหมู่

พระผู้ใด ๆ ให้แพ้ไม่ได้.

[๑๑๕] ในลำดับนั้นแล เทวดาองค์อื่นอีก ได้กล่าวคาถานี้ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้นตั้งจิต
มั่นแล้ว ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว ภิกษุ
ทั้งปวงนั้นเป็นบัณฑิตย่อมรักษาอินทรีย์
ทั้งหลาย ดูกังวานายสารถีถือบังเหียน
ฉะนั้น.

[๑๒๐] ในลำดับนั้นแล เทวดาองค์อื่นอีก ได้กล่าวคาถานี้ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุทั้งหลายนั้นตัดกิเลสดังตะปู
เสียแล้ว ตัดกิเลสดังว่าลิ้มสลักเสียแล้ว
ถอนกิเลสดังว่าเสาเขื่อนเสียแล้ว มิได้มี
ความหวั่นไหว เป็นผู้หมดจดปราศจาก
มลทิน อันพระพุทธเจ้าผู้มีจักขุทรงฝึก
ดีแล้ว เป็นหมู่ นาคหนุ่มประพุดที่อยู่.

[๑๒๑] ในลำดับนั้นแล เทวดาองค์อื่นอีก ได้กล่าวคาถานี้ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงแล้วซึ่งพระ-
พุทธเจ้าเป็นสรณะ ชนเหล่านั้นจักไม่ไปสู่อาย
ภูมิ ละร่างกายอันเป็นของมนุษย์
แล้วจักยังหมู่เทวดาให้บริบูรณ์.

อรรถกถาสมยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมยสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า สกฺกเสฏฺฐ แปลว่า ในแคว้นสักกะนี้ ได้แก่ ชนบทแม่หนึ่ง ที่เป็นที่อยู่ของราชกุมารทั้งหลาย ซึ่งมีชื่ออันได้แล้วว่า สักกะ เพราะอาศัย คำอุทานว่า สกฺยา วต โภ กุมารา แปลว่า กุมาริผู้เจริญเหล่านี้อาจหนอ (หรือ สามารถหนอ) ดังนี้ ท่านจึงเรียกชนบทนั้นว่า สักกะ ตามรูปทิสัททศาสตร์. ในที่นี้ได้แก่ ในชนบทชื่อว่าสักกะนั้น. บทว่า มหาเวเน แปลว่า ในป่าใหญ่ คือได้แก่ ในป่าใหญ่ที่เนื่องเป็นอันเดียวกัน กับหิมวันต์ อันเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติมิได้มีใครมาปลูกไว้. บทว่า สพฺพเพทเว อรหนฺตฺเทหิ แปลว่า ล้วนเป็นพระอรหันต์ คือได้แก่ พระอรหันต์ที่บรรลุแล้วในวันที่ พระองค์ตรัสสมยสูตรนี้นั้นแหละ. ในสูตรนั้น มีอนุப்புพิกถา คือวจา เป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ ดังต่อไปนี้.

เจ้าศากยะและโกถิยะ วิวาทกันเรื่องไขน้ำเข้านา

ได้ยินว่า เจ้าศากยะและโกถิยะ ได้ให้สร้างทำนบกั้นน้ำอันหนึ่งในแม่น้ำชื่อ โรหิณี ซึ่งมีอยู่ระหว่างนครกบิลพัสดุ์ กับโกถิยนคร แล้วให้ทำข้าวกล้าทั้งหลาย. ในครั้งนั้น เป็นเวลาต้นเดือน ๗ (พฤษภาคม-มิถุนายน บาลีใช้คำว่า **เชษฐมุลมาเส**) เมื่อข้าวกล้าทั้งหลาย กำลังเขียวแห้ง กรรมกรทั้งสองพระนครจึงประชุมกัน. ในบรรดากรรมกรทั้งสองนั้น กรรมกรผู้อยู่ในโกถิยนครกล่าวว่า น้ำนี้นำมาใช้เพื่อข้าวกล้าแห่งพวกเราทั้งสองพระนครจักไม่เพียงพอ ก็ข้าวกล้าของพวกเราจักสำเร็จด้วยน้ำที่มาจากเดียวเท่านั้น ขอพวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกเรา ดังนี้. กรรมกรผู้อยู่ในพระนครกบิลพัสดุ์

กล่าวว่า เมื่อพวกท่านยังข้าวให้เต็มยุ้งแล้วก็ถือเอาหาปณะเงินทองแก้วไพฑูรย์ และโลหะทั้งหลายดำรงอยู่ ส่วนพวกเราก็จะมีเพียงกระบุง กระสอบเป็นต้น อยู่ในมือ จักไม่อาจเที่ยวไปใกล้ประตูบ้านของพวกท่าน ข้าวกล้าแม่ของพวกเราก็จักสำเร็จด้วยน้ำที่มาจากเขื่อนนั้นแหละ ขอพวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกเราดังนี้. กรรมกรผู้อยู่ในโกถียนครกล่าวว่า พวกเราจักไม่ให้ กรรมกรผู้อยู่ในนครกบิลพัสดุ์ก็กล่าวว่าแม่พวกเราก็จักไม่ให้ จึงเกิดการโต้เถียงกัน คนหนึ่งลุกขึ้นไปประหารคนหนึ่ง แม่คนนั้นก็ประหารคนอื่น ๆ ครั้นประหารซึ่งกันและกันอย่างนี้แล้ว ก็สืบต่อไปถึงชาติ ถึงราชตระกูลยังความทะเลาะวิวาทกันให้เจริญแล้วด้วยประการฉะนี้.

กรรมกรของชาวโกถียนครกล่าวว่า พวกท่านอยู่ในกบิลพัสดุ์ จับพวกเด็ก ๆ ไปคุกคาม ชนพวกใดอยู่ร่วมกับพี่น้องหญิงของตน ชนพวกนั้น เหมือนสุนัขจิ้งจอก ช้างทั้งหลาย ม้าทั้งหลาย โล่อารูททั้งหลายของชนพวกนั้น จักทำอะไรพวกเราได้ ดังนี้.

กรรมกรของเจ้าศากยะเหล่านั้นกล่าวว่า พวกท่านเป็นโรคเรื้อน จักพวกเด็ก ๆ ไปขู่เข็ญ ชนพวกใดอาศัยอยู่ที่ต้นกระเบา เหมือนคนอนาถา ไม่มีที่ไป เป็นดังสัตว์ดิรัจฉาน ช้างทั้งหลาย ม้าทั้งหลาย โล่และอารูททั้งหลายของชนพวกนั้น จักทำอะไรพวกเราได้ ดังนี้.

กรรมกรเหล่านั้น ต่างก็ไปบอกแก่อำมาตย์ผู้ประกอบในการงานนั้น. พวกอำมาตย์ก็กราบทูลแก่ราชตระกูล. ลำดับนั้น เจ้าศากยะทั้งหลายกล่าวว่า พวกเราจักแสดงกำลังและพลของพวกเราที่อยู่ร่วมกันกับพี่น้องหญิงทั้งหลาย ดังนี้ เปรียบรบแล้วก็เสด็จออกไป. แม้เจ้าโกถียะทั้งหลายก็กล่าวว่า พวกเราจักแสดงกำลังและพลของพวกเราผู้อยู่ที่โกลพฤกษ์ (ต้นกระเบา) ดังนี้ เปรียบการรบแล้วก็เสด็จออกไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากพระมหากรุณาสมบัติในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรีแล้ว ตรวจดูสัตว์โลกอยู่ได้ทรงเห็นชนเหล่านั้นเตรียมรบอย่างนี้ออกไปแล้ว ครั้นทรงเห็นแล้วจึงใคร่ครวญว่า เมื่อเราไปแล้ว ความทะเลาะนี้จักสงบหรือไม่หนอ ดังนี้ ได้ตกลงพระทัยว่า เราจักไปในที่นั้นแล้วจักกล่าวชาดก ๓ ชาดก เพื่ออันเข้าไปสงบระงับความทะเลาะวิวาทกัน กาลนั้นความทะเลาะวิวาทก็จักสงบลง ต่อจากนั้นเราจักแสดงชาดก ๒ ชาดก เพื่อแสดงความสามัคคีแล้วจักแสดง อุตตทัณฑสูตร แม้ชาวพระนครทั้งสองพึงเทศนาแล้วก็จะถวายพระกุมารตระกูลละ ๒๕๐ เราจักยังกุมารเหล่านั้นให้บรรพชา สมาคมใหญ่จักมี ดังนี้.

เพราะฉะนั้น เมื่อชาวพระนครทั้งสองนี้ เตรียมรบแล้วออกไป พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงบอกใคร ๆ ทางถือเอาบาตรและจีวรด้วยพระองค์เองนั้นแหละ เสด็จไปประทับนั่งขัดสมาธิในอากาศในระหว่างเสนามาตย์ทั้งสอง พระนครทรงเปล่งฉัพพรรณรังสีแล้ว.

พวกชาวพระนครกบิลพัสดุ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วคิดว่า พระศาสดาผู้ประเสริฐ เป็นพระญาติของพวกเราเสด็จมาแล้ว ความบาดหมางกันของพวกเราพระองค์ทรงทราบแล้วหนอ ดังนี้ จึงคิดว่าก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว พวกเราไม่อาจเพื่อจะใช้ศาสตราแย่งสิทธิ์ของผู้อื่นให้ตกไป พวกชาวโกถียนคร จงฆ่าพวกเรา หรือว่า จงเผาพวกเราก็ตาม ดังนี้ จึงพากันทิ้งอาวุธทั้งหลายแล้วนั่งลงถวายบังคมพระบรมศาสดา. แม้ชาวโกถียนครก็คิดเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ พากันทิ้งอาวุธแล้วจึงนั่งถวายบังคมพระบรมศาสดาเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้งที่ทรงทราบอยู่นั้นแหละ ก็ตรัสถามว่า
ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์เสด็จมา เพราะเหตุอะไร ดังนี้.

พระราชาทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์มิได้มาใน
ที่นี่ เพื่อเล่นกีฬาที่ทำน้ำ ที่ภูเขา ที่แม่น้ำ หรือชมทิวทัศน์ภูเขา แต่พวก
ข้าพระองค์ยังสงความให้เกิดขึ้นแล้วจึงมา ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า มหาบพิตร พระองค์ทรงอาศัยอะไร
จึงทรงวิวาทกัน.

พระราชาทูลว่า น้ำพระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. มหาบพิตรน้ำมีค่ามากหรือ.

พระราชา. มีค่าน้อยพระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. ชื่อว่า แผ่นดิน มีค่าหรือมหาบพิตร.

พระราชา. หากามีได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. กษัตริย์ทั้งหลาย มีค่าหรือ.

พระราชา. ธรรมดาว่า กษัตริย์ทั้งหลายหากามีได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์อาศัยน้ำอันมีค่าเพียง
เล็กน้อยแล้วยังกษัตริย์ทั้งหลายอันหากามีได้ให้พินาศไป เพื่อประโยชน์อะไร
ธรรมดาว่า ความพอพระทัยในความบาดหมางกัน ย่อมไม่มี ดูก่อนมหาบพิตร
ความอาฆาตอันรุกรมเทวดาองค์หนึ่งกับหมีผูกพันกันแล้ว เพราะทำเวรในสิ่งที่
ไม่ควร ด้วยอำนาจแห่งความทะเลาะกัน ความอาฆาตนั้นจักเป็นไปตลอดกับ
นี้แม้ทั้งสิ้น ดังนี้ แล้วตรัสผันทนชาดก.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า มหาบพิตร พระองค์ไม่พึง
เป็นผู้ชื่อว่า มีบุคคลอื่นเป็นปัจจัย เพราะว่าบุคคลมีผู้อื่นเป็นปัจจัยแล้ว หมู
สัตว์จตุบาททั้งหลายในหิมวันต์อันแผ่ไปตั้งสามพันโยชน์ จึงได้พากันเล่นไป

แล้วยังมหาสมุทร ด้วยถ้อยคำของกระต่ายตัวหนึ่ง เพราะฉะนั้นแหละ พระองค์จึงไม่ควรมีผู้อื่นเป็นปัจจัย ดังนี้ แล้วตรัสปลุวิอุทรียนชาดก.

ลำดับนั้นแหละตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร ในกาลไหน ๆ สัตว์ที่มีกำลังทรามเห็นอยู่ซึ่งโทษ เห็นโอกาสที่ประทุษร้ายสัตว์ที่มีกำลังมาก ดูก่อนมหาบพิตร หรือว่าในกาลไหน ๆ สัตว์ที่มีกำลังมาก เห็นโทษเห็นโอกาสที่จะประทุษร้ายสัตว์ที่มีกำลังทรามมีอยู่ เพราะว่า แม่นางนกมูลไถ (คล้ายนกกระจาบฝนแต่ใหญ่กว่าเล็กน้อย) ก็ยังช่างใหญ่ให้ตายได้ ดังนี้ แล้วตรัสลูกกิกชาดก

ครั้นตรัสชาดกทั้ง ๓ เพื่อต้องการความสงบระงับแห่งความวิวาทอย่างนี้แล้ว เพื่อต้องการแสดงความสามัคคี จึงตรัสชาดกอีก ๒ ชาดก. ถามว่า พระองค์ตรัสอย่างไร. ตอบว่า ตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร จริงอยู่ ใคร ๆ ชื่อว่าย่อมสามารถเห็นช่องทางแห่งความเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน ดังนี้ แล้วก็ตรัสรุกขัมมชาดก. จากนั้น ก็ตรัสอีกว่า ดูก่อนมหาบพิตร ใคร ๆ ไม่สามารถเพื่อเห็นช่องทางแห่งผู้พร้อมเพรียงกันได้ ก็ในกาลใด ชนทั้งหลายทำความบาดหมางซึ่งกันและกัน ในกาลนั้น บุตรของนายพรานจึงพาชนเหล่านั้นไปฆ่าเสีย เพราะเหตุนั้น ขึ้นชื่อว่า ความชอบใจในความวิวาทกันจึงไม่มี ดังนี้ แล้วตรัสวิภูฏกชาดก. ครั้นตรัสชาดกทั้ง ๕ เหล่านี้ อย่างนี้แล้ว ในที่สุดก็ตรัสอรรถทัณฑสูตร.

พระราชารู้อยู่ในพระนครทั้งสองทรงเลื่อมใสแล้ว ตรัสว่า ถ้าพระ-ศาสดาไม่เสด็จมาแล้วไซ้ พวกเราทั้งหลายผู้มีอาวุธในมือจกฆ่าซึ่งกันและกัน จักยังแม่น้ำคือโลหิตให้ไหลไป พวกเราทั้งหลายก็จักไม่เห็นบุตรและพี่ชายน้องชายของพวกเรา จักไม่เห็นแม่ประตู่บ้าน การนำข่าวสาส์นและการตอบข่าวสาส์นของพวกเราก็จักไม่ได้มีแล้ว ชีวิตของพวกเราได้แล้ว เพราะอาศัย

พระศาสดา ก็ถ้าว่าพระศาสดาได้อยู่ครอบครองราชสมบัติไชรั บรivarสองพัน ทวีปก็จักอยู่ในพระหัตถ์ (ในอำนาจ) ของพระองค์ซึ่งเสวยราชสมบัติในทวีป ทั้ง ๔ ทั้งบุตรของพระองค์ก็พึงมีเกินพันแน่ คราวนั้นแหละ พระองค์ก็จักมี กษัตริย์เป็นบริวารเที่ยวเสด็จไป ก็แต่ว่า พระองค์ทรงสละราชสมบัตินั้นแล้ว แลเสด็จออกมหาภิเนษกรมณั้ บรรลุสัมโพธิญาณแล้ว แม้ในบัดนี้ก็ขอให้ พระองค์มีกษัตริย์เป็นบริวารเสด็จเที่ยวไปเถิด ดังนี้ แล้วถวายพระกุมาร ตระกูลละ ๒๕๐ องค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังพระกุมารเหล่านั้นให้บวชแล้วเสด็จไปสู่ มหาวัน (ป่าใหญ่) ครั้งนั้น ความไม่ยินดีก็เกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้ บวชด้วยความเคารพตามความพอใจของตน. แม้ภรรยาเก่าของท่านเหล่านั้นก็ คิดว่า การครองเรือนอยู่ลำบาก ขอพระลูกเจ้าจงสึกเถิด เป็นต้น แล้วส่งข่าว นั้นไป. ภิกษุเหล่านั้นมีความกระวนกระวายใจเป็นอันมาก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใคร่ครวญอยู่ทรงทราบแล้ว ซึ่งความที่ภิกษุ เหล่านั้นไม่มีความยินดี ทรงพระดำริว่า พวกภิกษุเหล่านี้อยู่ร่วมกับพระพุทธเจ้า ผู้เช่นกันด้วยเรายังกระสันอยู่ (อยากสึก) เอาเถอะ เราจักพรรณนาถึงทะเลสาบ แห่งนคฺคเหว่าแก่ภิกษุเหล่านั้นแล้วนำไปในที่นั้น ก็จักบรรเทาความไม่ยินดีได้ ดังนี้ แล้วได้กล่าวพรรณนาถึงทะเลสาบอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งนคฺคเหว่านั้นแก่ ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นใคร่เพื่อจะเห็นทะเลสาบแห่งนคฺคเหว่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอใคร่เพื่อ จะเห็นหรือ.

พวกภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์ใคร่ เพื่อจะเห็น พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. ถ้าพวกเธอประสงค์อย่างนี้ ก็จงมา เราจักไป.
ภิกษุ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์จักไปสู่ที่เป็นที่เข้าถึง
ของบุคคลผู้มีฤทธิ์ได้อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกเธอใครจะไป เราก็จักพาไปด้วยอำนาจ
ของเรา.

พระภิกษุ. ดีแล้ว พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพาภิกษุ ๕๐๐ รูป เหาะขึ้นไปในอากาศแล้ว
หยุดลงที่ทะเลสาบอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งพวกนกคู้เหว่า แล้วตรัสกะภิกษุ
ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในทะเลสาบอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งนกคู้เหว่านี้
พวกเธอยังไม่รู้จักชื่อปลาเหล่าใด จงถามเราดังนี้ ภิกษุเหล่านั้นทูลถามแล้ว ๆ
พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสบอกคำอันพวกภิกษุเหล่านั้นทูลถามแล้ว ๆ อนึ่ง
ทรงอนุญาตให้พวกภิกษุเหล่านั้นทูลถามชื่อปลาเหล่านั้นเท่านั้นก็หาไม่ ให้
ทูลถามถึงชื่อแห่งต้นไม้ทั้งหลายในไพรสณฑ์นั้นบ้าง ชื่อแห่งพวกนกมีสองเท้า
และสี่เท้าบ้าง และก็ตรัสบอกแล้ว.

ลำดับนั้น นกคู้เหว่าผู้เป็นสุกษณราช เกาะที่ท่อนไม้อันพวกนกเหล่านั้น
ใช้จงอยปากคาบถือเอาไว้ แวดล้อมมาอยู่ด้วยหมู่แห่งนกทั้งสองข้าง คือ ทั้ง
ข้างหน้าและข้างหลัง. พวกภิกษุเห็นนกนั้นแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ย่อมสำคัญว่า นกคู้เหว่าตัวนั้นจักเป็นราชาแห่งพวก
นกเหล่านี้ พวกนกเหล่านี้จักเป็นบริวารของนกนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
อย่างนั้นนั่นแหละ แม้ข้อนี้ก็เป็นเช่นวงศ์ของพวกเรา เป็นประเพณีของเรา
เหมือนกัน. ภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในบัดนี้ พวกข้าพระองค์
เห็นนกเหล่านั้นเท่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำได้ว่า แม้นี้ก็เป็นวงศ์
ของเราเป็นประเพณีของเราเหมือนกัน ดังนี้ พวกข้าพระองค์ใคร่เพื่อจะสดับ

ฟังพระคำรัสนั่น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องการจะฟังหรือ. พวกภิกษุรับพระคำรัสว่า พระพุทธเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเธอจงฟัง. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกุณาสชาดก อันประดับด้วยพระคาถา ๓๐๐ คาถา ทรงบรรเทาแล้วซึ่งความไม่ยินดีของพวกภิกษุเหล่านั้น. ในเวลาจบเทศนา ภิกษุแม้ทั้งหมด (๕๐๐) ตั้งอยู่เฉพาแล้วในโศคาปัตติผล. แม้อุทริ์ของภิกษุเหล่านั้นก็มาแล้ว (สำเร็จแล้ว) ด้วยมรรคนั้นนั่นแหละ. เรื่องของภิกษุทั้งหลาย ขอหยุดไว้เพียงเท่านี้ก่อน จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จขึ้นไป ในอากาศได้เสด็จไปสู่มหาวันแล้วทีเดียว. แมภิกษุเหล่านั้น ในเวลาไป ได้ไปด้วยอานุภาพของพระทศพล ในเวลามาได้แวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้ามาหยั่งลงในมหาวัน ด้วยอานุภาพของตน.

พระองค์เสด็จประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้วตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาด้วยคำว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงมานั่ง เราจักบอกกรรมฐานแก่พวกเธอซึ่งยังมีกิเลสที่ควรฆ่าด้วยมรรค ๓ เบื้องบน ดังนี้ แล้วตรัสบอกกรรมฐาน. ภิกษุทั้งหลายคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบถึงความที่พวกเรามีความไม่ยินดียิ่ง จึงทรงนำมาซึ่งทะเลสาบอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งพวกนกคุดุเหว่า ทรงบรรเทาความไม่ยินดี โดยตรัสกุณาสชาดก เมื่อพวกเราบรรลุนโศคาปัตติผลในที่นั่นแล้ว บัดนี้ ได้ประทานกรรมฐานเพื่อบรรลุมรรค ๓ ในที่มหาวันนี้ ก็การที่พวกเราให้เวลาผ่านไปโดยคิดว่า พวกเราเข้าถึงกระแสธรรมแล้ว ดังนี้. ย่อมไม่สมควรเลย การที่พวกเราเป็นเช่นกับพวกชนทั้งหลายก็ไม่สมควร ดังนี้. ภิกษุเหล่านั้นจึงถวายบังคมพระยุคลบาทพระศาสดาแล้วลุกขึ้นจับผ้าสีสีทนสำหรับนั่งสะบัดแล้วปูนั่งในที่เฉพาตน และนั่งแล้วที่โคนไม้ใกล้เงื้อมเขา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า แม้ว่า ภิกษุเหล่านี้จะมีการงานยังไม่คืบแล้ว ตามปกติ แต่เชื่อว่าเหตุที่ทำให้ลำบากของภิกษุผู้ได้อุบายแล้ว ย่อมไม่มี เมื่อภิกษุเหล่านี้แยกย้ายกันไปปฏิบัติ เริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลุนิพพานแล้วก็จักมาสู่สำนักของเรา ด้วยประสงค์ว่า พวกเราจักบอกคุณวิเศษที่ตนแทงตลอดแล้ว ครั้นเมื่อภิกษุเหล่านี้มาแล้ว พวกเทวดาในหมื่นจักรวาลจักประชุมกันในจักรวาลหนึ่ง (นี้) มหาสมัย คือ การประชุมใหญ่ จักมี เราจึงควรนั่งในโอกาสอันสงัด ดังนี้. ลำดับนั้น จึงเสด็จประทับนั่ง ณ พุทธอาสนะในที่อันสงัด.

พระเถระผู้ไปถือเอากรรมฐานก่อนกว่าภิกษุทั้งหมด บรรลุแล้วซึ่งพระอรหัต พร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. ต่อจากนั้น ภิกษุอื่นอีก ๆ โดยทำนองนี้ ขยายออกไปจนถึง ๕๐๐ รูป บรรลุพระอรหัตพร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เหมือนดอกปทุมทั้งหลายขยายออกไปจากกอปทุม ฉะนั้น.

ภิกษุผู้บรรลุพระอรหัตก่อนกว่าภิกษุทั้งปวง คิดว่า เราจักกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ จึงแยกบัลลังก์แล้วลุกขึ้นจับฝ้านิสีทนะสะบัดแล้วได้มุ่งหน้าต่อพระทศพลไปแล้ว. ภิกษุอื่นอีก ๆ ด้วยอาการอย่างนี้แม้ทั้ง ๕๐๐ รูปได้ไปแล้วโดยลำดับเที่ยว ราวจะว่า เข้าไปสู่ โรงฉันอาหาร ภิกษุผู้มาก่อนถวายบังคมแล้วปูฝ้านิสีทนะ (ฝ้าสำหรับรองนั่ง) แล้วก็นั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งเป็นผู้ใคร่เพื่อจะบอกคุณวิเศษที่ตนแทงตลอดแล้ว และเหลียวกลับแลดูทางที่ตนมา ด้วยคิดว่า ใคร ๆ อื่นมีอยู่หรือไม่หนอ ดังนี้ไม่เห็นแล้วแม้บุคคลอื่นเลย เพราะฉะนั้น ภิกษุเหล่านั้น แม้ทั้งหมดมานั่งแล้ว ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ๆ ภิกษุนี้มาอยู่ก็ไม่บอกแก่ภิกษุนี้ แม้ภิกษุนี้มาแล้วก็ไม่บอกแก่ภิกษุนี้เหมือนกัน ได้ยินว่าอาการ ๒ อย่าง ย่อมมี แก่พระชินาสพทั้งหลาย คือ ท่านยังจิตให้เกิดขึ้นว่า โอหนอ สัตว์โลก พร้อม

ทั้งเทวโลกพึงแทงตลอดซึ่งคุณอันเราแทงตลอดได้โดยพลันเหมือนกันเกิด ดังนี้ และพระจินาสพทั้งหลาย ย่อมไม่ประสงค์จะบอกคุณวิเศษแก่กันและกัน เหมือนบุรุษผู้ได้ขุมทรัพย์แล้ว ไม่บอกขุมทรัพย์อันตนรู้เฉพาะแล้วนั้น.

ก็ครั้งเมื่ออริยมณฑล คือ มรรคอันยังผลให้เกิดขึ้นอย่างนี้ เกิดขึ้น แล้ว มณฑลแห่งพระจันทร์เพ็ญก็ปราศจากเครื่องเศร้าหมองเหล่านี้ คือ หมอก น้ำค้าง ควณไฟ ชูลี และราหู (เจ้าแห่งพวกอสูร) โดยรอบเทือกเขาอัครนคร แห่งทิศปราจีน อันประกอบด้วยสิริคุณอันสำเร็จด้วยเงินที่บุคคลจับให้หมุน ไปอยู่ไกลเด่นขึ้นดำเนินไปสู่กลางหาว (ท้องฟ้า) เหมือนมณฑลแห่งแวนใหญ่ อันสำเร็จแล้วด้วยเงินที่ยกขึ้นไว้ทางทิศปราจีน เพื่อแสดงถึงสิ่งซึ่งเป็นที่น่า เพลิดเพลินของโลกที่ประดับด้วยพุทธรูปบาฬี ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับอยู่ในสักกชนบทช่วงขณะหนึ่ง ก็เป็นเวลาชั่วระยะหนึ่ง ครู่หนึ่งกับด้วยหมู่แห่งภิกษุ ๕๐๐ รูปซึ่งเป็นหมู่ใหญ่ในป่าใหญ่ ใกล้พระนครกบิลพัสดุ์ ภิกษุทั้งหมดนั้นแหละเป็นพระอรหันต์ดังพรรณนามา ฉะนี้. พึงทราบความต่อไปอีกว่า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นในวงศ์แห่ง พระเจ้ามหาสมมต แม้พวกภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นก็เกิดในตระกูลของพระเจ้า มหาสมมต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเกิดในครุฑแห่งกษัตริย์ แม้ภิกษุเหล่านั้นก็ เกิดในครุฑแห่งกษัตริย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นราชบรรพชิต แม้ภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นราชบรรพชิต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสวตฉัตรสละความเป็นพระเจ้า จักรพรรดิอันอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ผนวชแล้ว แม้ภิกษุเหล่านั้นก็ละเสวตฉัตร สละความเป็นพระราชาทรงหลายอันอยู่ในเงื้อมมือบวชแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้บริสุทธ์แล้วโดยพระองค์เอง ในโอกาส อันบริสุทธ์แล้วในส่วนแห่งราตรีอันบริสุทธ์แล้ว ทรงมีบริวารอันบริสุทธ์แล้ว ทรงมีราคะปราศจากไปแล้ว มีบริวารซึ่งมีราคะปราศจากไปแล้ว มีโทสะ ปราศจากไปแล้ว มีบริวารซึ่งมีโทสะปราศจากไปแล้ว มีโมหะปราศ

จากไปแล้ว มีบริวารซึ่งมีโมหะปราศจากไปแล้ว มีตัณหาออกแล้ว มีบริวารผู้มีตัณหาออกแล้ว ไม่มีกิเลส มีบริวารผู้ไม่มีกิเลส ทรงสงบระงับแล้ว มีบริวารผู้สงบระงับแล้ว ทรงฝึกดีแล้ว มีบริวารที่ฝึกดีแล้ว ทรงเป็นผู้พ้นแล้ว มีบริวารผู้พ้นแล้ว จึงรุ่งโรจน์ยิ่งในป่าใหญ่นั้น ดังนี้. คำว่า สักกะ นี้มีมากประมาณเพียงไร บัณฑิตพึงกล่าวเพียงนั้น นี้ชื่อว่า วรรณภูมิ. คำว่า ภิกษุ มีประมาณ ๕๐๐ รูปล้วนเป็นพระอรหันต์ นี้ ท่านกล่าวหมายเอาภิกษุเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า **เยภุญเยน** แปลว่า โดยมาก คือได้แก่ พวกเทวดาทั้งหลาย ที่ประชุมกันมีมาก พวกที่ไม่ได้ประชุมกันมีน้อย คือ พวกที่เป็นอสัตถุสัตว์และเกิดในอรุปาวจรเท่านั้น.

พวกเทวดาหมื่นจักรวาลประชุมกัน

พึงทราบลำดับแห่งเทวดาทั้งหลายที่มาประชุมกันในป่ามหาวัน ดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า พวกเทวดาผู้อาศัยอยู่รอบ ๆ ป่ามหาวัน ส่งเสียงดั่งว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราจงมา ชื่อว่าการเห็นพระพุทธรเจ้ามีอุปการะมาก การฟังธรรมมีอุปการะมาก การเห็นพระสงฆ์ก็มีอุปการะมาก พวกเราทั้งหลายจงมา ๆ เกิด ดังนี้ จึงมาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระจีณาสพซึ่งบรรลुพระอรหันต์ในครุ์นั้นแล้วได้ยินอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. โดยอุบายนี้นั้นแหละ พวกเทวดาทั้งหลายพึงเสียงเทวดาเหล่านั้นสิ้นสามครั้งในหิมวันต์อันแผ่ออกไปสามพันโยชน์ด้วยสามารถแห่งเสียงมีเสียงระหว่างกิ่งคาวุต หนึ่ง คาวุตกิ่งโยชน์ หนึ่งโยชน์เป็นต้น พวกเทวดาในชมพูทวีปทั้งสิ้น คือผู้อาศัยอยู่ในพระนคร ๖๗ พัน ที่ตำราวงน้ำ ๔๕ แสน ที่เมืองท่า ๔๖ แสน และในที่เป็น

ที่เกิดแห่งรัตนะ คือทะเล ๕๖ แสน ในจักรวาลทั้งสิ้น คือ ในบุพวิเทหะ อมรโคยานะ อุตตรกुरुและในทวีปเล็ก ๒ พัน ต่อจากนั้น เทวดาที่อยู่ใน จักรวาลที่สอง โดยทำนองนี้แหละ. บัณฑิตพึงทราบว่พวกเทวดาทั้งหลายใน หมื่นจักรวาลาประชุมกันแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ก็หมื่นจักรวาลในที่นี้ ท่านประสงก์เอาโลกธาตูลิบ ด้วยเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ทสฺหิ จ โลกธาตูลิบ เทวดา เยภุญฺเยน สนฺนิปตฺติกา โหนฺติ (แปลว่า ก็เทวดานานาแต่โลกธาตูลิบแล้วประชุมกันโดยมาก) ครั้นเมื่อ ความเป็นอย่างนี้ ห้องแห่งจักรวาลทั้งสิ้น ก็เต็มไปด้วยเทวดาทั้งหลายผู้มา ประชุมกันแล้วตั้งแต่พรหมโลกมา ราวกะเข็มนาที่บุคคลทะยอยใส่ในกลองเข็มนา โดย ไม่ขาดระยะฉนั้น. ในที่นั้นนั้น พึงทราบความสูงของพรหมโลก อย่างนี้ว่า

ได้ยินว่า ในโลหปราสาท มีก้อนหินเท่าเรือนยอดแห่งบรรพต ตั้งอยู่ ในพรหมโลก ทิ้งก้อนหินนั้นลงมายัง โลกมนุษย์นี้ ๔ เดือน จึงตกถึงแผ่นดิน. ในโอกาส คือที่ว่างอันกว้างใหญ่อย่างนี้ บุคคลยืนอยู่ข้างล่างข้างป่าดอกไม้ หรือต้นไม้ย่อมไม่ได้เพื่อไปในเบื้องบน หรือยืนอยู่เบื้องบนเอาเมล็ดพรรณผัก กาดโยนไปข้างล่าง ย่อมไม่ได้ช่องเพื่อตกไปในเบื้องล่างได้ ด้วยอาการอย่างนี้ เทวดาทั้งหลายได้มาไม่ขาดระยะจนหาที่ว่างมิได้.

อนึ่ง ที่เป็นที่ประทับนั่งของพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมไม่คับแคบ กษัตริย์ทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่เสด็จมาแล้ว ๆ ย่อมได้โอกาส คือช่องว่าง ที่เดียว ความคับแคบยิ่งข้างนี้และข้างนี้ย่อมไม่มีฉนั้นใด ข้อนี้ก็ฉนั้นนั้นแหละ ที่เป็นที่ ประทับนั่งของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่คับแคบ ไม่มีสิ่งขัดขวาง พวกเทวดาผู้มี ศักดิ์ใหญ่ และพวกพรหมทั้งหลายมาแล้ว ๆ ยังที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่มีสิ่งขัดขวางย่อมได้โอกาส คือ ช่องว่างที่เดียว.

ได้ยินว่า พวกเทพทั้งหลาย ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง เนรมิตอัทธภาพ ให้เล็ก แล้วอยู่ในที่สักว่าเจาะเข้าไปเท่าปลายขน ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี. พวกเทพ ๖๐ พวก ได้ยืนอยู่ข้างหน้าของเทวดาทั้งปวง. บทว่า **สุทธาวาส** สกายิกานัน แปลว่า ผู้อยู่ในสุทธาวาส. พรหมโลก ๕ ชั้น อันเป็นที่อยู่แห่ง พระอนาคามีและพระจिณาสพทั้งหลาย ชื่อว่า สุทธาวาส. บทว่า **เอตทโหติ** แปลว่า พวกพรหมได้มีความดำริ. ถามว่า เพราะเหตุไร พวกพรหมจึงมีความดำริ. ตอบว่า ได้ยินว่า พวกพรหมเหล่านั้นเข้าสมาบัติและก็ออกตามที่กำหนดไว้ แล้วแลดูภพของพรหมทั้งหลายได้เห็นความว่างเปล่า เหมือนเรือน ภัตในเวลาที่ถูกคนกินแล้ว (ในเวลาภายหลังแห่งภัต) ที่นั้น จึงพิจารณาว่า พวกพรหมเหล่านั้นไปไหน ทราบแล้วซึ่งสมาคมใหญ่ว่า สมาคมนี้ พวกเรา โดยมากซึ่งถูกปล่อยทิ้งไว้ข้างหลังแล้ว ก็โอกาสของบุคคลผู้ล่าหลังย่อมหาได้ยาก เพราะฉะนั้น พวกเราเมื่อไปก็จะไม่ไปมือเปล่า ควรแต่งคาถาองค์ละคาถา แล้วจักไป พวกเราจักให้เขารู้ซึ่งความที่ตนมาแล้วในสมาคมใหญ่ ด้วยคาถานี้ และจะกล่าวพรรณนาคุณของพระทศพล ดังนี้ด้วยประการฉะนี้ ความดำรินี้ จึงได้มีแล้ว เพราะความที่พวกพรหมเหล่านั้นออกจากสมาบัติแล้ว พิจารณา.

พระบาลีว่า **ภควโต ปุโรโต ปาตุรหิสฺสุ** แปลความว่า มาปรากฏ อยู่เฉพาะหน้าของพระผู้มีพระภาคเจ้า คือได้แก่ พวกพรหมที่กล่าวคาถาใน ตำนกพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนหยั่งลงในที่เฉพาะหน้า. ก็เนื้อความอย่างนี้ ในที่นี้ไม่พึงเข้าใจอย่างนั้น ก็พวกพรหมเหล่านั้นดำรงอยู่ในพรหมโลกนั้นแหละ ร้อยกรองคาถาทั้งหลายแล้ว องค์หนึ่งหยั่งลงที่ขอบจักรวาลค้ำานปรุตติมทิศ (ทิศตะวันออก) องค์หนึ่งหยั่งลงที่ขอบจักรวาลด้านทิกษิณ (ทิศใต้) องค์หนึ่ง หยั่งลงที่ขอบจักรวาลด้านปัจฉิม (ทิศตะวันตก) องค์หนึ่งหยั่งลงที่ขอบจักรวาล ด้านอุดร (ทิศเหนือ).

ลำดับนั้น พระพรหมผู้ยังลงที่ขอบจักรวาลด้านปรุติมทิศ เข้าสมาบัติมีนิลกสถิน เป็นอารมณ์แล้วปล่อยรัศมีสีเขียว ยังเทวดาในหมื่นจักรวาลให้รู้ซึ่งความที่ตนมาแล้ว เหมือนบุคคลสวมใส่อยู่ซึ่งหนังสำเร็จแล้วด้วยแก้วมณีธรรมดว่า พุทธวิดิใคร ๆ ก็ไม่อาจเพื่อจะให้ยิ่งกว่า เพราะฉะนั้น พรหมจึงมาตามพุทธวิดิอันตนไม่สามารถผ่านไป ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนอยู่. ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้วก็ได้ภายิตกาถาที่ตนแต่งมา.

พระพรหมองค์หนึ่งซึ่งยังลงที่ขอบจักรวาลด้านทักษิณ เข้าสมาบัติมีปีตสถินเป็นอารมณ์เดียว ปล่อยรัศมีสีทอง ยังพวกเทวดาในหมื่นจักรวาลให้รู้ซึ่งความที่ตนมาแล้ว เหมือนบุคคลห่มผ้าสีทองอยู่ แล้วได้กระทำเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ (เหมือนองค์ก่อน).

พระพรหมผู้ยังลงที่ขอบจักรวาลด้านปัจฉิม เข้าสมาบัติมีโลหิตสถิน เป็นอารมณ์ แล้วปล่อยรัศมีสีแดง ยังพวกเทวดาในหมื่นจักรวาลให้รู้ซึ่งความที่ตนมาแล้ว เหมือนบุคคลพันกายอยู่ด้วยผ้ากัมพลอันประเสริฐซึ่งมีสีแดง แล้วกระทำเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ.

พระพรหมผู้ยังลงที่ขอบจักรวาลด้านอุดร เข้าสมาบัติโอทาทกสถิน แล้วปล่อยรัศมีสีขาว ยังพวกเทวดาในหมื่นจักรวาลให้รู้ซึ่งความที่ตนมาแล้ว เหมือนบุคคลห่มอยู่ซึ่งแผ่นผ้าดอกมะลิ แล้วได้ทำเหมือนอย่างนั้นเหมือนกัน.

แต่ในพระบาลีกล่าวว่า ในครั้งนั้นแหละ พวกเทวดา ๔ องค์นั้น ได้หายจากหมู่พรหมชั้นสุทธาวาส มาปรากฏอยู่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ดังนี้ ราวกะในขณะเดียวกันทั้ง ๔ องค์ คือว่า ความปรากฏเฉพาะพระพักตร์ด้วย ความเป็นคือถวายบังคมแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งด้วย ที่แท้นั้น พระพรหมนั้นได้มีแล้ว โดยลำดับตามที่กล่าวแล้วนี้

ท่านกล่าวแสดงกระทำรวมกัน. ก็การกล่าวคาถาของเทวดาทั้ง ๔ นั้น แม้
ในพระบาลีท่านก็กล่าวไว้คนละส่วนเหมือนกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาสมโย แก่เป็น มหาสมุโห แปลว่า
การประชุมใหญ่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก ปาใหญ่ ว่าไพโรสณฑ์. แม้
ด้วยคำทั้งสองนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า การประชุมกัน คือการประชุม-
ใหญ่ในไพโรสณฑ์ ในวันนี้ ดังนี้. ลำดับนั้น เพื่อแสดงถึงเทวดาที่ประชุมกัน
จึงกล่าววาทะกายา สภาคตา แปลว่า พวกเทวดามาประชุมกันแล้ว.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เทวกายา แก่เป็น เทวณฺฐา แปลว่า
พวกเทวดา. บทว่า อาคตมุห อิมิ ชมฺมสมยฺ แปลว่า พวกข้าพเจ้า
มาแล้วสู่ที่ชุมนุมอันเป็นธรรมนี้ ความว่า เพราะเห็นหมู่เทวดามาประชุมกัน
แล้วอย่างนี้ แม้พวกข้าพเจ้าก็มาแล้ว สู่ที่ประชุมอันเป็นธรรมนี้. ถามว่า
เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะเพื่อจะเยี่ยมพระสงฆ์ผู้อันใคร ๆ ให้แพ้ไม่ได้.
บทว่า ทกฺขิตฺตเยว อปราจิตลฺลํ แปลว่า เพื่อจะเยี่ยมหมู่พระอันใคร ๆ
ให้แพ้ไม่ได้นี้ อธิบายว่า พวกข้าพเจ้ามาแล้วเพื่อจะเห็นพระสงฆ์ผู้อันใคร ๆ
ให้แพ้ไม่ได้ ผู้มีสงครามอันตนย่ำยีมารทั้งสามชนะได้แล้วในวันนี้แล.

ก็พรหมนั้น ครั้นกล่าวคาถานี้แล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วได้ยืนอยู่ ขอบจักรวาลด้านปรุติมิทิส. ลำดับนั้น พรหมองค์ที่สอง
ก็มาแล้วโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ได้กล่าวคาถาว่า ตตฺร ภิกฺขโว
สมาทหฺสุ เป รกฺขณฺติ ปญฺฑิตา แปลความว่า

ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้นตั้งมั่น

แล้ว ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว ภิกษุ

ทั้งปวงนั้นเป็นบัณฑิต ย่อมรักษาอินทรีย์

ทั้งหลาย ดูจดังว่านายสารถีถือบังเหียน

ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺร ภิกฺขโว ก็เป็น ตสฺมี
สนฺนิปาตภูฏาเน ภิกฺขุ แปลว่า ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้น. บทว่า
สมาทหฺสุ แปลว่า ตั้งจิตมั่นแล้ว คือได้แก่ ประกอบแล้วด้วยสมาธิ. บทว่า
อตุตฺโณ อุชฺฐมกฺกฺสุ แปลว่า ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว อธิบายว่า
ละแล้วซึ่งจิตที่ปวงของตน อันเป็นส่วนที่คดโค้งที่ไม่ตรงแล้ว ทำให้ตรง.
บทว่า สารถิว เนตฺตานิ คเหตุวา แปลว่า นายสารถิถือบังเหียน
อธิบายว่า เมื่อม้าสินธพวิ่งไปได้แล้ว นายสารถิผู้มีปะกุก์ห้อยลงแล้ว ถือเอาซึ่ง
บังเหียนทั้งปวงแล้ว ไม่เดือนอยู่ ไม่เหยียดปะกุก์ออกอยู่ ถือบังเหียนมันอยู่
ฉันใด ภิกษุ ๕๐๐ รูป ทั้งหมดเหล่านี้ ประกอบด้วยขันธ์คุณเบกขา มีทวาร
อันคุ้มครองแล้ว เป็นบัณฑิตย่อมรักษาอินทรีย์ทั้งหลาย ฉะนั้น ด้วยอาการ
อย่างนี้แหละ เทวดาทั้งหลายจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้า-
พระองค์มาแล้วในที่นี้เพื่อเห็นภิกษุเหล่านั้น. แม้เทวดาองค์นั้น ไปแล้วก็ยืนอยู่
ในที่สมควรนั้นแหละ.

ลำดับนั้น พรหม องค์ที่สามก็มาแล้วโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ
ได้กล่าวคาถาว่า เฉตุวา จิถฺ เฉตุวา ปลิฆฺ ๗เปฯ สฺสุ นาคา แปลว่า

ภิกษุทั้งหลายนั้นตัดกิเลสดังตะปู
เสียแล้ว ตัดกิเลสดังว่าลิ้มลัดกเสียแล้ว
ถอนกิเลสดังว่าเสาเขื่อนเสียแล้ว มิได้มี
ความหวั่นไหว เป็นผู้หมดจด ปราศจาก
มลทิน อันพระพุทธเจ้าผู้มีจักขุทรงฝึกดี
แล้ว เป็นหมู่นาคหนุ่มไปอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เฉตุวา จิถฺ แปลว่า ตัดกิเลสดัง
ตะปูเสียแล้ว คือว่า ตัดราคะโทสะและโมหะเพียงดังตะปูเสียแล้ว. บทว่า

ปลิข แปลว่า ลืมสลัก ได้แก่ รากะโทสะและโมहनันนแหละเป็นดังลืมสลัก
บทว่า **อินุทขิล** แปลว่า เสาเขื่อน ได้แก่ รากะโทสะและโมहनันนแหละ
เป็นดังเสาเขื่อน. บทว่า **โอหจุมเนชา** แปลว่า มิได้มีความหวั่นไหว
อธิบายว่า ภิกษุเหล่านั้นมิได้มีความหวั่นไหว ด้วยความหวั่นไหว คือ ตัณหา
เป็นผู้ตั้งขึ้นแล้ว ถอนขึ้นแล้วซึ่งตัณหาเพียงดัง เสาเขื่อน. บทว่า **เตจรnuti**
แปลว่า ภิกษุเหล่านั้นเที่ยวไปอยู่ อธิบายว่า ย่อมเที่ยวจาริกไปโดยไม่ถูก
กระทบกระเทือนแล้วในทิศทั้ง ๔. บทว่า **สุทฐา** แปลว่า เป็นผู้หมดจด
ได้แก่เป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส. บทว่า **วิมลา** แปลว่า ปราศจากมลทิน คือ
ไม่มีมลทิน. คำว่า ปราศจากมลทินนี้เป็นไวพจน์ของคำว่า เป็นผู้หมดจด
แล้วนั้นนั่นแหละ บทว่า **จกขุมา** แปลว่า ผู้มีจักขุ คือได้แก่ ผู้มีจักขุ ๕
บทว่า **สุทนต์ตา** แปลว่า ฝึกดีแล้ว ได้แก่ ฝึกแล้วทางจักขุบ้าง ทางโสตบ้าง
ทางฆานะบ้าง ทางชีวหาบ้าง ทางกายบ้าง และทางใจบ้าง. บทว่า **สุตฺต นาคา**
แปลว่า เป็นหมูนาคหนุ่ม ได้แก่ เป็นนาครุ่นหนุ่ม.

พึงทราบวณัตตะในคำว่า นาคะนั้น ดังนี้.

ฉนุทาทีหิ น ฉจฺจนุตีติ นาคา

ชนเหล่าใด ย่อมไม่ลำเอียง ด้วยอคติทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น เหตุนั้น
ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า นาคา.

เตน เตน มคฺเคน ปหิเน กิเลเส น อาคจฺจนุตีติ นาคา

ชนเหล่าใด ย่อมไม่มาสู่กิเลสทั้งหลายอันมรรคนั้น ๆ ละแล้ว เหตุนั้น
ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า นาคา.

นानปฺปการิ อาคฺุ น กโรนุตีติ นาคา

ชนเหล่าใด ย่อมไม่กระทำความผิดมีประการต่าง ๆ เหตุนั้น ชน
เหล่านั้น จึงชื่อว่า นาคา.

นี่เป็นเนื้อความย่อในคำว่า นาคะ นี้ ส่วนความพิสดาร พึงทราบ
โดยนัยที่กล่าวไว้ในมหานิทเทศ.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบเนื้อความอย่างนี้ในที่นี้ว่า บุคคลย่อมไม่ทำ
ความชั่ว ย่อมไม่คิดในเครื่องผูกอันประกอบไว้ในโลกอย่างใด ๆ ในที่ทั้งปวง
เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ท่านเรียกว่า นาคะ คือ ผู้คงที่มั่นคง. ในบทว่า สุต
นาคานี อธิบายว่า หมูนาคหนุ่ม ถึงแล้วซึ่งสมบัติแห่งความเป็นนาคะ ดังนี้.
พวกเทวดาเหล่านั้น กล่าวว่ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์มา
แล้วเพื่อเยี่ยมพวกนาคหนุ่มอันอาจารย์ผู้มีความเพียรชั้้นยอดเห็นปานนี้ฝึกแล้ว
แม้พรหมองค์นั้นก็ไปยืนอยู่ในที่สมควรนั้นแหละ.

ลำดับนั้น พรหมองค์ที่ ๔ มาแล้วโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ได้กล่าว
คาถาว่า เยเกจิ พุทฺธึ ๑ สรณํ คตเส เป็นต้น แปลความว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงแล้วซึ่ง

พระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ชนเหล่านั้นจักไม่

ไปสู่อบายภูมิ ละร่างกายอันเป็นของ

มนุษย์แล้วจักยังหมู่เทวดาให้บริบูรณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คตเส แปลว่า ถึงแล้ว ได้แก่ ถึงสรณคมน์
อันปราศจากความแคลงใจ. แม้พรหมนั้นก็ไปยืนอยู่ในที่สมควรนั้นแหละ
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสมยสูตรที่ ๗

๘. สกติกสูตร

เทวดาสรรเสริญความอดทน

[๑๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ มิคทายวัน ในสวน มัททกุจฉิ กรุงราชคฤห์ ก็โดยสมัยนั้นแล พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกสะเก็ดหินกระทบแล้ว ได้ยินว่า เวทนาทั้งหลาย ของพระผู้มีพระภาคเจ้า มาก เป็นความลำบากมิในพระสรีระ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ ทรงสบาย ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้นเวทนา ทั้งหลาย ไม่ทรงเดือดร้อน ในครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งให้บุฟ่า สังกขาภิสีหัง ทรงสำเร็จสัทโศยาสน์โดยพระปรีศว์เบื่องขวา ช้อนพระบาทเหลื่อม ด้วยพระบาท ทรงมีพระสติสัมปชัญญะอยู่.

[๑๒๓] ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสกุล- ปกายิกาเจ็ดร้อย มีวรรณะงาม ยังสวนมัททกุจฉิทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๒๔] เทวดาองค์หนึ่งครั้งยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นนาค หนอ ก็แหละพระสมณโคดม ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นซึ่งเวทนา ทั้งหลายอันมิในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นนาค มิได้ทรง เดือดร้อน.

[๑๒๕] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นสี่หะหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดคกลั่นซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นสี่หะ มิได้ทรงเคื่อดร้อน.

[๑๒๖] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นอาชาไนยหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดคกลั่นเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นอาชาไนย มิได้ทรงเคื่อดร้อน.

[๑๒๗] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นผู้อย่างอาจหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดคกลั่นซึ่งเวทนาทั้งหลาย อันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นผู้อย่างอาจ มิได้ทรงเคื่อดร้อน.

[๑๒๘] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นผู้ไฝ้ฐระหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดคกลั่นเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นผู้ไฝ้ฐระ มิได้ทรงเคื่อดร้อน.

[๑๒๙] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นผู้ฝีกแล้วหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะ อดคกลั่นซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีใน

พระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เฝ็ดรื้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นผู้ฝึกแล้ว มิได้ทรงเคียดรื้อน.

[๑๓๐] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก. ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านทั้งหลายจงดูสมาธิที่พระสมณโคดมให้เจริญดีแล้ว อนึ่ง จิตพระสมณโคดมให้พ้นดีแล้ว อนึ่ง จิตเป็นไปตามราคะ พระสมณโคดมไม่ให้น้อมไปเฉพาะแล้ว อนึ่ง จิตเป็นไปตามโทสะ พระสมณโคดมไม่ให้กลับมาแล้ว อนึ่ง จิตพระสมณโคดมหาต้องตั้งใจชม ต้องคอยห้ามกันไม่บุคคลใดพึงสำคัญพระสมณโคดมผู้เป็นบุรุษนาค เป็นบุรุษสี่หะ เป็นบุรุษอาชาไนย เป็นบุรุษองอาจ เป็นบุรุษฝั้ฐระ เป็นบุรุษฝึกแล้วเห็นปานนี้ว่า เป็นผู้อันตนพึงล่วงเกิน บุคคลนั้นจะเป็นอะไรนอกจากไม่มีตา.

เทวดานั้นครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ว่า

พราหมณ์ทั้งหลายมีเวทห้า มีตบะ

ประพฤติดูอยู่ตั้งร้อยปี แต่จิตของพราหมณ์

เหล่านั้นไม่พ้นแล้วโดยชอบ พราหมณ์

เหล่านั้นมีจิตเลว ย่อมไม่ลูถึงฝั่ง.

พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้อันตัณหา

ครอบงำแล้ว เกี่ยวข้องด้วยพรตและศีล

ประพฤติดบะอันเศร้าหมองอยู่ตั้งร้อยปี

แต่จิตของพราหมณ์เหล่านั้นไม่พ้นแล้ว

โดยชอบ พราหมณ์เหล่านั้นมีจิตเลว

ย่อมไม่ลูถึงฝั่ง.

ความฝึกฝนย่อมไม่มีบุคคลที่ใคร่

มานะ ความรู้ย่อมไม่มีแก่บุคคลที่มีจิตไม่
ตั้งมั่น บุคคลผู้เดียวเมื่ออยู่ในป่า ประมาท
อยู่แล้ว ไม่พึงข้ามพ้นฝั่งแห่งแดนมัจจุได้.

บุคคลละมานะแล้ว มีจิตตั้งมั่นดี
แล้ว มีจิตดี พ้นในธรรมทั้งปวงแล้ว
ผู้เดียวอยู่ในป่า ไม่ประมาทแล้ว บุคคล
นั้นพึงข้ามพ้นฝั่งแห่งแดนมัจจุได้.

อรรถกถาสกถีสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสกถีสสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า มัททกุกฺขิ ได้แก่ สวานอันมีชื่ออย่างนี้. จริงอยู่ สวานนั้น
เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูบังเกิดในครรภแล้ว พระมารดาของพระเจ้าอชาตศตรุนั้น
มีความประสงค์จะให้ครรภตกไป ด้วยทรงดำริว่า ครรภอันอยู่ในท้องของเรา
จักเป็นศัตรูของพระราชา จะมีประโยชน์อะไรด้วยครรภนี้ ดังนี้ จึงให้ทำลาย
ครรภในสวานนั้น เพราะเหตุนี้ สวานนั้น จึงชื่อว่า มัททกุกฺขิ ดังนี้. ก็ป่า
ที่ท่านเรียกว่า มิคทาย เพราะความที่ป่านั้น อันพระราชาพระราชทาน เพื่อ
ความปลอดภัยแห่งเนื้อทั้งหลาย. ในบทว่า ก็โดยสมัยนั้นแล นี้เป็นอนุบุพพิกธา
คือ วาจาเป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ.

ก็พระเทวทัตอาศัยพระเจ้าอชาตศัตรูแล้ว แม้ส่งนายขมังธนูทั้งหลาย และช่างชนปาละกะไปแล้ว ก็ไม่อาจเพื่อทำอันตรายชีวิตของพระตถาคตได้ จึงคิดว่า เราจักยังพระตถาคตให้ตายด้วยมือของเราทีเดียว ดังนี้ ขึ้นสู่ภูเขาภิษณ-
ภูฏแล้วยกศิลาใหญ่ประมาณเรือนยอดขว้างไป ด้วยคิดว่า พระสมณโคดม จง
แหลกละเอียด ดังนี้. ได้ยินว่า พระเทวทัตนั้นมีกำลังมาก ย่อมทรงกำลังถึง
ช่างพลายห้าเชือก. ก็แล อันตรายแห่งชีวิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่จะพึงมี
ได้ด้วยความสามารถของบุคคลอื่น ชื่อนั้นแลเป็นอฐานะ คือเป็นสิ่งที่เป็นไปได้
ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ศิลาอื่นจึงตั้งขึ้นในอากาศแล้วรับศิลาที่ก้อนนั้นซึ่งมาอยู่
ตรงพระศรีระของพระตถาคต. สะเก็ดแผ่นดินอันใหญ่ตั้งขึ้นแล้ว เพราะศิลา
ทั้งสองกระทบกัน จึงกระเด็นไปถูกที่สุดแห่งหลังพระบาทของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า. พระบาทมีพระโลหิตห้อขึ้นราวจะถูประหารด้วยขวานใหญ่ ราวจะ
ย้อมด้วยน้ำเหลวของครึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเลดูเบื้องบนแล้วได้ตรัสกะพระเทวทัตว่า ท่าน
ใด มีจิตประทุษร้ายแล้ว มีจิตฆ่าทำโลหิตของตถาคตให้ตั้งขึ้น (ให้ห้อ) ดู
ก่อนโมฆบุรุษ ท่านนั้นประกอบสิ่งที่มีโทษบุญเป็นอันมากดังนี้ ตั้งแต่นั้นมา
ความไม่ผาสุกได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

พวกภิกษุคิดว่า วิหารนี้เป็นที่คอน ไม่เรียบ ไม่เหมาะแก่ชนจำนวนมาก
มากมีกษัตริย์เป็นต้น และแก่บรรพชิตทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นจึงช่วยกันห้าม
พระตถาคตด้วยเสลียงแห่งเดียงน้อยนำไปสู่สวนชื่อว่า มัททกุจฉิ.

ด้วยเหตุที่นั่นแหละ ท่านพระอานนทเถระ จึงกล่าวว่า ก็โดยสมัยนั้น
แหละ พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกสะเก็ดหินกระทบแล้ว. บทว่า ภูฏา
แปลว่า มาก คือ มีกำลังยิ่ง. บทว่า สุทฺถิ สักว่า เป็นนิบาติ. บทว่า ทุกฺขา
แปลว่า ลำบาก ได้แก่ไม่มีความสุข. บทว่า ติปฺปา แปลว่า กล้า ได้แก่

มีมาก. บทว่า ขรา แปลว่า แข็ง ได้แก่ หยาบ. บทว่า กฏุกา แปลว่า
เผ็ดร้อน ได้แก่ กล้าแข็ง. บทว่า อาสาตา แปลว่า ไม่สำราญ ได้แก่
ไม่ชุ่มชื้น. ชื่อว่า ไม่ทรงสบาย เพราะอรรถว่า ใจยอมไม่แนบสนิทในอารมณ์
เหล่านั้น อารมณ์เหล่านั้นไม่ยังใจให้เิบอาบ คือไม่ให้เจริญ. บทว่า สโต
สมุขานो แปลว่า มีพระสติสัมปชัญญะ ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยพระสติ
และสัมปชัญญะอดกลั้นในเวทนา. บทว่า อวิหุลุมานोปิ แปลว่า ไม่ทรง
เดือดร้อน คือไม่ถูกบีบคั้นอยู่ ไม่ไปสู่อำนาจแห่งเวทนาทั้งหลายอันให้เป็นไป.
ในบทว่า สีสเสยฺย นี้ ได้แก่ การนอน ๔ อย่างคือ

กามโภคีสยฺยา คือการนอนของผู้มีปกติเสพกาม

เปตเสยฺยา คือการนอนของเปรต (ผู้ตายแล้ว)

สีหเสยฺยา คือการนอนของสีหะ

ตถาคตเสยฺยา คือการนอนของพระตถาคต.

ในการนอน ๔ เหล่านี้ การนอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดู
ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ผู้บริโศกมากโดยมากย่อมนอนโดยข้างเบื้องซ้าย (ตะแคง
ซ้าย) นี้ชื่อว่า กามโภคีสยฺยา. จริงอยู่ในบรรดาสัตว์ผู้บริโศกมากเหล่านั้น
ชื่อว่า การนอนโดยข้างเบื้องขวา (ตะแคงขวา) มีไม่มาก.

การนอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรต
ทั้งหลาย โดยมากย่อมนอนหงาย นี้ชื่อว่า เปตเสยฺยา. จริงอยู่ เปรตทั้งหลาย
ยอมไม่อาจเพื่อนอนโดยข้างหนึ่งได้ เพราะความที่ตนมีเนื้อและเลือดน้อย
เพราะความที่โครงกระดูกยุ่งเหยิง จึงนอนหงายเท่านั้น.

การนอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สีห
มิกฺราษ โดยมาก ให้หางของตนเข้าไปในระหว่างขาอ่อน แล้วนอนตะแคง
ขวา นี้ชื่อว่า สีหไสยฺยา. จริงอยู่ สีหมิกฺราษมีอำนาจมาก เมื่อจะนอนก็วาง

เท่านั้น ๒ เท้าไว้ที่หนึ่ง วาง ๒ เท้าหลังไว้ที่หนึ่ง แล้วเอาหางใส่ไว้ระหว่างขาอ่อน กำหนดโอกาสที่วางเท้าหน้า เท้าหลังและหางไว้ แล้ววางศีรษะไว้บนเท้าหน้าทั้งสองแล้วนอน ครั้นนอนเมื่ทั้งวัน เมื่อตื่นก็ไม่ตกใจตื่น คือว่า ยกศีรษะขึ้นกำหนดโอกาสที่วางเท้าหน้าเป็นต้น ถ้าอะไร ๆ ตั้งผิดไป ก็จะไม่ มีใจเป็นของ ๆ ตนจะเสียใจว่า เหตุนี้ ไม่สมควรแก่ชาติของท่าน (ของตน) ทั้งไม่สมควรแก่ความเป็นผู้กล้าหาญ ดังนี้ ย่อมนอนเหมือนอย่างนั้น ไม่ยอมไปหาอาหาร ก็แต่เมื่ออวัยวะมีเท้าหน้าเป็นต้นตั้งไว้เรียบร้อย ก็จะมีใจว่าเรงว่า เหตุนี้ สมควรแก่ชาติของท่าน และสมควรแก่ความเป็นผู้กล้าหาญ ลูกขึ้น บิดกายแบบราชสีห์ สะบัดขนสร้อยคอบันลือสีหนาทแล้วก็ออกไปโฉบ (หาอาหาร).

การนอนในฉานที่ ๔ ตรัสเรียกว่า ตถาคตไสยา. ในการนอนทั้ง ๔ นั้น การนอนดังสี่หะมาในสูตรนี้. จริงอยู่ การนอนนี้ ชื่อว่า การนอนอัน อุดม เพราะความที่การนอนนั้นเป็นอิริยาบถอันมีอำนาจมาก. บทว่า ปาเท ปทํ ได้แก่ วางเท้าซ้ายบนเท้าขวา. บทว่า อจฺจาทาย แปลว่า ซ้อนเท้า ได้แก่ เหลื่อมเท้ากันหน่อยหนึ่ง เพราะว่า ซ้อนเท้ากระทบกับซ้อนเท้า เข้ากระทบกับเข้า เวทนาย่อมเกิดบ่อย ๆ จิตก็จะไม่ตั้งมั่น การนอนก็ไม่ผาสุก คือว่า การนอน ย่อมไม่ติดต่อกัน การเหลื่อมเท้าแล้ววางอย่างนี้ เวทนาย่อมไม่เกิด จิตย่อมตั้ง มั่น เพราะฉะนั้น จึงนอนอย่างนี้. บทว่า สโต สมฺปชานो ได้แก่ มีสติ-สัมปชัญญะกำหนดในการนอน. ก็บทว่า อฏฺฐานสญฺญํ แปลว่า มีความ สำคัญในการที่จะลุกขึ้นนี้ ท่านไม่ได้กล่าวไว้ในที่นี้. ก็ความสำเร็จสี่หไสยาของ พระตถาคตนั้น เป็นการนอนเพราะประชวร.

ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสตุลลปกายิกาเจ็ดร้อย มีวรรณะงามยังสวนมัททกุจฉิทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

บทว่า สตุตตตา แปลว่า เจ็ดร้อย คือ เทวดาเหล่านั้นแม่ทั้งหมด
ในพระสูตรนี้ มาสู่ที่เป็นที่บรรทมประชวร. บทว่า อุทานํ อุทานติ แปล
ว่า ได้เปล่งอุทาน ได้แก่ พวกเทวดาผู้มาสู่ที่บรรทมประชวรแล้ว จะพึงมี
โทมสนั่นแกละได้เปล่งแล้ว อธิบายว่า ก็พวกเทวดาเหล่านั้น เห็นความอด
กลั้นต่อเวทนาของพระตถาคตแล้วจึงเปล่งอุทานว่า โอ ความที่พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายมีอนุภาพมาก เมื่อเวทนาชื่อเห็นปานนี้เป็นไปอยู่แม้สักว่าการครางก็มี
ได้มี ทรงบรรทมด้วยพระวรกายอันไม่หวั่นไหวราวกะรูปอันสำเร็จด้วยทองที่
บุกลดประดับแล้วตั้งไว้บนที่นอนอันเป็นสิริ บัดนี้ พระสรีระของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าอรุ่มโรจน์ยิ่ง ดุจพระจันทร์เพ็ญสมบูรณ์ด้วยรัศมี พระพักตร์
ของพระผู้มีพระภาคเจ้ากึ่งดงาม ดุจดอกปทุมกำลังแย้มบาน ในขณะนี้ แม่
วรรณะแห่งพระวรกายก็ส่องไส ดุจทองคำที่หลอมดีแล้ว ดังนี้.

ก็ในบทว่า นาโถ วต โภ แปลว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็น
นาคหนอ นี้เป็นคำร้องเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยธรรม. อธิบายว่า ชื่อว่า
นาคะ เพราะอรรถว่ามีกำลัง. บทว่า นาควตา แก่เป็น นาคภาเวน แปล
ว่า เพราะความเป็นนาคะ ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ใน
สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

พระสมณโคดม ทรงเป็นสีหะหนอ...

พระสมณโคดม ทรงเป็นอาชาไนยหนอ..

พระสมณโคดม ทรงเป็นผู้อาจหนอ...

พระสมณโคดม ทรงเป็นผู้ฝักระหนอ...

พระสมณโคดม ทรงเป็นผู้ฝึกแล้วหนอ...

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า สีโห วต เป็นต้น ชื่อว่า สีหะ เพราะ
อรรถว่า เป็นผู้ไม่สะอึกสะอื้น. ชื่อว่า อาชาไนย เพราะอรรถว่าปฏิบัติหน้าที่

ด้วยความเฉลียวฉลาด หรือเพราะรู้ถึงเหตุ. ชื่อว่า นิสกะ คือ ผู้องอาจ เพราะอรรถว่า หาผู้เปรียบเสมอมิได้. จริงอยู่ โคอุสกะเป็นสัตว์ประเสริฐเป็นหัวหน้าในฝูงแห่งโคร้อยตัว โคอาสกะ เป็นสัตว์ประเสริฐสุดเป็นหัวหน้าในฝูงแห่งโคพันตัว โคนิสกะ บัณฑิต กล่าวว่าเป็นสัตว์ประเสริฐสุดกว่าฝูงแห่งโคร้อยตัวและพันตัว. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิญาณ ก็รับรองอาสภฐาน (ฐานะอันประเสริฐ) เพราะอรรถว่าหาผู้เปรียบเสมอมิได้. ในที่นี้ เทวดา กล่าวคำว่า นิสกศัพท์ ด้วยอรรถนั้นนั่นแหละ. ชื่อว่า เป็นผู้ไฝ่ธุระ เพราะอรรถว่านำธุระไป. ชื่อว่า เป็นผู้ฝึกแล้ว เพราะอรรถว่า มีการเสพฝึก ออกแล้ว. บทว่า ปสฺส แปลว่า จงดู ได้แก่ เป็นคำสั่งที่ไม่มีกำหนด บทว่า สมาธิ ได้แก่ สมาธิในอรหัตผล. บทว่า สุวิมุตติ แปลว่า ให้พ้นดีแล้ว ได้แก่ ให้พ้นดีแล้วด้วยความพ้นของผลจิต. อนึ่ง จิตเป็นไปตามราคะพระสมณโคดมไม่ให้ร้อนไปแล้ว และจิตเป็นไปตามโทสะ พระสมณโคดมไม่ให้กลับมาแล้วนี้ เทวดากล่าวว่า ไม่ให้ร้อนไปเฉพาะแล้ว และไม่ให้กลับมาแล้ว เพราะความไม่มีจิตทั้งสองนั้น.

บทว่า น จ สสงฺขารนิคฺคยฺห วาริตวตฺตํ ได้แก่ ไม่ต้องข่ม ไม่ต้องห้ามกิเลสทั้งหลายอันเป็นไปกับสัมปโยคะ อันเป็นไปกับด้วยสังขาร. คือ จิตตั้งมั่นเป็นไปกับด้วยผลสมาธิ เพราะท่านตัดกิเลสทั้งหลายแล้ว. บทว่า อติกกมิตพฺพํ แปลว่า เป็นผู้อันตนพึงล่วงเกิน คือว่า พึงเป็นผู้อันตนข่มได้ อันตนพึงเบียดเบียนได้. บทว่า อทสฺสนา ได้แก่ ไม่มีญาณ จริงอยู่ บุคคลผู้ไม่มีญาณ ก็ต้องเป็นอธพาลเท่านั้น. คำว่า เอวรूपे สตฺถริ พรชฺฌเมยฺย ความว่า เทวดาทั้งหลายย่อมกล่าวติเตียนพระเทวทัตว่า เมื่อพระศาสดามีคุณเห็นปานนี้ ท่านยังทำอันตรายได้ ดังนี้. บทว่า ปญฺจเวทา แปลว่า มีเวท ๕ ได้แก่ เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งเวททั้งหลาย มีอิติหาสเวทเป็นที่ ๕

(คือความรู้ทางประเพณีเป็นที่ ๕). บทว่า สติ สมฺ แก่เป็น วสุสสตี
แปลว่า ร้อยปี. บทว่า ตปสฺสตี แปลว่า มีตบะ ได้แก่ อาศัยตบะ.
บทว่า จริ แก่เป็น จรฺนุตา แปลว่า ประพฤติอยู่. บทว่า น สมฺมา วิมุตฺตี
แปลว่า ไม่พินแล้วโดยชอบ อธิบายว่า แม้พราหมณ์ทั้งหลายเห็นปานนี้
พระพฤติพรตอยู่ตั้งร้อยปี ถึงอย่างนั้นจิตของพราหมณ์นั้นก็ยังไม่พินแล้วโดยชอบ.

บทว่า หินฺตฺรฺรูปา น ปารี คมา เต แปลว่า พราหมณ์
เหล่านั้นมีรูปอันเลว ย่อมไม่ลู่ถึงฝั่ง อธิบายว่า พราหมณ์เหล่านั้นมีสภาวะ
อันเลว ย่อมไม่ลู่ถึงพระนิพพาน. พระบาลีว่า หินฺตฺรฺรูปา ดังนี้ก็มี อธิบายว่า
พราหมณ์เหล่านั้นมีชาติอันเลว มีประโยชน์อันเสื่อมรอบแล้ว. บทว่า
คณฺหาธิปฺนฺนา แก่เป็น ตณฺหาเย อชฺโหมตฺตฺตา แปลว่า พราหมณ์
เหล่านั้น เป็นผู้อันตัดหาคะรอบงาแล้ว. บทว่า วตฺตฺตีสลฺพฺทฺธา แปลว่า
เกี่ยวข้องแล้วด้วยพรตและศีล อธิบายว่า พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้อันพรต
ทั้งหลาย มีความประพฤติตั้งเพาะ และประพฤติตั้งสุนัข เป็นต้น และศีล
ทั้งหลายเช่นนั้นแหละผูกพันไว้แล้ว. บทว่า ลูจฺมึ ตปฺปี แปลว่า ตบะอันเศร้า
หมอง ได้แก่ ตบะซึ่งมีความพอใจในการอย่างตน ๕ อย่าง มีการนอนบน
หนาม เป็นต้น.

บัดนี้ เทวดานั้น เมื่อจะกล่าวถึงความที่ศาสนาเป็นนิยานิกรรม
จึงกล่าวคำว่า น มานกามสฺส เป็นอาทิ. คำนั้น มีเนื้อความได้กล่าวไว้
แล้วแล.

๕. ปฐมปัจขุนนธิตุสูตร

คาถาของธิดาท้าวปัจขุนนะ

[๑๓๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลาในป่า
มหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว ธิดาของท้าวปัจขุนนะ
ชื่อโกกนทา มีวรรณะงาม ยังปามหาวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายขอภิวาท แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๓๒] ธิดาของท้าวปัจขุนนะ ชื่อโกกนทา ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถาทิ้งหลายนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

หม่อมฉันชื่อว่าโกกนทา เป็นธิดา

ของท้าวปัจขุนนะ ย่อมไหว้เฉพาะพระ-
สัมพุทธเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์ ผู้เสด็จอยู่ในป่า
กรุงเวสาลี สุนทรพจน์ว่า ธรรมอันพระ-
สัมพุทธเจ้า ผู้มีพระปัญญาจักขุ ตาม
ตรัสรู้แล้วดังนี้ หม่อมฉันได้ยินแล้วใน
กาลก่อน แท้จริง หม่อมฉันนั้น เมื่อ
พระสุคตผู้เป็นมุนีทรงแสดงอยู่ ย่อมรู้
ประจักษ์ในกาลนี้ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งมี
ปัญญาทราม ตีเตียนธรรมอันประเสริฐ
เที่ยวไปอยู่ ชนเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงโรรुว-

นรกอันร่ายกาจ ประสบทุกข์ตลอดกาล-
นาน ส่วนชนทั้งหลายเหล่าใดแล ประกอบ
ด้วยความอดทนและความสงบในธรรมอัน
ประเสริฐ ชนทั้งหลายเหล่านั้น ละร่างกาย
อันเป็นของมนุษย์ แล้วจักยังหมู่เทวดาให้
บริบูรณ์.

อรรถกถาปञ्ชนนธิตุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมปञ्ชนนธิตุสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **ปञ्ชนนสฺส ธิตา** แปลว่า ธิดาของท้าวปञ्ชนนนะ อธิบายว่า
ธิดาของท้าวจาตุมหาราชิกาผู้เป็นเทวราชของวัสสวลาหก ชื่อว่า ท้าวปञ्ชนนนะ.
บทว่า **อภิวนฺต** แปลว่า ย่อมไหว้ อธิบายว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
หม่อมฉันย่อมไหว้พระยุคลบาทของพระองค์. บทว่า **จกฺขุมตา** แปลว่า
ผู้มีจักขุ อธิบายว่า เทพธิดากล่าวว่า สุนทรพจน์ว่า ธรรมอันพระตถาคต
ผู้มีจักขุด้วยจักขุ* ๕ ตามตรัสรู้แล้ว หม่อมฉันได้ยินแล้วในสำนักแห่งชน
เหล่าอื่นอย่างเดียวนั้น. บทว่า **สาหํทานิ** ตัดบทเป็น **สา อหํ อิทานิ**
แปลว่า หม่อมฉันนั้น...ในกาลบัดนี้. บทว่า **สกุขิ ชานามิ** แปลว่า
ย่อมรู้ประจักษ์ คือว่า ย่อมรู้ประจักษ์ ด้วยสามารถแห่งการแทงตลอด. บทว่า
วิครหนฺตา แปลว่า ตีเตียน คือได้แก่ ตีเตียนอย่างนี้ว่า ธรรมนี้มีบทแห่ง
อักษระและพยัญชนะอันแล้ว หรือว่า ธรรมนี้ไม่เป็นนียยานิกะ. บทว่า **โรรुวํ**
* จักขุ ๕ คือ มังสจักขุ, ทิพยจักขุ, ปัญญาจักขุ, พุทฺธจักขุ, และ สมันตจักขุ

แปลว่า โรธวนรก อธิบายว่า โรธวนรก มี ๒ คือ ชุมโรธวนรก และ
ชาลโรธวนรก. ในนรก ๒ นั้น ชุมโรธวนรกมีอยู่ส่วนหนึ่ง ก็คำว่า ชาล-
โรธวนรกนั้น เป็นชื่อของอเวจีมหานรก. เพราะว่า ในโรธวนรกนั้น เมื่อ
ไฟโพลงอยู่ๆ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมร้องบ่อยๆ เพราะฉะนั้น นรกนั้น ท่านจึง
เรียกว่า โรธวะ ดังนี้. บทว่า โฌริ แปลว่า ร้ายกาจ ได้แก่ ทารุณ.
บทว่า ขนุติยา อุปสเมน อุปเตตา แปลว่า ผู้ประกอบด้วยความอดทน
และความสงบ อธิบายว่า ครั้นชอบใจแล้ว ครั้นอดทนแล้ว จึงชื่อว่า
ประกอบแล้วด้วยขันติเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและความสงบจากกิเลสมีรากะเป็นต้น
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาปฐมปัชชุนนธิดุสูตรที่ ๕

๑๐. ทูตยปัชขุนนธิตุสูตร

คาถาของธิดาท้าวปัชขุนนะ

[๑๓๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลาในป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว ธิดาของท้าวปัชขุนนะ ชื่อจุลลโกกนทา มีวรรณะงาม ยังป่ามหาวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๓๔] ธิดาของท้าวปัชขุนนะ ชื่อจุลลโกกนทา ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กล่าวคาถาทั้งหลายในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ธิดาของท้าวปัชขุนนะ ชื่อโกกนทา

มีวรรณะสว่างดังสายฟ้ามาแล้วในที่นี้ไหว

พระพุทธเจ้า และพระธรรม ได้กล่าวแล้ว

ซึ่งคาถาทั้งหลายนี้มีประโยชน์เทียว หม่อม

ฉันพึงจำแนกธรรมนั้นโดยปริยายแม้มาก

ธรรมเช่นนั้นมิอยู่โดยปริยาย ธรรมเท่าใด

ที่หม่อมฉันศึกษาแล้วด้วยใจ หม่อมฉัน

จักกล่าวอรรถกถาอันลามกด้วยวาจา ด้วยใจ

ไม่ควรทำกรรมอันลามกด้วยวาจา ด้วยใจ

หรือด้วยกายอย่างไร ๆ ในโลกทั้งปวง

ใคร ๆ ละกามทั้งหลายแล้ว มีสติสัม-
ปชัญญะ ไม่พึงเสพทุกข์อันไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์.

จบ สตุลลปกายิกวรรค ที่ ๔

อรรถกถาทุกติยปัชขุนนธิตุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุกติยปัชขุนนธิตุสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **ธมฺมํ จ** อธิบายว่า ธิดาของท้าวปัชขุนนะชื่อ จุลลโกกนทา
กล่าวว่า หม่อมฉันมาในที่นี้ ไหว้อยู่ซึ่งพระรัตนตรัย คือ ซึ่งพระสงฆ์ด้วย
คำว่า **จ ศัพท์** คือว่า ซึ่งพระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์. บทว่า **อตถวตี**
แปลว่า มีประโยชน์. บทว่า **พหุนาปิ โข ตํ** ความว่า ได้แก่เทพธิดาชื่อจุลล-
โกกนทานั้น ได้กล่าวธรรมใด แม้ธรรมนั้น หม่อมฉันก็พึงจำแนกได้โดยปริยาย
มาก. บทว่า **ตาทิโส ธมฺโม** แปลว่า ธรรมเช่นนั้น อธิบายว่า เทพธิดา
ชื่อจุลลโกกนทา ย่อมแสดงว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ธรรมนี้มีการ
ดำรงอยู่อย่างนั้น มีส่วนเปรียบได้ดี เป็นธรรมควรแก่การจำแนกโดยปริยาย
ทั้งหลายมาก ดังนี้.

บทว่า **ลปยิสฺสามิ** แก่เป็น **กถยิสฺสามิ** อธิบายว่า เทพธิดา
จุลลโกกนทา กล่าวว่าธรรมอันหม่อมฉันศึกษาด้วยใจมีประมาณเท่าไร คือว่า

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 235

ธรรมมีประมาณมากเพียงใดที่หม่อมฉันเรียนด้วยใจ จักไม่กล่าวถึงประโยชน์
ของธรรมนั้นตลอดวัน คือ จักกล่าวโดยย่อ สักว่าครูหนึ่งเท่านั้นเหมือนบุคคล
ปีบคั้นรังผึ้ง ฉะนั้น. คำที่เหลือมีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทุติยปัจจนนธิตุสูตรที่ ๑๐

และจบสตุลลปกายิกวรรคที่ ๔

รวมสูตรที่กล่าวในสตุลลปกายิกวรรค คือ

๑. สัพภิสสูตร ๒. มัจฉริสูตร ๓. สารุสูตร ๔. นสันติสูตร
๕. อุชฌานสังญีสูตร ๖. สัทธาสูตร ๗. สมยสูตร ๘. สกติกสูตร
๙. ปฐมปัจจนนธิตุสูตร ๑๐. ทุติยปัจจนนธิตุสูตร รวมสูตร ๑๐ สูตรพร้อมทั้ง
อรรถกถา

อาทิตตวรรคที่ ๕

๑. อาทิตตสูตร

ว่าด้วยผลของการให้ทาน

[๑๓๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดาคู่หนึ่ง ซึ่งมีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๓๖] เทวดานั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เมื่อเรือนถูกไฟไหม้แล้ว เจ้าของ
เรือนขนเอาภาชนะได้ออกไปได้ ภาชนะ
นั้นย่อมเป็นประโยชน์แก่เขา ส่วนสิ่งของ
ที่มีได้ขนออกไป ย่อมไหม้ในไฟนั้น
ฉันใด.

โลก (คือหมู่สัตว์) อันชราและมรณะ
เผาแล้ว ก็ฉันนั้น ควรนำออก (ซึ่งโลก-
สมบัติ) ด้วยการให้ทาน เพราะทานวัตถุ
ที่บุคคลให้แล้ว ได้ชื่อว่านำออกดีแล้ว.

ทานวัตถุที่บุคคลให้แล้วนั้นย่อมมีสุข
เป็นผล ที่ยังมีได้ให้ย่อมไม่เป็นเหมือน
เช่นนั้น โจรยังปล้นได้ พระราชายังริบได้
เพลิงยังไหม้ได้ หรือสูญหายไปได้.

อนึ่ง บุคคลจำต้องละร่างกายพร้อม
ด้วยสิ่งเครื่องอาศัยด้วยตายจากไป ผู้มี
ปัญญา รู้ชัด ดังนี้แล้ว ควรใช้สอยและ
ให้ทาน.

เมื่อได้ให้ทานและใช้สอยตามควร
แล้ว จะไม่ถูกติฉิน เข้าถึงสถานที่อัน
เป็นสวรรค์.

อรรถกถาอาทิตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวรรคที่ ๕ แห่งอาทิตตสูตรที่ ๑ ต่อไป :-

บทว่า **ชราย มรณน จ** นี้ เป็นหัวข้อแห่งเทศนา อธิบายว่า
โลกคือหมู่สัตว์ถูกไฟทั้งหลาย ๑๑ กอง* มีรากะเป็นต้น แผลดเผาแล้วเทียว.

บทว่า **ทานน** ได้แก่มีเจตนาในการให้ทาน. บทว่า **ทินน โหติ สุนิภต**
ความว่า เจตนาอันเป็นบุญในการให้ย่อมมีแก่ทายกนั้นแหละ เหมือนสิ่งของ
อันเจ้าของเรือนนำออกแล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **โจรา ทรนฺติ**

* ไฟ ๑๑ กองคือ รากะ, โทสะ, โมหะ, ชาติ, ชรา, มรณะ, โสกะ, ปริเทวะ, ทุกข์, โทมนัส,
อุปายาส

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 238

อธิบายว่า เมื่อโภคะอันตนไม่ได้ให้แล้ว แม้โจรทั้งหลายก็ปล้นได้ แม้พระ-
ราชาทั้งหลายยังริบได้ แม้ไฟยังไหม้ได้ หรือสูญหายไป แม้ในที่อันตนเก็บ
ไว้แล้ว. บทว่า **อนุเทน** แปลว่า ด้วยการตาย. บทว่า **สรีริ สปริคคหิ**

อธิบายว่า ร่างกายและโภคะไม่พินาศไปด้วยสามารถแห่งอันตรายทั้งหลายมีโจร
เป็นต้น. บทว่า **สคฺคมุเปติ** อธิบายว่า ย่อมบังเกิดในสวรรค์เหมือนสาธุชน
ทั้งหลาย มีพระเวสสันดรผู้เป็นมหาราชเป็นต้น.

จบอรรถกถาอาทิตตสูตรที่ ๑

๒. กิณฑทสูตร

ว่าด้วยเทวดาปัญหา ๕ ข้อ

[๑๓๗] เทวดาทูลถามว่า

บุคคลให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้กำลัง ให้
สิ่งอะไรชื่อว่าให้วรรณะ ให้สิ่งอะไรชื่อว่า
ให้ความสุข ให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้จักขุ
และบุคคลเช่นไรชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง
ข้าพระองค์ทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด.

[๑๓๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลให้อาหารชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้า
ชื่อว่าให้วรรณะ ให้นานพาทนะชื่อว่าให้
ความสุข ให้ประทีปโคมไฟชื่อว่าให้จักขุ
และผู้ให้ที่พักพาอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่ง
ทุกอย่าง ส่วนผู้ที่พร้าสอนธรรมชื่อว่าให้
อมฤตธรรม.

อรรถกถากินทสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในกินทสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า **อนุนโท** อธิบายว่า บุคคลแม้มีกำลังมากแต่ไม่ได้กินอาหารหลาย ๆ วัน (สองสามวัน) ก็ไม่อาจเพื่อจะลุกขึ้น ส่วนบุคคลผู้มีกำลังทรามได้กินอาหารแล้ว ก็ยอมถึงพร้อมด้วยกำลังได้ เหตุใด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลให้อาหาร ชื่อว่าให้กำลัง ดังนี้. บทว่า **วตุลโท** อธิบายว่า บุคคลแม้มีรูปร่าง แต่มีผ้าสกปรก ดังผ้าจีวร หรือไม่มีผ้าเลยยอมเป็นผู้นำเกลียด ถูกเหยียดหยาม ไม่น่าดู. บุคคลมีผ้าปกปิดดีแล้ว ย่อมงามราวกะเทพบุตร เหตุใด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ดังนี้. บทว่า **ยานโท** ได้แก่ ยานทั้งหลาย มีหัตถิยาน (ยานช้าง) เป็นต้น ก็แต่ว่าในบรรดายานเหล่านั้น ยานช้าง ยานม้า ย่อมไม่สมควรแก่สมณะ การให้ไปด้วยรถก็ไม่สมควรเหมือนกัน ยานที่สมควรแก่สมณะก็คือ รongเท้าสำหรับสมณะผู้รักษาอยู่ซึ่งศีลขันธ เพราะฉะนั้น บุคคลให้รองเท้า ไม่เท่าคนแก่ เตียง ตั่ง อนึ่ง บุคคลใดยอมชำระหนทาง ย่อมทำบันได ย่อมทำสะพาน ย่อมมอบเรือให้แม่ทั้งหมดนี้ ก็ชื่อว่า ให้ยานเหมือนกัน. บทว่า **สุขโท โหติ** คือชื่อว่า ให้ความสุข ก็เพราะนำความสุขในยานมาให้. บทว่า **จกขุโท โหติ** อธิบายว่า ให้ประทีปโคมไฟ ชื่อว่าให้จักขุ เพราะความที่บุคคลทั้งหลาย ถึงแม้มีตาที่ไม่สามารถมองเห็นในที่มืดได้ ผู้ให้ประทีปโคมไฟนั้นยอมได้แม้ซึ่งความถึงพร้อมแห่งทิพยจักขุเหมือนพระอรุทธเถระ. บทว่า **สพพโท โหติ** อธิบายว่า ผู้ให้ทุกสิ่งทุกอย่างดังที่กล่าวแล้วนั้นแหละ คือมีการให้กำลังเป็นต้น คือว่า เมื่อภิกษุเที่ยวบิณฑบาต

ไปสองสามบ้านไม่ได้อะไร ๆ มาอยู่ที่ดี เมื่ออาบน้ำในสระโบกขรณีอันเย็น แล้วเข้าไปสู่ที่พักอาศัย นอนในเตียงครู่หนึ่งแล้วลุกขึ้นมาล้างที่ดี ย่อมได้กำลัง รวณะบุคคลอื่นนำมาใส่ไว้ในร่างกาย. ก็บุคคลเที่ยวไปในภายนอก ผิพรรณ ในกายย่อมคล้ำไปด้วยลมและแดด เมื่อเข้าไปสู่ที่พักอาศัยปิดประตูแล้วนอน สักครู่หนึ่ง ความสืบทอดแห่งวิสภาคะย่อมเข้าไปสงบระงับ ความสืบทอดแห่ง สภาคะย่อมก้าวลง ย่อมได้ผิพรรณวรรณะ รวณะบุคคลนำใส่ไว้ให้. ก็เมื่อ บุคคลเที่ยวไปในภายนอก หนามย่อมทิ่มแทง ดอกไม้ย่อมกระทบ อันตราย ทั้งหลายมีงูเป็นต้นและโจรภัย ย่อมเกิดขึ้น เมื่อเข้าไปสู่ที่พักอาศัยปิดประตู นอนแล้ว อันตรายทั้งหมดเหล่านั้น ย่อมไม่มี เมื่อสาธยายอยู่ ปิติและความสุข ในธรรมย่อมเกิดขึ้น เมื่อทำกรรมฐานไว้ในใจอยู่ ความสุขอันสงบย่อมเกิดขึ้น เมื่อบุคคลเที่ยวไปในภายนอกเหนือทั้งหลายย่อมไหลออก ตาทั้งสองย่อมฝ้าฟาง ในเวลาที่เข้าไปสู่เสนาสนะย่อมเป็นราวกะว่าตกลงไปในหลุม เตียงและตั้งย่อม ไม่ปรากฏ ก็เมื่อบุคคลนอนพักสักครู่หนึ่ง ความผ่อนคลายแห่งตาก็จะมีได้ ราว กะว่าบุคคลนำมาใส่ไว้ให้ ช่องลมประตูหน้าต่างและเตียงตั้งย่อมปรากฏ ด้วย เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า โส จ สพุพทโท โหติ โย ททาทิ อุปสุสยฺ แปลว่า ก็บุคคลใดให้ที่พักรักษาอาศัย บุคคลนั้น ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ดังนี้.

บทว่า อมตํ ทโท จ โส โหติ อธิบายว่า เมื่อบุคคลยังบิณฑบาต ให้เต็มด้วยโภชนะอันประณีต แล้วถวายอยู่ ชื่อว่า ให้ความไม่ตาย. บทว่า โย ฌมฺมมฺนุสฺสํ อธิบายว่า บุคคลใด ย่อมพร้าสอนธรรม ย่อมบอก อรรถกถา ย่อมสอนบาลี ย่อมแก้ปัญหาที่ถามแล้ว ย่อมบอกกรรมฐาน ย่อมทำกรรมสวณะ แม้ทั้งหมดนี้ ชื่อว่า ย่อมพร้าสอนธรรม. อนึ่ง การให้

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 242

ธรรมนี้เท่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นเลิศกว่าการให้ทั้งหมด ข้อนี้ สมจริง
ดังที่ตรัสไว้ว่า

สพฺพทานํ ฌมฺมทานํ ชินาติ สพฺพตรี ฌมฺมตรี ชินาติ

สพฺพธํ ฌมฺมโร ชินาติ ตณฺหกุขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาติ.

การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง

ความยินดีในธรรมย่อมชนะความยินดี

ทั้งปวง รสแห่งธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง

ความสิ้นตัณหาย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง ดังนี้.

จบอรรถกถากินททสูตรที่ ๒

๓. อन्नสูตร

ว่าด้วยผลของการให้อาหาร

[๑๓๕] เทวดากราบทูลว่า

เทวดาและมนุษย์ทั้งสองพวก ต่างก็
พอใจอาหารด้วยกันทั้งนั้น เออ ก็ผู้ที่ไม่
พอใจอาหารชื่อว่ายักษ์โดยแท้.

[๑๔๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใสแล้ว ให้
อาหารนั้นด้วยศรัทธา อาหารนั้นแลย่อม
พะนอเขาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพราะ
เหตุนั้น บุคคลพึงนำความตระหนี่
ออกไปเสีย พึงข่มความตระหนี่ซึ่งเป็น
ตัวมลทินแล้วให้ทาน เพราะบุญทั้งหลาย
เป็นที่พึงของเหล่าสัตว์ในโลกหน้า.

อรรถกถาอันนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอันนสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า อภินนุทติ แปลว่า ย่อมปรารถนา. บทว่า ภขติ แปลว่า
ย่อมมาถึงเขา คือว่า อานิสงส์นั้นย่อมติดตามไปข้างหลัง ราวกะอานิสงส์ที่ติดตาม
จิตตกหบดี และพระสิวลีเถระเป็นต้น. บทว่า ตสุมา อธิบายว่า เพราะ
การให้อาหารนั้นแหละ ย่อมงามไปในโลกนี้และในโลกหน้า เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลพึงนำความตระหนี่ออก พึงข่มความ
ตระหนี่ซึ่งเป็นมลทินแล้วให้ทาน. คำที่เหลือ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอันนสูตรที่ ๓

๔. เอกมูลสูตร

ว่าด้วยปริศนาธรรม

[๑๔๑] เทวดากราบทูลว่า

บาดาล มีรากอันเดียว มีความ
วนสอง มีมลทินสาม มีเครื่องลาดห้า เป็น
ทะเล หมุนไปได้สิบสองด้าน ฤๅษีข้ามพ้น
แล้ว.

อรรถกถาเอกมูลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเอกมูลสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า เอกมูล ได้แก่อวิชาเป็นราก (มูล) แห่งตัณหา ทั้งตัณหา
ก็เป็นราก (มูล) แห่งอวิชา แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาตัณหา. ก็ตัณหา
ย่อมหมุนเป็นไปสองอย่าง คือ ด้วยสัตสตทิกฺขุ และอุจฺเจททิกฺขุ เพราะเหตุ
ตัณหา นั้น จึงชื่อว่า มีความหมุนเป็นสอง. ตัณหา นั้น ชื่อว่า มีมลทินสาม
มีรากเป็นต้น. โมะหะ ก็ชื่อว่า มีมลทินในที่นั้น เพราะเป็นเงื่อนแห่งสหชาติของ
ตัณหา นั้น. รากะโทสะ มีกามคุณห้าเป็นเครื่องลาดของตัณหา นั้น เพราะเป็น
เงื่อนแห่งอุปนิสสยะ (คือที่อาศัยอย่างมั่นคง). ตัณหา นั้นแหละแผ่ไปในธรรม

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 246

เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มีเครื่องลาด ๕. ก็ตณหานั้นแหละ ชื่อว่า เป็นสมุทร (ทะเล) เพราะอรรถว่า ไม่รู้จักเต็ม. ตณหานั้น ย่อมหมุนเวียน เปลี่ยนไปในอายตนะ ๑๒ ทั้งภายในและภายนอก เพราะเหตุนี้ ตณหานั้น จึงชื่อว่าหมุนไปได้ ๑๒ ด้าน. ก็ตณหานั้น ท่านเรียกว่า บาดาล เพราะ อรรถว่า ไม่ตั้งมั่น. ฤๅษีข้ามแล้ว ข้ามขึ้นแล้ว ย่อมก้าวล่วงซึ่งบาดาล (ตณหา) นั้นซึ่งมีรากเดียว ฯลฯ.

จบอรรถกถาเอกมุลสูตรที่ ๔

๕. อโนมียสูตร

ว่าด้วยเทวดาสรรเสริญ

[๑๔๒] เทวดากราบทูลว่า

ท่านทั้งหลายเชิญดูพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระนามไม่ทราม ผู้ทรงเห็นประโยชน์อันละเอียด ผู้ให้ซึ่งปัญญา ไม่ทรงข้องอยู่ในอาลัยคือกาม ตรัสรู้ธรรมทุกอย่าง มีพระปรีชาดี ทรงก้าวไปในทางอันประเสริฐ ผู้ทรงแสงคุณอันใหญ่.

อรรถกถาอโนมียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอโนมียสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **อโนมนาม** อธิบายว่า มีพระนามอันไม่บกพร่อง มีพระนามบริบูรณ์ เพราะความที่พระองค์ทรงประกอบด้วยคุณทั้งปวง. บทว่า **นิปุลนตุล-
ทสฺส** อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นประโยชน์ทั้งหลายละเอียดโดยมีความแตกต่างกันแห่งขั้นเป็นต้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ทรงเห็นประโยชน์อันละเอียด. บทว่า **ปญฺญาททำ** อธิบายว่า ชื่อว่า ผู้ให้ซึ่งปัญญา เพราะสามารถ

บอกปฏิปทาเพื่อให้บรรลุถึงปัญญา. บทว่า กามาสเย อสตุตฺตํ ได้แก่ ไม่ทรง
ข้องในอาลัย คือกามคุณ ๕. บทว่า กมมานํ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงถึงความผ่องใสที่มหาโพธิ์นั้นแหละ ด้วยอริยมรรค มีใช้ทรงถึงใน
บัดนี้. ก็คำนี้ ท่านกล่าวหมายเอาอดีตกาล. บทว่า มหเสถิ ได้แก่ ผู้ค้นหา
ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ คือ สิลขันธเป็นต้น ดังนี้แล.

จบบรรณกถาโนมียสูตรที่ ๕

๖. อัจฉราสูตร

ว่าด้วยยานไปพระนิพพาน

[๑๔๓] เทวดาทูลถามว่า

ป้าชฎชื่อโมหนะ อันหมูนางอัปสร
ประโคมแล้ว อันหมูปีศาจสิงอยู่แล้ว
ทำไฉนจึงจะหนีไปได้.

[๑๔๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางตรง ทิศนั้น
ชื่อว่ามีภัย รถชื่อว่ามีเสียงดัง ประ-
กอบด้วยล้อคือกรรม หิริเป็นฝาของรถนั้น
สติเป็นเกราะกั้นของรถนั้น เรากล่าวกรรม
มีสัมมาทิฏฐินำหน้าว่าเป็นสารถี ยานชนิด
นี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม
เขา (ย่อมนไป) ในสำนักพระนิพพานด้วย
ยานนี้แหละ.

อรรถกถาอจจราสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอจจราสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า อจจราคณสงฺฆุญฺจ ความว่า ได้ยินว่า เทวบุตรนี้บวชใน
พระศาสนาของพระศาสดา บำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่ ปวารณาแล้วในกาลแห่งตน
มีพรรษา ๕ ทำมาติกาทั้งสองให้แคล้วคล่องแล้ว ศึกษาแล้วถึงสิ่งที่ควรทำและ
ไม่ควรทำ เรียนพระกรรมฐานอันเป็นที่พอใจแล้ว เป็นผู้ประพฤติเบาพร้อม
เข้าไปสู่ป่า คิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าอนุญาตว่า มัชฌิมยามอันใด เป็นส่วน
แห่งการนอนดังนี้ แม้เมื่อมัชฌิมยามนั้นถึงพร้อมแล้ว เราก็ยังกลัวต่อความ
ประมาท ดังนี้ จึงสละเตียงนอนแล้ว พยายามทั้งกลางคืนและกลางวันทำ
กรรมฐานนั้นแหละไว้ในใจ.

ลำดับนั้น ลมทั้งหลายเพียงดังศัสตราเกิดขึ้นในภายในแห่งภิกษุนี้
ทำลายชีวิตเสียแล้ว. ภิกษุนี้ไม่ได้ทำกาละในเพราะธุระ คือความเพียรนั้นแหละ.
อนึ่ง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จงกรมอยู่ในเพราะการจงกรมก็ตาม ยืนอยู่เพราะ
อาศัยส่วนที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวไว้ก็ตาม วางจิวรไว้ที่สุดแห่งที่จงกรมเหนือ
ศรีษะแล้วนั่งหรือนอนก็ตาม กำลังแสดงธรรมบนธรรมาสน์อันเขตกแตงใน
ท่ามกลางแห่งบริษัทก็ตาม ย่อมกระทำกาละ ภิกษุนี้ทั้งหมดชื่อว่ากระทำกาละ
ในเพราะธุระ คือความเพียร. แม้ภิกษุนี้ก็ทำกาละแล้ว ในที่เป็นที่จงกรม
เพราะความที่ตนเป็นผู้มีอุปนิสัยน้อยจึงยังมิได้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ ได้ถือ
ปฏิสนธิในภพดาวดึงส์ที่ประคูวิมานใหญ่ ราวกะว่าหลับแล้วตื่นขึ้นจะนั้น
อตภาพของเทวบุตรนั้นมีสามคาเหตุเกิดขึ้น เหมือนเสาระเนียดปิดทองในขณะที่
นั้นนั้นแหละ. ภายในวิมานนางอัปสรประมาณหนึ่งพันเห็นเทวบุตรนั้น แล้ว

กล่าวว่า เทวบุตรผู้เป็นเจ้าของวิมานมาแล้ว พวกเราจักให้เทวบุตรนั้นพอใจ
ดังนี้ จึงถือเอาเครื่องดนตรีมาแวดล้อมแล้ว.

เทวบุตรนั้น ย่อมไม่รู้ซึ่งความที่ตนเป็นผู้จัดแล้วก่อน ยังสำคัญว่าตน
เป็นบรรพชิตอยู่นั้นแหละ จึงเกิดความละอายเพราะเห็นหญิงทั้งหลายมาเที่ยว
ถึงที่อยู่ จึงเอาผ้าปิดเฉียงบ่าข้างหนึ่ง คุจกิกษุผู้ทรงผ้าบังสกุลเอาผ้าที่วางกอง
ไว้ข้างบนมาทำเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ส้ารวมอินทรีย์ทั้งหลายแล้วได้ยืนก้มหน้าอยู่.

พวกนางอัปสรเหล่านั้นทราบว่ เทวบุตรนี้เป็นเทวบุตรมาแต่สมณะ
โดยเห็นการเคลื่อนไหวกายของเทวบุตรนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่
เทวบุตรผู้เป็นเจ้าของ นี่ชื่อว่า เทวโลก ขณะนี้มีโชโฆโอกาสที่จะทำสมณธรรม ที่นี้
เป็นโอกาสที่จะเสวยสมบัติ ดังนี้. เทวบุตรนั้น ได้ยืนอยู่เหมือนอย่างนั้น
นั้นแหละ. นางอัปสรเหล่านั้นคิดว่า เทวบุตรนี้ยังกำหนดไม่ได้ ดังนี้ จึง
บรรเลงดนตรีทั้งหลาย. เทวบุตรนั้นก็ยังไม่แลดูอยู่นั้นแหละ ได้ยืนอยู่แล้ว
เหมือนอย่างนั้น. ลำดับนั้น เทพธิดาทั้งหลายเหล่านั้นจึงวางกระจกอันให้เห็น
กายทั้งหมดไว้ข้างหน้า.

เทวบุตรนั้นเห็นเงาในกระจกแล้วจึงทราบความที่ตนเป็นผู้จัดแล้ว
ได้เป็นผู้มีความเดือดร้อนเพราะสมบัติ ด้วยอันคิดว่า เราทำสมณธรรมมิได้
ปรารถนาฐานะเช่นนี้ เราปรารถนาพระอรหัตอันเป็นอุดมประโยชน์ ดังนี้.
เทวบุตรนั้น พิจารณาดูแผ่นผ้าดั่งสีทอง จึงคิดว่า ชื่อว่า สมบัติในสวรรค์นี้
เป็นของหาได้ง่าย ความปรากฏแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายหาได้ยาก รวากะ
นักมวยปล้ำยังลงสู้ที่ที่รบกัน (ย่อมต้องการของมีค่า) แต่กลับได้กำแหงหัวมัน
ดังนี้ จึงมิได้เข้าไปสู่วิมานเลย ผู้อันหมู่แห่งนางอัปสรแวดล้อมแล้ว ด้วยทั้ง
ศีลยังมีได้ทำลายนั้นแหละมาสู่สำนักของพระทศพล ถวายอภิวัตแล้วยืนอยู่ ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กล่าวคาถานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อจฺจฺราถสฺสขุญฺจ** ความว่า อันหมู่
แห่งนางอัปสรให้ก๊กก้องแล้วด้วยการขับร้องและดนตรี. บทว่า **ปีสาจถนเสวิต**
อธิบายว่า เทวบุตรนั้น ย่อมกล่าวทำหมู่แห่งนางอัปสรนั้นนั้นแหละว่าเป็นหมู่
แห่งปีศาจ. บทว่า **วณ** ความว่า เทวบุตรนั้นกล่าวหมายเอาสวนชื่อ นันทวัน.
จริงอยู่ เทวบุตรนี้ย่อมไม่ชอบใจที่จะกล่าว หมู่แห่งเทวดาว่าเป็นหมู่แห่งเทวดา
ย่อมกล่าวหมู่แห่งเทวดาว่าเป็นหมู่แห่งปีศาจ ดังนี้ ก็เพราะจิตตนิยาม โดย
ความเป็นผู้หนักแน่นของตน. และไม่กล่าว สวนนันทวันว่าเป็นสวนนันทวัน
ย่อมกล่าวสวนนันทวันว่าเป็นป่า โมหนะ (ป่าเป็นที่หลง). บทว่า **ถถ**
ยาศฺรา ภาวิสฺสติ อธิบายว่า การออกไปจักมีได้อย่างไร การก้าวออกไปจักมี
ได้อย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกวิปัสสนาอันเป็น
ปัทมฐาน (เหตุไถ่) แห่งพระอรหัตแก่ข้าพระองค์.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาอยู่ว่า เหตุที่เทวบุตร
นี้กำหนดอยู่นั้นแหละเป็นอะไรหนอ ดังนี้ ทรงทราบแล้วซึ่งความที่เทวบุตร
นั้นเป็นบรรพชิตในศาสนาของพระองค์ จึงทรงดำริว่า เทวบุตรนี้ ทำกาละ
เพราะความเพียรอันแรงกล้าแล้วเกิดในเทวโลกทั้งอรรถภาพของเขอนั้นในที่ที่เป็น
ที่จึงกรรมนั้นแหละ แม้ในวันนี้ก็มีได้ทำลายศีลมาแล้ว ดังนี้.

ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมตรัสบอกปฏิบัติอันเป็นส่วน
เบื้องต้นก่อนว่า เธอจงชำระศีลให้บริสุทธิ์ก่อน จงเจริญสมาธิ จงทำกัมมัฏสสกด
ปัญญาให้ทรง ดังนี้ ราวกะนายช่างจิตรกรทำการตกแต่งฝาผนัง บอกแก่อัน-
เดวาสีกผู้ไม่มั่นใจในการกระทำ ผู้เริ่มทำครั้งแรก ผู้ไม่ชำนาญในการทำ ฉะนั้น
แต่ว่า เมื่อบุคคลผู้กระทำเคยประกอบแล้วประกอบทั่วแล้ว พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายย่อมตรัสบอกสุญญาวิปัสสนาทีเดียวซึ่งเป็นภาวะสุขุมลึกซึ่งอันเป็น
ปัทมฐานแห่งพระอรหัตมรรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเข้าพระทัยคิดว่า เทวบุตรนี้ เป็นผู้กระทำ ผู้มีศีลยังมีได้ทำลาย ก็มรรคหนึ่งจักมีแก่เทวบุตรนี้ในอนาคต ดังนี้ เมื่อจะทรง บอกลุณฺณตาวิปัสสนา จึงตรัสคำว่า **อุชฺโกลิ** นาม เป็นอาทิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุชฺโกลิ** อธิบายว่า มรรคประกอบด้วย องค์แปดชื่อว่า ทางตรง เพราะความที่ทางนั้นไม่มีการคดทั้งหลาย มีการคด ทางกายเป็นต้น. บทว่า **อภยา นาม สาทิสา** พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัส หมายเอาพระนิพพาน. จริงอยู่ ในพระนิพพานนั้น ภัยอะไร ๆ ก็ไม่มี หรือว่า ภัยนั้น ย่อมไม่มีแก่ผู้ถึงพระนิพพานแล้ว เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อภยา นาม สาทิสา** แปลว่า ทัศนนั้นชื่อว่าไม่มีภัย.

บทว่า **รโถ อุกุชฺชน** ชื่อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์ เอาอุกฺกุชฺฉกิมรรค. เหมือนอย่างว่า เมื่อเพลแห่งรถไม่มีน้ำมันหยอด หรือว่า เมื่อคนขึ้นมากเกินไป ธรรมดารถก็ต้องมีเสียงดัง คือย่อมส่งเสียงดัง ฉนั้นใด รถคืออริยมรรค ฉนั้นนั่นหามีได้ จริงอยู่ รถ คือ อริยมรรคนั้นแม้สัตว์ตั้งแปด หมื่นสี่พันขึ้นอยู่โดยการนำไปคราวเดียวกัน ย่อมไม่ดัง ย่อมไม่ส่งเสียง เพราะ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อุกุชฺชน** แปลว่า ไม่มีเสียงดัง. บทว่า **ชมฺมุจฺจเกหิ สยฺมโต** อธิบายว่า ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยล้อคือธรรมทั้งหลาย กล่าวคือความเพียรอันเป็นไปทางกายและทางใจ. บทว่า **หิริ** นี้ แม้ โอตตปปะ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่า **หิริ** นั้นแหละ. บทว่า **ตสฺส อปาลมฺโพ** อธิบายว่า เมื่อนักรบทั้งหลายขึ้นอยู่บนรถอันมีใน ภายนอก ย่อมมีฝาที่ทำด้วยไม้เพื่อต้องการแก่อันมิให้ตกไป ฉนั้นใด **หิริ** และ โอตตปปะแห่งรถคือมรรคนี้อันมีทั้งภายในและภายนอกเป็นสมภูฐานเป็นเครื่อง ป้องกัน ฉนั้นนั่น. บทว่า **สตยฺยสฺส ปริวารณฺ** อธิบายว่า สติอันสัมปยุต ด้วยรถคือมรรคนี้เป็นเกราะกำบัง ราวกระดของนักรบที่หุ้มด้วยวัตถุทั้งหลาย มีหนังสีหะเป็นต้น. บทว่า **ชมฺม** ได้แก่ โลกุตระมรรค.

บทว่า สมฺมาทิฏฺฐิปุเร ชว อธิบายว่า สมฺมาทิฏฺฐิแห่งวิปีสสนา นำหน้าไป คือเป็นเครื่องดำเนินไปก่อน (เป็นประธาน) แห่งมรรคนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น มรรคนั้น จึงชื่อว่า มีสมฺมาทิฏฺฐินำหน้า. ธรรมมีสมฺมาทิฏฺฐินำหน้านั้น คือเหมือนอย่างว่า เมื่อราชบุรุษทั้งหลายทำหนทางให้สะอาดโดยการนำชนทั้งหลายมีคนบอดคนง่อยเป็นต้นออกไปก่อน แล้วพระราชาก็เสด็จมาในภายหลัง ฉนั้นใด ครั้นเมื่อธรรมทั้งหลายมีขั้นเป็นต้น อันสมฺมาทิฏฺฐิแห่งวิปีสสนาชำระให้หมดจดแล้วด้วยสามารถแห่งความเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น สมฺมาทิฏฺฐิแห่งมรรคอันกำหนดรู้ซึ่งวิภูฏะได้แล้วในภูมิ จึงเกิดขึ้นในภายหลัง ฉนั้นนั่นนั่นแหละ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ชมฺมาหิ สารถิ พุรุมิ สมฺมาทิฏฺฐิปุเร ชว แปลว่า เรากล่าวธรรมมีสมฺมาทิฏฺฐินำหน้าว่า เป็นสารถิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นให้เทศนาสำเร็จด้วยประการฉะนี้แล้ว ในที่สุดทรงแสดงสัจจะ ๔ ในเวลาที่สุดลงแห่งเทศนา เทวบุตรตั้งอยู่เฉพาะแล้วในโศคาปัตติผล. เหมือนอย่างว่า ในเวลาที่พระราชาสวยพระกระยาหาร พระองค์ก็ยกขึ้นสวยโดยประมาณของพระองค์ บุตรที่นั่งอยู่ที่ตักก็ยอมทำคำข้าวโดยประมาณแก่ปากของตน ฉนั้นใด ข้อนี้ก็ฉนั้นนั่นนั่นแหละ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ทรงแสดงเทศนาอันสุดยอดคือพระอรหัตตอยู่ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบรรลुธรรมทั้งหลายมีโศคาปัตติผลเป็นต้นโดยสมควรแก่ธรรมเป็นอุปนิสัยของตน ฉนั้น.

แม้เทวบุตรนี้ก็บรรลุโศคาปัตติผลแล้วบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวัตถุทั้งหลายมีของหอมเป็นต้น แล้วหลีกไป.

จบอรรถกถาอัจฉราสูตรที่ ๖

๗. วนโรปสูตร

ว่าด้วยเจริญบุญได้ตลอดเวลา

[๑๔๕] เทวดาทูลถามว่า

ชนพวกไหนมีบุญ เจริญในกาลทุก
เมื่อทั้งกลางวันและกลางคืน ชนพวกไหน
ตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลเป็นผู้ไป
สวรรค์.

[๑๔๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชนเหล่าใดสร้างอาราม (สวนไม้
ดอกไม้ผล) ปูลุกหมูไม้ (ไชร่มเงา) สร้าง
สะพาน และชนเหล่าใดให้โรงน้ำเป็นทาน
และบ่อน้ำทั้งบ้านที่พักอาศัย ชนเหล่านั้น
ย่อมมีบุญ เจริญในกาลทุกเมื่อทั้งกลางวัน
และกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม
สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ไปสวรรค์.

อรรถกถาวนโรปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวนโรปสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า **ธมฺมฏฺฐา สีสฺมฺปนฺนา** แปลว่า เทวดา ย่อมทูลถามว่า
ชนพวกไหนตั้งอยู่ในธรรมสมบูรณ์ด้วยศีล ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ
จะทรงแสดงปัญหานี้โดยวัตถุก่อน จึงตรัสว่า **อารามโรปา** เป็นอาทิ. บรรดา

บทเหล่านั้น บทว่า **อารามโรปา** แปลว่า ปลุกสวนดอกไม้และสวนผลไม้.
บทว่า **วนโรปา** อธิบายว่า ทำการล้อมเขตแดนในป่าธรรมชาติที่เกิดขึ้นเอง
แล้ว ทำเจดีย์ ปลุกต้นโพธิ์ ทำที่จงกรม ทำมณฑป กุฏิ ที่หลีกเร้น และที่พัก
ในเวลากลางวันและกลางคืน. เมื่อบุคคลปลุกต้นไม้อาศัยร่มเงาให้อาศัยอยู่ ก็
ชื่อว่า การปลูกหมู่ไม้. บทว่า **เสตุการกา** ได้แก่ชนทั้งหลายสร้างสะพาน
ในที่อันไม่เสมอกันหรือ ข่อมมอบเรือให้ไป. บทว่า **ปปี** ได้แก่ โรงที่ให้
น้ำดื่ม. บทว่า **อุทปาน** ได้แก่ ที่ใดที่หนึ่งมีสระโบกขรณีและบ่อที่มีน้ำเป็น
ต้น. บทว่า **อุปสฺสย** ได้แก่ บ้านที่พักอาศัย พระบาลีว่า **อุปสฺสย** ก็มี
แปลว่า ให้เข้าไปอาศัย. บทว่า **สทา บุญญ ปวฑฺฒติ** อธิบายว่า เมื่อ
ไม่ตรีกถึงอกุศลวิตก หรือเมื่อไม่หลับ บุญย่อมเจริญ. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า บุญย่อมเจริญทุกเมื่อ ดังนี้ ทรงหมายเอาเนื้อความนี้ว่า ก็ในกาลใด
ย่อมระลึกถึง ในกาลนั้น บุญย่อมเจริญ ดังนี้. บทว่า **ธมฺมฐา สีสมฺปนฺนา**
อธิบายว่า ชื่อว่า ตั้งอยู่แล้วในธรรม เพราะความที่บุคคลนั้นดำรงอยู่ในธรรม
ชื่อว่า สมบูรณ์แล้วด้วยศีล เพราะความที่บุคคลนั้นถึงพร้อมแล้วด้วยศีลเท่านั้น.
อีกอย่างหนึ่ง เมื่อบุคคลทั้งหลายทำบุญทั้งหลายเห็นปานนี้ ชื่อว่า ข่อมบำเพ็ญ
กุศลธรรมสิบ คือว่าบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า ตั้งอยู่แล้วในธรรม เพราะความที่
บุคคลเหล่านั้น ตั้งอยู่ในกุศลธรรมสิบเหล่านั้น และชื่อว่า สมบูรณ์แล้วด้วยศีล
เพราะความที่บุคคลเหล่านั้นถึงพร้อมแล้วด้วยศีลนั้นนั่นแหละ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาวนโรปสูตรที่ ๗

๘. เขตวนสูตร

ว่าด้วยสัตว์บริสุทธิดด้วยธรรม ๕

[๑๔๗] เทวดากราบทูลว่า

ก็พระเชตวันมหาวิหารนั้นนั้น อันหมู่
แห่งท่านผู้แสวงคุณอยู่อาศัยแล้ว อัน
พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชาประทับ
อยู่แล้ว เป็นแหล่งที่เกิดปีติของข้าพระองค์
กรรม ๑ วิชา ๑ ธรรม ๑ คีล ๑ ชีวิต
อันอุดม ๑ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิดด้วย
คุณธรรม ๕ นี้ หาบริสุทธิดด้วยโคตรหรือ
ด้วยทรัพย์ไม่. เพราะเหตุนั้นแหละ คน
ผู้ฉลาด เมื่อเห็นประโยชน์ของตน ควร
เลือกเฟ้นธรรมโดยอุบายอันแยบคาย
เพราะเมื่อเลือกเฟ้นเช่นนี้ ย่อมหมดจดได้
ในธรรมเหล่านั้น.

พระสารีบุตรรูปเดียวเท่านั้น (เป็นผู้
ประเสริฐ) ด้วยปัญญา คีล และความสงบ
ภิกษุใดเป็นผู้ถึงซึ่งฝั่ง ภิกษุนั้นก็มีท่าน
พระสารีบุตรนั้นเป็นเยี่ยม.

อรรถกถาเชตวนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเชตวนสูตรที่ ๘ ต่อไป:-

ในบทว่า อิหิ หิ ตัง เชตวนัง ความว่า อนาคตบัณฑิติกเทวบุตร
มากล่าวอย่างนี้ เพื่อชมเชยพระเชตวันและพระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระ-
พุทธเจ้าเป็นต้น. บทว่า อิติสัมมิเสวิตัง ได้แก่ อันหมู่แห่งภิกษุอยู่อาศัยแล้ว
อนาคตบัณฑิติกเทวบุตรนั้น ครั้นกล่าวชมเชยพระเชตวันด้วยคาถาที่หนึ่งอย่างนี้
แล้ว บัดนี้ เมื่อจะกล่าวถึงอริยมรรค จึงกล่าวคำว่า กมัม วิชชา เป็นต้น
แปลความว่า

กรรม ๑ วิชชา ๑ ธรรม ๑ ศีล ๑

ชีวิตอันอุดม ๑ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิต์
ด้วยคุณธรรม ๕ นี้ หาได้บริสุทธิต์ด้วยโคตร
หรือด้วยทรัพย์ไม่.

เหตุ นั้นแหละ คนผู้ฉลาดเมื่อเห็น
ประโยชน์ของตนควรเลือกเฟ้นธรรมโดย
อุบายอันแยบคาย เลือกเฟ้นเช่นนี้ ย่อม
หมดจดในธรรมเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กมัม ได้แก่ มรรคเจตนา. บทว่า
วิชชา ได้แก่ มรรคปัญญา. บทว่า ธรรมิม ได้แก่ ธรรมทั้งหลายอันเป็น
ฝ่ายสมาธิ. บทว่า สิลัมมิตัม อธิบายว่า เทวดานั้นย่อมแสดงชีวิต
อันสูงสุดของบุคคลผู้ตั้งอยู่ในศีล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า วิชชา ได้แก่

สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ. บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ. บทว่า **สีลํ** ได้แก่ สัมมาวาจา และสัมมากัมมันตะ. บทว่า **ชีวิตมุตฺตมํ** ได้แก่ ชีวิตของผู้ตั้งอยู่ในศีลนี้เป็นชีวิตสูงสุด. บทว่า **เอเตน มจฺจา สุขุณฺณติ** ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิดีด้วยมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดนี้.

บทว่า **ตสฺมา** ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิดีด้วยมรรค เหตุใด เพราะเหตุนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่บริสุทธิดีด้วยโคตร และด้วยทรัพย์. บทว่า **โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ** อธิบายว่า พึงวินิจฉัยธรรมอันเป็นฝ่ายสมาธิโดย อุบาย. บทว่า **เอวํ ตตฺถ วิสุขฺณติ** ได้แก่ เลือกรรณนั้นอย่างนี้ ย่อมหมดจดได้ด้วยอริยมรรค. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ** ได้แก่ พึงวินิจฉัยธรรม ๕ กองโดยอุบาย. บทว่า **เอวํ ตตฺถ วิสุขฺณติ** ได้แก่ ย่อมบริสุทธิในสัจจะ ๔ เหล่านี้ได้อย่างไร.

บัดนี้ อนาถบิณฑิกเทวบุตรนั้น เมื่อจะกล่าวชมเชยพระสารีบุตรเถระ จึงกล่าวคำว่า **สาริปุตุโต** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาริปุตุโต** นี้เป็นคำกล่าวถึงตำแหน่ง อธิบายว่า อนาถบิณฑิกเทวบุตรนั้นย่อมกล่าวว่า พระสารีบุตรเท่านั้น เป็นผู้ประเสริฐสุดด้วยธรรมเหล่านี้มีปัญญา เป็นต้น. บทว่า **อุปสเมน** ได้แก่ ความสงบจากกิเลส. บทว่า **ปารคโต** แปลว่า ผู้ถึง พระนิพพาน. อธิบายว่า เทวดานั้นย่อมกล่าวว่า ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งบรรลุ พระนิพพาน ภิกษุนั้นเป็นเยี่ยม คือว่า ชื่อว่า เยี่ยมกว่าพระสารีบุตรเถระย่อม ไม่มี ดังนี้. คำที่เหลือมีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาเซตวนสูตรที่ ๘

๕. มัจฉริสูตร

ว่าด้วยวิบากของคนตระหนี่

[๑๔๘] เทวดาทูลถามว่า

คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่
เหนียวแน่น ดีแต่ว่าเขา ทำการกีดขวาง
คนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่. วิบากของคนพวกนั้น
จะเป็นเช่นไร และสัมปรายภพของเขา
จะเป็นเช่นไร. ข้าพระองค์มาเพื่อทูลถาม
พระผู้มีพระภาคเจ้า ไฉนข้าพระองค์จึงจะ
รู้ความข้อนั้น.

[๑๔๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่
เหนียวแน่น ดีแต่ว่าเขา ทำการกีดขวาง
คนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่. คนเหล่านั้นย่อมเข้า
ถึงนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก
ถ้าหากถึงความเป็มนมนุษย์ ก็เกิดในสกุล
คนยากจน ซึ่งจะหาพ้อนผ้า อาหาร ความ
ร่ำรวยและความสนุกสนานได้โดยยาก.
คนพาลเหล่านั้นต้องประสงค์สิ่งใดแต่ผู้อื่น
เขาย่อมไม่ได้แม้สิ่งนั้น สมความปรารถนา
นั้นเป็นผลในภพนี้ และภพหน้าก็ยังเป็น
ทุกข์อีกด้วย.

[๑๕๐] เทวดาทูลถามว่า

ก็ข้อนี้ข้าพระองค์เข้าใจขัดอย่างนี้
(แต่) จะทูลถามข้ออื่นกะพระโคดม ชน
เหล่าใดในโลกนี้ได้ความเป็นมนุษย์แล้วรู้
ถ้อยคำ ปราศจากความตระหนี่ เลื่อมใส
ในพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์
เป็นผู้มีความเคารพแรงกล้า วิบากของ
ชนเหล่านั้นจะเป็นเช่นไร และสัมปรายภพ
ของเขาจะเป็นเช่นไร ข้าพระองค์มาเพื่อ
ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ไฉนข้าพระ-
องค์จึงจะรู้ความข้อนั้น.

[๑๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชนเหล่าใดในโลกนี้ได้ความเป็น
มนุษย์แล้ว รู้ถ้อยคำ ปราศจากความ
ตระหนี่ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระ-
ธรรมและพระสงฆ์ เป็นผู้มีความเคารพ
แรงกล้า ชนเหล่านี้ย่อมปรากฏในสวรรค์
อันเป็นที่อุบัติ หากถึงความเป็นมนุษย์
ย่อมเกิดในสกุลที่มั่งคั่ง ได้ผ้าอาหารความ
ร่ำรวยและความสนุกสนานโดยไม่ยาก พึง
มีอำนาจแผ่ไปในโลกทรัพย์ที่ผู้อื่นหา
สะสมไว้ บันเทิงใจอยู่ นั่นเป็นวิบากใน
ภพนี้ ทั้งภพหน้าก็เป็นสุคติ.

อรรถกถามัจฉริสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมัจฉริสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า มัจฉริโน แปลว่า ผู้ประกอบด้วยความตระหนี่. จริงอยู่คนบางคนไม่ยอมเหยียดมือออกไหว้แม้ภิกษุทั้งหลายในที่ที่เป็นที่อยู่ของตน คือว่าอุบาสกคนหนึ่งไปในที่อื่นเข้าไปสู่วิหารไหว้โดยเคารพแล้ว ทำการทักทายปราศรัย กับภิกษุด้วยถ้อยคำอันไพเราะว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลาย ย่อมไม่มาสู่ที่เป็นที่อยู่ของพวกกระผม ที่นั่น เป็นประเทศอันสมบูรณ์ พวกกระผมสามารถเพื่อทำการบำรุงพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายด้วยข้าวยาและภัตเป็นต้น. ภิกษุคิดว่าอุบาสกนี้มีศรัทธาจะสงเคราะห์พวกเราด้วยข้าวยาเป็นต้น . ลำดับนั้นพระเถระรูปหนึ่งเข้าไปบ้านนั้น เพื่อเที่ยวไปบิณฑบาต. ฝ่ายอุบาสกนั้นเห็นพระเถระนั้นแล้ว ย่อมเลียงไปทางอื่น หรือเข้าไปสู่เรือน คิดว่า ถ้าพระเถระมาประจัญหน้า เราก็คต้องยกมือไหว้ แล้วก็ต้องถวายภิกษาแก่พระผู้เป็นเจ้าอย่างกระนั้นเลย เราจะไปด้วยการงานอะไรสักอย่างหนึ่ง ดังนี้แล้วหลบหลีกไปพระเถระเที่ยวไปสู่อันที่อื่น เป็นผู้มิบาตรเปล่าเที่ยวออกมาแล้ว. ข้อนี้ชื่อว่า ความตระหนี่อย่างอ่อน (มูทุมัจฉริยะ).

บุคคลแม้มิใช่ทายก ย่อมทำราวกะว่าเป็นทายก คือเป็นผู้ประกอบด้วยเหตุอันใดนั้น ในที่นี้ท่านประสงค์เอาบุคคลผู้มีความตระหนี่จัด (ลักษณะมัจฉริยะ) คือว่า อุบาสกนั้นประกอบด้วยมัจฉริยะอันใด เมื่อมีผู้กล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายเข้าไปเพื่อบิณฑบาต พระเถระทั้งหลายยืนอยู่แล้ว ดังนี้ก็จะพูดว่า เถ้าของเราเจ็บมิใช่หรือ จะเป็นผู้กระด้างยืนอยู่ ดูเสอาหิน หรือดูจตอไม้ ย่อมไม่กระทำแม้สามิจิกรรม.

บทว่า กทริยา ความเหนียวแน่น นี้เป็นไวพจน์ของความตระหนี่
นั่นแหละ เพราะว่า ความตระหนี่อย่างอ่อน ท่านเรียกว่า มัจฉริยะ ส่วนความ
ตระหนี่จัด ท่านเรียกว่า กัทริยะ. คำว่า ปริภัสกา ดีแต่ว่าเขา คือว่า
เห็นภิกษุทั้งหลาย ยืนอยู่ที่ประตูบ้าน ก็จะคุกคามด้วยคำว่า พวกท่านไถนา
มาหรือ หรือหว่านข้าวมา จึงมาเร็วนัก แม้พวกเราก็ยังไม่ได้เพื่อตน จักได้
อาหารเพื่อท่านแต่ที่ไหน ดังนี้เป็นต้น. คำว่า อนุตตรายกรา แปลว่า
ทำการกีดขวาง คือ เป็นผู้ทำอันตรายทั้งหลายของชนเหล่านี้คือ ทำอันตราย
สวรรค์ของทายก ทำอันตรายลาภของปฏิคาหก และทำลายตัวเอง. คำว่า
สมุปรายโย ได้แก่ ปรโลก.

คำว่า รติ ได้แก่ ความร่าเริงในกามคุณ ๕.

คำว่า จิตฺตทา ได้แก่ ความสนุกสนาน ๓ อย่าง มีความสนุก-
สนานทางกายเป็นต้น.

คำว่า ทิฏฺฐเส ฌมฺเม ส วิปาโก ได้แก่ นั้นเป็นวิบากในภพ
ปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่ ๆ คนเกิดแล้ว ๆ.

คำว่า สมุปรายโย จ ทุคฺคติ ได้แก่ บุคคลเหล่านั้น ย่อม
เข้าถึงยมโลก เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภพหน้าก็เป็นทุคฺติ.

คำว่า วทญฺญู รู้ถ้อยคำ ความว่า ภิกษุทั้งหลายยืนอยู่ที่ประตูบ้าน
ถึงจะเป็นผู้นิ่งแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ชื่อว่า ย่อมกล่าววาท ขอพวกท่านจง
ให้ภิกษาเพื่อประโยชน์ ดังนี้ คือว่า ชนเหล่าใด ย่อมแบ่งไทยธรรม
โดยกล่าวว่า พวกเราจะหุงภัต ชนพวกนี้ย่อมไม่หุง เมื่อเราไม่หุงอยู่ พวกภิกษุ
จักได้ภัตแต่ที่ไหน ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า วทญฺญู
แปลว่า รู้ถ้อยคำ.

คำว่า **ปกาสนุติ** ย่อมปรากฏ ก็ว่า ย่อมรุ่งโรจน์ด้วยรัศมีแห่ง
วิมาน. คำว่า **ปรสมุทตสุ** แปลว่า โภคทรัพย์ที่ผู้อื่นหาสะสมไว้ ได้แก่
ที่ผู้อื่นรวบรวมไว้. คำว่า **ทั้งภพหน้าก็เป็นสุคติ** ความว่า สัมปรายภพที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ว่า **เอเต มคฺคา** ดังนี้ ชื่อว่า สุคติ.
อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เมื่อชนเหล่านั้นแม้ทั้งสองพวกเคลื่อนแล้วจากที่นั้น
ภพหน้าอีก ย่อมเป็นทุกติ และสุคติ ดังนี้แล.

จบอรรถกถามัจฉริสูตรที่ ๕

๑๐. ฌฎิกรสูตร

ว่าด้วยภิกษุ ๗ รูป ตัดเครื่องผูก

[๑๕๒] ฌฎิกรพรหมกราบทูลว่า

ภิกษุ ๗ รูปผู้เข้าถึงพรหมโลกชื่อว่า
อวิหา เป็นผู้หลุดพ้นแล้วมีราคะ โทสะ
สิ้นแล้ว ข้ามเครื่องเกาะเกี่ยวในโลกได้
แล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ก็ภิกษุเหล่านั้นคือผู้ใดบ้าง ผู้ข้าม
เครื่องข้องเป็นบ่วงของมารที่ข้ามได้แสน-
ยาก ละกายของมนุษย์แล้วก้าวล่วงซึ่ง
ทิพยโยคะ.

ฌฎิกรพรหมกราบทูลว่า

คือท่านอุปกะ ๑ ท่านผลคัณทะ ๑
ท่านปุกกุสาติ ๑ รวมเป็น ๓ ท่าน ท่าน
ภัททियะ ๑ ท่านฉัณฑทเวระ ๑ ท่านพหูทันตี
๑ ท่านสิงคิยะ ๑ (รวมเป็น ๗ ท่าน)
ท่านเหล่านั้นล้วนแต่ละกายของมนุษย์
ก้าวล่วงทิพยโยคะได้แล้ว.

[๑๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ท่านเป็นผู้มีความฉลาด กล่าว
สรรเสริญภิกษุเหล่านั้น ผู้ละบ่วงมารได้
แล้ว ภิกษุเหล่านั้นตรัสรู้ธรรมของใครเล่า
จึงตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้.

[๑๕๔] ฃฎิกรพรหมกราบทูลว่า

ท่านเหล่านั้น ตรัสรู้ธรรมของผู้ใด
จึงตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้ ผู้นั้นไม่มีอื่น
ไปจากพระผู้มีพระภาคเจ้า และธรรมนั้น
ไม่มีอื่นไปจากคำสั่งสอนของพระองค์.
นามและรูปดับไม่เหลือในธรรมใด
ท่านเหล่านั้นได้รู้ธรรมนั้นในพระศาสนา
นี้ จึงตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้.

[๑๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ท่านกล่าววจาถึรู้ได้ยาก เข้าใจ
ให้ดีได้ยาก ท่านรู้ธรรมของใคร จึงกล่าว
วจาเช่นนี้ได้.

[๑๕๖] ฃฎิกรพรหมกราบทูลว่า

เมื่อก่อนข้าพระองค์เป็นช่างหม้อ
ทำหม้ออยู่ในเวภพิงคชนบทเป็นผู้เลี้ยง
มารดาและบิดา ได้เป็นอุบาสกของพระ-
กัสสปพุทธเจ้า เป็นผู้เว้นจากเมถุนธรรม
เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เกี่ยวข้องกับ

อามิส ได้เคยเป็นคนร่วมบ้านกับพระองค์
ทั้งได้เคยเป็นสหายของพระองค์ในกาล
ปางก่อน ข้าพระองค์รู้จักภิกษุ ๗ รูป
เหล่านี้ ผู้หลุดพ้นแล้ว มีราคะและโทสะ
สิ้นแล้ว ผู้ข้ามเครื่องข้องในโลกได้แล้ว.

[๑๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

แนะนำช่างหม้อ ท่านกล่าวเรื่อง
อย่างใด เรื่องนั้นได้เป็นจริงแล้วอย่างนั้น
ในกาลนั้น เมื่อก่อนท่านเคยเป็นช่างหม้อ
ทำหม้ออยู่ในเวภพิงคชนบท เป็นผู้เลี้ยง
มารดาและบิดา เป็นอุบาสกของพระ-
กัสสปพุทธเจ้า เป็นผู้เว้นจากเมถุนธรรม
เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เกี่ยวข้องกับ
อามิส ได้เป็นคนเคยร่วมบ้านกันกับเรา
ทั้งได้เคยเป็นสหายของเราในปางก่อน.

พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า

สหายเก่าทั้งสอง ผู้มีตนอันอบรม
แล้ว ทรงไว้ซึ่งศีระะมีในที่สุด ได้มา
พบกันด้วยอาการอย่างนี้.

จบมฏิกิรสูตร

จบ อาทิตตวรรค ที่ ๕

อรรถกถาฎีกาสุตตร

พึงทราบวินิจฉัยในฎีกาสุตตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า ผู้เข้าถึง ได้แก่ เข้าถึงแล้วด้วยอำนาจแห่งความเกิดขึ้น.

บทว่า เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ได้แก่ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ด้วยความหลุดพ้นแห่งพระอรหัตผลในระหว่างแห่งเวลาใกล้ชิดกับความอุบัติขึ้นในวิหาพรหมโลก.

ในข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่างนี้ว่า มานุสฺส เทหิ แปลว่ากายของมนุษย์. ตรัสสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ อย่าง ด้วยบทว่า ทิพฺพโยคํ แปลว่า ทิพยโยคะ นี้. บทว่า อุปฺจฺจํ แปลว่า ก้าวล่วงแล้ว. บทว่า ทานฺอุปฺกะ เป็นต้น เป็นชื่อของพระเถระเหล่านั้น. บทว่า ความฉลาด ในคำว่า ท่านเป็นผู้มีความฉลาด กล่าวสรรเสริญภิกษุเหล่านั้น นี้มีอยู่แก่บุคคลนี้ใด เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่า มีความฉลาด อธิบายว่า ท่านเป็นผู้มีความฉลาด มีวาจาไม่มีโทษกล่าวชมเชยสรรเสริญพระเถระเหล่านั้น ก็ว่า ตรัสว่า คู่ก่อนเทวบุตร ท่านเป็นผู้ฉลาด. บทว่า ตํ เต ฆมฺมํ อิธฺญาย ความว่า พระเถระเหล่านั้นรู้ธรรมนั้นในพระศาสนาของพระองค์นี้. บทว่า คมฺภีรํ ได้แก่ มีอรรถอันลึก. บทว่า ผู้ประพฤติ พรหมจรรย์ไม่เกี่ยวข้องกับอามิส ความว่า ชื่อว่า ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่เกี่ยวข้องกับอามิส คือ พระอนาคามี. อธิบายว่า ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีแล้ว. บทว่า อหฺวา แปลว่า ได้เคยเป็นแล้ว. บทว่า สคามยฺโย แปลว่า ได้เคยเป็นร่วมบ้านกับพระองค์. ปรีโยสานคธา พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายกล่าว.

จบอรรถกถาฎีกาสุตตรที่ ๑๐

จบอาทิตตวรรคที่ ๕

สูตรที่กล่าวในอาทิตตวรรคนั้น คือ

๑. อาทิตตสูตร ๒. กิณฑตสูตร ๓. อันนสูตร ๔. เอกมุลสูตร
๕. อโนมียสูตร ๖. อัจฉราสูตร ๗. วนโรปสูตร ๘. เขตวนสูตร
๙. มัจฉริสูตร ๑๐. ฃฎิกรสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

ชราวรรคที่ ๖

๑. ชราสูตร

[๑๕๘] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอ ยังประโยชน์ให้สำเร็จจน
กระทั่งชรา อะไรหนอ ตั้งมั่นแล้วยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรหนอ เป็นรัตนะ
ของคนทั้งหลาย อะไรหนอ โจรลักไปไม่
ได้.

[๑๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จจนกระทั่ง
ชรา ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้
สำเร็จ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย
บุญอันโจรลักไปไม่ได้.

อรรถกถาชาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑ แห่งชราวรรคที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า **สาธุ** ความว่า ย่อมให้บรรลุประโยชน์อันดี. พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงคำว่า **สาธุ** นี้ ด้วยบทว่า **สีล ยาว ชรา** นี้ ก็เครื่องประดับ ทั้งหลายมีแก้วมุกดาแก้วมณีและผ้าเป็นต้น ย่อมงามแก่บุคคลในเวลาที่ยังเป็นหนุ่มสาวเท่านั้น เมื่อบุคคลทรงเครื่องประดับเหล่านั้นในเวลาทีตนเป็นผู้แก่คร่ำคร่าแล้วเพราะชรา ก็จะประสพถ้อยคำอันบุคคลพึงกล่าวว่า บุคคลนี้ย่อมปรารถนาจะเป็นเด็กแม่ในวันนี้ เห็นจะเป็นบ้า ดังนี้ ส่วนสืลหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่า สืลย่อมงามตลอดกาลเป็นนิตย์ ชนทั้งหลายย่อมรักษาสืลในวัยเด็กก็ดี ในวัยกลางคนก็ดี ในวัยแก่ก็ดี ย่อมไม่มีผู้ที่จะกล่าวว่า มีประโยชน์อะไรด้วยสืลของบุคคลนี้ ดังนี้. บทว่า **ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ** อธิบายว่า ชื่อว่า ศรัทธาตั้งมั่นอันมาแล้วด้วยมรรค ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ เหมือนศรัทธาของชนทั้งหลายมีหัตถกะอุบาสกชาวอาฬวกะและจิตตคหบดี เป็นต้น. ในคำว่า **ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย** นี้บัณฑิตพึงทราบว่าเป็น รัตนะ เพราะชนทั้งหลายทำความขำเกรง. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ถ้าว่ารัตนะ คือบุคคลผู้อันบุคคลพึงทำความขำเกรงไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นบุรุษเพียงดั่งสีหะ ก็เป็นผู้อันบุคคลพึงทำความขำเกรงมิใช่หรือ แม้ชนทั้งหลายผู้ควรขำเกรงในโลกมีอยู่ ชนเหล่านั้น ควรทำความขำเกรงในพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉิว่า รัตนะ คือบุคคลผู้ประกอบความยินดีไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นบุรุษเพียงดั่งสีหะ ก็เป็นผู้อันบุคคลพึงทำความยินดีมิใช่หรือ เพราะเมื่อพระพุทฺธิตามคำของพระองค์

ย่อมอภิมรณด้วยความสุข อันเกิดแต่ความพอใจในฉาน และความสุขอันเกิด
แต่ความยินดี ผิดว่า รัตนะ คือ เป็นผู้ไม่มีใครเสมอไชร์ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นบุรุษเพียงสี่หะ ก็ไม่มีบุคคลเสมอ (มีคุณอันบุคคลชั่งไม่ได้) มิใช่หรือ
เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระบารมีอันเป็นความดียิ่งกว่าความดีทั้งหลาย
ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะเสมอ (ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อชั่งได้) ผิดว่า รัตนะ คือ เป็น
บุคคลหาได้โดยยาก พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นบุรุษเพียงดั่งสี่หะ ก็เป็นบุคคลที่
หาได้โดยยาก มิใช่หรือ ผิดว่า รัตนะ คือ เครื่องใช้สอยของสัตว์อันไม่ทราบ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นผู้ไม่ทราบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณ-
ทัสสนะ มิใช่หรือ. แต่ในที่นี้ ตรัสว่า ปัญญาเป็นรัตนะ เพราะอรรถว่า
เป็นความปรากฏแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าอันบุคคลหาได้โดยยาก.

บทว่า บุญ ได้แก่ บุญเจตนา (เจตนาอันเป็นบุญ) เพราะว่า
เจตนาอันถึงความเป็นภาวะมิใช่รูป อันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อนำไปได้ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาจรสูตรที่ ๑

๒. อชราสูตร

[๑๖๐] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอ เพราะไม่ชำระจึงยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรหนอ ดำรงมั่น
แล้ว ยังประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรหนอ
เป็นรัตนะของชนทั้งหลาย อะไรหนอ
บุคคลพึงนำไปพ้นจากพวกโจรได้.

[๑๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศีล เพราะไม่ชำระจึงยังประโยชน์
ให้สำเร็จ ศรัทธา ดำรงมั่นแล้ว ยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จ ปัญญา เป็นรัตนะของ
คนทั้งหลาย บุญ อันบุคคลพึงนำไปให้
พ้นจากพวกโจรได้.

อรรถกถาอชราสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอชราสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า อชรา แปลว่า เพราะไม่ชำระ คือไม่วิบัติ. เพราะว่าศีล
อันไม่วิบัตินั้นแหละ ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ. ชนทั้งหลายแม้จะเป็นอาจารย์
และอุปัชฌาย์เป็นต้น ย่อมไม่สงเคราะห์บุคคลผู้มีศีลวิบัติแล้ว ดังนั้น บุคคล
พึงฝึกตนในที่ ๆ ตนไปแล้ว ๆ นั้นแหละ คังนี้แล.

จบอรรถกถาอชราสูตรที่ ๒

๓. มิตตสูตร

[๑๖๒] เทวคาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นมิตรของคนเดินทาง
อะไรหนอเป็นมิตรในเรือนของตน อะไร
เป็นมิตรของคนมีฐานะเกิดขึ้น อะไรเป็น
มิตรติดตามไปถึงภพหน้า.

[๑๖๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

พวกเกวียน พวกโคต่างเป็นมิตร
ของคนเดินทาง มารดาเป็นมิตรในเรือน
ของตน สหายเป็นมิตรของคนผู้มีฐานะเกิด
ขึ้นเนื่องๆ บุญที่ตนทำเองเป็นมิตรติดตาม
ไปถึงภพหน้า.

อรรถกถามิตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมิตตสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า สตุโธ ได้แก่ คนเดินทางร่วมกัน หรือเดินทางด้วยลำแข้ง
หรือว่าคนเดินทางด้วยเกวียน. บทว่า มิตฺตํ ได้แก่ เมื่อโรคเกิดขึ้นแล้ว
บุคคลชื่อว่า เป็นมิตร เพราะนำไปด้วยวอ หรือว่าด้วยยานอื่นให้ถึงที่ด้วย
ความปลอดภัย. บทว่า ในเรือนของตน ความว่า เมื่อโรคเห็นปานนั้น

เกิดขึ้นแล้วในบ้านของตน คนทั้งหลายมีบุตรและภรรยาเป็นต้น ย่อมรังเกียจ
แต่มารดา ย่อมสำคัญแม่ซึ่งของไม่สะอาดของบุตร ราวกะว่าท่อนจันทน์
เพราะฉะนั้น มารดานั้น จึงชื่อว่า เป็นทั้งมิตรทั้งสหายในเรือนของตน. บทว่า
อตุลชาตสุต แปลว่า ของบุคคลผู้มีฐานะเกิดขึ้น อธิบายว่า บุคคลใด ย่อม
นำภิกษุไป ทำให้สำเร็จ บุคคลนั้นชื่อว่า สหาย ชื่อว่า มิตร เพราะความ
เป็นคือให้กิจทั้งหลายสำเร็จร่วมกัน. แต่ว่า คนทั้งหลายผู้เป็นสหายในการค้ำ
น้ำเมา มีสุราเป็นต้น ไม่ชื่อว่า เป็นมิตร. บทว่า สมปรายิกิ ได้แก่ เป็น
ประโยชน์เกื้อกูลในภพหน้า.

จบอรรถกถามิตตสูตรที่ ๓

๔. วัตถุสูตร

[๑๖๔] เทวคาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย
หลาย อะไรหนอเป็นสหายอย่างยิ่งในโลกนี้
เหล่าสัตว์มีชีวิตที่อาศัยแผ่นดิน อาศัย
อะไรหนอเลี้ยงชีพ.

[๑๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย
ภรรยาเป็นสหายอย่างยิ่ง เหล่าสัตว์มีชีวิต
ที่อาศัยแผ่นดิน อาศัยฝนเลี้ยงชีพอยู่.

อรรถกถาวัตถุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวัตถุสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า บุคฺตา วตฺถุ อธิบายว่า บุตรทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นที่ตั้ง
เพราะอรรถว่าปฏิบัติในเวลาที่มาตราบิดาเป็นคนแก่. บทว่า ปรมฺหา ความว่า
ภรรยา ชื่อว่า เป็นเพื่อนอย่างยิ่ง เพราะความที่ความลับแม่ตนไม่บอกบุคคล
อื่น ก็ต้องบอกแก่ภรรยา ดังนี้แล.

จบอรรถกถาวัตถุสูตรที่ ๔

๕. ปฐมชนสูตร

[๑๖๖] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอยังคนให้เกิด อะไรหนอ
ของเขาย่อมวิ่งพล่าน อะไรหนอเวียนว้าย
ไปยังสงสาร อะไรหนอเป็นภัยใหญ่
ของเขา.

[๑๖๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อม
วิ่งพล่าน สัตว์เวียนว้ายไปยังสงสาร ทุกข์
เป็นภัยใหญ่ของเขา.

อรรถกถापฐมชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมชนสูตรที่ ๕ เป็นต้น :-

บทว่า วิชาวติ ได้แก่ ย่อมวิ่งไปทางนี้และทางนี้ ด้วยอำนาจแห่ง
การไปในที่ต่าง ๆ มีสมุทธรเป็นต้น. บทว่า ทุกฺขา ได้แก่ จากวิภูทุกข์.
บทว่า ปฺรายนํ ได้แก่ ความเกิดขึ้นแห่งวิบาก เป็นที่พึง.

จบอรรถกถापฐมชนสูตรที่ ๕ เป็นต้น

๖. ทุตยชนสูตร

[๑๖๘] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอยังคนให้เกิด อะไรหนอ
ของเขาย่อมวิ่งพล่าน อะไรหนอเวียนว้าย
ไปยังสงสาร สัตว์ย่อมไม่หลุดพ้นจาก
อะไร.

[๑๖๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อม
วิ่งพล่าน สัตว์เวียนว้ายไปยังสงสาร สัตว์
ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์.

๗. ตติยชนสูตร

[๑๗๐] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอยังคนให้เกิด อะไรหนอ
ของเขาย่อมวิ่งพล่าน อะไรหนอเวียนว้าย
ไปยังสงสาร อะไรหนอเป็นที่พำนักของ
สัตว์นั้น.

[๑๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อม
วิ่งพล่าน สัตว์เวียนว้ายไปยังสงสาร กรรม
เป็นที่พำนักของสัตว์นั้น.

๘. อุปปถสูตร

[๑๗๒] เทวดาทูลถามว่า

อะโรหนอบัณฑิตกล่าวว่าเป็นทางผิด
อะโรหนอลึ้นไปตามคืบและวัน อะโรหนอ
เป็นมลทินของพรหมจรรย์ อะโรหนอ
มิใช่แน่แท้เป็นเครื่องชำระล้าง.

[๑๗๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ราคะบัณฑิตกล่าวว่าเป็นทางผิด
วิสลึ้นไปตามคืบและวัน หญิงเป็นมลทิน
ของพรหมจรรย์ หมุ่สัตว์นี้ย่อมติดอยู่ใน
หญิงนี้ ตบะและพรหมจรรย์นั้น มิใช่แน่
แท้เป็นเครื่องชำระล้าง.

อรรถกถาอุปปถสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุปปถสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า **ราโค อุปปโต** ความว่า ราคะนั้นมิใช่ทางของผู้ไปสู่สุคติ
และพระนิพพาน. บทว่า **รตุติทิวกฺขโย** ได้แก่ ย่อมลึ้นไปทั้งกลางคืบและ
กลางวัน. บทว่า **อิตุถิ** อธิบายว่า มลทินภายนอกที่เหลือ (นอกจากมลทิน
ของพรหมจรรย์) บุคคลอาจเพื่อชำระล้างให้สะอาดได้โดยการตกแต่งแก้ไขให้

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 280

ปราศจากไปเป็นต้น ส่วนผู้ที่ถูกต้องมลทิน คือ มาตุคาม ไม่อาจเพื่อให้
บริสุทธิ์ได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า หญิงเป็นมลทิน
ดังนี้. บทว่า **เอตฺถ** แปลว่า หมู่สัตว์ย่อมติดอยู่ในหญิงนี้. บทว่า **ตโป**
ความว่า เป็นชื่อของอินทรียสังวร ชุคฺคคุณ และทุกกรกิริยา แต่ในที่นี้
ยกเว้นทุกกรกิริยาเสีย จึงสมควรเป็นปฏิปทาที่เผากิเลสแม้ทั้งหมด. บทว่า
พฺรหฺมจริยํ ได้แก่ เมถุนวิริติ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอุปปถสูตรที่ ๘

๕. ทุติยสูตร

[๑๗๔] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นเพื่อนของคน อะไร
หนอย่อมปกครองคนนั้น และสัตว์ยินดี
ในอะไรจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

[๑๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศรัทธาเป็นเพื่อนของคน ปัญญา
ย่อมปกครองคนนั้น สัตว์ยินดีในพระ-
นิพพานจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

อรรถกถาทุติยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตุติยสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า กิสุส จาภิรโต แปลว่า ยินดีในอะไร. บทว่า ทุติยา
แปลว่า เป็นเพื่อนของผู้ไปสู่สวรรค์และพระนิพพาน. บทว่า ปัญญา เจน
ปสาสติ อธิบายว่า ปัญญา ย่อมแนะนำว่า เจ้าจงกระทำสิ่งนี้ อย่ากระทำ
สิ่งนี้กะคนนั้น ดังนี้.

จบอรรถกถาทุติยสูตรที่ ๕

๑๐. กวิสฺตร

[๑๗๖] เทวคาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นต้นเหตุของคาถา
อะไรหนอเป็นเครื่องปรากฏ (พยัญชนะ)
ของคาถาเหล่านั้น คาถาอาศัยอะไรหนอ
อะไรหนอเป็นที่อาศัยของคาถา.

[๑๗๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ฉันท้เป็นต้นเหตุของคาถา อักษร
เป็นเครื่องปรากฏ (พยัญชนะ) ของคาถา
คาถาอาศัยแล้วซึ่งชื่อ กวีเป็นที่อาศัยของ
คาถา.

อรรถกถากวิสฺตร

พึงทราบวินิจฉัยในกวิสฺตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **ฉนุโท นิทาน** ความว่า ฉันท้อันมีคายติฉันท้ (ขับร้อง)
เป็นอาทิ เป็นต้นเหตุของคาถาทั้งหลาย อธิบายว่า กวีเมื่อเริ่มคาถา อันตั้ง
ขึ้นในเบื้องต้น ก็ย่อมเริ่มว่า ขอคาถาจงมีอยู่โดยฉันท้อันเราทำแล้วดังนี้.
บทว่า **วัญญน** ได้แก่ การให้เกิดขึ้น. เพราะว่าอักษรย่อมยังบทให้เกิด
บทก็ย่อมยังคาถาให้เกิด. คาถาย่อมส่องถึงเนื้อความ. บทว่า **นามสนุนิสฺสิตา**

ได้แก่ อาศัยการตั้งชื่อเช่นมีคำว่า สมุทฺรเป็นต้น อธิบายว่า คาลาเมื่อเริ่มก็ต้องอาศัยนาม (ชื่อ) ใดๆอย่างหนึ่ง มีสมุทฺร แผ่นดินเป็นต้นนั้นแหละ แล้วจึงเริ่ม. บทว่า อาสโย แปลว่า เป็นที่อาศัย อธิบายว่า เพราะคาลาทั้งหลายย่อมเป็นไปเพราะกวี ทั้งกวีนั้นก็เป็นที่อาศัยของคาลาทั้งหลาย ดังนี้.

จบอรรถกถากวิสุตฺรที่ ๑๐

และจบชราวรรคที่ ๖

รวมพระสูตรในชราวรรคที่ ๖

๑. ชราสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๒. อชรสาสุตฺร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๓. มิตตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๔. วัตถสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๕. ปฐมชนสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๖. ทุตติชนสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๗. ตติชนสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๘. อุปปถสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๙. ทุตติสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๑๐. กวิสุตฺร	พร้อมทั้งอรรถกถา

อันธวรรคที่ ๗

๑. นามสูตร

ว่าด้วยเทวตาปัญหา ๓ ข้อ

[๑๗๘] เทวตาทูลถามว่า

อะไรหนอครอบงำสิ่งทั้งปวง สิ่ง
ทั้งปวงที่ยิ่งขึ้นไปกว่าสิ่งอะไร ย่อมไม่มี
สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามอำนาจของธรรมอัน
หนึ่ง คืออะไร.

[๑๗๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชื่อย่อมครอบงำสิ่งทั้งปวง สิ่ง
ทั้งปวงที่ยิ่งขึ้นไปกว่าชื่อไม่มี สิ่งทั้งปวง
เป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคือชื่อ.

อรรถกถานามสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนามสูตรที่ ๑ แห่งอันธวรรค ต่อไป :-

บทว่า นามิ สพุพฺ อนุสฺสวึ แปลว่า นามย่อมครอบงำสิ่งทั้งปวง
คือ ย่อมเกิดขึ้น อธิบายว่า สัตว์หรือว่าสังขารที่พ้นจากนามอันเป็นกิตติศัพท์
ในภายนอกเกิดขึ้น ย่อมไม่มี. จริงอยู่ คนทั้งหลายย่อมไม่รู้นามคือชื่ออันนี้
แห่งต้นไม้ใด หรือว่าแผ่นดินใด คำไม่มีชื่อนั้นแหละ ก็เป็นนาม (ชื่อ) ของ
สิ่งนั้นได้.

จบอรรถกถานามสูตรที่ ๑

๒. จิตตสูตร

[๑๘๐] เทวคาทูลถามว่า

โลกอันอะไรย่อมนำไป อันอะไร
หนอย่อมเลือกใ้ไป โลกทั้งหมดเป็นไป
ตามอำนาจของกรรมอันหนึ่ง คืออะไร.

[๑๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อม
เลือกใ้ไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจ
ของกรรมอันหนึ่งคือ จิต.

อรรถกถาจิตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจิตตสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า สพุเพว จ สมหฺวตุ ความว่า กรรมเหล่าใดย่อมไปสู่อำนาจ
ของจิต จิตนี้ย่อมครอบงำกรรมเหล่านั้นนั้นแหละทั้งสิ้น.

จบอรรถกถาจิตตสูตรที่ ๒

๓. ตัณหาสูตร

[๑๘๒] เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรหนอย่อมนำไป อัน
อะไรหนอย่อมเลือกไต่ไป โลกทั้งหมด
เป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคือ
อะไร.

[๑๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันตัณหาย่อมนำไป อันตัณหา
ย่อมเลือกไต่ไป โลกทั้งหมดเป็นไปตาม
อำนาจของธรรมอันหนึ่ง คือตัณหา.

๔. สัณฺโณชนสูตร

[๑๘๔] เทวดาทูลถามว่า

โลกมีอะไรหนอเป็นเครื่องประกอบ
ไว้ อะไรหนอเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลก
นั้น เพราะละขาดซึ่งธรรมอะไรจึงเรียกว่า
นิพพาน.

[๑๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกมีความเพลิดเพลिनเป็นเครื่อง
ประกอบไว้ วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของ
โลกนั้น เพราะละตัดหาเสียได้ขาด จึง
เรียกว่านิพพาน.

อรรถกถาสัณฺโณชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสัณฺโณชนสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า กิสุ สัณฺโชน ความว่า อะไรเป็นสังโยชน์ อะไรเป็น
เครื่องผูกไว้. บทว่า วิจรณั ได้แก่ ทำทั้งหลายเป็นเครื่องเที่ยวไป. บทว่า
วิจรณั นี้เป็นคำเอกพจน์ใช้ในอรรถแห่งพหูพจน์. บทว่า วิตกุกุสฺส วิจรณา
ได้แก่ วิตก เป็นเท้าของโลก.

จบอรรถกถาสัณฺโณชนสูตรที่ ๔

๕. พันชนสูตร

[๑๘๖] เทวดาทูลถามว่า

โลกมีอะไรหนอเป็นเครื่องผูกไว้
อะไรหนอเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น
เพราะละเสียได้ซึ่งอะไร จึงตัดเครื่องผูก
ได้หมด.

[๑๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกมีความเพติดเพลินเป็นเครื่องผูก
ไว้ วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น
เพราะละตัณหาเสียได้ขาด จึงตัดเครื่องผูก
ได้หมด.

๖. อัพภาทสูตร

[๑๘๘] เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรหนอจำกัดแล้ว อัน
อะไรหนอล้อมไว้แล้ว อันลูกศรคืออะไร
เสียบแล้ว อันอะไรเผาแล้วในกาลทุกเมื่อ.

[๑๘๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันมฤตยูจำกัดแล้ว อันขราล้อม
ไว้แล้ว อันลูกศรคือตัณหาเสียบแล้ว อัน
ความอยากเผาให้ร้อนแล้วในกาลทุกเมื่อ.

อรรถกถาอัพภาทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัพภาทสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า เกนสุสุ อพฺภาทโต แก่เป็น เกน อพฺภาทโต แปลว่า
อะไร จำกัดแล้ว. สุ อักษรเป็นเพียงนิบาต.

บทว่า อิจฺจามายิโต แก่เป็น อิจฺจาย อาทิตฺโต แปลว่า อัน
ความอยากเผาให้ร้อนแล้ว.

จบอรรถกถาอัพภาทสูตรที่ ๖

๗. อุททิตสูตร

[๑๕๐] เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรหนอดักไว้ อันอะไร
หนอล้อมไว้ โลกอันอะไรหนอปิดไว้ โลก
ตั้งอยู่แล้วในอะไร.

[๑๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันตัณหาตัดไว้ อันขราล้อมไว้
โลกอันมฤตยูปิดไว้ โลกตั้งอยู่แล้วในทุกข์.

อรรถกถาอุททิตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุททิตสูตรที่ ๗ ต่อไป:-

บทว่า ตณฺหยา อุทฺทิตฺโต แก่เป็น ตณฺหยา อุลฺลงฺกมิตฺโต แปล
ว่า อันตัณหาตัดไว้ อธิบายว่า ก็เชือก คือ ตัณหาร้อยรัดมัดจักขุให้ติดกับ
หลักคือรูป ร้อยรัดโสตเป็นต้น กับเสียงเป็นต้น เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า โลกอันตัณหาตัดไว้แล้ว ดังนี้. บทว่า มจฺจุณา ปิหิตฺโต
แปลว่า อันมฤตยูปิดแล้ว อธิบายว่า กรรมกระทำอัคภาพให้ติดกันไปเป็นพีค
ก็สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่รู้ความเกิดติดต่อกัน ไปแห่งจิตดวงหนึ่งที่ไม่ห่างกัน
เพราะถูกเวทนาในเวลาใกล้ต่อความตายที่มีกำลังปิดบังไว้ (ท่วมทับแล้ว) ราว
กะถูกภูเขาปิดบังอยู่ ย่อมไม่รู้ความตายอันนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า โลกอันมฤตยูปิดบังไว้ ดังนี้.

จบอรรถกถาอุททิตสูตรที่ ๗

๘. ปิहितสูตร

[๑๕๒] เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรหนอปิดไว้ โลกตั้งอยู่
แล้วในอะไร โลกอันอะไรหนอดักไว้ อัน
อะไรหนอล้อมไว้.

[๑๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตอบว่า

โลกอันมฤตยูปิดไว้ โลกตั้งอยู่แล้ว
ในทุกข์ โลกอันตัณหาดีกไว้ อันชราล้อม
ไว้.

ในปิहितสูตรที่ ๘ ก็คือปัญหาที่ ๗ นั้นนั่นแหละ เทวดาทูลถามด้วย
สามารถแห่งปัญหาอันกำหนดเอาเนื้อความข้างล่างสลับกับเนื้อความข้างบน.

๙. อิจจาสูตร

[๑๕๔] เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรผูกไว้ เพราะกำจัดอะไร
เสียจึงจะหลุดพ้น เพราะละอะไรได้ขาด
จึงตัดเครื่องผูกได้ทุกอย่าง.

[๑๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันความอยากผูกไว้ เพราะ

กำจัดความอยากเสียได้ จึงหลุดพ้น เพราะ

ละความอยากได้ขาด จึงตัดเครื่องผูกได้

ทั้งหมด.

บททั้งปวงในอิจฉาสูตที่ ๕ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

๑๐. โลกสูตร

[๑๕๖] เทวคาทูลถามว่า

เมื่ออะไรเกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น โลก
ย่อมชมเชยในอะไร โลกยึดถือซึ่งอะไร
โลกย่อมเดือดร้อนเพราะอะไร.

[๑๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

เมื่ออายตนะ ๖ เกิดขึ้น โลกจึงเกิด
ขึ้น โลกย่อมทำความชมเชยในอายตนะ ๖
โลกยึดถืออายตนะ ๖ นั้นแหละ โลกย่อม
เดือดร้อนเพราะอายตนะ ๖

จบโลกสูตร

จบ อังชวรรค ที่ ๗

อรรถกถาโลกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโลกสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

ในคำว่า **กิสฺมีโลโก สมฺบุปฺพนุโน** นี้เทวดาทูลถามว่า เมื่ออะไรเกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น บทว่า **นสฺสุ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า เมื่ออายตนะภายใน ๖ เกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น. บทว่า **นสฺสุ กุพฺพติ** ได้แก่ ย่อมทำความชมเชยในอายตนะ ๖ เหล่านั้นนั่นแหละ. บทว่า **อุปาทาย** อธิบายว่า ก็โลกยึดถือ คือ อาศัยแล้ว เกี่ยวเนื่องแล้วซึ่งอายตนะเหล่านั้นนั่นแหละเป็นไป. บทว่า **วิหฺลฺลติ** แปลว่า ย่อมเดือดร้อน คือ ย่อมบีบคั้น ในเพราะอายตนะ ๖ เหล่านั้นนั่นเอง อธิบายว่า ปัญหานี้มาด้วยสามารถแห่งอายตนะอันเป็นภายในด้วยประการฉะนี้ ส่วนการนำมาด้วยสามารถแห่งอายตนะทั้งภายในและภายนอก ก็ย่อมสมควร. เพราะว่า เมื่ออายตนะภายใน ๖ เกิดขึ้นแล้ว อายตนะภายนอกนี้ก็ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า โลกย่อมทำความชมเชยในอายตนะภายนอก ๖ โลกยึดถืออายตนะภายใน ๖ โลกย่อมเดือดร้อน ในเพราะอายตนะภายนอก ๖ ดังนี้.

จบอรรถกถาโลกสูตรที่ ๑๐

จบอันธวรรคที่ ๗

สูตรที่กล่าวในอันธวรรคนั้น คือ

๑. นามสูตร ๒. จิตตสูตร ๓. ตัณหาสูตร ๔. สัณฺโณชนสูตร ๕. พันธสูตร ๖. อัปฺภาหตฺตสูตร ๗. อุทฺทิตฺตสูตร ๘. ปิหิตฺตสูตร ๙. อิจฺฉาสูตร ๑๐. โลกสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

มัตถาวรรคที่ ๘

๑. มัตถาสูต

ว่าด้วยเทวตาปัญหา ๓ ข้อ

[๑๕๘] เทวดานั้น ยิน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ฆ่าอะไรหนอจึงอยู่เป็นสุข ฆ่า
อะไรหนอจึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม
พระองค์ชอบฆ่าอะไรซึ่งเป็นธรรมอันเดียว.

[๑๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ฆ่าความโกรธเสียได้จึงอยู่เป็นสุข
ฆ่าความโกรธเสียจึงไม่เศร้าโศก เนะ
เทวดา พระอริยเจ้าทั้งหลาย สรรเสริญ
การฆ่าความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ มี
ยอดหวาน เพราะฆ่าความโกรธนั้นเสีย
แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก.

อรรถกถาฆตवासูตร

พึงทราบวินิจฉัยในฆตवासูตรที่ ๑ แห่งฆตวาวรรคต่อไป :-

บทว่า **ฆตฺวา** แปลว่า ฆ่าแล้ว. บทว่า **สุขํ เสติ** แปลว่า อยู่เป็นสุข อธิบายว่า ชื่อว่า อยู่เป็นสุขเพราะไม่ต้องถูกแผดเผาด้วยความเร่าร้อน คือ ความโกรธ. บทว่า **น โสจติ** แปลว่า ไม่เสร์้าโสจ อธิบายว่า ชื่อว่า ไม่เสร์้าโสจ เพราะความที่โทมนัส คือความโกรธพินาศไปแล้ว. บทว่า **วิสมฺลสุตฺต** แปลว่า มีรากเป็นพิษ คือ มีวิบากเป็นทุกข์. บทว่า **มธุรคฺคสุตฺต** แปลว่า มียอดหวาน อธิบายว่า เพราะคำตอบบุคคลผู้ค้ำแล้ว เพราะประหารตอบบุคคลผู้ประหารแล้ว ความสบายย่อมเกิดขึ้น. ความโกรธนั้น ท่านกล่าวว่า มียอดหวาน หมายถึงความสุขนั้น. ในที่นี้ความสิ้นสุด ท่านกล่าวว่า ยอดดังนี้. บทว่า **อริยา** ได้แก่ พระอริยะทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น.

จบอรรถกถาฆตवासูตรที่ ๑

๒. รตสูตร

[๒๐๐] เทวคาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นสง่าของรถ อะไร
หนอเป็นเครื่องปรากฏของไฟ อะไรหนอ
เป็นสง่าของแวนแคว้น อะไรหนอเป็น
สง่าของสตรี.

[๒๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ธงเป็นสง่าของรถ ควันเป็นเครื่อง
ปรากฏของไฟ พระราชาเป็นสง่าของ
แวนแคว้น ภัสดาเป็นสง่าของสตรี.

อรรถกถารตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในรตสูตรที่ ๒ ต่อไปนี้ :-

ธงชื่อว่า เป็นสง่า เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องปรากฏ (แห่งรถ
นั้น). บทว่า ธโซ รตสุส ความว่า กัณฺฐบนั้นเห็นธงแต่ที่ไกล คือ
บนยอดแห่งสงครามใหญ่ ย่อมทราบว่ารตนี เป็นของพระราชาพระนามโน้น
เพราะฉะนั้น รตนันจึงปรากฏได้ (ด้วยธงนั้น) ด้วยคำนันแหละ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ธโซ รตสุส ปญฺญาณํ แปลว่า ธงเป็นความสง่า

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 299

ของรถ ดังนี้. แม่ไฟ ก็ยอมปรากฏด้วยควันแต่ที่ไกลเหมือนกัน. แม่แวนแคว้น
คือแคว้นโจพะ แคว้นป้อนทุ ก็ยอมสง่าปรากฏด้วยพระราชา. ส่วนหญิง แม้เป็น
พระธิดาของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ยอมสง่าปรากฏด้วยภัสดาว่า ผู้นี้เป็นภรรยาของ
ผู้นี้ นั่นแหละ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ฐโม ปญญาณ-
มคฺคิโน เป็นอาทิ แปลว่า ควันเป็นเครื่องปรากฏของไฟ เป็นต้น ดังนี้.

จบอรรถกถารตสูตรที่ ๒

๓. วิตตสูตร

[๒๐๒] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
อย่างประเสริฐของคนในโลกนี้ อะไรหนอ
ที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้
อะไรหนอเป็นรศดีกว่าบรรดาสทั้งหลาย
คนมีชีวิตเป็นอยู่อย่างไร นักปราชญ์
ทั้งหลายกล่าวว่า มีชีวิตประเสริฐ.

[๒๐๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่าง
ประเสริฐของคนในโลกนี้ ธรรมที่บุคคล
ประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้ ความ
จริงเท่านั้นเป็นรศที่ดียิ่งกว่าสทั้งหลาย
คนที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์ทั้งหลาย
กล่าวว่า มีชีวิตประเสริฐ.

อรรถกถาวิตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิตตสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า สทฺธิชฺช วิตุตฺติ แปลว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจใน
โลกนี้ อธิบายว่า คนมีศรัทธา ย่อมได้เครื่องปลื้มใจทั้งหลาย แม้มีแก้วมุกดา
เป็นต้น บุคคลถึงซึ่งกุลสัมปทา (คือการถึงพร้อมด้วยสกุล) ๓ กามสวรรณค์ ๖

พรหมโลก ๕ แล้วในที่สุดยอมได้แม้การเห็นอมตมหานิพพาน เพราะเหตุนั้น
ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันประเสริฐยิ่งกว่าทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันมี
แก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้น. บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐.
บทว่า **สุขมวาทติ** แปลว่า นำความสุขมาให้ คือว่า ย่อมนำซึ่งอาสวะ
ออกไปจากผู้มีสัพพอาสวะ ให้มีความสุข ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง. บทว่า
สาธุตริ แปลว่า รสดียิ่งกว่า คือว่า สัจจะ (ความจริง) เท่านั้น เป็นรส
ดีกว่ารสทั้งปวงอันมีรสเค็มและรสเปรี้ยวเป็นต้น อธิบายว่า **บุคคลตั้งอยู่ใน**
สัจจะ ย่อมยังแม่แม่น้ำอันไหลเชี่ยวให้ไหลกลับได้ ย่อมนำพิษร้าย
ออกได้ ย่อมห้ามแม่ไฟ ย่อมยังฝนให้ตกก็ได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **สัจจะ** นั้นเป็นรสดี ยิ่งกว่ารสทั้งปวง ดังนี้.

บทว่า **ปญฺญาชีวิ** **ชีวิตมาหุ** **เสฏฺฐัง** แปลว่า คนที่เป็นอยู่ด้วย
ปัญญา นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ ความว่า บุคคลใดเป็นอยู่
ด้วยปัญญา เป็นกฤหัสถ์ย่อมดำรงอยู่ในศีล ๕ เริ่มตั้งสลาภัตเป็นต้น จึงชื่อว่า
เป็นอยู่ด้วยปัญญา หรือว่าเป็นบรรพชิต เมื่อปัจจัยเกิดขึ้นแล้วโดยธรรม ก็
ย่อมพิจารณาสิ่งที่มีอยู่นี้แล้วจึงบริโภค ถือเอากรรมฐาน เริ่มตั้งวิปัสสนา ชื่อว่า
เป็นอยู่ด้วยปัญญา เพราะสามารถบรรลุอริยมรรคได้ ด้วยเหตุนี้ นักปราชญ์
ทั้งหลายจึงกล่าวว่า บุคคลผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญานั้น มีชีวิตเป็นอยู่อันประเสริฐ
ดังนี้แล.

๔. วุณฺณิสฺสูตร

[๒๐๔] เทวดาทูลถามว่า

บรรดาสิ่งทั้งออกซัน สิ่งอะไรหนอ
ประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไปอะไรหนอ
ประเสริฐ บรรดาสัตว์ที่เดินด้วยเท้า ใคร
เป็นผู้ประเสริฐ บรรดาชนผู้แสดงการม
ใครเป็นผู้ประเสริฐ.

[๒๐๕] เทวดาผู้หนึ่งแก้ว่า

บรรดาสิ่งทั้งออกซัน ข้าวกล้าเป็น
ประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไป ฝนเป็น
ประเสริฐ บรรดาสัตว์ที่เดินด้วยเท้า เหล่า
โคเป็นประเสริฐ บรรดาชนผู้แสดงการม
บุตรเป็นประเสริฐ.

[๒๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บรรดาสิ่งทั้งออกซัน ความรู้เป็น
ประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไป อวิชาเป็น
ประเสริฐ บรรดาสัตว์ที่เดินด้วยเท้า
พระสงฆ์เป็นประเสริฐ บรรดาชนผู้แสดง
การม พระพุทธเจ้าเป็นประเสริฐ

อรรถถาฎฐิตูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในฎฐิตูตรที่ ๔ ต่อไป:-

บทว่า **พีช** ได้แก่ ฌัญญูพีช ๗ ชนิด ชื่อว่าประเสริฐกว่าพีชทั้งหลายที่เกิดขึ้น เพราะว่า เมื่อฌัญญูพีชนั้นงอกขึ้นแล้ว ชนบทย่อมเป็นแดนเกษมคือมีภิกษาหาได้โดยง่าย. บทว่า **นิปตต** ความว่า แม้บรรดาสิ่งที่เกิดไปทั้งหลาย เมฆฝนประเสริฐเพราะเมื่อเมฆฝนมีอยู่ ข้าวกล้าทั้งหลาย ชนิดต่าง ๆ ย่อมเกิดงอกขึ้น ชนบทย่อมเจริญเป็นแดนเกษม มีภิกษาหาได้โดยง่าย. บทว่า **ปวชฺชมานัน** ความว่า บรรดาสัตว์เดินด้วยลำแข้ง คือ ไปด้วยเท้าทั้งหลาย โคประเสริฐ เพราะสัตว์ทั้งหลายได้อาศัยบริโภคนาญจโครสแล้ว ย่อมอยู่สบาย. บทว่า **ปวทต** แปลว่า บรรดาผู้แถลงกรรม อธิบายว่า บุคคลผู้พูดในที่ทั้งหลายมีท่ามกลางแห่งราชสกุลเป็นต้น บุตรประเสริฐ เพราะบุตรนั้นย่อมไม่กล่าวร้ายให้มารดาบิดา.

ได้ยินว่า เทวดาองค์หนึ่งยืนอยู่ในที่ใกล้ฟังปัญหานี้ก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้า จะตรัสตอบว่า บรรดาสิ่งที่เกิดขึ้นวิชาประเสริฐ ดังนี้ ได้กล่าวแก้ปัญหาตามลัทธิของตนว่า คุณก่อนเทวดา เพราะเหตุไร ท่านจึงถามปัญหานี้กะพระทศพล เราจักบอกแก่ท่านเอง ดังนี้.

ลำดับนั้น เทวดานอกนี้จึงกล่าวกะเทวดานั้นว่า คุณก่อนเทวดา ผู้กำจัดทุกอย่าง ผู้คนองปาก (ปากจัด) ตลอดเรื่องเราจะถามปัญหากะพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวแก่เรา ดังนี้ แล้วกลับไปทูลถามปัญหานี้กะพระทศพล.

ลำดับนั้น พระศาสดา เมื่อจะทรงวิชันนาปัญหานั้น จึงตรัสคำว่า

วิชา อุปฺปตฺตํ เป็นอาทิ แปลว่า

บรรดาสิ่งท้งอกขึ้น วิชา (ความรู้)

เป็นประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไป อวิชา

เป็นประเสริฐ บรรดาสิ่งที่เดินด้วยเท้า

พระสงฆ์เป็นประเสริฐ บรรดาชนผู้แสดง

การม พระพุทธเจ้าเป็นประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิชา ได้แก่วิชาในมรรค ๔ เพราะ
ว่าวิชานั้น เมื่อเกิดย่อมถอนขึ้นซึ่งอกุศลธรรมทั้งปวง ฉะนั้น พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสว่า วิชา อุปฺปตฺตํ เสฏฺฐา แปลว่า บรรดาสิ่งท้งอกขึ้น
วิชาเป็นประเสริฐ. บทว่า อวิชา ได้แก่ มหาวิชาอันมีวิญญะเป็นมูล
เพราะอวิชาที่ตกไป นั้นเป็นสิ่งประเสริฐกว่าสิ่งที่ตกไป คือที่จมลงไป. บทว่า
ปวชฺชมานานํ ได้แก่ บรรดาสัตว์ผู้ไปด้วยเท้า คือผู้ไปด้วยลำแข้ง พระสงฆ์
ผู้เป็นนาบุญอันไม่ทรามเป็นผู้ประเสริฐ เพราะว่ สัตว์ทั้งหลายเห็นพระสงฆ์
นั้นในที่นั้น ๆ แล้ว ย่อมถึงความสวัสดิ. บทว่า พุทฺโธ อธิบายว่า บุตร
หรือว่าบุคคลอื่น ๆ จงพักไว้ก่อน บรรดาชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้แสดงการม
พระพุทธเจ้าเป็นผู้ยอดเยี่ยม เพราะว่เหล่าสัตว์ทั้งหลายจำนวนหลายแสนอาศัย
การแสดงธรรมของพระองค์แล้ว ก็หลุดพ้นจากเครื่องผูกได้ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาวุฏฺฐิสูตฺรที่ ๔

๕. ภัตสูตร

[๒๐๗] เทวดาทูลถามว่า

ประชุมชนเป็นอันมากในโลกนี้ ก้าว
อะไรหนอ มรรคเท่านั้น พระพุทธเจ้าตรัส
ไว้ด้วยเหตุมิใช่น้อย ข้าแต่พระโคตมผู้มี
ปัญญาดุจแผ่นดิน ข้าพระองค์ขอถามถึง
เหตุ นั้น ว่าบุคคลตั้งอยู่ในอะไรแล้ว ไม่
พึงกลัวปรโลก.

[๒๐๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ
มิได้ทำบาปด้วยกาย อยู่ครอบครองเรือน
ที่มีข้าวและน้ำมาก เป็นผู้มีศรัทธา เป็น
ผู้อ่อนโยน มีปกติเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทราบ
ถ้อยคำ ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ๔ อย่างเหล่านี้
ชื่อว่าผู้ดำรงในธรรม ไม่ต้องกลัวปรโลก.

อรรถกถาภิกษุสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในภิกษุสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **กัณฺฐ** **ภิกขา** แก่เป็น **กั** **ภิกขา** แปลว่า **กลัวอะไร**. บทว่า **มคฺคโ** **วเนกายตณฺ** **ปวฺตุโต** แปลว่า **มรรคเท่านั้น** พระพุทธเจ้าตรัสไว้ด้วยเหตุมิใช่น้อย อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ด้วยเหตุเป็นเครื่องกระทำมิใช่น้อย ด้วยสามารถแห่งอารมณ์ ๓๘ ครั้นเมื่อเป็นเช่นนั้น เทวดาจึงกล่าวว่า ประชุมชนนี้ยึดถือพิธี ๖๒ **กลัวแล้วต่ออะไร** ดังนี้. บทว่า **ภฺริปญฺญา** แปลว่า **มีปัญญาจุจแผ่นดิน** ชื่อว่า **มีปัญญามาก** **มีปัญญาหนาแน่น**. บทว่า **ปรโลกํ** **น** **ภาย** แปลว่า **ไม่ฟังกลัวปรโลก** คือว่า **เมื่อไปสู่ปรโลก** จากโลกนี้ **ไม่ฟังกลัว**. บทว่า **ปณฺธาย** แปลว่า **ตั้งไว้แล้ว**. บทว่า **ขรมาวสฺสนฺโต** แปลว่า **อยู่ครอบครองเรือน** อธิบายว่า บุคคลผู้อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าวและน้ำมาก **จุจชนทั้งหลาย** มีขนาดบิณฑกเศรษฐีเป็นต้น. บทว่า **ถฺวิภาคิ** แปลว่า **มีปกติเอื้อเพื่อเพื่อน** อธิบายว่า **เป็นผู้ยังวัตถุแม้ของตนถือเอาเพียงนิ้วมือ** ก็ยังแบ่งด้วยเล็บให้แก่คนอื่นแล้วจึงบริโภค. บทว่า **วทญฺญ** **มีเนื้อ** **ความได้กล่าวไว้แล้ว**.

บัดนี้ ฟังยกองค์ (ส่วนประกอบ) แห่งกาถาขึ้นแสดงต่อไป. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวจาสุจจริต ๔ อย่าง ที่บุคคลศึกษาแล้ว ด้วยคำว่า **วจา** นี้ และตรัสสมโนสุจจริต ๓ ด้วยคำว่า **ใจ**. ตรัสกายสุจจริต ๓ อย่าง ด้วยคำว่า **ด้วยกาย**. กุศลกรรมบถ ๑๐ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นองค์ ที่บริสุทธิในเบื้องต้น ด้วยประการฉะนี้. ด้วยบทว่า **อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าวและน้ำมาก**

นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเอาสิ่งที้นำมาเป็นเครื่องบูชาอันสำเร็จแล้วด้วยการให้. บทว่า ศรัทธา เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า ผู้อ่อนโยน เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า ทราบถ้อยคำ) เป็นองค์อันหนึ่ง. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ๔ เหล่านี้ หมายถึง ๔ เหล่านี้.

อีกปริยายหนึ่ง บทว่า วาจา เป็นต้น เป็นองค์ ๓. อนึ่ง ด้วย บทว่า มีข้าวและน้ำมาก นี้ทรงถือเอาสิ่งทีเขานำมาเป็นเครื่องบูชา. เป็นผู้ มีศรัทธาเป็นผู้อ่อนโยน มีปกติเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ ทราบถ้อยคำ ทั้ง ๔ นี้ เป็นองค์อันหนึ่ง. ชื่อว่านัยที่สองอีกปริยายหนึ่ง คือ บทว่า วาจา หรือว่า ใจ นี้ เป็นองค์หนึ่ง. บทว่า มิได้ทำบาปด้วยกาย อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าวและน้ำมาก นี้เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า มีศรัทธา มีความอ่อนโยน เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า มีปกติ เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ ทราบถ้อยคำ นี้เป็นองค์อันหนึ่ง. ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่า ผู้ดำรงอยู่ในธรรม. ก็บุคคลนั้น เมื่อไปสู่ปรโลกจึงไม่กลัว ดังนี้.

จบอรรถกถาภิกษุสูตรที่ ๕

๖. นชิรติสูตร

[๒๐๙] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอย่อมทรุดโทรม อะไรไม่
ทรุดโทรม อะไรหนอท่านเรียกว่าทางผิด
อะไรหนอเป็นอันตรายแห่งธรรม อะไร
หนอลึ้นไปตามคืนและวัน อะไรหนอเป็น
มลทินของพรหมจรรย์ อะไรไมใช่หน้าแต่
เป็นเครื่องชำระล้าง ในโลกมีช่องก็ช่องที่จิต
ไม่ตั้งอยู่ได้เข้าพระองค์มาเพื่อทูลถามพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ไฉนเข้าพระองค์จะรู้ความ
อันนั้นได้.

[๒๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

รูปของสัตว์ทั้งหลายย่อมทรุดโทรม
นามและโคตรย่อมไม่ทรุดโทรม รากะท่าน
เรียกว่าทางผิด ความโลภเป็นอันตรายของ
ธรรม ภัยลึ้นไปตามคืนและวัน หญิงเป็น
มลทินของพรหมจรรย์ หมูสัตว์นี้ย่อมข้อง
อยู่ในหญิงนี้ ตบะและพรหมจรรย์ทั้งสอง
นั้น มิใช่หน้าแต่เป็นเครื่องชำระล้าง ใน
โลกมีช่องอยู่ ๖ ช่องที่จิตไม่ตั้งอยู่ได้ คือ
ความเกียจคร้าน ๑ ความประมาท ๑ ความ
ไม่หมั่น ๑ ความไม่สำรวม ๑ ความมักหลับ ๑.

ความอ่างเลศไม่ทำงาน ๑ พึงเว้นช่องทั้ง

๖ เหล่านั้นเสียโดยประการทั้งปวงเถิด.

อรรถกถานชิรติสูตร

พืงทราบวินิจฉัยในนชิรติสูตร ที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า นามแลโคตรย่อมไม่ทรุดโทรม ความว่า นามและโคตร
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต จนถึงทุกวันนี้ บัณฑิตยังกล่าวอยู่ เพราะ
ฉะนั้น นามและโคตรนั้น จึงตรัสว่า ย่อมไม่ทรุดโทรม. อนึ่ง โบราณจารย์
กล่าวว่า เมื่อเวลาผ่านไปนาน ๆ นามและโคตรนั้นจักไม่ปรากฏ แต่สภาวะ
ที่ทรุดโทรมย่อมไม่มีเลย. บทว่า อาลस्थ्य แปลว่า ความเกียจคร้าน คือว่า
ด้วยความเกียจคร้านอันใด ดูบุคคลผู้ยืนอยู่ในที่อันตนยืนอยู่นั้นแหละ นั่งแล้ว
ก็นั่งอยู่นั้นแหละ ถึงผมทั้งหลายอันตั้งอยู่ในที่สูงเป็ยกลุ่มอยู่ก็ไม่กระทำ (ไม่
สนใจทำ). บทว่า ปมาโท ความว่า ชื่อว่า ความประมาทเพราะหลับหรือด้วย
อำนาจแห่งกิเลส. บทว่า อนุฏฐาน ได้แก่ ไม่มีความเพียรเป็นเครื่องทำ
การงานในเวลาแห่งการงาน. บทว่า อุตสฺยฺม คือว่า ไม่มีความระวังคิด
มีอาจารย์อันทอดทิ้งเสียแล้ว. บทว่า นิทฺทา อธิบายว่า เมื่อเดินก็ดี ยืนอยู่
ก็ดี นั่งแล้วก็ดี ย่อมหลับ เพราะความเป็นผู้มากด้วยความหลับ ก็จะไม่
กล่าวไปไยถึงการนอนแล้ว. บทว่า ตนฺที ได้แก่ ความเกียจคร้านอันจรมมา
ด้วยอำนาจแห่งความกระหายจัดเป็นต้น. บทว่า เต นิทฺเต แปลว่า ช่อง
เหล่านั้น ได้แก่ ช่องทั้ง ๖. บทว่า สพฺพโส แปลว่า โดยประการทั้งปวง.
บทว่า ตํ แปลว่า สักว่า เป็นนิบาต. บทว่า วิวชฺชเย แปลว่า พืงเว้น
คือ พืงละเสีย.

จบอรรถกถานชิรติสูตรที่ ๖

๗. อิศรสสูตร

[๒๑๑] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นใหญ่ในโลก อะไร
หนอเป็นสูงสุดแห่งภักษะทั้งหลาย อะไร
หนอเป็นดังสนิมัสตราในโลก อะไรหนอ
เป็นเสนียดในโลก ใครหนอนำของไปอยู่
ย่อมถูกห้าม แต่ใครนำไปกลับเป็นที่รัก
ใครหนอมาหาบ่อย ๆ บัณฑิตย่อมยินดี
ต้อนรับ.

[๒๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

อำนาจเป็นใหญ่ในโลก หญิงเป็น
สูงสุดแห่งภักษะทั้งหลาย ความโกรธเป็น
ดังสนิมัสตราในโลก พวกโจรเป็นเสนียด
ในโลก โจรนำของไปอยู่ย่อมถูกห้าม แต่
สมณะนำไปกลับเป็นที่รัก สมณะมาหา
บ่อย ๆ บัณฑิตย่อมยินดีต้อนรับ.

อรรถกถาอิสสระสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอิสสระสูตรที่ ๗ ต่อไป:-

บทว่า **สตฺถมถ** ได้แก่ ศัสตราที่มีสนิมเกาะแล้ว. บทว่า **กิสฺสุ** **หฺรณฺตํ** **วฺเรนฺติ** คือย่อมป้องกันมิให้นำไป. บทว่า **วโส** ได้แก่ ความ เป็นไปทั่วแห่งอำนาจ. บทว่า **อิตุลฺลิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **หฺณฺยิ** เป็นสูงสุดแห่งภักทะทั้งหลายคือเป็นภักทะอันประเสริฐ เพราะเป็น ภักทะที่ไม่พึงทอดทิ้ง. อีกอย่างหนึ่ง พระโพธิสัตว์ทั้งหลายและพระเจ้า จักรพรรดิแม่ทั้งหมด ย่อมเกิดในท้องของมารดาเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **หฺณฺยิ** เป็นสูงสุด แห่งภักทะทั้งหลาย ดังนี้.

บทว่า **โกโร** **สตฺถมถ** อธิบายว่า ความโกรธเช่นกับด้วยศัสตรา อันสนิมเกาะกินแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง เป็นสนิมของศัสตราคือ ปัญญา เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า สนิมของศัสตรา ดังนี้. บทว่า **อพฺพุทฺถ** ได้แก่ เป็นเหตุแห่ง ความพินาศ อธิบายว่า พวกโจรเป็นผู้ทำความพินาศในโลก. บทว่า **หฺรณฺโต** ความว่า ถือนำวัตถุทั้งหลายมีสลาภักตเป็นต้นไปอยู่. จริงอย่างนั้น สมณะ เมื่อนำวัตถุทั้งหลายมีสลาภักตเป็นต้นเหล่านั้นอันมนุษย์ทั้งหลาย สละถวายแล้ว ในเวลาที่ตั้งไว้นั้นแหละไป ชื่อว่า ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์เหล่านั้น. เมื่อ สมณะไม่นำวัตถุไป พวกมนุษย์ย่อมเป็นผู้วิปปฏิสาร (เดือดร้อน) เพราะ อาศัยความเสื่อมจากบุญ (ที่จะได้).

จบอรรถกถาอิสสระสูตรที่ ๗

๘. กามสูตร

[๒๑๓] เทวดาทูลถามว่า

กุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์ไม่ควรให้สิ่ง
อะไร คนไม่ควรสละอะไร อะไรหนอที่
เป็นส่วนดีงามควรปล่อย แต่ที่เป็นส่วน
ลามกไม่ควรปล่อย.

[๒๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุรุษไม่พึงให้ซึ่งตน ไม่พึงสละซึ่ง-
ตน วาจาที่ดีควรปล่อย แต่วาจาที่ลามก
ไม่ควรปล่อย.

อรรถกถากามสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกามสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า ไม่พึงให้ซึ่งตน นี้ ท่านอธิบายว่า ยกเว้นพระโพธิสัตว์
ทั้งหลายแล้ว บุคคลไม่พึงให้ซึ่งตนโดยการทำตนให้เป็นทาสของผู้อื่น. บทว่า
น ปริจฺเจห อธิบายว่า ยกเว้นพระโพธิสัตว์ทั้งหลายนั้นแหละ บุคคลไม่พึง
สละซึ่งตนให้แก่สัตว์ทั้งหลายมีสีหะและพยัคฆ์ร้ายเป็นต้น. บทว่า กุลฺยาณิ
ได้แก่ วาจาสุภาพอ่อนโยน. บทว่า ปาปิกํ คือ วาจาหยาบคาย.

จบอรรถกถากามสูตรที่ ๘

๕. ปาถะยยสูตร

[๒๑๕] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอย่อมรวบรวมไว้ซึ่งสะเปียง
อะไรหนอ เป็นที่มานอนแห่งโรคทรัพย์
ทั้งหลาย อะไรหนอ ย่อมเสือกไสนรชน
ไป อะไรหนอ ละได้ยากในโลก สัตว์เป็น
อันมากคิดอยู่ในอะไร เหมือนนกคิดปวง.

[๒๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศรัทธาย่อมรวบรวมไว้ซึ่งสะเปียงสิริ
(คือมิ่งขวัญ) เป็นที่มานอนแห่งโรคทรัพย์
ทั้งหลาย ความอยากย่อมเสือกไสนรชนไป
ความอยากละได้ยากในโลก สัตว์เป็น
อันมากคิดอยู่ในความอยาก เหมือนนก
คิดปวง.

อรรถกถาปาถยยสุตา

ฟังทราบวินิจฉัยในปาถยยสุตราที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า ศรัทธาย่อมรวบรวมไว้ซึ่งระเบียบ อธิบายว่า บุคคล
ยังศรัทธาให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมให้ทาน ย่อมรักษาศีล ย่อมทำอุโบสถกรรม
ด้วยเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ศรัทธาย่อมรวบรวมไว้ซึ่ง
ระเบียบ ดังนี้. บทว่า สิริ ได้แก่ ความเป็นใหญ่. บทว่า อาสโย ได้แก่
เป็นที่อาศัย. จริงอยู่ โภคะทั้งหลายย่อมมาจากทางบกบ้าง ทางน้ำบ้าง
มุ่งหน้าเฉพาะผู้เป็นใหญ่เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
สิริเป็นที่มานอนแห่งภคทรัพย์ ดังนี้. บทว่า ปริกสุสติ ได้แก่ ย่อม
จตุคร่าไป.

จบอรรถกถาปาถยยสุตราที่ ๕

๑๐. ปัชโชตสูตร

[๒๑๗] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอ เป็นแสงสว่างในโลก อะไร
หนอ เป็นกรรมเครื่องตั้งอยู่ในโลก อะไร
หนอ เป็นสหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่
ด้วยการทำงาน อะไรหนอ เป็นเครื่องสืบต่อ
ชีวิตของเขา อะไรหนอบุคคลผู้เกียจคร้าน
บ้าง ไม่เกียจคร้านบ้าง ย่อมพะนอเลี้ยง
ดูจมารดาเลี้ยงดูบุตร เหล่าสัตว์มีชีวิตที่
อาศัยแผ่นดินอาศัยอะไรหนอเลี้ยงชีวิต.

[๒๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก สติ
เป็นกรรมเครื่องตั้งอยู่ในโลก ผุ่งใจเป็น
สหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่ด้วยการทำงาน
ใจเป็นเครื่องต่อชีวิตของเขา ฝนย่อมเลี้ยง
บุคคลผู้เกียจคร้านบ้าง ไม่เกียจคร้านบ้าง
เหมือนมารดาเลี้ยงบุตร เหล่าสัตว์มีชีวิตที่
อาศัยแผ่นดิน อาศัยฝนเลี้ยงชีวิต.

อรรถกถาปัจชิตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปัจชิตสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า แสงสว่าง ได้แก่แสงสว่างจุประทีป. บทว่า เครื่องตั้งอยู่ ได้แก่ ย่อมเป็นคุจฉาคริกพราหมณ์ (พราหมณ์ผู้ตั้งอยู่). บทว่า ฝูงโคเป็น สหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่ อธิบายว่า ฝูงโคเท่านั้นเป็นสหายในการทำงาน ชื่อว่า มีการทำงานเป็นเพื่อนสอง ในการทำงานของพวกเขาที่มีชีวิตอยู่กับการงาน ชื่อว่า พวกเขา ย่อมยังกสิกรรมเป็นต้นให้สำเร็จกับด้วยโคมณฑลทั้งหลาย. บทว่า สิตุสสุ อิริยาบโธ ได้แก่ โถเป็นอิริยาบถ คือเป็นเครื่องสืบต่อ แห่งชีวิตของหมู่สัตว์นั้น. บทว่า สิตฺ แปลว่า คั่นโถ. เพราะว่า นาของ ชวานาคนใด แม้มีประมาณน้อย ย่อมไม่ทำการโถแล้ว เขาย่อมกล่าววว่า เราจักเป็นอยู่ได้อย่างไร ดังนี้.

จบอรรถกถาปัจชิตสูตรที่ ๑๐

๑๑. อรณสูตร

[๒๑๙] เทวดาทูลถามว่า

คนพวกไหนหนอไม่เป็นข้าศึกใน
โลกนี้ พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของชน
พวกไหน ย่อมไม่เสื่อม คนพวกไหนกำ
หนดรู้ความอยากได้ในโลกนี้ ความเป็น
ไทม์แก่คนพวกไหนทุกเมื่อ มารดาบิดา
หรือพี่น้องย่อมไหว้บุคคลนั้น ผู้ตั้งมั่นใน
ศีล คือ ไครหนอ พวกกษัตริย์ ย่อมอภิ
วาทไครหนอในธรรมวินัยนี้ ผู้มีชาติต่ำ.

[๒๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

สมณะทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ไม่
เป็นข้าศึกในโลก พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้ว
ของสมณะทั้งหลายย่อมไม่เสื่อม สมณะ
ทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ความอยากได้ ความ
เป็นไทม์ย่อมมีแก่สมณะทั้งหลายทุกเมื่อ
มารดาบิดาหรือพี่น้องย่อมไหว้บุคคลนั้น
ผู้ตั้งมั่น (ในศีล) คือสมณะ ถึงพวก
กษัตริย์ก็อภิวาทสมณะในธรรมวินัยนี้ ผู้มี
ชาติต่ำ.

จบ อรณสูตรที่ ๑๑

จบ ภัทวารวรรคที่ ๘

อรรถกถาอรณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอรณสูตรที่ ๑๑ ต่อไป :-

บทว่า **ไม่เป็นข้าศึก** คือได้แก่ ไม่มีกิเลส. บทว่า **วุธิต์** แปลว่า อยู่จบแล้ว. บทว่า **โภจิสฺส** ได้แก่ ความไม่เป็นทาส. บทว่า **สมณะทั้งหลาย** ได้แก่ สมณะผู้มีอาสวะสิ้นแล้วทั้งหลาย. เพราะว่าสมณะผู้จิณาสพเหล่านั้น ชื่อว่า ไม่มีกิเลสโดยสิ้นเชิง. บทว่า **พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของสมณะย่อมไม่เสื่อม** อธิบายว่า การอยู่ด้วยอริยมรรค ย่อมไม่เสื่อมไป. บทว่า **ปริชานนุติ** อธิบายว่า พระเสกขะทั้งหลาย จำเดิมแต่เป็นกัลยาณปุถุชน ชื่อว่า ย่อมกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันเป็นโลกิยะและโลกุตระ. บทว่า **โภจิสฺส** อธิบายว่า ชื่อว่า ความเป็นไท ตลอดกาลเป็นนิตย์ ย่อมมีแก่สมณะผู้เป็นพระจิณาสพเท่านั้น. บทว่า **วนุทติ** ความว่า ย่อมไหว้ตั้งแต่วันบวช. บทว่า **ปติฏฺฐิต** ได้แก่ ตั้งมั่นในศีล. บทว่า **สมณิธ** แปลว่า ซึ่งสมณะในโลกนี้. บทว่า **ชาติหิณ** ได้แก่ บวชมาจากตระกูลจันทาลก็มี. บทว่า **พวกกษัตริย์** อธิบายว่า พวกกษัตริย์ เท่านั้นก็หาไม่ แม้พวกเทพก็ย่อมอภิวัตสมณะผู้สมบูรณ์แล้วด้วยศีลเหมือนกัน ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอรณสูตรที่ ๑๑

และจบ มัชฌิมวรรคที่ ๘

พรรณนาเทวดาสังยุตแห่งอรรถกถาสารัตถปกาสินี

สังยุตตนิกาย จบเพียงเท่านี้

รวมสูตรที่กล่าวในขัณฑววรรค คือ

๑. ขัณฑวาสสูตร ๒. รตสูตร ๓. วิตตสูตร ๔. วุฏฐิสูตร ๕. กิถสูตร
๖. นชิรติสูตร ๗. อิศสรสูตร ๘. กามสูตร ๙. ปาถะยยสูตร ๑๐. ปัชโชตสูตร
๑๑. อรณสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา

จบ เทวตาสังยุต

เทวปุตตสังยุต

วรรคที่ ๑

๑. ปฐมกัถสप्तสูตร

[๒๒๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น กัถสप्तเทวบุตร เมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณะอันงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคม แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง กัถสप्तเทวบุตร ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศภิกษุไว้แล้ว แต่ไม่ทรงประกาศคำสั่งสอนของภิกษุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนกัถสप्तเทวบุตร ถ้าอย่างนั้นคำสั่งสอนนั้น จงแจ่มแจ้ง ณ ที่นี้เถิด.

[๒๒๒] กัถสप्तเทวบุตร ได้ทูลว่า

บุคคลพึงศึกษาคำสุภาษิต ศึกษาการ
เข้าไปนั่งใกล้สมณะ ศึกษาการนั่งในที่เร้น
ลับแต่ผู้เดียว และศึกษาการสงบารวะบังจิต.

พระศาสดาได้ทรงพอพระทัย.

ลำดับนั้น กัถสप्तเทวบุตรทราบว่ พระศาสดาทรงโปรดเราแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทำประทักษิณแล้วอันตรธานไปในที่นั่นเอง.

อรรถกถาปฐมกัศปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกัศปสูตรที่ ๑ วรรคที่ ๑ ต่อไป :-

บทว่า เทวปุโต ความว่า บุรุษผู้เกิดที่ตักเทวดา ชื่อว่า เทพบุตร สตรีผู้เกิดที่ตักเทวดา ชื่อว่า เทพธิดา. เทวดาที่ไม่ปรากฏนามท่านเรียกว่า เทวดาองค์หนึ่ง เทพที่ปรากฏนาม ท่านเรียกว่า เทพบุตรมีชื่ออย่างนี้. เพราะฉะนั้น เทวดาองค์ใดองค์หนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในหนหลังแล้ว ในสูตรนี้ จึงกล่าววว่า เทพบุตร. บทว่า อนุสาธิต์ แปลว่า คำสั่งสอน. เขาว่า เทพบุตรองค์นี้ได้ฟังว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำมกปาฏิหาริย์ในพรรษาที่ ๗ นับแต่ตรัสรู้ ทรงเข้าจำพรรษา ณ เทวบุรี (ดาวดึงส์) แสดงพระอภิธรรม ตรัสภิกขุניתเทศไว้ในฉนวนวิภังค์อย่างนี้ว่า บทว่า ภิกขุ ได้แก่ ชื่อว่า ภิกขุ เพราะสมัญญา ชื่อว่า ภิกขุ เพราะปฏิญญา แต่เทพบุตรนั้น ไม่ได้ฟังคำโอวาทภิกขุ คำสั่งสอนภิกขุ อย่างนี้ว่า พวกเธอจงตรีกอย่างนี้ อย่าตรีกอย่างนี้ จงใส่ใจอย่างนี้ อย่าใส่ใจอย่างนี้ จงละช้อนี้ จงเข้าถึงช้อนี้อยู่. เทพบุตรนั้น หมายเอาช้อนั้น จึงกล่าววว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศภิกขุไว้ไม่ทรงประกาศคำสั่งสอนของภิกขุ.

บทว่า เตนหิ ความว่า ก็เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราไม่ประกาศคำสั่งสอนของภิกขุฉะนั้น. บทว่า ตถฺยเวทฺถุฏฺฐปฏิภาตฺ ความว่า การประกาศคำสั่งสอนนี้จึงปรากฏแก่ท่านผู้เดียว. ความจริง ผู้ใดประสงค์จะกล่าวปัญหา ก็ไม่อาจจะกล่าวเทียบกับพระสัพพัญญูญาณได้ หรือว่า ผู้ใดไม่ประสงค์จะกล่าว ก็อาจจะกล่าวปัญหาได้ หรือว่า ผู้ใดไม่ประสงค์จะกล่าว ทั้งไม่อาจจะกล่าวด้วย. พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่ทรงทำปัญหาของคนเหล่า

นั้นทั้งหมดให้เป็นภาระ แต่เทพบุตรองค์นี้ ประสงค์จะกล่าวด้วย ทั้งอาจกล่าวได้ด้วย. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงทำปัญหาให้เป็นภาระของเทพบุตรนั้นผู้เดียว จึงตรัสอย่างนี้. แม้เทพบุตรนั้น ก็กล่าวปัญหา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุภาสิตสุต สิกฺขเถ** ความว่า พึงศึกษาคำสุภาสิต คือพึงศึกษาวิสุจิริต ๔ อย่าง ที่อิงอาศัยสังจะ ๔ อิงอาศัย กถาวัตถุ ๑๐ อิงอาศัยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ เท่านั้น. บทว่า **สมณฺญาสนสุต จ** ความว่า การเข้าถึงความสงบ อันสมณะทั้งหลายพึงเสพ คือพึงศึกษา พึงเจริญกัมมัญฐาน ๓๘ ประเภท. อีกอย่างหนึ่ง แม้การเข้าไปหาเหล่าภิกษุผู้เป็นพหูสูต ก็ชื่อว่า การเข้าไปนั่งใกล้สมณะ. อธิบายว่า พึงศึกษาประโยชน์แห่งความรู้ด้วยปัญญา โดยการถามปัญหาว่า ท่านเจ้าข้า แม้ข้อนั้นก็ป็นกุศลหรือ ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า **จิตฺตฺวุปสมสุต จ** ความว่า และพึงศึกษาความสงบจิตด้วยอำนาจสมาบัติ ๘. ดังนั้น สิกขา ๓ เป็นอันเทพบุตรกล่าวแล้ว. จริงอยู่เทพบุตรนั้นกล่าวอริสติกขาด้วยบทแรก กล่าวอริปัญญาสิกขาด้วยบทที่ ๒ กล่าวอริจิตตสิกขา ด้วยการสงบจิต เพราะฉะนั้น คำสอนแม่ทั้งสิ้น จึงเป็นอันเทพบุตรนั้นประกาศแล้ว ด้วยคาถานี้แล.

จบอรรถกถากัสสปสูตรที่ ๑

๒. ทุตยักัสสปสูตร

[๒๒๓]. . . อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. . .
กัสสปเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้ฟังพินิจ มีจิตหลุดพ้น
แล้ว พึงหวังธรรมอันไม่เป็นที่เกิดขึ้นแห่ง
ทุกข์ อนึ่ง ภิกษุผู้มุ่งต่อพระอรหันต์นั้น
พึงรู้ความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่ง
โลก พึงมีใจดี อันค้นหาและทิวฐิไม่อิง
อาศัยแล้ว.

อรรถกถาทุตยักัสสปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกัสสปสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า ฌายี ได้แก่เป็นผู้ฟังพินิจ ด้วยฉานทั้ง ๒ [คืออารัมมณฺ-
ปนิชฉาน และ ลักขณฺปนิชฉาน]. บทว่า วิมุตฺตจิตฺโต ได้แก่ผู้มีจิตหลุด
พ้นแล้วด้วยกัมมัฏฐาน. บทว่า หทยสุตฺตานุปฺปตฺตี ได้แก่ พระอรหันต์.
บทว่า โลกสุตฺ ได้แก่ สังขารโลก. บทว่า อนิสฺสฺสฺสฺโต ได้แก่ ผู้ค้นหา
และทิวฐิไม่อิงอาศัยแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ไม่อิงอาศัยค้นหาและทิวฐิ. บทว่า
ตทานิสฺสฺสฺสฺโต ได้แก่ ผู้มุ่งต่อพระอรหันต์. ท่านอธิบายว่า ภิกษุผู้มุ่งต่อพระ-

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 324

อรหัต เมื่อปรารถนาพระอรหัต พึงเป็นผู้เพ่งพินิจ พึงมีจิตหลุดพ้น พึง
ทราบความเกิด และความดับไปแห่งโลกแล้ว ไม่มีตัณหาและทิฐิอาศัยแล้ว.
ก็ตั้งศีลธรรม ธรรมที่เป็นแบบแผน เป็นบุพภาคส่วนเบื้องต้นแห่งธรรมทั้ง
ปวงในพระศาสนาแล.

จบอรรถกถากัสสปสูตรที่ ๒

๓. มามสูตร

[๒๒๔]. . . อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถีครั้งนั้น
มามเทวบุตร เมื่อสิ้นราตรีปฐมยามแล้ว มีวรรณะอันงามยิ่งนัก ทำพระวิหาร
เชตวันทั้งสี่ให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมแล้ว ได้ยืนอยู่
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

[๒๒๕] มามเทวบุตรได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

บุคคลฆ่าอะไร จึงจะอยู่เป็นสุข ฆ่า
อะไร จึงจะไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม
พระองค์ทรงขอรับการฆ่ากรรมอะไร ซึ่ง
เป็นกรรมอันเอก.

[๒๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลฆ่าความโกรธแล้ว ย่อมอยู่
เป็นสุข ฆ่าความโกรธแล้ว ย่อมไม่เศร้า
โศก ดูก่อนท้าววัตรภู พระอริยะทั้งหลาย
สรรเสริญการฆ่าความโกรธ ซึ่งมีรากเป็น
พิษ มียอดหวาน ด้วยว่า บุคคลฆ่าความ
โกรธนั้นได้แล้วย่อมไม่เศร้าโศก.

อรรถกถามามสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมามสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

คำว่า **มามะ** นี้เป็นนามของท้าวสักกะ. ท้าวสักกะนั้นแล ชื่อว่า
วัตรภู เพราะอรรถว่า ครอบงำผู้อื่นด้วยวัตรแล้วถึงความเป็นใหญ่ อีกอย่าง
หนึ่ง ชื่อว่า วัตรภู เพราะอรรถว่า ทรงครอบงำอสูรที่ชื่อว่าวัตรภู.

จบอรรถกถามามสูตรที่ ๓

๔. มัคชสูตร

[๒๒๗] มัคชเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้
ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

แสงสว่างในโลก มีอย่าง ข้า
พระองค์มาเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว โฉนจะพึงทราบอันนี้ได้.

[๒๒๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

แสงสว่างในโลกมี ๔ อย่าง อย่างที่
๕ ไม่มีในโลกนี้ พระอาทิตย์ส่องสว่างใน
กลางวัน พระจันทร์ส่องสว่างในกลางคืน
ส่วนไฟส่องสว่างในที่นั้น ๆ ทั้งกลางวัน
และกลางคืน พระสัมพุทธเจ้าประเสริฐสุด
ว่าแสงสว่างทั้งหลาย แสงสว่างนี้เป็น
ยอดเยี่ยม.

อรรถกถามัคชสูตรที่ ๔ มีเนื้อความเหมือนที่กล่าวมาแล้ว.

๕. ทามลิสสูตร

[๒๒๕]... อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ทามลิวทบุตร เมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเซตวัน ให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ได้ยื่น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

[๒๓๐] ทามลิวทบุตร... ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

พราหมณ์ผู้ไม่เกียจคร้าน พึงทำ
ความเพียรนี้ เขาไม่ปรารถนาภพด้วย
เหตุนั้น เพราะละ काम ได้ขาด.

[๒๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ทามลิวท กิจไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะว่า
พราหมณ์ทำกิจเสร็จแล้ว สัตว์เกิดยังไม่ได้
ทำจอดในแม่น้ำทั้งหลาย เพียงใด เขาต้อง
พยายามด้วยตัวทุกอย่าง เพียงนั้น ก็ผู้นั้น
ได้ทำที่จอดแล้ว ยืนอยู่บนบก ไม่ต้อง
พยายาม เพราะว่า เขาถึงฝั่งแล้ว.

ดูก่อนทามลิวทบุตร นี่เป็นข้อ
อุปมาแห่งพราหมณ์ ผู้สิ้นอาสวะแล้ว มี
ปัญญาเพ่งพินิจ พราหมณ์นั้น ถึงที่สุด
แห่งชาติและมรณะแล้ว ไม่ต้องพยายาม
เพราะถึงฝั่งแล้ว.

อรรถกถาทามลิสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในทามลิสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า น เตนาสีสเท ภว ความว่า เขาไม่ปรารถนาภพใดภพ
หนึ่ง ด้วยเหตุนี้. เทพบุตรผู้มีความเพียรติดต่อดังนี้ คิดว่า ความสิ้นสุด
กิจของพระชีนาสพไม่มี ด้วยว่า พระชีนาสพ ทำความเพียรมาตั้งแต่ต้น
เพื่อบรรลुพระอรหัต ต่อมา ก็บรรลุพระอรหัต เพราะเหตุนี้ ท่าน
จงอย่านิ่งเฉย จงทำความเพียร จงบากบั่นในที่นี้ ๆ นั้นแล ดังนี้แล้ว
จึงกล่าวอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า เทพบุตรองค์นี้ไม่กล่าว
การจบกิจของพระชีนาสพ กล่าวแต่คำสอนของเราว่าเป็นอนิยานิก ไม่น่าสัตว์
ออกจากทุกข์ เราจักแสดงการจบกิจของพระชีนาสพนั้น ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า
นตฺถิ กิจฺจํ ดังนี้ เป็นต้น. ได้ยินว่า ในปิฎกทั้งสาม คาถานี้ ไม่แตกต่างกัน
กัน. ด้วยว่า ขึ้นชื่อว่า โทษของความเพียร พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแสดง
ไว้ในที่อื่น. แต่ในทามลิสูตรนี้ ทรงปฏิเสศเทพบุตรองค์นี้ จึงตรัสอย่างนี้
เพื่อทรงแสดงการจบกิจของพระชีนาสพว่า เบื้องต้นภิกษุอยู่ป่า ถือเอากรรมฐาน
ฐานทำความเพียร เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะสำเร็จเป็นพระชีนาสพ [สิ้นกิเลส
หมด] แล้ว ต่อมา ถ้าเธอประสงค์จะทำความเพียรก็ทำ ถ้าไม่ประสงค์ เธอ
จะอยู่ตามสบาย ก็ได้ ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คาสฺ แปลว่า
ทำเป็นที่จอด.

จบอรรถกถาทามลิสูตรที่ ๕

๖. กามทสูตร

[๒๓๒] กามทเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การทำสมณธรรมทำได้
โดยยาก ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การทำสมณธรรมทำได้โดยแสนยาก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนทั้งหลาย ผู้ตั้งมั่นแล้วด้วยศีล
แห่งพระเสขะ มีคนตั้งมั่นแล้ว ย่อมกระ-
ทำสมณธรรม แม้ที่ทำได้โดยยาก ความ
ยินดี ย่อมนำสุขมาให้แก่บุคคลผู้เข้าถึง
แล้ว ซึ่งการบวชไม่มีเรื่อน.

[๒๓๓] กามทเทวบุตรทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อที่หาได้
ยาก คือ สันตุกฐี ความสันโดษ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนเหล่าใด ขึ้นดีแล้วในความสงบ
แห่งจิต ชนเหล่าใด มีใจยินดีแล้วใน
ภavana ทั้งกลางวันและกลางคืน ชน-
เหล่านั้น ชื่อว่า ย่อมได้แม้ซึ่งสิ่งที่ได้
โดยยาก.

[๒๓๔] กามทเทวบุตรทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมชาติที่
ตั้งมั่นได้ยาก คือ จิต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนเหล่าใด ยินดีแล้วในความสงบ

อินทรีย์ ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมตั้งมั่นซึ่งจิต

ที่ตั้งมั่นได้ยาก คู่ก่อนกามทเววบุตร อริยะ

ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมตัดข้ายแห่งมัจจุไป.

[๒๓๕] กามทเววบุตรทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทางที่ไปได้
ยาก คือ ทางที่ไม่เรียบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

คู่ก่อนกามทเววบุตร พระอริยะ

ทั้งหลาย ย่อมไปได้ แม้ในทางที่ไม่เรียบ

ที่ไปได้ยาก ผู้มีโชอริยะ ย่อมเป็นผู้บ้าย

ศีระลงต่ำเบื้องต่ำ ตกไปในทางอันไม่เรียบ

ทางนั้นย่อมสม่าเสมอสำหรับอริยะทั้งหลาย

เพราะอริยะทั้งหลาย เป็นผู้สม่าเสมอ ใน

ทางอันไม่เรียบ.

อรรถกถากามทสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในกามทสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า **ทุกุรี** ความว่า ได้ยินว่า เทพบุตรองค์นี้ เคยเป็นพระโยคาวจร ช่มกิเลสทั้งหลาย ด้วยความพากเพียร เพราะเป็นผู้มีกิเลสหนา กระทำสมณธรรม ก็ยังไม่บรรลุนิธิภูมิ เพราะมีอุปนิสัยในปางก่อนน้อย กระทำกาละ [ตาย] แล้วไปบังเกิดในเทวโลก ไปยังสำนักพระตถาคตมา ด้วยหวังจะทูลบอกว่า สมณธรรมทำได้ยาก จึงทูลอย่างนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกุรี** ความว่า ขึ้นชื่อว่า การกระทำสมณธรรมให้บริสุทธิ์โดยส่วนตัว ตลอด ๑๐ ปีบ้าง ฯลฯ ๖๐ ปีบ้าง ชื่อว่ากระทำได้ยาก. บทว่า **เสกฺขา** ได้แก่ พระเสขะ ๗. บทว่า **สีลสมาหิตา** แปลว่า ตั้งมั่นเข้าประกอบแล้วด้วยศีล. บทว่า **จิตตฺตา** แปลว่า สภาวะที่ตั้งมั่นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแก้ปัญหาที่เทพบุตรทูลถามอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงตั้งปัญหาให้สูงขึ้น ไปอีก จึงตรัสว่า **อนคาริยุเปตฺตสฺส** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนคาริยุเปตฺตสฺส** ได้แก่ ผู้เข้าถึงความไม่มีเรื่อน คือปราศจากเรื่อน. จริ่งอยู่ ภิกษุอยู่บนปราสาทแม่ ๗ ชั้น เมื่อถูกพระภิกษุผู้แก่กว่ามาบอกว่า เสนาสนะนี้ตกถึงผม ดังนี้ ย่อมถือเอาบาตรจิ๋วออกไปโดยดี เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า ผู้เข้าถึงความไม่มีเรื่อน. บทว่า **ตฺถุจฺจิ** ได้แก่ ความสันโดษด้วยปัจจัย ๔. บทว่า **ภาวนาย** ได้แก่ ในการอบรมความสงบแห่งจิต.

บทว่า **เต เฉตุวา มจฺจุโน ชาลํ** ความว่า พระอริยะเหล่าใด ยินดีแล้วในความสงบแห่งอินทรีย์ ทั้งกลางวันและกลางคืน พระอริยะเหล่านั้น

ยอมตั้งมั่นจิตที่ตั้งมั่นได้ยาก. พระอริยะเหล่าใด มีจิตตั้งมั่นแล้ว พระอริยะเหล่านั้น ทำความสันโดษในปัจฉัย ๔ ให้บริบูรณ์ ย่อมไม่ลำบาก พระอริยะเหล่าใดสันโดษแล้ว พระอริยะเหล่านั้น ทำศีลให้บริบูรณ์ ย่อมไม่ลำบาก พระอริยะเหล่าใดตั้งมั่นในศีล พระอริยะเหล่านั้น คือพระเสขะ ๗ ตัดข่ายคือกิเลส ที่เรียกว่า ข่ายมัจจุไป. คำทั้งหมดว่า **ทุกุคโม** นี้ ท่านอธิบายว่า เทพบุตรทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระอริยะเหล่าใด ยินดีในอินทริย์อันสงบ พระอริยะเหล่านั้น ย่อมตั้งมั่นจิตที่ตั้งมั่นได้ยาก พระอริยะเหล่าใดตั้งมั่นในศีล พระอริยะเหล่านั้นตัดข่ายมัจจุไปได้ ก็บุคคลนี้จักไปได้อย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทางนี้เป็นทางที่ไปได้ยาก เป็นทางที่ไม่เรียบ มิใช่หรือ ดังนี้ ในข้อนั้น อริยมรรคไม่เป็นทางที่ไปได้ยาก ไม่เป็นทางที่ไม่เรียบ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น อันตรายเป็นอันมาก ย่อมมีแก่บุคคลนั้น เพราะปฏิบัติเป็นบุพภาคส่วนเบื้องต้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า **อวิสิธา** ได้แก่ เป็นผู้บ่ายศิระยะลง เพราะศิระยะคือญาณ ย่อมตกไป และเพราะไม่อาจยกขึ้นสู่อริยมรรคได้ ชนเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า ตกไปในทางอันไม่เรียบ. บทว่า **อริยานัม สโม มคฺโค** ความว่า ทางนั้นนั่นแล ย่อมเป็นทางเรียบของพระอริยะทั้งหลาย. บทว่า **วิสม สมา** ความว่า แท้จริง พระอริยะทั้งหลายเป็นผู้เรียบอย่างเดียว ในหมู่สัตว์ที่ไม่เรียบ.

จบอรรถกถาทสุตฺตที่ ๖

๗.ปัญหาจันทสูตร

[๒๓๖] ปัญหาจันทเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บุคคลผู้มีปัญญามาก ได้พบโอกาส
ช่องทางในที่คับแคบหนอ ผู้ใดได้รู้ฉาน
เป็นผู้ตื่น ผู้นั้นเป็นผู้องอาจในการเร้น
เป็นมุนี.

[๒๓๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนปัญหาจันทเทวบุตร ชนเหล่า
ใด แม้อยู่ในที่คับแคบ แต่กลับได้ซึ่งสติ
เพื่อการบรรลุธรรม คือพระนิพพาน
ชนเหล่านั้น ชื่อว่า ตั้งมั่นดีแล้วโดยชอบ.

อรรถกถาปัญหาจันทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปัญหาจันทสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

ในบทว่า สมุพาธ ที่คับแคบมี ๒ ได้แก่ ที่คับแคบ คือ นิเวศน์ ที่
คับแคบ คือ กามคุณ. ในที่คับแคบทั้งสองนั้น ในพระสูตรนี้ ท่านประสงค์
เอาที่คับแคบ คือ นิเวศน์. คำว่า โอภาโส นี้เป็นชื่อของฉาน. บทว่า
ปฐิสันนิสโก แปลว่า เป็นผู้หลีกออกได้ประเสริฐสุด. ผู้ละมานะได้แล้ว

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 335

ตรัสเรียกชื่อว่า ผู้หลีกออก เหมือนอย่างที่เราได้ไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้หลีกออกเป็นไหน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มี อัสมิมานะ [ความถือว่าเป็นเรา] อันละได้แล้ว มีมูลอันถอนเสียแล้ว ทำเป็น คุณต้นตาลมีรากอันถอนแล้ว ทำให้ไม่มี ไม่มีการเกิดขึ้นต่อไป ดังนี้. บทว่า **ปจฺจลฺลทฺธํ** แปลว่า ได้เฉพาะแล้ว. ด้วยบทว่า **สมฺมา เต** ท่านกล่าวฉาน ผสมกันไว้ว่า ชนเหล่าใดได้เฉพาะสติ เพื่อบรรลุพระนิพพาน ชนเหล่านั้น เป็นผู้ตั้งมั่นดีแล้ว แม้ด้วยโลกุตรสมาธิ.

จบอรรถกถาปัญญาลัจฉนสูตรที่ ๗

๘. ตายนสูตร

[๒๓๘] ครั้งนั้น ตายนเทวบุตรผู้เป็นเจ้าลัทธินมาเก่าก่อน เมื่อสิ้น
ราตรีปฐมยาม มีวรรณะอันงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้า
ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๓๙] ตายนเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กล่าว
คาถาเหล่านี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ท่านจงพยายามตัดกระแสตัณหา จง
บรรเทาความเสียดใจพราหมณ์.

มุนีไม่ละงาม ย่อมเข้าไม่ถึงความที่
จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ ถ้าบุคคลจะพึง
ทำความเพียร พึงทำความเพียรนั้นจริง ๆ
พึงบากบั่นทำความเพียรนั้นให้มั่น เพราะ
ว่าการบรรพชาที่ปฏิบัติย่อหย่อน ยิ่งไปรย
โทษดุจธูลี.

ความชั่วไม่ทำลายเลยประเสริฐกว่า
ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง.

ก็กรรมใดทำแล้ว ไม่เดือดร้อนใน
ภายหลัง กรรมนั้นเป็นความดี ทำแล้ว
ประเสริฐกว่า หล้าคาอันบุคคลจับไม่ดี
ย่อมบาดมีอนันต์เอง ฉันทใด.

ความเป็นสมณะ. อันบุคคลปฏิบัติ
ไม่ดี ย่อมจูดเข้าไปในนรก ฉะนั้น.
กรรมอันย่อหย่อนอย่างใดอย่างหนึ่ง
วัตรอันใด ที่เศร้าหมอง และพรหมจรรย์ที่
น่ารังเกียจ ทั้งสามอย่างนั้น ไม่มีผลมาก.

ตายนเทวบุตร ครั้นได้กล่าวดังนี้แล้ว ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทำประทักษิณแล้วอันตรธานไปในที่นั้นเอง.

[๒๔๐] ครั้งนั้น โดยล่วงราตรีนั้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้ เทวบุตรนามว่าตายนะ
ผู้เป็นเจ้าลัทธิแต่เก่าก่อนเมื่อสิ้นราตรีปลุกยาม มีวรรณงามยิ่งนัก ทำพระวิหาร
เชตวันให้สว่าง เข้ามาหาเรา อภิวัตเราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้าง-
หนึ่ง ตายนเทวบุตร กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักของเราว่า

ท่านจงพยายามตัดกระแสตัณหา จง
บรรเทาความเสียดิตพราหมณ์.

มุนีไม่ละกาม ย่อมเข้าไม่ถึงความที่
จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ ถ้าบุคคลจะพึง
ทำความเพียร พึงทำความเพียรนั้นจริงๆ
พึงบากบั่นทำความเพียรนั้นให้มั่น เพราะ
ว่าการบรรพชาที่ปฏิบัติย่อหย่อน ยิ่งไปรย
โทษดุจธูลี.

ความชั่วไม่ทำเสียเลยประเสริฐกว่า
ความชั่วย่อแผผลาญในภายหลัง.

ก็กรรมใดทำแล้วไม่เดือดร้อนใน
ภายหลัง กรรมนั้นเป็นความดี ทำแล้ว
ประเสริฐกว่า หย้าคาอันบุคคลจับไม่ดี
ย่อมบาดมีอนันต์เอง ฉันทใด.

ความเป็นสมณะ อันบุคคลปฏิบัติ
ไม่ดี ย่อมหลุดเข้าไปในนรก ฉันทนั้น.

กรรมอันย่อหย่อนอย่างใดอย่างหนึ่ง
วัตรอันใดที่เศร้าหมอง และพรหมจรรย์ที่
น่ารังเกียจ ทั้งสามอย่างนั้น ไม่มีผลมาก.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตายนเทพบุตรครั้งนี้ได้กล่าวดังนี้แล้ว ก็อภิวาท
เราทำประทัภิกษุแล้วอันตรธานไปในที่นั่นเอง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้ง
หลาย จงศึกษา จงเล่าเรียน จงทรงจำตายนาคาธาไว้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ตายนาคาธาประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์.

อรรถกถาตายนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตายนสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า ปุราณติตุถกโร แปลว่า ผู้เป็นเจ้าลัทธินมาก่อน. ในคำว่า
ปุราณติตุถกโร นั้น ทิฎฐิ ๖๒ ชื่อว่า ลัทธิน [ติตถ]. ศาสตราผู้ก่อกำเนิด
ลัทธินเหล่านั้น ชื่อว่า เจ้าลัทธิน คือใคร. คือ นันทะ มังคะ กิสะ สังกัจจะ
และที่ชื่อว่า เดียรถียทั้งหลาย มีปุณณะเป็นต้น. ถามว่า ก็ตายนเทพบุตรนี้
ก่อทิฎฐินขึ้นแล้วบังเกิดในสวรรค์ได้อย่างไร. ตอบว่า เพราะเป็นกัมมวาที.
ได้ยินว่า ตายนเทพบุตรนี้ ได้ให้อาหารในวันอุโบสถเป็นต้น เริ่มตั้งอาหาร

ไว้สำหรับคนอนาถา ทำที่พัก ให้ขุดสระโบกขรณีทั้งหลายได้ทำความดีมาก
เมื่อย่างอื่น. เพราะผลวิบากแห่งความดีนั้น เขาจึงบังเกิดในสวรรค์ แต่เขา
ไม่รู้ว่า พระศาสนาเป็นธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์. เขามายังสำนักพระตถาคต
ด้วยประสงค์จะกล่าวคาถาคำร้อยกรอง ประกอบด้วยความเพียรอันเหมาะแก่
พระศาสนา จึงกล่าวคาถาว่า **ฉินฺท โสติ** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉินฺท** เป็นคำสั่งที่ไม่แน่นอน. บทว่า
โสติ ได้แก่กระแสดัณหา. บทว่า **ปรกฺกม** ได้แก่ ทำความเพียร. บทว่า
กาม ได้แก่ กิเลสกำบัง วัตถุกำบัง. บทว่า **ปญฺท** แปลว่า จงนำออก.
บทว่า **เอกฺคฺติ** ได้แก่ ฌาน. ท่านอธิบายว่า มุนิไม่ละกำบังทั้งหลาย ย่อมไม่
เข้าถึง คือ ไม่ได้ฌาน. บทว่า **กยิรา เจ กยิราเถณิ** ความว่า ถ้าบุคคล
พึงทำความเพียรไซ้ร้ ก็ไม่พึงหือถอยความเพียรนั้น. บทว่า **ทพฺพเมณิ**
ปรกฺกม ความว่า พึงทำความเพียรนั้นให้มั่นคง. บทว่า **ลิลิโถ หิ ปริพ-**
พาไซ ได้แก่ บรรพชาที่ถือไว้หย่อน ๆ. บทว่า **ภยฺโย อากรเต รชํ**
แปลว่า พึงโปรยฐูลี คือกิเลสไว้เบื้องบนมากมาย. บทว่า **อกฺติ ทุภฺกฺกั**
เสยฺโย แปลว่า ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยคิดว่า. บทว่า **ยงฺกิญฺจิ** ความว่า
มิใช่แต่สามัญญผล คุณเครื่องเป็นสมณะ ที่ผู้บวชทำชั่วทำไว้อย่างเดียว แม้
กิจกรรมอย่างอื่นอะไร ๆ ที่ผู้บวชทำย่อหย่อน ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน. บทว่า
สงฺกิลิฏฺฐํ ความว่า วัตรที่ทำได้ยาก คือ ฐุดงควัตร ที่สมาทานเพราะ
ปัจฉัยลาภเป็นเหตุในพระศาสนา นี้ ก็เศร้าหมองทั้งนั้น. บทว่า **สงฺกสุตฺริ**
ได้แก่ ที่ระลึกด้วยความรังเกียจ คือที่สงสัย รังเกียจอย่างนี้ว่า แม้ข้อนี้ ก็จัก
เป็นข้อที่ผู้นี้กระทำแล้ว แม้ข้อนี้ก็จักเป็นข้อที่นี้กระทำแล้ว. บทว่า **อาทิ-**
พฺรหฺมจริยกา ได้แก่ เป็นเบื้องต้น คือ เป็นที่ปรากฏแห่งมรรคพรหมจรรย์.

๕. จันทิมสูตร

[๒๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ... กรุงสาวัตถี สมัยนั้น
จันทิมเทวบุตรถูกอสุรินทรานุเข้าจับแล้ว ครั้งนั้นจันทิมเทวบุตรระลึกถึง
พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้กล่าวคาถาในเวลานั้นว่า

ข้าแต่พระพุทธเจ้า ผู้แก้วัฏล้า ขอ
ความนอบน้อมจงมีแต่พระองค์ พระองค์
เป็นผู้หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ข้า
พระองค์ถึงฐานะอันดับขัน ของพระองค์
จงเป็นที่พึงแห่งข้าพระองค์นั้น.

[๒๔๒] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภจันทิมเทวบุตร
ได้ตรัสกะอสุรินทรานุด้วยพระคาถาว่า

จันทิมเทวบุตร ถึงตลาคตผู้เป็น
พระอรหันต์ ว่าเป็นที่พึ่ง ถูกอนราหู
ท่านจงปล่อยจันทิมเทวบุตร พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายเป็นผู้อนุเคราะห์โลก.

[๒๔๓] ลำดับนั้น อสุรินทรานุ ปล่อยจันทิมเทวบุตรแล้ว เร่งรีบ
เข้าไปหาท้าวเวปจิตติจอมอสูร แล้วก็เป็นผู้เศร้าสลด เกิดขนพอง ได้ยืนอยู่
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๔๔] ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ได้กล่าวกะอสุรินทรานุด้วยคาถาว่า

ถูกอนราหู ทำไมหนอ ท่านจึง
เร่งรีบปล่อยพระจันทร์เสี้ยว ทำไมหนอ
ท่านจึงมีรูปสลด มายืนกลัวอยู่.

[๒๔๕] อสุรินทราหูกล่าวว่

ข้าพเจ้าถูกขับ ด้วยคาถาของ
พระพุทธเจ้า หากข้าพเจ้าไม่ฟังปล่อย
จันทิมเทวบุตร ศีรษะของข้าพเจ้าฟังแตก
เจ็ดเหลี่ยมมีชีวิตอยู่ ก็ไม่ฟังได้ความสุข.

อรรถกถาจันทิมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในจันทิมสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า จนุทิมมา คือเทพบุตรผู้สถิตอยู่ ณ จันทรวิมาน. บทว่า
สพฺพธิ ได้แก่ในชั้นร้อยตนะ เป็นต้นทั้งหมด. บทว่า โลกานุกมฺปกา
ได้แก่เป็นผู้อนุเคราะห์ ทั้งท่าน ทั้งจันทรเทพบุตร เช่นเดียวกัน. บทว่า
สนฺตรมาโน ได้แก่ คุรุบริบถวณ. คำว่า ปมฺลฺลจฺฉติ เป็นปัจจุบันกาล
ลงในอรรถอดีตกาล.

จบอรรถกถาจันทิมสูตรที่ ๕

๑๐. สุริยสูตร

[๒๘๖] สมัยนั้น สุริยเทวบุตร ถูกอสุรินทราหูเข้าจับแล้ว ครั้งนั้น
สุริยเทวบุตร ระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคาถานี้ในเวลานั้นว่า

ข้าแต่พระพุทธรเจ้า ผู้แก้ลี้ก ล้า ขอ
ความนอบน้อมจงมีแต่พระองค์ พระองค์
เป็นผู้หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ข้า
พระองค์ถึงฐานะอันดับขัน ขอพระองค์
จงเป็นที่พึ่งแห่งข้าพระองค์นั้น.

[๒๘๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภสุริยเทวบุตรได้
ตรัสกะอสุรินทราหูด้วยพระคาถาว่า

สุริยเทวบุตร ถึงตลาคตผู้เป็นพระ-
อรหันต์ ว่าเป็นที่พึ่ง ลูกอ่นราหู ท่านจง
ปล่อยสุริยะ พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้
อนุเคราะห์โลก สุริยะใดเป็นผู้ส่องแสง
กระทำความสว่างในที่มืดมืด มีสัจฐาน
เป็นวงกลม มีเดชสูง ลูกอ่นราหู ท่าน
จงปล่อยสุริยะ ผู้เป็นบุตรของเรา.

[๒๘๘] ลำดับนั้น อสุรินทราหู ปล่อยสุริยเทวบุตรแล้ว เร่งรีบ
เข้าไปหาท้าวเวปจิตติจอมอสูร แล้วก็เป็นผู้เศร้าสลด เกิดขนพอง ด้ยยืนอยู่
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๔๙] ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ได้กล่าวกะอสุรินทราหู ด้วยคาถาว่า

ดูก่อนราหู ทำไมหนอ ท่านจึงเร่ง
รีบ ปล่อยพระสุริยะเสีย ทำไมหนอ ท่าน
จึงมีรูปเสร้างตลอด มายืนกลัวอยู่.

[๒๕๐] อสุรินทราหู กล่าววว่า

ข้าพเจ้าถูกขับ ด้วยคาถาของ
พระพุทธเจ้า ถ้าข้าพเจ้าไม่พึงปล่อยพระ-
สุริยะ ศีรษะของข้าพเจ้าพึงแตกเจ็ดเสี่ยง
มีชีวิตอยู่ ก็ไม่พึงได้รับความสุข.

จบสุริยสูตร

จบ วรรคที่ ๑

อรรถกถาสूरียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสุूरียสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า สุूरियो คือ เทพบุตร ผู้สถิตอยู่ ณ สุूरียวิมาน. บทว่า ออนุช-
การะ ได้แก่ ในการทำความผิดดุจดาบอด เพราะห้ามความเกิดแห่งจักขุ
วิญญาน. บทว่า เวโรจโน แปลว่า ส่องสว่าง. บทว่า มณฺฑลํ ได้แก่
มีสัณฐานกลม ด้วยบทว่า มาราหุ คิลี จรมนุคฺคิกฺเข ดังนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนราหู ท่านอยากลิ้นสุूरียะผู้โคจรไปในอากาศเลย. ถามว่า
ก็ราหูนั้นกลืนสุूरียะนั้นได้หรือ. ตอบว่า กลืนได้สิ เพราะว่า ราหุมิ
อัศภาพใหญ่ ว่าโดยส่วนสูง สูงถึง ๔,๘๐๐ โยชน์ ช่วงแขน ยาว ๑,๒๐๐
โยชน์ ว่าโดยส่วนหนา ๖๐๐ โยชน์ ศีรษะ ๕๐๐ โยชน์ หน้าผาก ๓๐๐ โยชน์
ระหว่างคิ้ว ๕๐ โยชน์ คิ้ว ๒๐๐ โยชน์ ปาก ๒๐๐ โยชน์ จมูก ๓๐๐ โยชน์
ขอบปากลึก ๓๐๐ โยชน์ ฝ่ามือฝ่าเท้าหนา ๒๐๐ โยชน์ ข้อมือ ๑๕ โยชน์.
ราหูนั้นเห็นจันทรและสุूरียะ ส่องสว่างอยู่ มีความริษยาเป็นปกติอยู่แล้ว ก็ลงสู่
วิถีโคจรของจันทรและสุूरียะนั้น ยืนอ้าปากอยู่. จันทรวิมานหรือสุूरียวิมานก็เป็น
ประหนึ่งถูกใส่เข้าไปในมหานรก ๓๐๐ โยชน์ เทวดาทั้งหลายที่สถิตอยู่ในวิมาน
ถูกมรณภัยคุกคาม ก็ร้องเป็นอันเดียวกัน ราหูนั้น บางคราวก็เอามือบังวิมาน
บางคราวก็ใส่ไว้ได้คาง บางคราวก็เอาลิ้นเลีย บางคราวก็วางในกระพุ้งแก้ม
เหมือนกินทำแก้มตุ่ย แต่ราหูนั้น ไม่อาจขลอกความเร็วได้ คิดว่าเราจักฆ่าเสีย ก็
ยืนอมทำแก้มตุ่ย หรือคิดว่าขมของเทพบุตรนั้นจักแตกออกไป ราหูก็คร่ำวิมาน
นั้นน้อมเข้ามา. เพราะฉะนั้น เทพบุตรนั้น จึงไปพร้อมด้วยกันกับวิมาน. บทว่า

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 345

ปชั มม ความว่า ได้ยินว่า เทพบุตรแม่ทั้งสองคือ จันตระและสุริยะะ บรรลุ
โศคาปัตติผล ในวันที่ตรัสมหาสมยสูตร. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า ปชั มม อธิบาย นั่นเป็นบุตรของเรา.

จบอรรถกถาสूरียสูตรที่ ๑๐

จบวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรในวรรคนี้

๑. ปฐมกัถสप्तสูตร ๒. ทุตยักัถสप्तสูตร ๓. มามสูตร ๔. มاکธสูตร
๕. ทามลิสสูตร ๖. กามทสตร ๗. ปัญจาลัจฉนสูตร ๘. ตายนสูตร ๙. จัน-
ทิมสูตร ๑๐. สุริยสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

อนาถปิณฑิกวรรคที่ ๒

๑. จันทิมสูตร

ว่าด้วยผู้ถึงฝั่ง

[๒๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น จันทิมสเทวบุตร เมื่อสิ้นปฐมยาม มีวรรณะงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๕๒] จันทิมสเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ก็ชนเหล่าใด เข้าถึงฉาน มีจิตเป็น
สมาธิ มีปัญญา มีสติ ชนเหล่านั้น จักถึง
ความสวัสดิ ประคองเนื้อในชะวากเขาไว้
รื่นยง ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ก็ชนเหล่าใด เข้าถึงฉาน ไม่ประ-
มาท ละกิเลสได้ ชนเหล่านั้น จักถึงฝั่ง
คือ นิพพาน ประคองปลา ทำลายข่ายได้
แล้ว ฉะนั้น.

อนาถปิณฑิกวรรคที่ ๒

อรรถกถาจันทิมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในจันทิมสูตรที่ ๑ วรรคที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า กจฺเจว แปลว่า ประคองชะวาก ชะวากเขาก็ดี ชะวากไม้และน้ำก็ดี ชื่อว่า ชะวาก. บทว่า เอโกพินิปทา ได้แก่ประกอบด้วยจิตต์มีอารมณ์เดียว และปัญหาเครื่องรักษาตัว. บทว่า สตา แปลว่า มีสติ. ท่านอธิบายว่า ชนเหล่าใดได้มาน มีจิตมีอารมณ์อันเดียวผุดขึ้น มีปัญญาเครื่องรักษาตัว มีสติอยู่ ชนเหล่านั้น จักถึงความสวัสดิ เหมือนเหล่ามฤค ในชะวากเขา หรือชะวากแม่น้ำ ที่ไม่มียุง. บทว่า ปารี ได้แก่พระนิพพาน บทว่า อมฺพุโช แปลว่า ปลา. บทว่า รณฺ ชหา แปลว่า ละกิเลส. ท่านอธิบายว่า ชนเหล่าใดได้มานไม่ประมาท ย่อมละกิเลสได้ ชนเหล่านั้น ก็จักถึงพระนิพพาน เหมือนปลาทำลายข่าที่ทำด้วยค้ำยจะนั้น.

จบอรรถกถาจันทิมสูตรที่ ๑

๒. เวณฑุสูตร

[๒๕๔] เวณฑุเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าว
กาลานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชนเหล่าใด นั่งใกล้พระสุคต

ประกอบความเพียรในศาสนาของพระ-

โคดม ไม่ประมาทแล้ว ตามศึกษาอยู่

ชนเหล่านั้น มีความสุขหนอ.

[๒๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนเหล่าใด เป็นผู้เพ่งพินิจ ตาม

ศึกษาในข้อสั่งสอน อันเรากล่าวไว้แล้ว

ชนเหล่านั้น ไม่ประมาทอยู่ในกาล ก็ไม่

พึงตกอยู่ในอำนาจแห่งมัจจุ.

อรรถกถาเวณฑุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเวณฑุสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

คำว่า เวณฑะ [บาลีว่า เวณฑุ] เป็นชื่อของเทพบุตรองค์นั้น. บทว่า
ปยิรูปาสึย ได้แก่ เข้าไปนั่งใกล้. บทว่า อนุสิทฺทฺเธ ได้แก่ ศึกษา.
บทว่า สตุลฺปะเต ได้แก่ บท คือ คำสั่งสอน. บทว่า กาล เต อปฺปมช-
ชนฺตา ได้แก่ กระทบความไม่ประมาทในกาล.

จบอรรถกถาเวณฑุสูตรที่ ๒

๓. ทิฆมลักฺขิณสูตร

[๒๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่ประทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ทิฆมลักฺขิณเทวบุตร เมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณะอันงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเวฬุวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๕๗] ทิฆมลักฺขิณเทวบุตร ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้มีปกติเพ่งพินิจฌาน
มีจิตหลุดพ้นแล้ว พึงหวังความไม่เกิดขึ้น
แห่งหทัย คือพระอรหัตผล รู้ความเกิดขึ้น
และความเสื่อมไปแห่งโลกแล้ว มีใจดี
อันค้นหาและทริฐิไมอิงอาศัยแล้ว มีพระ-
อรหัตผลนั้นเป็นอนิสถส.

อรรถกถาทิฆมลักฺขิณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทิฆมลักฺขิณสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า ทิฆมลักฺขิณ ความว่า เหล่าเทพในเทวโลก มีพฤติณัยว่า มีขนาดเท่ากันหมด ส่วนทิฆมลักฺขิณเทวบุตรนั้น มีชื่ออย่างนี้ ก็เพราะเมื่ออยู่ในมนุษยโลกมีตัวสูง. เขาทำบุญทั้งหลาย แม้บังเกิดในเทวโลก ก็ปรากฏชื่ออย่างนั้นนั่นแหละ.

จบอรรถกถาทิฆมลักฺขิณสูตรที่ ๓

๔. นันทนสูตร

[๒๕๘] นันทนเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ข้าแต่พระโคตม ผู้มีพระปัญญา

กว้างขวาง ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์
ถึงญาณทัสสนะ อันไม่มีอะไรขวางกั้น
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตทั้งหลาย
เรียกบุคคลชนิดไรว่า เป็นผู้มืศีล เรียก
บุคคลชนิดไรว่า เป็นผู้มืปัญญา บุคคล
ชนิดไรล่วงทุกข์อยู่ได้ เทวดาทั้งหลาย
บูชาบุคคลชนิดไร.

[๒๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลใด มืศีล มืปัญญา อบรม
ตนแล้ว มิจิตตั้งมั่น ยินดีในฌาน มีสติ
ปราศจากความโศกทั้งหมด ละได้ขาดสิ้น
อาสวะแล้ว ทรงไว้ซึ่งร่างกายสุดท้าย
บัณฑิตทั้งหลายเรียกบุคคลชนิดนั้นว่า
เป็นผู้มืศีล เรียกบุคคลชนิดนั้นว่า เป็นผู้
มืปัญญา บุคคลชนิดนั้นล่วงทุกข์อยู่ได้
เทวดาทั้งหลายบูชาบุคคลชนิดนั้น.

อรรถกถานันทนสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในนันทนสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

นันทนเทพบุตร เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยพระโคตรว่า **โคตม**.
บทว่า **อนาวกั** ความว่า เมื่อพระตถาคตทรงส่งพระสัพพัญญुकญาณ คั้นไม้
หรือภูเขา ไม่สามารถจะขวางกั้นได้เลย เพราะฉะนั้น นันทนเทพบุตรจึง
กล่าวว่า **อนาวกั**. ครั้นชมพระตถาคตตั้งนั้นแล้ว เมื่อจะถามปัญหาซึ่งแต่งไว้
ในเทวโลก จึงทูลถามว่า **กถวิธ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
ทุกขมตฺติจฺจ อิริยติ แปลว่า ล่วงทุกข์อยู่. บทว่า **สีลวา** ได้แก่ พระ-
จิณาสพ ผู้ประกอบด้วยศีล ที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ. **ปัญญา** เป็นต้น ก็
ฟังทราบว่า ระคนกันเหมือนกัน. บทว่า **ปุชยนฺติ** ความว่า บูชาด้วยของ
หอมและดอกไม้ เป็นต้น.

จบอรรถกถานันทนสูตรที่ ๔

๕. จันทนสูตร

[๒๖๐] จันทนเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

บุคคลผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวัน
และกลางคืน จะข้ามโอฆะได้อย่างไร
ใครไม่จมในห้วงน้ำลึก อันไม่มีที่พึ่ง ไม่
มีที่ยึดเหนี่ยว.

[๒๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ทุกเมื่อ มี
ปัญญา มีใจตั้งมั่นดีแล้ว ปรารภความ
เพียร มีตนส่งไปแล้ว ย่อมข้ามโอฆะที่ข้าม
ได้ยาก เขาเว้นขาดแล้วจากกามสัญญา
ล่วงรูปสัญญาชนได้ ลีลาภเป็นที่เพลิด
เพลิดแล้ว ย่อมไม่จมในห้วงน้ำลึก.

อรรถกถาจันทนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจันทนสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า อปฺปติฏฺฐเ อนาลมเพ ได้แก่ ไม่มีที่พึ่งในเบื้องต่ำ ไม่มี
ที่ยึดในเบื้องบน. บทว่า สุตมาหิต ได้แก่ ตั้งมั่นด้วยดี ด้วยอัปปนาสมาธิ
บ้าง ด้วยอุปจารสมาธิบ้าง. บทว่า ปหิตตุโต แปลว่า มีตนส่งไปแล้ว

บทว่า **นनुทิกวปริกขีโณ** แปลว่า สิ้นภพเป็นที่เพลิดเพลิดแล้ว. อภิสังขาร คือกรรม ๓ [ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอนเนชยาภิสังขาร] ชื่อว่า ภพเป็นที่เพลิดเพลิด. ดังนั้น ในพระคาถานี้ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาด้วยศัพท์ว่า กามสังขยา สังโยชน์เบื้องบน ๕ ทรงถือเอาด้วยศัพท์ว่า รูปสังโยชน์ อภิสังขาร คือกรรม ๓ ทรงถือเอาด้วยศัพท์ว่า นันทิภพ. ผู้ใดละสังโยชน์ ๑๐ และอภิสังขารคือกรรม ๓ ได้อย่างนี้ ผู้นั้น ย่อมไม่จมลงในโอฆะใหญ่ที่ลึก. อีกนัยหนึ่ง กามภพทรงถือเอาด้วยกามสังขยา รูปภพทรงถือเอาด้วยรูปสังโยชน์ อรูปภพทรงถือเอาด้วยศัพท์ทั้งสองนั้น อภิสังขารคือกรรม ๓ ทรงถือเอาด้วยนันทิภพ. เพราะเหตุฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงแม้ว่า ผู้ใดไม่มีสังขาร ๓ ในภพ ๓ อย่างนี้ ผู้นั้น ย่อมไม่จมลงในห้วงน้ำลึก ดังนี้.

จบบรรณถกถาจันทนสูตรที่ ๕

๖. วาสุทัตตสูตร

[๒๖๒] วาสุทัตตเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคำนี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุพึงมีสติเพื่อละกามราคะ งด
เว้นเสีย ประดูบุคคลถูกแทงด้วยหอก
ประดูบุคคลถูกไฟไหม้ศีรษะอยู่.

[๒๖๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ภิกษุพึงมีสติเพื่อการระลึกร่างกายทัญฐิ
งดเว้นเสีย ประดูบุคคลถูกแทงด้วยหอก
ประดูบุคคลถูกไฟไหม้ศีรษะอยู่.

อรรถกถา

वासुत्तसुत्रे ६ मीनेकवामकलामालेवतुंन.

๓. อพรหมสูตร

[๒๖๔] สุพรหมเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

จิตนี้สะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ ใจนี้หวาด
เสียวอยู่เป็นนิตย์ ทั้งเมื่อกิจไม่เกิดขึ้นทั้ง
เกิดขึ้นแล้วก็ตาม ถ้าความไม่สะดุ้งกลัวมี
อยู่ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว โปรดตรัส
บอกความไม่สะดุ้งนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๒๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เรายังมองไม่เห็นความสวัสดิแห่ง
สัตว์ทั้งหลาย นอกจากปัญญาและความ
เพียร นอกจากความสำรวมอินทรีย์ นอก
จากความสละวางทุกสิ่งทุกอย่าง.

สุพรหมเทวบุตรได้กล่าวดังนี้แล้ว ฯลฯ ก็อันตรธานไปในที่นั่นเอง.

อรรถกถาสุพรรณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสุพรรณสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า **สุพรรณมา** ความว่า ได้ยินว่า เทพบุตรนั้น อันเหล่าเทพ
อัปสรห้อมล้อมแล้ว ไปยังสนามกีฬาวันหนึ่ง ณ อาสนะที่จัดไว้ ได้
โค่นต้นไม้ปริฉัตร เหล่าเทพธิดา ๕๐๐ ก็นั่งล้อมเทพบุตรนั้น. เหล่าเทพธิดา
๕๐๐ ก็ปีนขึ้นต้นไม้. ถามว่า ก็ต้นไม้แม้อายุ ๑๐๐ โยชน์ ก็โน้มลงมาถึงมือ
ด้วยอำนาจจิตของเหล่าเทวดามีใช่หรือ เหตุไร เทพธิดาเหล่านั้น จึงต้องปีน
ขึ้นเล่า. ตอบว่า เพราะเทพธิดาเหล่านั้นสนใจแต่จะเล่น แต่ครั้งปีนขึ้นไป
แล้ว ก็ขับเพลงด้วยเสียงอันไพเราะทำดอกไม้ทั้งหลายให้หล่นลง เหล่าเทพธิดา
นอกนี้ (ที่ไม่ได้ปีนขึ้น) เก็บดอกไม้เหล่านั้น เอามาร้อยทำเป็นพวงมาลัยขั้ว
เดียวกันเป็นต้น. ครั้งนั้น เหล่าเทพธิดา ที่ปีนขึ้นต้นไม้ ก็ทำกาละ (จุด)
ด้วยอำนาจอุปัจเจกกรรมประหารครั้งเดียวเท่านั้น ไปบังเกิดในอเวจันรก
เสวยทุกข์ใหญ่.

เมื่อเวลาล่วงไป เทพบุตรก็นึกรำพึงว่า ไม่ได้ยินเสียงเทพธิดาเหล่า
นั้น ดอกไม้ก็ไม่หล่นเขาไปไหนกันหนอ. ก็เห็นไปบังเกิดในนรก เกิดรั้นท
ใจ เพราะความโศกในของรัก จึงดำริว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เหล่าเทพธิดา
ก็ไปตามกรรม ตัวเราจะมีอายุสังขารเท่าไรกันเล่า เทพบุตรนั้น ดำริว่า ใน
วันที่ ๗ เราก็จะพึงทำกาละ พร้อมกับเหล่าเทพธิดา ๕๐๐ ส่วนที่เหลือพากันไป
บังเกิดในนรกนั้นเหมือนกัน รั้นทระทมเพราะความโศกที่รุนแรง. เทพบุตร
นั้น ก็ดำริว่า ในมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลก นอกจากพระตถาคตแล้ว ก็ไม่มี
ใครสามารถดับความโศกของเรานี้ได้ จึงไปเฝ้ากล่าวคาถาว่า **นิจจมุตฺตสุตฺ**

ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า อิทิ เทพบุตรนั้น แสดง
จิตของตน. บทที่ ๒ เป็นไวยากรณ์ของบทต้นนั้นแหละ. กับบทว่า นิจุจ ไม่
พึงถือเอาความว่า จำเดิมแต่กาลที่บังเกิดในเทวโลก. พึงทราบความนั้นว่าเป็น
นิคย์ จำเดิมแต่เวลาที่สะท้อนใจ. บทว่า อนุปฺปนฺเนสุ กิจฺเจสุ ได้แก่ใน
ทุกข์ทั้งหลายที่เกิดขึ้น โดยล่วงไป ๗ วัน แต่วันนี้. ด้วยบทว่า อโ
อุปฺปตฺติเตสุ จ เทพบุตรนั้นแสดงว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในทุกข์ทั้ง
หลายที่เกิดขึ้นแล้วและยังไม่เกิดขึ้นเหล่านี้ อย่างนี้ คือ ในทุกข์ที่ข้าพระองค์
เห็นนางอัปสร ๕๐๐ บังเกิดในนรก จิตของข้าพระองค์ก็หวาดสะดุ้งเป็นนิตย์
ข้าพระองค์เป็นประหนึ่งถูกไฟเผาอยู่ในอก.

บทว่า นาณฺณตฺร โปชฌนฺคตฺปสา ความว่า นอกจากการเจริญ
โพชฌงค์และ คุณคือตปะ เรามองไม่เห็นความสวัสดิในที่อื่น. บทว่า
สพฺพนิสฺสคฺคา ได้แก่ พระนิพพาน. ก็ในบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ถือเอาการเจริญโพชฌงค์ก่อน ภายหลังก็ทรงถือเอาอินทริยสังวรก็จริงอยู่ ถึง
อย่างนั้น โดยใจความอินทริยสังวร ก็พึงทราบว่า ทรงถือเอาก่อน ด้วยว่า
เมื่อภิกษุถือเอาอินทริยสังวรแล้ว ก็เป็นอันถือเอาจุฬาริสฺสทิสฺสด้วย. ภิกษุตั้ง
อยู่ในจุฬาริสฺสทิสฺสนั้น เป็นนิสสัยมุตตกะ (พ้นจากการถือนิสสัยกับอุปัชฌาย์
หรืออาจารย์) สมาทานตปคุณ กล่าวคือธุดงค์เข้าป่าเจริญกัมมัฏฐาน ย่อมทำ
โพชฌงค์ให้เกิดมีพร้อมกันกับวิปัสสนา. อริยมรรคของภิกษุนั้น ทำนิพพานธรรม
อันใดเป็นอารมณ์แล้วเกิดขึ้น นิพพานธรรมอันนั้น ชื่อว่า สัพพนิสสัคคะ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปลี่ยนเทศนาเป็นสัจจะ ๔. เมื่อจบเทศนา เทพบุตรก็
ตั้งอยู่ในโศคาปตติผล.

จบอรรถกถาสุพุทธมสูตรที่ ๗

๘. กุฐสูตร

[๒๖๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระอัญชวัน ที่ พระราชทานอภัยแก่นือ เมืองสาเกต ครั้งนั้น กุฐเทวบุตร เมื่อสิ้นราตรี ปฐมยาม มีวรรณะงามยิ่งนัก ทำอัญชวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๖๗] กุฐเทวบุตร ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระสมณะ พระองค์ทรงยินดีอยู่หรือ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนผู้มีอายุ เราได้อะไรจึงจะยินดี. กุฐเทวบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ถ้าอย่างนั้นพระองค์ ทรงเสรำโศกอยู่หรือ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนผู้มีอายุ เราเสื่อมอะไร จึงจะเสรำโศก. กุฐเทวบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ถ้าอย่างนั้นพระองค์ ไม่ทรงยินดีเลย ไม่ทรงเสรำโศกเลยหรือ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นเช่นนั้น ผู้มีอายุ.

[๒๖๘] กุฐเทวบุตร กราบทูลว่า

ข้าแต่ภิกษุ พระองค์ไม่มีทุกข์บ้าง

หรือ ความเพลิดเพลนไม่มีบ้างหรือ ความ

เบื่อหน่ายไม่ครอบงำพระองค์ผู้ประทับนั่ง

แต่พระองค์เดียวบ้างหรือ.

[๒๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนท่านผู้อันคนบูชา เราไม่ทุกข์
เลย และความเพิดเพลินก็ไม่มี อนึ่ง
ความเบื้อหน่าย ก็ไม่ครอบงำเราผู้หนึ่งแต่
ผู้เดียว.

[๒๖๖] กกุชเทวบุตรทูลถามว่า

ข้าแต่ภิกษุ ทำไมพระองค์จึงไม่มี
ทุกข์ ทำไมความเพิดเพลินจึงไม่มี ทำไม
ความเบื้อหน่าย จึงไม่ครอบงำพระองค์ผู้
หนึ่งแต่ผู้เดียว.

[๒๖๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ผู้มีทุกข์นั้นแหละ จึงมีความเพิด-
เพลิน ผู้มีความเพิดเพลินนั้นแหละ จึงมี
ทุกข์ ภิกษุยอมเป็นผู้ไม่มีความเพิดเพลิน
ไม่มีทุกข์ ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด ผู้มีอายุ.

[๒๖๘] กกุชเทวบุตรทูลว่า

นานหนอ ข้าพระองค์เพิ่งพบเห็น
ภิกษุ ผู้เป็นพราหมณ์ดับสนิทแล้ว ไม่มี
ความยินดี ไม่มีทุกข์ ข้ามพ้นเครื่องข้อง
ในโลกแล้ว.

อรรถกถากุฐสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกุฐสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า **กุฐ** **เทวปุตุโต** ความว่า ได้ยินว่า เทพบุตรองค์นี้ เป็นบุตรอุปัฏฐากของพระมหาโมคคัลลานเถระ ในโกพนคร เมื่อวัยรุ่นอยู่ใน สำนักของพระเถระ ทำงานให้เกิดแล้ว ทำกาละ [ตาย] ไปอุบัติในพรหมโลก แม้ในพรหมโลกนั้น เหล่าพรหมก็รู้จักเขาว่ากุฐพรหมนั่นแล. บทว่า **นหุทธิ** แปลว่า ยินดี. บทว่า **ก็ ลหุธา** ความว่า บุคคลได้ของที่พอใจไร ๆ ชื่อว่า ผู้ยินดี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **ก็ ชยิตถ** ความว่า ก็ผู้ใดเสื่อมเสียสิ่งของมีค่าเป็นต้นที่พอใจไร ๆ ผู้นั้นย่อมเศร้าโศก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า **อติ นากิรติ** ความว่า ความระอาย่อมไม่ครอบงำ. บทว่า **อฆชาติสสุ** ความว่า ผู้เกิดทุกข์ คือตั้งอยู่ในวิภูทุกข์. บทว่า **นหุทธิชาติสสุ** ได้แก่ ผู้เกิดตัณหา. จริงอยู่ วิภูทุกข์ของบุคคลเห็นปานนั้นก็มา [เรียก] ว่า **อฆะ**. สมจริง ดังคำที่ ท่านกล่าววว่า ผู้เป็นทุกข์ ย่อมปรารถนาสุข. ดังนั้น ความยินดี จึงมีแก่ผู้ เกิดทุกข์. ส่วนทุกข์ก็มาเหมือนกัน เมื่อสุขแปรปรวนไป เหตุนั้น ทุกข์จึงมี แก่ผู้เกิดความยินดี.

จบอรรถกถากุฐสูตรที่ ๘

๕. อุตตรสูตร

[๒๓๓] ราชคฤหนิทาน. อุตตรเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชีวิตมีอายุน้อย ถูกฆราต้อนเข้าไป
ชีวิตที่ถูกฆราต้อนเข้าไปแล้ว ย่อมต้าน
ทานไม่ได้ บุคคลถึงเห็นภัยในขณะนี้
แล้ว พึงทำบุญอันจะนำความสุขมาให้.

[๒๓๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชีวิตมีอายุน้อย ถูกฆราต้อนเข้าไป
ชีวิตที่ถูกฆราต้อนเข้าไปแล้ว ย่อมต้าน
ทานไม่ได้ ผู้เห็นภัยในความตายนี้มุ่งต่อ
สันติ พึงละโลกามิสเสีย.

อรรถกถา

อุตตรสูตรที่ ๕ มีเนื้อความกล่าวมาแล้วเหมือนกัน.

๑๐. อนาถปิณฑิกสูตร

[๒๓๕] อนาถปิณฑิกเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ก็พระเชตวันนี้นั้น อันหมู่แห่งท่าน
ผู้แสวงคุณพำนักอยู่ พระธรรมราชา
ประทับอยู่แล้ว เป็นที่ให้เกิดปีติแก่ข้า
พระองค์. สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิด้วย
ส่วน ๕ นี้ คือ กรรม วิชชา ธรรม ศีล
และชีวิตอันอุดม หาใช่บริสุทธิด้วยโคตร
หรือทรัพย์ไม่. เพราะเหตุฉะนั้นแหละ บุรุษ
ผู้เป็นบัณฑิต เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ของ
ตน พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยกคายอย่างนี้
จึงจะบริสุทธิในธรรมนั้น พระสารีบุตรรูป
เดียวเท่านั้น เป็นผู้ประเสริฐด้วยปัญญา
ศีล และอุปสมธรรม เครื่องสงบระงับ
ภิกษุใดเป็นผู้ถึงซึ่งฝั่ง คือนิพพาน ภิกษุ
นั้นก็พึงเทียบเท่าท่านพระสารีบุตรนั้น.

อนาถปิณฑิกเทวบุตร ครั้นได้กล่าวดังนี้แล้ว ก็ถวายบังคมพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้วอันตรธานไปในที่นั่นเอง.

[๒๓๖] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อล่วงราตรีนั้นแล้ว
จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้เทวบุตรองค์หนึ่ง

เมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว
เข้ามาหาเรา อภิวัตเราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เทวบุตรนั้น
ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักเราว่า

ก็พระเชตวันนั้น อันหมู่แห่งท่าน
ผู้แสวงคุณพำนักอยู่ พระธรรมราชา
ประทับอยู่แล้ว เป็นที่ให้เกิดปีติแก่ข้า
พระองค์.

สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิด้วยส่วน ๕
นี้ คือ กรรม วิชา ธรรม ศีล และ
ชีวิตอันอุดม หาใช่บริสุทธิด้วยโคตรหรือ
ทรัพย์ไม่.

เพราะเหตุนั้นแล คนผู้เป็นบัณฑิต
เมื่อเห็นประโยชน์ของตน พึงเลือกเฟ้น
ธรรมโดยแยบคาย อย่างนี้ จึงจะบริสุทธิ
ในธรรมนั้น พระสารีบุตรรูปเดียวเท่านั้น
เป็นผู้ประเสริฐด้วยปัญญา ศีล และ
อุปสมธรรมเครื่องสงบระงับ ภิกษุใดเป็น
ผู้ถึงซึ่งฝั่ง ภิกษุนั้นก็พึงเยี่ยมเท่าท่าน
พระสารีบุตรนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวบุตรนั้นครั้งได้กล่าวดังนี้แล้ว ก็อภิวัตเรา
ทำประทักษิณแล้ว อันตรธานไปในที่นั่นเอง.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 364

[๒๓๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เทวบุตรนั้นเห็นจะเป็น อนาถบิณฑิกเทวบุตรแน่ อนาถบิณฑิกคฤหบดีได้เลื่อมใสยิ่งนักในท่านพระ-
สารีบุตร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ ดีละ ๆ ข้อที่จะพึงคาดถึง
เธอคาดถูกแท้ คุณก่อนอานนท์ เทวบุตรนั้น ก็คือ อนาถบิณฑิกเทวบุตร.

จบ อนาถบิณฑิกสูตรที่ ๑๐

จบ อนาถบิณฑิกวรรคที่ ๒

อรรถกถา

ในอนาถบิณฑิกสูตรที่ ๑๐ พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า เทวบุตรองค์ใด
องค์หนึ่ง ดังนี้ เพื่อประกาศความรู้โดยอนุমানของพระอานันทเถระ.

จบอรรถกถาอนาถบิณฑิกสูตรที่ ๑๐

จบ วรรคที่ ๒

รวมพระสูตรในอนาถบิณฑิกวรรคที่ ๒

๑. จันทิมสสูตร ๒. เวณฺหฺนสูตร ๓. ทีฆลัญฺจิสสูตร ๔. นันทนสูตร
๕. จันทนสูตร ๖. วาสุทัตตสูตร ๗. สุพรหมสูตร ๘. กกุณฺฐสูตร ๙. อุตตสูตร
๑๐. อนาถบิณฑิกสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

นานาติตถิยวรรคที่ ๓

๑. สิวสูตร

ว่าด้วยการสมาคมกับสัตบุรุษ

[๒๓๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น เมื่อล่วงปฐมยามแล้ว สิวเทพบุตร มีวรรณะงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว จึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๓๙] สิวเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรสมาคมกับพวกสัตบุรุษ

เท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับพวก
สัตบุรุษ บุคคลรู้ทั่วถึงพระสัทธรรมของ
พวกสัตบุรุษแล้ว ก็เป็นคนดี ไม่เป็น
คนชั่ว บุคคลควรสมาคมกับพวกสัตบุรุษ
เท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับพวก
สัตบุรุษ บุคคลรู้ทั่วถึงพระสัทธรรมของ
พวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมได้ปัญญา ไม่ได้
อย่างอื่น บุคคลควรสมาคมกับพวกสัต-

บุรุษเท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับ
พวกสัตบุรุษ บุคคลรู้ทั่วถึงพระสัทธรรม
ของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก
ท่ามกลางความเศร้าโศก บุคคลควร
สมาคมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น ควรทำ
ความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ บุคคลรู้
ทั่วถึงพระสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว
ย่อมรุ่งโรจน์ท่ามกลางหมู่ญาติ บุคคลควร
สมาคมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น ควรทำ
ความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ เหล่าสัตว์
รู้ทั่วถึงพระสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว
ย่อมถึงสุคติ บุคคลควรสมาคมกับพวก
สัตบุรุษเท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับ
พวกสัตบุรุษ เหล่าสัตว์รู้ทั่วถึงพระสัทธรรม
ของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมดำรงอยู่ได้
ยั่งยืน.

[๒๘๐] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบสิวเทวนบุตรด้วย
พระคาถาว่า

บุคคลควรสมาคมกับพวกสัตบุรุษ
เท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับพวก
สัตบุรุษ บุคคลรู้ทั่วถึงสัทธรรมของพวก
สัตบุรุษแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

นานาติตถียวรรคที่ ๓

อรรถกถาสิวสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ มีเนื้อความกล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

๒. ขมสูตร

[๒๘๑] เขมเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กล่าว
คาถาเหล่านี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

คนพาลผู้มีปัญญาทราหม ย่อมประ-
พฤติกับตัวเองดังศัตรู ย่อมทำกรรมชั่วที่
มีผลเผ็ดร้อน บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อม
เดือดร้อนภายหลัง มีหนำนอนด้วยน้ำตา
ร้องไห้อยู่ เสวยผลแห่งกรรมใด กรรม
นั้นทำแล้วไม่ดีเลย บุคคลทำกรรมใดแล้ว
ไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีหัวใจเข้มแข็ง
เบิกบานเสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้น
ทำแล้วเป็นการดี บุคคลรู้กรรมใดว่าเป็น
ประโยชน์แก่ตน ควรลงมือกระทำการ
นั้นก่อนทีเดียว อย่างพยายามเป็นนักปราชญ์
เจ้าความรู้ ด้วยความคิดอย่างพ้อค้ำเกวียน
พ้อค้ำเกวียนละหนทางสายใหญ่ที่เรียบเสียด

ไปทางไม่เรียบ เพลาเกวียนก็หักสะบั้น
ต้องชบเซา ฉันทใด บุคคลออกนอกธรรม
หันไปประพฤติตามอธรรม ก็ฉันทนั้น เป็น
คนเขลาเบาปัญญา ดำเนินไปทางมฤตยู
ต้องชบเซาอยู่ เหมือนพ่อค้าเกวียนมีเพล
เกวียนหัก ฉะนั้น.

อรรถกถาخمสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในخمสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า ปฏิกจฺเจว แปลว่า ก่อนทีเดียว. บทว่า อกฺขจฺฉินฺโนว
ฉนยติ ความว่า พ่อค้าเกวียน มีเพลเกวียนหักเสียแล้ว ช่อมชบเซา คือ
ต้องใช้ความคิดมาก. ในคาถาที่ ๒. บทว่า อกฺขจฺฉินฺโนว แปลว่า เหมือน
พ่อค้าเกวียนมีเพลเกวียนหักเสียแล้ว.

จบอรรถกถาخمสูตรที่ ๒

๓. เสรีสูตร

[๒๘๒] เสรีเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กล่าว
คาถาทูลถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เทวดาและมนุษย์ทั้งสองพวก ต่าง
ยินดีข้าวและน้ำด้วยกันทั้งนั้น เออ ก็ผู้
ที่ไม่ยินดีข้าวและน้ำชื่อว่ายักษ์โดยแท้.

[๒๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบเสรีเทพบุตร ด้วยพระคาถาว่า

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใส ให้ข้าวและ
น้ำนั้นด้วยศรัทธา ข้าวและน้ำนั้นแล ย่อม
พะนอชนเหล่านั้นในโลกนี้และโลกหน้า
เพราะเหตุนั้น ฟังเปลื้องความตระหนี่เสีย
ครอบงำมลทินคือความตระหนี่เสีย ให้
ทาน บุญเท่านั้นย่อมเป็นที่พึงของเหล่า
สัตว์ในโลกหน้า.

[๒๘๔] ส. น้าอัศจรรย์พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า พระ-
ดำรัสนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วว่า

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใส ให้ข้าวและ
น้ำนั้นด้วยศรัทธา ข้าวและน้ำนั้นแล ย่อม
พะนอชนเหล่านั้นทั้งในโลกนี้และโลก
หน้าเพราะเหตุนั้น ฟังเปลื้องความตระหนี่

เสียด ครอบงำมลทินคือความตระหนี่เสียด
ให้ทาน บุญเท่านั้นเป็นที่พึงของเหล่าสัตว์
ในโลกหน้า.

[๒๘๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องเคยมีมาแล้ว ข้าพระองค์ได้เป็น
พระเจ้าแผ่นดิน มีนามว่าเสรี เป็นทายก เป็นทานบดี เป็นผู้สรรเสริญการ
ให้ทาน. ที่ประตู่ทั้ง ๔ ด้าน ข้าพระองค์ได้ให้ทานแก่สมณพราหมณ์ คน
กำพร้า คนเดินทางไกล วณิพกและยากทั้งหลาย ครั้นต่อมา พวกฝ่ายใน
พากันเข้าไปหาข้าพระองค์ ได้พูดปรารภขึ้นว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญทาน แต่
พวกหม่อมฉันไม่ได้ให้ทาน เป็นการชอบที่พวกหม่อมฉันจะได้อาศัยฝ่าพระบาท
ให้ทานกระทำบุญ ข้าพระองค์จึงคิดเห็นว่า เราเองก็เป็นทายก เป็นทานบดี
เป็นผู้สรรเสริญการให้ทาน เมื่อมีผู้พูดว่า พวกหม่อมฉันจะให้ทาน เราจะว่า
อะไร แล้วจึงมอบประตูด้านแรกให้แก่พวกฝ่ายในไป เขาพากันให้ทานในที่
นั้น ทานของข้าพระองค์ก็ลดไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้นต่อมา พวก
เจ้าพระราชวงศ์พากันเข้าไปหาข้าพระองค์ ได้พูดปรารภขึ้นว่า พระองค์ทรง
บำเพ็ญทาน พวกฝ่ายในก็บำเพ็ญทาน แต่พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ให้ทาน
เป็นการชอบที่พวกข้าพระพุทธเจ้าจะได้อาศัยฝ่าพระบาทให้ทานกระทำบุญ ข้า
พระองค์ก็คิดเห็นว่า เราเองก็เป็นทายก เป็นทานบดี เป็นผู้สรรเสริญการให้
ทาน เมื่อมีผู้พูดว่า พวกข้าพระพุทธเจ้าจะให้ทาน เราจะว่าอะไร แล้วจึงมอบ
ประตูด้านที่สองให้แก่พวกเจ้าพระราชวงศ์ไป พวกเจ้าพระราชวงศ์ต่างก็พากัน
ให้ทานในที่นั้น ทานของข้าพระองค์ก็ลดไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้นต่อ
มา พวกฝ่ายทหาร เข้าไปหาข้าพระองค์ได้พูดปรารภขึ้นว่า พระองค์ก็ทรง
บำเพ็ญพระราชกุศล พวกฝ่ายในก็ทรงบำเพ็ญพระกุศล พวกเจ้าพระราชวงศ์ก็
ทรงบำเพ็ญพระกุศล พวกข้าพระเจ้านี้มิได้ให้ทานเป็นการชอบที่พวกข้าพระเจ้า

จะได้อาศัยฝ่าพระบาทให้ท่านกระทำบุญ ข้าพระองค์จึงคิดเห็นว่า เราเองก็เป็นทายกเป็นทานบดี เป็นผู้สรรเสริญการให้ทาน เมื่อมีผู้พูดว่า พวกข้าพระเจ้าจะให้ทาน เราจะว่าอะไรแล้วจึงมอบประตูด่านที่สามให้พวกฝ่ายทหารไป เข้าก็พากันให้ทาน ในที่นั้น ทานของข้าพระองค์ก็ลัดไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้นต่อมา มีพวกพราหมณ์คฤหบดี เข้าไปหาหม่อมฉันได้พูดปรารภขึ้นว่า พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล พวกฝ่ายในก็ทรงบำเพ็ญพระกุศล พวกเจ้าพระราชวงศ์ก็ทรงบำเพ็ญพระกุศล พวกฝ่ายทหารก็ให้ทาน แต่พวกข้าพเจ้าไม่ได้ให้ทาน เป็นการชอบที่พวกข้าพระเจ้าจะได้อาศัยฝ่าพระบาทให้ท่านกระทำบุญ ข้าพระองค์จึงคิดเห็นว่า เราเองก็เป็นทายก เป็นทานบดี เป็นผู้สรรเสริญการให้ทาน เมื่อมีผู้พูดว่า พวกข้าพระเจ้าจะให้ทาน เราจะว่าอะไร แล้วจึงมอบประตูด่านที่สี่ให้พวกพราหมณ์คฤหบดีไป เขาต่างก็พากันให้ทานในที่นั้น ทานของข้าพระองค์ก็ลัดไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกเจ้าหน้าทีทั้งหลายต่างพากันเข้าไปหาข้าพระองค์แล้ว ได้ทูลขึ้นว่า บัดนี้พระองค์จะไม่ทรงบำเพ็ญทานในที่ไหน ๆ อีกหรือ เมื่อเขาทูลอย่างนี้ ข้าพระองค์จึงกล่าวตอบไปว่า ท่านทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ในท้องถิ่นชนบทนอก ๆ ออกไป มีรายได้ใด ๆ เกิดขึ้น พวกท่านจงรวบรวมรายได้นั้น ๆ ส่งเข้าไปในเมือง (เข้าท้องพระคลัง) เสียกึ่งหนึ่ง อีกกึ่งหนึ่งพวกท่านจงให้ทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทางไกล วณิพกและยากทั้งหลายในชนบทนั้นเถิด ข้าพระองค์จึงยังไม่ถึงที่สุดแห่งบุญที่ได้บำเพ็ญไว้ แห่งกุศลที่ได้ก่อสร้างไว้ตลอดกาลนานอย่างนี้ โดยที่จะมาคำนึงถึงว่า เทานี้ก็เป็นบุญแล้ว เทานี้ก็เป็นผลของบุญแล้ว หรือเทานี้ที่เราพึงตั้งอยู่ในสามัคคีธรรมได้.

[๒๘๖] ส. นำอัครจรยฺ พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า พระคำรัส
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วว่า

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใส ให้ข้าวและ
น้ำด้วยความศรัทธา ข้าวและน้ำนั้นแล
ย่อมพะนอชนเหล่านั้นทั้งในโลกนี้และโลก
หน้า เพราะเหตุนั้น พึงปลื้มความตระหนี่
เสีย ครอบงำมลทินคือความตระหนี่เสีย
ให้ทาน บุญเท่านั้นย่อมเป็นที่พึงของเหล่า
สัตว์ในโลกหน้า.

อรรถกถาสรีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสรีสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า ทายโก แปลว่า ผู้ให้ทานเป็นปกติ. บทว่า ทานปติ ได้แก่
เป็นเจ้าของทานที่ให้แล้วให้ ไม่ใช่เป็นทาส ไม่ใช่เป็นสหาย. จริงอยู่ ผู้ใด
บริโภคของอร่อยด้วยตนเอง และให้ของไม่อร่อยแก่คนอื่น ผู้นั้น ชื่อว่า เป็น
ทาสแห่งไทยธรรม กล่าวคือทาน ให้ทาน [ทาสทาน]. ก็ผู้ใดบริโภคของใดด้วย
ตนเองให้ของนั้นนั้นแหละ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นสหายให้ทาน [สหายทาน]. ส่วน
ผู้ใดดำรงชีวิตด้วยของนั้นใดด้วยตนเอง และให้ของอร่อยแก่ผู้อื่น ผู้นั้น ชื่อว่า
เป็นเจ้า เป็นใหญ่ เป็นนายให้ทาน [ทานบดี]. สรีเทพบุตรนั้นกล่าวว่า
ข้าพระองค์ได้เป็นเช่นนั้น.

บทว่า จตุสุ ทวารสุ ความว่า ได้ยินว่า พระราชาพระองค์นั้น
ได้มีรัฐ ๒ รัฐ คือ สินธวัรัฐ และ โสวีรกรัฐ. มีนครชื่อโรรูนครที่ประตุ

แต่ละประตูแห่งนครนั้น เกิดทรัพย์แสนหนึ่งทุก ๆ วัน ณ สถานที่วินิจฉัย-
คดี ภายในนคร ก็เกิดทรัพย์แสนหนึ่ง. ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นกองเงิน
กองทองเป็นอันมาก ทำให้เกิดกัมมัฏสตกตญาณ โปรคให้สร้างโรงงานทั้ง ๔
ประตู แต่งตั้งอมาตย์เจ้าหน้าที่ไว้สั่งว่า พวกเจ้าจงเอารายได้ที่เกิดขึ้น ณ ประตู
นั้น ๆ ให้ทาน ด้วยเหตุนี้ สตรีเทพบุตรนั้นจึงกล่าวว่า ให้ทานทั้ง ๔ ประตู

ในคำว่า สมณพurahมรณกปณทฐิกวณิพุกยจากานํ นี้ ผู้ถือบวช
ชื่อว่า สมณะ ผู้มีปกติทูลว่าผู้เจริญ ชื่อว่าพราหมณ์ แต่สมณพราหมณ์ที่ว่า
นี้ ไม่ได้ในสมณพราหมณ์ ผู้สงบบาปและผู้ลอยบาป คนเจ้าใจ คนยากจน
มีคนตาบอด คนง่อยเป็นต้น ชื่อว่า กปณะ. คนกำพร้า คนเดินทาง ชื่อว่า
อัททิกะ. คนเหล่าใด เทียวสรรเสริญทานโดยนัยว่า ให้ทานที่น่าปรารถนา น่า
ใคร่ น่าพอใจ ให้ตามกาลให้ทานที่ไม่มีโทษ ทำจิตให้ผ่องใส ท่านผู้เจริญ
ก็จะไปพรหมโลกดังนี้เป็นต้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า วณิพก. ชนเหล่าใดกล่าวว่า
โปรคให้สักฟายมือเกิด โปรคให้สักขันจอกเกิด ดังนี้เป็นต้น เทียวขอไป
ชนเหล่านั้น ชื่อว่ายาจก. บทว่า อิฏฐาคารสุส ทานํ ทิยตุถ ความว่า
พวกฝ่ายในได้ให้ทานมากกว่าทานที่พระราชาพระราชทาน เพราะเดิมทรัพย์แม้
ส่วนอื่นลงในทรัพย์แสนหนึ่ง ซึ่งเกิดที่ประตูนั้น เพราะได้รับประตูแรก ถอน
อมาตย์ของพระราชเสียดั่งอมาตย์ของตนทำหน้าที่แทน. สตรีเทพบุตรหมายเอา
ชื่อนั้น จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า มม ทานํ ปฏิกุกมิ ความว่า ทานของ
ข้าพระองค์ที่ให้ ณ ประตูนั้น ก็เปลี่ยนไป แม้ในประตูที่เหลือก็เช่นนี้เหมือน
กัน. บทว่า โกจิ แปลว่า ในที่ไหน ๆ. บทว่า ทิมรตุต ได้แก่ ๘๐,๐๐๐
ปี ได้ยินว่า ทานของพระราชพระองค์นั้น ปรากฏตลอดกาลประมาณเท่านั้น.

จบอรรถกถาสรีสุตที่ ๓

๔. ฌฏิกการสูตร*

[๒๘๗] ฌฏิกการเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุ ๗ รูป ผู้เข้าถึงพรหมโลกชั้น
อวิหาเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ลิ่นราคะโทสะ
แล้ว ข้ามพ้นตัณหาที่ชานไปในโลกเสีย
ได้แล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ก็ภิกษุเหล่านั้น คือใครบ้างผู้ข้าม
พ้นเครื่องข้องแห่งมัจจุมาร อันแสนยากที่
จะข้ามได้ ละกายของมนุษย์แล้ว ก้าวล่วง
เครื่องประกอบอันเป็นทิพย์.

ฌฏิกการเทพบุตรกราบทูลว่า

คือ ท่านอุปกะ ๑ ท่านผลคณทะ ๑
ท่านบุกกุสชาติ ๑ รวมเป็น ๓ ท่าน ท่าน
ภัททริยะ ๑ ท่านฉันทเทวะ ๑ ท่านพาหุ-
รัคคิ ๑ ท่านสังคิยะ ๑ (รวมเป็น ๗ ท่าน)
ท่านเหล่านั้นล้วนแต่ละกายของมนุษย์
ก้าวล่วงเครื่องประกอบอันเป็นทิพย์ได้
แล้ว.

* ในอาทิตตวรรคที่ ๕ สูตรที่ ๑๐ เป็นฌฏิกการสูตร

ม. เป็นฌฏิกการสูตร เหมือนกันทั้ง ๒ สูตร.

[๒๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ท่านเป็นเทพมีความฉลาด กล่าว
สรรเสริญภิกษุเหล่านั้น ผู้ละบ่วงมารได้
แล้ว ภิกษุเหล่านั้นรู้ทั่วถึงธรรมของใคร
จึงได้ตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้.

[๒๘๙] ฌฎิการเทพบุตรกราบทูลว่า

ท่านเหล่านั้น รู้ทั่วถึงธรรมของผู้ใด
จึงตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้ ผู้นั้นนอก
จากพระผู้มีพระภาคเจ้า และธรรมนั้น
นอกจากคำสอนของพระองค์แล้วเป็นไม่มี.

นามและรูปดับไม่เหลือในธรรมใด
ท่านเหล่านั้นได้รู้ทั่วถึงธรรมนั้น จึงตัด
เครื่องผูกคือ ภพได้.

[๒๙๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ท่านกล่าววจาจาล้ำลึก รู้ได้ยาก
เข้าใจได้แสนยาก ท่านรู้ทั่วถึงธรรมของ
ใคร จึงกล่าววจาเช่นนี้ได้.

[๒๙๑] ฌฎิการเทพบุตรกราบทูลว่า

ครั้งก่อนข้าพเจ้าเป็นช่างหม้อ ทำ
หม้ออยู่ในเวฬุพิงคชนบท เป็นผู้เลี้ยงดู
มารดาบิดา เป็นอุบาสกของพระกัสสป
พุทธเจ้า เว้นขาดจากเมถุนธรรม ประพฤติ
พรหมจรรย์ ไม่มีอาภิส ได้เคยเป็นคน

ร่วมบ้านกับพระองค์ ทั้งเคยได้เป็นสหาย
ของพระองค์ในปางก่อน ข้าพเจ้ารู้จัก
ภิกษุทั้ง ๗ รูปเหล่านี้ ผู้หลุดพ้นแล้ว ถิ่น
ระคะโทสะแล้ว ข้ามพ้นเครื่องข้องต่าง ๆ
ในโลกได้แล้ว.

[๒๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

แน่ นายช่างหม้อ ท่านพูดอย่างไร
ก็ได้เป็นจริงแล้วอย่างนั้น ในกาลนั้น
ครั้งก่อนท่านเป็นช่างหม้อ ทำหม้ออยู่ใน
เวภพิงคชนบท เป็นผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา
เป็นอุบาสกของพระกัสสปพุทธเจ้า งดเว้น
จากเมถุนธรรม ประพฤติพรหมจรรย์
ไม่มีอาภิส ได้เป็นคนเคยร่วมบ้านกันกับ
เราทั้งได้เคยเป็นสหายของเราในปางก่อน.

พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า

สหายเก่าทั้งสอง ผู้อบรมตนแล้ว
ทรงไว้ซึ่งสรีระครั้งสุดท้าย ได้มาพบกัน
ด้วยอาการอย่างนี้แล.

อรรถกถา

ฉกฺกการสูตฺรที่ ๔ มีเนื้อความกล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

๕. ชันตฺสูตฺร

[๒๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ภิกษุเป็นจำนวนมากอยู่ในกุฏิอันตั้งอยู่ในป่าข้างเขาหิมวันต์
แคว้นโกศล เป็นผู้ฟุ้งซ่าน เย่อหยิ่ง ฟุ้งเฟ้อ ปากกล้า วาจาพล่อยๆ
หลงลืม ขาดสัมปชัญญะ ไม่มั่นคง มีจิตคิดนอกทาง ปล่อยตัวเยี่ยงคฤหัสถ์.

[๒๕๔] วันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ชันตฺเทพบุตรเข้าไปหาพวก
ภิกษุเหล่านั้น แล้วจึงได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นด้วยคาถาทั้งหลายว่า

แต่ก่อน พวกภิกษุสาวกพระโคตม
เป็นอยู่ง่าย ๆ ไม่มักได้แสวงหาบิณฑบาต
ไม่มักได้แสวงหาที่นอนที่นั้ง.

ท่านรู้ว่าสิ่งทั้งปวงในโลกไม่เที่ยง
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ส่วนท่านเหล่านี้ ทำตนให้เป็นคน
เลี้ยงยากเหมือนนายบ้านในตำบลบ้าน
กิน ๆ แล้วก็นอน ชอบประจบไปในเรือน
ของคนอื่น.

ข้าพเจ้าขอทำอัญชลีต่อท่าน ขอพุด
ท่านบางพวกในที่นี้ว่า พวกท่านถูกเขา
ทอดทิ้งหมดที่พึ่ง เป็นเหมือนเปรต.
ที่ข้าพเจ้ากล่าวนี้หมายเอาบุคคล
จำพวกที่อยู่ประมาท ส่วนท่านพวกใดอยู่
ไม่ประมาท ข้าพเจ้าขอนมัสการท่านพวก
นั้น.

อรรถกถาชั้นตสุตตร

พึงทราบวินิจฉัยในชั้นตสุตตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า โกสเลสุ วิหระนติ ความว่า เหล่าภิกษุเป็นอันมาก รับ
กัมมัญฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พวกกันไปอยู่แคว้นโกศล. บทว่า
อุทฺธตา ได้แก่ เป็นผู้มีปกติฟุ้งซ่าน เพราะสำคัญในสิ่งที่ไม่ควรว่าควร
สำคัญในสิ่งที่ไม่ควรว่าไม่ควร สำคัญในที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ สำคัญในสิ่งที่มีโทษ
ว่าไม่มีโทษ. บทว่า อุณฺหพา ได้แก่ มีมานะดุจไม้้อที่ชูขึ้น ท่านอธิบายว่า
ยกมานะที่เปล่า ๆ ขึ้น. บทว่า จปลา ได้แก่ ประกอบด้วยความฟุ้งเพื่อ
มีแต่ฆาตรจิวรเป็นต้น. บทว่า มุขฺรา แปลว่า ปากกล้า ท่านอธิบายว่า
มีถ้อยคำกร้าว. บทว่า วิกิลฺณฺวาจา ได้แก่ ไม่ประหัดถ้อยคำ [เพื่อเจ้อ]
เจรจาถ้อยคำที่ไร้ประโยชน์ได้ทั้งวัน. บทว่า มุฏฺฐสุตฺติ ได้แก่ มีสติหายไป
เว้นจากสติ กิจที่ทำในที่นี้ ภิกษุทั้งหลายก็หลงลืมเสียในที่นี้. บทว่า อสมฺป-
ขานา ได้แก่ ปราศจากความรอบรู้. บทว่า อสมฺมาหิตา ได้แก่ เว้นจาก

สมาธิที่เป็นอุปปนาและอุปจาระ เสมือนเรือที่ผูกไว้ในกระแสน้ำเชี่ยว. บทว่า
วิพจนุจจิตตา ได้แก่ มีจิตไม่มั่นคง เสมือนมฤคร้ายที่ขึ้นทาง. บทว่า
ปากคินุทริยา ได้แก่ มีอินทรีย์เปิดเหมือนครึ่งเป็นคฤหีศถ์ เพราะไม่มี
ความสำรวม. บทว่า ขนตุ ได้แก่ เทพบุตรมีนามอย่างนี้. บทว่า ตทหุ
โปสเถ ได้แก่ ในอุโบสถวันนั้น อธิบายว่า ในวันอุโบสถ. ศัพท์ว่า ปณฺณรเส
ห้ามวันอุโบสถ ๑๔ คำเป็นต้นเสีย. บทว่า อุปสงฺกมิ ได้แก่ เข้าไปหาเพื่อ
ทักท้วง ได้ยินว่า ชนฺตฺเทพบุตรนั้นคิดว่า ภิกษุเหล่านี้รับกัมมัญฐานในสำนัก
ของพระศาสดาแล้ว พวกมันออกไป บัดนี้ ก็อยู่เป็นผู้ประมาท ก็แก่ภิกษุเหล่านี้
ถูกราทักท้วงในสถานที่นั่งแยก ๆ กัน จัก ไม่ถือคำเรา จำเราจักทักท้วงในเวลา
ที่มารวมกันถึงวันอุโบสถ รู้ว่าภิกษุเหล่านั้นประชุมกัน แล้วจึงเข้าไปหา. บทว่า
คากาย อชฺฐภาติ ความว่า เทพบุตรยืนอยู่ท่ามกลางเหล่าภิกษุทั้งหมด
ได้กล่าวด้วยคาถาทั้งหลาย ในคาถาเหล่านั้น เพราะเหตุที่สภาพมิใช่คุณ [โทษ]
ของผู้ไร้คุณ ย่อมปรากฏพร้อมกับการกล่าวคุณ ฉะนั้น เทพบุตรเมื่อกล่าวถึง
คุณก่อน จึงกล่าวคาถาว่า สุขชีวิโน ปุเร อาตุ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า สุขชีวิโน ปุเร อาตุ ความว่า พวกภิกษุแต่ก่อน เป็นผู้บำรุงเลี้ยงง่าย
เทพบุตรกล่าวอย่างนี้ โดยอธิบายว่า พวกภิกษุแต่ก่อน ยังชีพให้เป็นไปด้วย
อาหารคลุกกัน ซึ่งเที่ยวไปตามลำดับตรอกในตระกูลสูงและต่ำได้มา. บทว่า
อนิจฺฉา ได้แก่ ปราศจากตัณหา เทพบุตรครั้งกล่าวคุณของเหล่าภิกษุเก่าก่อน
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะกล่าวโทษของภิกษุเหล่านั้น จึงกล่าวว่ ทฺุปฺโปปลั
เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า คามม คามณิกา วีย เทพบุตร
กล่าวอธิบายว่า เปรียบเหมือนนายบ้าน เยี่ยมประชาชนในตำบลบ้าน ให้
ลูกบ้านน่านมสคนมัสมข้าวสาร เป็นต้น มากิน ฉนฺใด แม้พวกท่าน ตั้งอยู่ใน
อนเสนา แสวงหาไม่สมควร มาเลี้ยงชีวิตของพวกท่าน ก็ฉนฺนั้น. บทว่า

นิพชฺชนฺติ ได้แก่ ไม่ต้องการด้วยการเรียนอุเทศ สอบถาม และใส่ใจ
กัมมัญฐาน นอนปล่อยมือเท้าอยู่บนที่นอน. บทว่า **ปราคารเสถ** ความว่า
ในเรือนของผู้อื่น คือในเรือนสะเกีของตระกูลเป็นต้น. บทว่า **มฺจุฉิตา** ได้แก่
หมกมุ่น ด้วยอำนาจกิเลส. บทว่า **เอกฺจฺเจ** ได้แก่ พวกที่ควรจะกล่าวถึง
นี้แหละ. บทว่า **อปวิภูฏา** ได้แก่ ที่เขาทอดทิ้งแล้ว. บทว่า **อนาธา** ได้แก่
ไม่มีที่พึ่ง. บทว่า **เปตา** ได้แก่ คนที่ตายแล้ว เขาทิ้งในป่าช้า เปรียบเหมือน
คนตายที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ย่อมถูกนกต่าง ๆ เป็นต้นจิกกิน แม้เหล่าญาติก็
เป็นที่พึ่งของคนเหล่านั้นไม่ได้ รักษาไม่ได้ ค้ำครองไม่ได้ ฉนฺใด ภิกษุ
ทั้งหลายเห็นปานนั้น ก็ฉนฺนั้นเหมือนกัน ย่อมไม่ได้รับโอวาทและคำปราสอน
แต่สำนักของอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น เพราะฉะนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงถูก
ทอดทิ้งไม่มีที่พึ่ง เป็นเหมือนคนตายที่เขาละทิ้งแล้ว ฉะนั้น.

จบอรรถกถาชั้นตสุตฺตที่ ๕

๖. โรหิตัสสสูตร

[๒๕๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น เมื่อล่วงปฐมยาม โรหิตัสสเทพบุตรมีวรรณะงานยิ่งนัก ทำ
พระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ครั้น แล้วจึงถวายอภิวัตแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

โรหิตัสสเทพบุตรยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้ทูลพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ณ โอกาสใดหนอ บุคคลจึงจะไม่เกิด ไม่แก่
ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุปบัติ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อันบุคคลอาจ หรือบรรลุ
ที่สุดโลกได้ด้วยการเดินทางได้บ้างไหมหนอ.

[๒๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้า. ผู้มีอายุ โอกาสใดบุคคลไม่เกิด ไม่แก่
ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุปบัติ เราไม่เรียกโอกาสนั้นว่าที่สุดของโลกว่า ที่ควรรู้
ควรเห็น ควรบรรลุด้วยการเดินทาง.

ร. นำอัสจรรย พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า. พระดำรัสนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วว่า ผู้มีอายุ โอกาสใดบุคคลไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย
ไม่จืด ไม่อุปบัติ เราไม่เรียกโอกาสนั้นว่าที่สุดของโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น
ควรบรรลุด้วยการเดินทาง.

[๒๕๗] ร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ปางก่อน ข้าพระองค์เป็นฤาษี
ชื่อโรหิตัสสะ เป็นบุตรของอิสรชน มีฤทธิ์ เหาะไปในอากาศได้ มีความเร็ว
ประคองอาจารย์สอนศิลปธนู จับธนูมั่น ชาญศึกษา ชำนาญมือ เคยทดลอง
ยิงธนูมาแล้ว ยิ่งผ่านเงาตาลตามขวางได้ด้วยลูกศรขนาดเบาโดยสะดวกคาย

อย่างเท้าของข้าพระองค์เห็นปานนี้ ประคองจากมหาสมุทรด้านทิศบูรพา ก้าวถึงมหาสมุทรด้านทิศประจิม ข้าพระองค์มาประสงค์อยู่แต่เพียงว่า เราจักบรรลุถึงที่สุดของโลกด้วยการเดินทาง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ประกอบด้วยความเร็วขนาดนี้ ด้วยอย่างเท้าขนาดนี้ เว้นจากการกิน การขบเคี้ยว และการลิ้มรสอาหาร เว้นจากการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ. เว้นจากระงับความเหน็ดเหนื่อยด้วยการหลับนอน มีอายุถึงร้อยปี ดำรงชีพอยู่ถึงร้อยปี เดินทางตลอดร้อยปี ก็ยังไม่ถึงที่สุดของโลกได้ แต่มาทำกาลกิริยาเสียในระหว่าง นำอัสจรรย์นักร พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า พระคำรัสนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วว่า ผู้มีอายุ ณ โอกาสใดบุคคลไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุปบัติ เราไม่เรียกโอกาสนั้นว่าที่สุดของโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น ควรบรรลุ ด้วยการเดินทาง.

[๒๕๘] พ. คุณก่อนผู้มีอายุ ณ โอกาสใดบุคคลไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุปบัติ เราไม่เรียกโอกาสนั้นว่าที่สุดของโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น ควรบรรลุ ด้วยการเดินทาง ก็ถ้าหากเรายังไม่บรรลุถึงที่สุดของโลกแล้ว ก็จะไม่กล่าวถึงการกระทำที่สุดทุกข์ ก็แต่เราบัญญัติโลก เหตุให้เกิดโลก การดับของโลก และทางให้ถึงความดับโลก ในเรือนร่าง มีประมาณวาหนี่งนี้ และพร้อมทั้งสัญญา พร้อมทั้งใจครอง.

แต่ไหนแต่ไรมา ยังไม่มีใครบรรลุถึงที่สุดโลกด้วยการเดินทาง และเพราะที่ยังบรรลุถึงที่สุดโลกไม่ได้ จึงไม่พ้นไปจากทุกข์.

เหตุนั้นแล คนมีปัญญาดี รู้แจ้งโลกถึงที่สุดโลกได้ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว รู้ที่สุดโลกแล้ว เป็นผู้สงบแล้ว จึงไม่หวังโลกนี้และโลกอื่น.

อรรธกาโรหิตัสสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในโรหิตัสสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า ยตุล เป็นสัตตมีวิภักติ ลงในโอกาสหนึ่งแห่งโลกจักรวาล.
คำว่า น จวติ น อุปปชฺชติ นี้ ท่านถือเอาด้วยอำนาจ การจุติปฏิสนธิ
ในภพต่อ ๆ ไป. บทว่า คมเนน ได้แก่ ด้วยการเดินไปด้วยเท้า พระ-
ศาสดาตรัสว่า นาหนุตฺถ โลกสุสฺส อนุตฺถ ดังนี้ ทรงหมายถึงที่สุดแห่งสังขารโลก.
ในบทว่า ฌาเตยฺย เป็นต้น ความว่า ฟังรู้ฟังเห็นฟังถึง เทพบุตรทูลถาม
ถึงที่สุดแห่งโลกจักรวาล ด้วยประการฉะนี้ พระศาสดาตรัสถึงที่สุดแห่งสังขาร
โลก. แต่เทพบุตรนั้นร่าเริงด้วยสำคัญว่า คำพยากรณ์ของพระศาสดา สมกับ
ปัญหาของตน จึงกล่าวว่า น้าอัศจรรย์ เป็นต้น. บทว่า ทพฺพหฺมโม แปลว่า
มีธนูมั่น คือประกอบด้วยธนูขนาดเยี่ยม. บทว่า ธนุกฺคโห แปลว่า อาจารย์
ฝึกธนู. บทว่า สุลิกฺขิตโต ได้แก่ ศึกษาศิลปธนูมา ๑๒ ปี. บทว่า กตฺตฺโถ
ได้แก่ ชื่อว่า ชำนาญมือ เพราะสามารถยิงปลายขนทรายได้ แม้ในระยะ
อุสภะหนึ่ง. บทว่า กตฺตฺปาสุโน ได้แก่ยิงธนูชำนาญ ประลองศิลปะมาแล้ว.
บทว่า อสเนน ได้แก่ลูกธนู. บทว่า อติปาเตยฺย ได้แก่ฟังผ่าน. เทพบุตร
แสดงคุณสมบัติคือความเร็วของตนว่า ลูกธนูนั้นฟังผ่านเงาตาลเพียงใด
เข้าพระองค์ก็ผ่านจักรวาลไปโดยกาล [ชั่วขณะ] เพียงนั้น. ด้วยบทว่า ปุริมา
สมฺมุตฺตา ปจฺฉิม เทพบุตรกล่าวว่า เข้าพระองค์อย่างเท้าก้าวได้ไกล ทำนอง
ไกลจากสมุทรด้านตะวันออกจดสมุทรด้านตะวันตก. ได้ยินว่า เทพบุตรนั้น
ยืนที่ขอบปากจักรวาลทิศตะวันออก อย่างเท้าแรกก้าวเลยขอบปากจักรวาลทิศ-
ตะวันตกไป อย่างเท้าที่สองออก ก็ก้าวเลยขอบปากจักรวาลอื่น ๆ ไป. บทว่า

อิจฺฉาคตํ แปลว่า ความอยากได้นั่นเอง. เทพบุตรแสดงความไม่ซัดซัดด้วย
บทว่า อญฺญเตว ได้ยินว่า โรหิตัสสฤษีนั้น ในเวลาไปภิกขาจาร เคี้ยว
ไม้ชำระฟัน ซ่อนี้คลดาแล้วบ้วนปากที่สระอโนดาต ถึงอุตตรกुरुทวีปแล้วออก
หาอาหาร นั่งที่ขอบปากจักรวาล ฉันทอาหาร ณ ที่นั้น พักชั่วคราวก็เหาะไปเร็วอีก.
บทว่า วสุสตายโก ได้แก่ ยุกนั้น เป็นยุกที่มนุษย์มีอายุยืน. แต่โรหิตัสสฤษี
นี้ เริ่มเดินทางเมื่ออายุเหลือ ๑๐๐ ปี. บทว่า วสุสตชีวี ได้แก่เป็นอยู่
โดยไม่มีอันตรายตลอด ๑๐๐ ปีนั้น. บทว่า อนุตราว กาลกโต ได้แก่ยัง
ไม่ทันถึงที่สุดโลกจักรวาลก็ตายเสียในระหว่าง ก็โรหิตัสสฤษีนั้นแม้ทำกาละใน
ภพนั้น ก็มาบังเกิดในจักรวาลนี้แล. บทว่า อปฺปตฺวา ได้แก่ยังไม่ถึงที่
สุดแห่งสังขารโลก. บทว่า ทุกฺขสฺส ได้แก่ วัฏฏทุกข์. บทว่า อนุตกิริย
ได้แก่ การทำที่สุด. บทว่า กเพวเร ได้แก่ในอรรถภาพ. บทว่า สสญฺญมฺหิ
สมนเก ได้แก่มีสัญญา มีจิต. บทว่า โลกํ ได้แก่ทุกขสัง. บทว่า โลกสมฺมุทฺย
ได้แก่ สมุทตสัง. บทว่า โลกนิโรธํ ได้แก่ นิโรธสัง. บทว่า ปฺปฺปทํ
ได้แก่ มรรคสัง ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า คู่ก่อน
ผู้มีอายุ เราไม่บัญญัติสังจะ ๔ นี้ลงในหญ้าและไม้เป็นต้น แต่เราบัญญัติลงใน
กายที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้เท่านั้น. บทว่า สมิตาวิ ได้แก่สงบบาป.
บทว่า นาสีสตี ได้แก่ ไม่ปรารถนา.

จบอรรถกถาโรหิตัสสสุตฺตที่ ๖

๓. นันทสูตร

[๒๕๕] นันทเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กล่าวคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป
ชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับไป บุคคลเส็งเห็น
ภัยในมรณะนี้ ควรทำบุญอันนำความสุข
มาให้.

[๓๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป
ชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับไป บุคคลเส็งเห็น
ภัยในมรณะนี้ มุ่งต่อสันติ ควรละโลกา-
มิตเสียด.

๔. นันทวิสาฬสูตร

[๓๐๑] นันทวิสาฬเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว จึงได้กล่าวคาถาทูลถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหาวิรบุรุษ
สรีรยนต์ มีจักร ๔ มีทวาร ๕ เต็มไป
ด้วยของไม่สะอาด ประกอบด้วยความ
โลก ย่อมเป็นประจวบเปือกตม โฉนจักมี
ความออกไปจากทุกข์ได้.

[๓๐๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลตัดความผูกโกรธด้วย กิเลส
เป็นเครื่องรัดด้วย ความปรารถนาและ
ความโลภอันชั่วช้าด้วย ถอนค้นหาพร้อม
ทั้งอวิชชาอันเป็นมูลรากเสียได้ อย่างนี้
จึงออกไปจากทุกข์ได้.

อรรถกถา

นันทสูตรที่ ๗ และนันทวิศาลสูตรที่ ๘ มีเนื้อความกล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

๕. สุตติมสูตร

[๓๐๓] สāvātthīnītan.

ณ กาลครั้งหนึ่ง ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับครั้นแล้วจึงถวายอภิวัต นังอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ เธอชอบสารีบุตรหรือไม่.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมูทะลุ ไม่ใช่คนงมงาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบท่านพระสารีบุตร เพราะท่านเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญาแน่นหนา มีปัญญาชวนรำเรง มีปัญญาไว มีปัญญาแหลม มีปัญญาคม มัคน้อย สันโดษ สงัดกาย สงัดใจ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ประรภความเพียร เข้าใจพูด อคทนต่อถ้อยคำ โจทก์ท้วงคนผิด ตำนิกคนชั่ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมูทะลุ ไม่ใช่คนงมงาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบท่านสารีบุตร.

[๓๐๔] พ. อย่างนั้น ๆ อานนท์ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมูทะลุ ไม่ใช่คนงมงาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบสารีบุตร เพราะสารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญาแน่นหนา มีปัญญาชวนรำเรง มีปัญญาเร็ว มีปัญญาแหลม มีปัญญาคม มัคน้อย สันโดษ สงัดกาย สงัดใจ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ประรภความเพียร เข้าใจพูด อคทนต่อถ้อยคำ โจทก์ท้วงคนผิด ตำนิกคนชั่ว อานนท์ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมูทะลุ ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบสารีบุตร

[๓๐๕] ณ กาลครั้งนั้น สุสิมเทพบุตร แวดล้อมไปด้วยเทพบุตร บริษัทเป็นอันมาก ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าและอานนท์เถระ กำลังกล่าว สรรเสริญคุณท่านพระสารีบุตรอยู่ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายอภิวัต แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จริงอย่างนั้น พระสุคต อันใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คน มุทะลุ ไม่ใช่คนงมกาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบท่านพระสารีบุตร เพราะ ท่านเป็นบัณฑิต ฯลฯ ตำนานคนชั่ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะข้าพระองค์ ได้เข้าร่วมประชุมเทพบุตรบริษัทใด ๆ ก็ได้ยินเสียงแน่นอนหนาว่า ท่านพระสารี บุตรเป็นบัณฑิต ฯลฯ ตำนานคนชั่ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนทะเล่ ไม่ใช่คนงมกาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบท่านพระสารี- บุตร.

[๓๐๖] ครั้งนั้น เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิมเทพ- บุตรกำลังกล่าวสรรเสริญท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิด ปิติโสมนัส มีรัศมีแห่งผิวพรรณแพรวพราวอยู่.

[๓๐๗] เปรียบเหมือนแก้วมณีและแก้วไพฑูรย์ อันงาม โชติช่วง แปรเปลี่ยมอันเขาเจียรไนเรียบร้อยแล้ว วางไว้บนผ้ากัมพลสีเหลือง ย่อมส่อง แสงแพรวพราวรุ่งเรือง ฉนั้นใด เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิม เทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิดปิติโสมนัส ก็มีรัศมีแห่งผิวพรรณแพรวพราวอยู่ ฉนั้นนั้น.

[๓๐๘] เปรียบเสมือนแท่งทองชมพูท ที่บุตรนายช่างทองผู้ขยันหมั่น ใส้เข้าหลอมใส้ราศีจนสิ้นแล้ว วางไว้บนผ้ากัมพลสีเหลือง ย่อมขึ้นสีผุดผ่อง เปล่งปลั่ง ฉนั้นใด เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิมเทพบุตร กำลังกล่าวสรรเสริญท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิดปิติ- โสมนัส มีรัศมีแห่งผิวพรรณแพรวพราวอยู่ ฉนั้นนั้น.

[๓๐๕] เปรียบเหมือนดาวประกายพุกฤษ์ ขณะที่อากาศปลอดโปร่ง ปราศจากหมู่เมฆในฤดูสรทกาล ย่อมส่องแสงสุกสกาววาระยับ ฉนั้นใด เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิมเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญ ท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิดปีติโสมนัส มีรัศมีแห่ง ผิวพรรณแพรวพราวอยู่ ฉนั้นนั่น.

[๓๑๐] เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ขณะที่อากาศปลอดโปร่ง ปราศจาก หมู่เมฆในฤดูสรทกาล พวยพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า ขจัดความมืดที่มีอยู่ในอากาศทั้ง ปวง ย่อมแผดแสงแจ่มจ้ารุ่งโรจน์ ฉนั้นใด เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิมเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิดปีติโสมนัส มีรัศมีแห่งผิวพรรณแพรวพราวอยู่ ฉนั้นนั่น.

[๓๑๑] ครั้งนั้น สุสิมเทพบุตร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี พระภาคเจ้าปรารภถึงท่านพระสารีบุตรว่า

ท่านพระสารีบุตรคนรู้จักท่านดีว่า
เป็นบัณฑิตไม่ใช่คนมักโกรธ มักน้อย
สงบเสงี่ยม ฝึกฝนมาติ มีคุณงามอันพระ-
ศาสดาทรงนำมาสรรเสริญ เป็นผู้แสวงคุณ.

[๓๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาตอบสุสิมเทพบุตรปรารภถึง ท่านพระสารีบุตรว่า

สารีบุตรใคร ๆ ก็รู้จักว่าเป็นบัณฑิต
ไม่ใช่คนมักโกรธ มักน้อย สงบเสงี่ยม
อบรม ฝึกฝนมาติ จ้านงอยู่ก็แต่กาลเป็น
ที่ปรินิพพาน.

อรรถกถาสุติมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสุติมสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **ตฺยหฺปิ โน อานนฺท สารีปฺตุโต รุจฺจติ** ความว่า

พระศาสดามีพระประสงค์จะตรัสคุณของพระเถระ ก็ธรรมดาคำคุณนี้ ไม่สมควรกล่าวในสำนักของบุคคลที่ไม่ชอบกัน เพราะว่า คุณที่กล่าวในสำนักของบุคคลที่ไม่ชอบกันนั้น จะกล่าวไม่ทันจบ. จริงอยู่ บุคคลผู้ไม่ชอบกันนั้น เมื่อเขากล่าวคุณว่า ภิกษุชื่อโน้นมีศีล ก็จะกล่าวคำว่า ศีลของภิกษุนั้นเป็นอย่างไร ภิกษุนั้นมีศีลอย่างไรหรือ ภิกษุอื่นที่มีศีลท่านไม่เคยเห็นหรือ เมื่อเขากล่าวคุณว่า ภิกษุชื่อโน้นมีปัญญา ก็จะกล่าวคำเป็นต้นว่า ปัญญาเป็นอย่างไร ภิกษุอื่นที่มีปัญญานั้น ท่านไม่เคยเห็นหรือ ดังนี้ ก็จะทำอันตรายแก่คาถาพรรณนาคุณ. ส่วนพระอานนทเถระ เป็นผู้ชอบพอของพระสารีบุตรเถระ ได้บังจยมีจิวรเป็นต้นอันประณีต ก็ถวายแก่พระเถระ ให้เด็กของอุปัฏฐากตนบรรพชา ให้ถืออุปัชฌาย์ในสำนักพระเถระ. แม้พระสารีบุตรก็กระทำเท่าพระอานนทเถระอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุไร เพราะเลื่อมใสในคุณทั้งหลายของกันและกัน. จริงอยู่ พระอานนทเถระ ดำริว่า พี่ชายของพวกเราบำเพ็ญบารมีมาถึงหนึ่งอสงไขยแสนกัป แหวงตลอดปัญญา ๑๖ อย่าง ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี แม้ทัฬหกรรม เลื่อมใสในคุณทั้งหลายของพระเถระ จึงชอบใจรักใคร่พระเถระ. ฝ่ายพระสารีบุตรเถระก็ดำริว่า พระอานนททำกิจทุกอย่าง มีถวายน้ำบัวนพระโอยฐ์เป็นต้น ที่เราพึงทำแต่พระสัมมาสัมพุทธะ อาศัยอานนท เราจึงได้เข้าสมาบัติตามที่ปรารถนา ๆ แล้ว เลื่อมใสในคุณทั้งหลายของท่าน จึงชอบใจรักใคร่พระอานนทเถระ

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระประสงค์จะตรัสคุณของพระสารีบุตร-
เถระ จึงทรงเริ่มในสำนักของพระอนนทเถระ. บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า
คุยหิปี ปิอักษรลงในอรรถว่าประมวลความ. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า คุก่อน
อนนท์ สารีบุตรมีอาจารย์ โคจร วิหารธรรม การก้าวไป การถอยกลับ
การแลเหลียว การสู้ การเหยียด ชอบใจเรา ชอบใจพระอสีติมหาสาวก
ชอบใจมนุษยโลกทั้งเทวโลก ชอบใจแม่แก่เธอ. แต่นั้น พระเถระก็มีใจยินดี
ประหนึ่งนักมวยปล้ำที่มีกำลัง ได้ช่องในช่องผ้า ดำริว่า พระศาสดามีพระ-
ประสงค์จะให้กล่าวคุณของสหายเรา เราจักได้กล่าวคุณของพระสารีบุตรเถระ
ของพวกเรา เหมือนตอนต้นหว่าใหญ่ อันเป็นธงแห่งชมพูทวีปเสียในวันนี้
เหมือนนำดวงจันทร์ออกจากช่องพลาห [เมฆฝน] แสดอยู่ฉะนั้น เมื่อนำ
คำสนทนาของบุคคลทั้งหลาย ด้วยบททั้ง ๔ ก่อนคำอื่นมา จึงทูลว่า กสุต หิ
นาม ฆนุเต อพาลสุต ดังนี้เป็นต้น จริงอยู่ คนเขลา ชื่อว่า คนโกรธ
เพราะเขลา ชื่อว่า คนหลง เพราะเป็นคนมีโทษะ. ชื่อว่า มีจิตวิปลาส คือ บ้า
เพราะโมหะ ย่อมไม่รู้คุณว่าคุณ โทษว่าโทษ หรือว่า ผู้นี้เป็นพระพุทธเจ้า
ผู้นี้เป็นสาวก. ธรรมดาว่า คนที่ไม่เขลาเป็นต้น ย่อมรู้. เพราะฉะนั้น พระ-
อนนท์เถระจึงทูลว่า อพาลสุต เป็นต้น. บทว่า น รุเจยฺย ความว่า
ก็พระเถระนั้น ไม่พึงชอบใจแก่เหล่าคนเขลาเป็นต้นเท่านั้น พระเถระไม่พึง
ชอบใจแก่ใครอื่น พระอนนทเถระ ครั้นนำถ้อยคำสนทนาของบุคคลมาจะนี้
แล้ว เมื่อจะกล่าวคุณตามเป็นจริง ด้วยบท ๑๖ บท จึงทูลว่า ปญฺธิโต ฆนุเต
เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปญฺธิโต ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความ
เป็นบัณฑิต คำนี้เป็นชื่อของท่านผู้ตั้งอยู่ในความฉลาด ๔ อย่าง. สมจริงดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า คุก่อนอนนท์ โดยเหตุใดแล ภิกษุยอม
เป็นผู้ฉลาดในธาตุ ๑ เป็นผู้ฉลาดในอายตนะ ๑ เป็นผู้ฉลาดในปฏิจาสมุปบาท ๑

เป็นผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ ๑ คู่ก่อนอนันท์ ด้วยเหตุเพียงนั้นแล
ภิกษุ^{นั้น} ควรเรียกว่า ภิกษุบัณฑิต ดังนี้. ในบทว่า มหาปญฺโญ เป็นต้น
ความว่า ประกอบด้วยมหาปัญญา เป็นต้น. ความมีปัญญามาก เป็นต้น ในบทว่า
มหาปญฺโญ เป็นต้น^{นั้น} ต่างกันดังนี้. มหาปัญญาเป็นไฉน ชื่อว่า มหาปัญญา
เพราะกำหนดถือศีลขันธอย่างใหญ่ ชื่อว่า มหาปัญญา เพราะกำหนดถือ
สมาธิขันธ ปัญญาขันธ วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธอย่างใหญ่ ชื่อว่า
มหาปัญญา เพราะกำหนดถือฐานะและอฐานะอย่างใหญ่ วิหารสมาบัติอย่าง
ใหญ่ อริยสังอย่างใหญ่ สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาทอย่างใหญ่
อินทรีย์และโพชฌงค์อย่างใหญ่ อริยมรรคอย่างใหญ่ สามัญญผลอย่างใหญ่
อภิญญาอย่างใหญ่ ปรมัตถนิพพานอย่างใหญ่ ก็มหาปัญญานั้นปรากฏแก่
พระเถระ เมื่อพระศาสดา เสด็จลงจากเทวโลก ประทับยืน ณ ประค
สังกัสสนคร ตรัสถามปัญหา ชื่อว่า ปุถุชนปัญฺจกะ แล้วทูลถวายวิสัชนา
ปัญหานั้น. ปุถุปัญญาเป็นไฉน. ชื่อว่า ปุถุปัญญาเพราะญาณเป็นไปในขันธ
ต่าง ๆ แน่นหนา... เป็นไปในธาตุต่าง ๆ แน่นหนา... ในอรรถต่าง ๆ
แน่นหนา... ในปฏิจสมุปปาทต่าง ๆ แน่นหนา... ในความหวังสุญญตา
ต่าง ๆ แน่นหนา... ในอรรถธรรมนิรุกติปฏิภาณแน่นหนา... ในศีลขันธ
ต่าง ๆ แน่นหนา... ในสมาธิขันธ ปัญญาขันธ วิมุตติขันธ วิมุตติญาณ
ทัสสนขันธต่าง ๆ แน่นหนา... ในฐานะและอฐานะต่าง ๆ แน่นหนา... ใน
วิหารสมาบัติต่าง ๆ แน่นหนา... ในอริยสังต่าง ๆ แน่นหนา... ในสติ-
ปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ต่าง ๆ แน่นหนา...
ในอริยมรรค สามัญญผล อภิญญาต่าง ๆ แน่นหนา... ญาณเป็นไปใน
ปรมัตถนิพพาน ล่วงธรรมที่ทั่วไปแก่ชนต่าง ๆ แน่นหนา. ชื่อว่า หาสปัญญา
เป็นไฉน ชื่อว่าหาสปัญญา เพราะบางคนในโลกนี้ มีความร่าเริง แซ่มชื่น

ยินดี ปราโมทย์ บำเพ็ญศีล บำเพ็ญอินทริยสังวร บำเพ็ญโภชนมัตตัญญุต
ชาคริยานุโยค สีสัจฉ์ สมาริฉฉ์ ปัญญาฉฉ์ วิมุติฉฉ์ วิมุติญาณ
ทัสสนฉฉ์. ชื่อว่า หาสปัญญา เพราะเป็นผู้มากด้วยความร่ำเรียง ปราโมทย์
แห่งตลอดฐานะและอฐานะ. ชื่อว่า หาสปัญญา เพราะเป็นผู้มากด้วยความร่ำเรียง
บำเพ็ญวิหารสมาบัติ. ชื่อว่า หาสปัญญา เพราะเป็นผู้มากด้วยความร่ำเรียง
แห่งตลอดอริยสัจ. ชื่อว่า หาสปัญญา เพราะอบรมสติปัญญา สัมมปธาน
อิทธิบาท อินทริย พละ โพชฌงค์ อริยมรรค. ชื่อว่าหาสปัญญา เพราะเป็น
ผู้มากด้วยความร่ำเรียง กระทำให้แจ้งสัมมัญญผล แห่งตลอดอภิญญา. ชื่อว่า
หาสปัญญา เพราะเป็นผู้มากด้วยความร่ำเรียง มากด้วยความเข้มข้น ยินดี
ปราโมทย์ กระทำให้แจ้งปรมัตถนิพพาน. ชื่อว่า หาสปัญญา ก็เพราะพระเถระ
ครั้งเป็นดาบส ชื่อนารท กระทำความปรารถนาเป็นพระอัครสาวกแทบเบื้อง
พระบาท ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี นับตั้งแต่ครั้งนั้นมา
ก็เป็นผู้มากด้วยความร่ำเรียง กระทำการบำเพ็ญศีลเป็นต้น. ชวนปัญญาเป็นไฉน
ก็เพราะปัญญาพิจารณาเห็นรูป อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต
ปัจจุบัน ทั้งไกล ทั้งใกล้ รูปทั้งหมดโดยเป็นของไม่เที่ยง แล่นไปเร็ว. ชื่อว่า
ชวนปัญญา ก็เพราะปัญญาพิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นทุกข์ แล่นไปเร็ว
โดยความเป็นอนัตตา แล่นไปเร็ว. ชื่อว่า ชวนปัญญา ก็เพราะพิจารณาเห็น
เวทนา ฯลฯ วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน
วิญญาณทั้งหมด โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล่นไปเร็ว.
ชื่อว่า ชวนปัญญา ก็เพราะพิจารณาจักขุ ฯลฯ ชรามรณะ ทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต ปัจจุบัน โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล่น
ไปเร็ว. ชื่อว่า ชวนปัญญา ก็เพราะพิจารณาไคร่ครวญแจ่มชัดจะแจ้งว่า รูป
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรณสิ้นไป ชื่อว่า

ทุกข์ เพราะอรรถว่าน่ากลัว ชื่อว่า อนัตตา เพราะหาแก่นสารมิได้ แล่นไปเร็วใน
พระนิพพานเป็นส่วนดับแห่งรูป. ชื่อว่า ชวนปัญญา ก็เพราะพิจารณาใคร่ครวญ
แจ่มชัดจะแจ้งว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชรามรรณะ
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยงเพราะอรรถว่าสิ้นไป ฯลฯ แล่น
ไปเร็วในพระนิพพาน เป็นส่วนดับแห่งชรามรรณะ. ชื่อว่าชวนปัญญาก็เพราะ
พิจารณาใคร่ครวญแจ่มชัดจะแจ้งว่า รูป ทั้งที่เป็นอดีตอนาคตปัจจุบัน ฯลฯ
วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชรามรรณะ ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิด
ขึ้น มีอันสิ้นไป เสื่อมไป ดับไปเป็นธรรมดา แล่นไปเร็วในพระนิพพานเป็น
ส่วนดับแห่งชรามรรณะ. ดิกขปัญญาเป็นไฉน. ชื่อว่า ดิกขปัญญา เพราะตัดกิเลส
ทั้งหลายได้เร็ว. ชื่อว่า ดิกขปัญญา เพราะไม่พักไว้ซึ่งกามวิตก พยาบาทวิตก
วิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ไม่พักอกุศลบาปธรรมที่เกิดขึ้นอีก ไม่พัก ละ บรรเทา
ทำให้สิ้น ทำให้ไม่มี ซึ่งราคะโทสะโมหะ โภคะ อุปนาหะ มกฺขะ ปลาสะ
อิสสา มัจฉริยะ มายา สากลัย ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ
ที่เกิดขึ้นแล้ว กิเลสทุจริตทั้งหมด อภิสังขารทั้งหมด กรรมที่ให้ถึงสังสารภพ
ทั้งหมด. ชื่อว่า ดิกขปัญญาเพราะปัญญาที่บรรลุ กระทำให้แจ้งสัมผัสสมรรค ๔
สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภทา ๔ อภิญญา ๖ ณ ที่นั่งแห่งเดียว. เมื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้ากำลังทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรแก่ที่ฆนขปริพาชก หลานชาย พระ-
เถระยี่นถวายนพัต ก็ตัดกิเลสได้ทั้งหมด ชื่อว่ามีปัญญาแหลม ตั้งแต่แทง
ตลอดสาวกบารมีญาณ. ด้วยเหตุนี้ พระอานนที่เถระจึงทูลว่า **ดิกขปญฺโณ**
ภนฺเต อายสุมา สาริปฺตุโต พระเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรมีปัญญาแหลม
ดังนี้. **นิพเพชฺชปญฺญา** เป็นไฉน ชื่อว่านิพเพชชปัญญา เพราะบางคนใน
โลกนี้ มากด้วยความหวาดสะดุ้งเอือมระอาไม่ยินดีนัก เบือนหน้าหนีไม่ไยดี
ในสังขารทั้งปวง เจาะทำลายกองโลภะ ที่ไม่เคยเจาะไม่เคยทำลาย ในสังขาร

ทั้งปวง. ชื่อว่า นิพเพธิกปัญญา เพราะเจาะทำลายกองโทสะกองโมหะ โภคะ
อุปนาหะ ฯลฯ ที่ไม่เคยเจาะไม่เคยทำลายกรรมที่ให้ถึงภพทั้งหมด. บทว่า
อปฺปิจุโธ ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยลักษณะอย่างนี้ว่า ปกปิดคุณที่มีอยู่ รู้จัก
ประมาณในการรับ นี้เป็นลักษณะของผู้มีความมกน้อย. บทว่า **สนฺตุญฺโธ** ได้แก่
เป็นผู้ประกอบด้วยสันโดษ ๓ ในปัจจัย ๔ คือ ยถาลาภสันโดษ ยถาพลสันโดษ
ยถาสารูปสันโดษ. บทว่า **ปวิวิตฺโต** ได้แก่ผู้ได้วิเวก ๓ เหล่านี้ คือ กายวิเวก
ของผู้มีกายตั้งอยู่ในความสงัด ผู้ยินดีในเนกขัมมะ จิตตวิเวก ของผู้มีจิตบริสุทธิ์
ผู้ถึงความผ่องแผ้วอย่างยิ่ง และอุปวิเวก ของเหล่าบุคคลผู้รู้ปฏิบัติผู้ถึงวิสังขาร.
บทว่า **อัสสฺสุโธ** ได้แก่ผู้เว้นจากการคลุกคลี ๕ อย่างเหล่านี้ คือ คลุกคลีด้วย
การฟัง คลุกคลีด้วยการเห็น คลุกคลีด้วยการสนทนา คลุกคลีด้วยการบริโภคน
คลุกคลีด้วยกาย. การคลุกคลี ๕ อย่างนี้ ย่อมเกิดกับบุคคล ๘ จำพวก คือ พระ
ราชา อมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ
ภิกษุณี ความคลุกคลีแม้ทั้งหมดนั้น ไม่มีแก่พระเถระ เหตุนี้ พระเถระจึงว่าผู้ไม่
คลุกคลี. บทว่า **อารทฺฐวิริโย** ได้แก่ เป็นผู้ประคองความเพียร มีความเพียร
บริบูรณ์ในข้อนี้ ภิกษุผู้ปรารภความเพียร ย่อมไม่ยอมให้กิเลสที่เกิดขณะเดิน
ติดมาถึงขณะยืน ไม่ยอมให้กิเลสที่เกิดขณะยืน ติดมาถึงขณะนั่ง ไม่ยอมให้กิเลส
ที่เกิดขณะนั่ง ติดมาถึงขณะนอน. กิเลสเกิดในที่นั้น ๆ ก็ข่มไว้ได้ในที่นั้น ๆ นั้น
แหละ. ก็พระเถระมิได้เหยียดหลังบนเตียงมาถึง ๔๘ ปี. พระอานนทเถระ
หมายถึงข้อนี้จึงทูลว่า **อารทฺฐวิริโย** ผู้ปรารภความเพียร. บทว่า **วตฺตา**
ได้แก่เป็นผู้กล่าวกำจัดโทษ. พระเถระเห็นความประพฤติธรรมของเหล่าภิกษุ
ก็ไม่ผิดเพี้ยนว่า ค่อยพูดกันวันนี้ พูดกันวันพรุ่งนี้ อธิบายว่า ท่านสั่งสอน
พร่ำสอนในที่นั้น ๆ เลย. บทว่า **วจนฺกุขโม** ได้แก่ ย่อมทนฟังคำของผู้
อื่น จริงอยู่ ภิกษุรูปหนึ่งชอบสอนผู้อื่น แต่ตัวเองถูกผู้อื่นสอนเข้า ก็โกรธ.
ส่วนพระเถระให้โอวาทแก่ผู้อื่นด้วย ตัวเองแม้ถูกโอวาท ก็ยอมรับด้วยเสีร

เกล้า เล่ากันมาว่า วันหนึ่ง สามเณรอายุ ๗ ขวบ เรียนพระสารีบุตรเถระว่า ท่านสารีบุตรขอรับ ชายผู้นั่งของท่านห้อยลงมาเนาะ. พระเถระไม่พูดอะไรเลย ไป ณ ที่เหมาะแห่งหนึ่ง นั่งเรียบร้อยแล้วก็มา ยืนประณมมือพูดว่า เถานี้ เหมาะไหม อาจารย์ พระเถระกล่าวว่า ผู้บวชในวันนั้น เป็นคนดี อายุ ๗ ขวบ โดยกำเนิด ถึงผู้นั้นฟังสั่งสอนเรา เราก็ยอมรับด้วยกระหม่อมดังนี้. บทว่า โจอทโก ได้แก่สั่งสอนตามแบบธรรมเนียมว่า ธรรมคาวาภิกขุ เห็นวิติกมโทษ ในเมื่อเรื่องเกิดขึ้นแล้วก็ตาม ยังไม่เกิดขึ้นก็ตาม ฟังนุ่งอย่างนี้ ฟังห่มอย่างนี้ เดินอย่างนี้ ยืนอย่างนี้ นั่งอย่างนี้ เคี้ยวอย่างนี้ ฉันอย่างนี้. บทว่า ปาปครหิ ได้แก่ไม่เห็นแก่คนชั่ว ไม่ฟังคำคนชั่วเหล่านั้น ไม่ยอมอยู่ในจักรวาลเดียวกับ คนชั่วเหล่านั้น. พระอานนทเถระทูลว่า พระเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรตำหนิ บาป ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ตำหนิคนชั่วอย่างนี้บ้างว่า

มา เม กทาจิ ปาปิโจโธ กุสิโต หินวีริโย

อปฺปสุสุโต อนาทาโน สมนฺตา กตุถจิ อหุ

ในกาลไหน ๆ ขอเพื่อนสพรหมจารี

ของเราอย่าเป็นผู้มีความปรารถนาลามก

เกียจคร้าน หย่อนความเพียร มีสุตะน้อย

ไม่ยึดถือรอบด้านไม่มีในที่ไหน ๆ เลย.

ตำหนิธรรมฝ่ายชั่วอย่างนี้บ้างว่า ธรรมคาวาสมณะไม่ฟังตกอยู่ใน อานาจราคะ ในอานาจโทสะและโมหะ ราคะโทสะโมหะ ที่เกิดขึ้นแล้ว ฟัง ละเสีย ดังนี้. เมื่อท่านพระอานนทกระทำการประกาศคุณตามความเป็นจริง ของพระเถระด้วยบท ๑๖ บท อย่างนี้แล้ว บุคคลชั่วใด ๆ ก็อย่าได้กล่าวว่ ทำไมพระอานนทไม่ได้กล่าวคุณสหายที่รักของตน คำอะไรที่พระอานนทนั้น

กล่าวแล้ว ก็เป็นอย่างนั้นนั่นแล. พระอนันต์นั้นเป็นสัพพัญญู หรือพระ-
ศาสดา เมื่อทรงกระทำการกล่าวคุณนั้น ที่ไม่กำเริบเป็นคำตรัสของพระ
สัพพัญญูพุทธะ ก็เท่ากับประทับแหวนตราชินลัญจกร [ตราพระชินเจ้า] จึง
ตรัสว่า **เอวมัตถ์** ดังนี้ เป็นต้น. เมื่อพระตถาคตและพระอนันต์เถระกำลัง
กล่าวคุณของพระมหาสาวกอยู่ เหล่าภุมมเทวดา เทวดาผู้อยู่ภาคพื้นดินก็ลุกขึ้น
กล่าวคุณด้วยบท ๑๖ บทเหล่านั้นเหมือนกัน. แต่นั้นเหล่าอากาศัญญูกเทวดา
คือ เทวดาผู้อยู่ในอากาศ เทวดาฝนเย็น เทวดาฝนร้อน เทวดาชั้นจาตุม-
มหाराชตลอดถึงอกนิฏฐพรหมโลก ก็ลุกขึ้นกล่าวคุณด้วยบท ๑๖ บทเหล่า
นั้นเหมือนกัน. เทวดาในหมื่นจักรวาลตั้งตั้งแต่จักรวาลหนึ่ง ก็ลุกขึ้นกล่าว
โดยอุบายนั้น. ครั้งนั้น สุสิมเทพบุตร สัททวิหาริกของท่านพระสารีบุตร
คำริว่า เทพบุตรเหล่านี้ ละกิพาในงานนักษัตรของตน ๆ เสียแล้วดำรงอยู่ใน
ที่นั้น กล่าวคุณอุปมาของเรานี้ จักรวาลจะไปสำนักพระตถาคต กระทำ
การกล่าวคุณนั้นนั่นแหละ ซึ่งเป็นคำของเทวดา. เทพบุตรนั้น ก็ได้กระทำ
อย่างนั้น เพื่อจะแสดงความซื่อมั่น ท่านจึงกล่าวว่า **อถ โข สุสิโม เทวปุตโต**
ดังนี้ เป็นต้น. ในบทว่า **อุจฺจาวจา** ในที่อื่น ๆ ประณิต ท่านเรียกว่าอุจจะ
(สูง) เลวท่านเรียกว่า อวจะ (ต่ำ) แต่ในสูตรนี้ บทว่า **อุจฺจาวจา** ได้แก่วรรณะ
และรัศมีของวรรณะ ต่าง ๆ อย่าง. เขาว่า รัศมีแห่งวรรณะของเทวบริษัทนั้น
ปรากฏชัดมี ๔ อย่าง คือที่เขียวก็เขียวจัด ที่เหลืองก็เหลืองจัด ที่แดงก็แดง
จัด ที่ขาวก็ขาวจัด ด้วยเหตุนี้นั่นนั่นแล อุปมา ๔ ชื่อจึงมาว่า **เสยฺยถาปินาม**
เป็นต้น. ในอุปมา ๔ ชื่อนี้ บทว่า **สุโธ** แปลว่าดี. บทว่า **ชาติมา**
แปลว่า ถึงพร้อมด้วยชาติ. บทว่า **สุปริกมฺมกโต** ได้แก่เจียรระนัยดีแล้ว
ด้วยบริกรรมมีล้างเป็นต้นวางไว้บนฝ้ากัมพลเหลือง. บทว่า **เอวมมว** ความว่า
มณีทั้งหมดเริ่มส่องประกายพร้อมกัน ดังมณีที่วางบนฝ้ากัมพลแดง. บทว่า
เนกฺข ได้แก่เครื่องประดับที่ทำด้วยทองคำเงินเนื้อห้ำ. จริงอยู่ เครื่องประดับ

นั้น ย่อมเหมาะแก่การขำและซัด. บทว่า **ชมพูพนท** ได้แก่ทองที่เกิดในแม่น้ำที่ไหลไปทางกิ่งชมพูใหญ่ หรือเมื่อรสผลชมพูใหญ่จมดิน หน่อทองคำผุดขึ้นอธิบายว่า เครื่องประดับที่ทำด้วยทองคำนั้น. บทว่า **กมฺมารปุตฺตํ อุกกามุ-
เขสุ กุสลํ สมฺปหฺนฺจ** ได้แก่ที่บุตรช่างทองผู้ฉลาด หลอมทางปากเบ้า
สุกกว้างแล้ว. ในคัมภีร์ชาตวิภังค์ ท่านถือเอาทองชมพูนุท ที่ยังไม่ทำรูปพรรณ.
แต่ในพระสูตรนี้ ท่านถือเอาทองที่ทำรูปพรรณแล้ว. บทว่า **วิทฺเช** แปลว่า
อยู่ไกล. บทว่า **เทเว** ได้แก่ อากาศ. บทว่า **นภํ อพฺกุสุสุกฺกมาโน**
ได้แก่ โดคขึ้นสู่อากาศ. ด้วยบทนี้ ท่านแสดงภาพดวงอาทิตย์อ่อน ๆ. บทว่า
โสรโต ได้แก่ ประกอบด้วยความสงบเสงี่ยม. บทว่า **ทนฺโต** ได้แก่
หมดยศ. บทว่า **สตฺถฺวณฺณโกโต** แปลว่า มีคุณที่พระศาสดาทรงนำมาแล้ว.
จริงอยู่ พระศาสดาประทับนั่งท่ามกลางบริษัท ๘ ทรงนำคุณของพระเถระมา
โดยนัยว่า คุณอันภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจงคบสาร์บุตรและโมคคัลลานะ ดังนี้
เป็นต้น. พระเถระก็ชื่อว่า เป็นผู้มียุคุณที่พระศาสดาทรงนำมาแล้ว. บทว่า
กาลํ กงฺขติ ได้แก่ ปรารณากาลเป็นที่ปรินิพพาน. จริงอยู่ พระชีนาสพ
ย่อมไม่กระหึ่มยินดีความตาย ไม่มุ่งหมายความเป็น แต่ปรารณา อธิบายว่า
ยื่นคอยดูกาลเวลา เหมือนบุรุษยื่นคอยค่าจ้างไปวันหนึ่ง ๆ. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
พระสาร์บุตรจึงกล่าวว่า

นาภินนฺทามิ มรณํ

นาภินนฺทามิ ชีวิตํ

กาลํ จ ปาฏิกงฺขามิ

นิพฺพิสฺสํ กติโก ยถา

เราไม่ยินดีความตาย เราไม่ยินดี

ความเป็นอยู่ แต่เรารอเวลา [ปรินิพพาน]

เหมือนลูกจ้าง รอค่าจ้างฉะนั้น.

จบอรรถกถาสุตฺตนิมิตฺตสูตรที่ ๕

๑๐. นานาติตถียสูตร

[๓๑๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ ณ กาลครั้งหนึ่ง เมื่อด่วงปฐมยาม พวกเทพบุตรผู้เป็นสาวกเดิรดิษฐ์ต่าง ๆ เป็นอันมาก คือ อสมเทพบุตร สหลิเทพบุตร นิกเทพบุตร อาโกฏกเทพบุตร เวฐัมพรีเทพบุตร มาณวคามิยเทพบุตร มีวรรณงามยิ่ง ทำพระวิหารเวฬุวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจึงอภิวัต แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๓๑๔] อสมเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ส่วนที่ควรข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ประารภถึงท่านปุรณะกัศสปว่า

ครูปุรณะกัศสป เพียงแต่มองไม่เห็น
บาปหรือบุญของตน เพราะเหตุทสัต์ถูกรุก
พัน ถูกฆ่า ถูกโบย เสื่อมเสีย ในโลกนี้
เท่านั้น ท่านบอกให้วางใจเสีย ท่านย่อม
ควรที่จะได้รับยกย่องว่าเป็นศาสดา.

[๓๑๕] สหลิเทพบุตร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ประารภถึงท่านมกขลิโคศาล ต่อไปว่า

ครวมกขลิโคศาล ตำรวมตนดีแล้ว
เพราะรังเกียจบาปด้วยตบะ ละวาจาที่ก่อ
ให้เกิดความทะเลาะกับคนเสีย เป็นผู้

สม่าเสมอ งดเว้นจากสิ่งที่มีโทษ พุดจริง
ท่านมักขลิโคศาล จัดว่าเป็นผู้คงที่ ไม่
กระทำบาปโดยแท้.

[๓๑๖] นิกเทพบุตร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
ปรารภถึงท่านนิครนถ์ นาฏบุตร ต่อไปว่า

ครุนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นผู้เกลียด
บาป มีปัญญารักษาตัว เห็นภัยในสงสาร
เป็นผู้ระมัดระวังทั้ง ๔ ยาม บอกสิ่งที่ตน
เห็นแล้วและฟังแล้ว น่าจะไม่ใช่ผู้หยาบช้า
โดยแท้.

[๓๑๗] อาโกฏกเทพบุตร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
ปรารภถึงพวกเดียรถีย์ต่าง ๆ ต่อไปอีกว่า

ท่านปทุระกัจจายนะ ท่านนิครนถ์
นาฏบุตร และพวกท่านมักขลิโคศาล
ท่านปุระณะกัศสปเหล่านี้ ล้วนแต่เป็น
ศาสดาของหมู่ บรรลุผลแห่งสมณธรรม
แล้ว ท่านเหล่านั้นคงเป็นผู้ไม่ไกลไปจาก
สัตบุรุษแน่นอน.

[๓๑๘] เวรัมพรีเทพบุตร ได้กล่าวตอบอาโกฏกเทพบุตรด้วยคาถาว่า

สุนัขจึงจอกสัตว์แล้ว ๆ ใครจะตีตน
เสมอราชสีห์ แม้จะไม่ใช่สัตว์ขี้เรื้อน แต่
ก็มีบางคราวที่ทำตนเทียมราชสีห์ ครูของ
หมู่เปลือยกาย พุดคำเท็จ มีมรรยาทน่า
รังเกียจ จะเทียบกับสัตบุรุษย่อมนำไม่ได้.

[๑๑๕] ลำดับนั้น มารผู้มีบาปเข้าสิงเวกข์มพิริเทพบุตรแล้วได้กล่าว
คาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

สัตว์เหล่าใด ขวนขวายในความเกลียด
บาปด้วยตะบะ รักษาความสงบสงัดอยู่ คิด
อยู่ในรูป ปรรณาทะวโลก สัตว์เหล่านั้น
ย่อมตั้งสอนชอบ เพื่อปรโลกโดยแท้.

[๑๒๐] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าเป็นมารตัว
ร้ายกาจ จึงได้ตรัสคาถาตอบมารผู้มีบาปว่า

รูปใด ๆ จะอยู่ในโลกนี้หรือโลกอื่น
และจะอยู่ในอากาศ มีรัศมีรุ่งเรืองก็ตามที่
รูปทั้งหมดเหล่านั้น อันมารสรรเสริญแล้ว
วางดักสัตว์ไว้แล้ว เหมือนเขาใส่เหยื่อล่อ
เพื่อฆ่าปลา ฉะนั้น.

[๑๒๑] ลำดับนั้น มาณวกามิยเทพบุตร ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ใน
สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ปรรณาทะวโลกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภูเขาเวปุลละ เขากล่าวกันว่า สูงเป็น
เยี่ยมกว่าภูเขาที่ตั้งอยู่ในกรุงราชคฤห์
เสตบรรพตเป็นเลิศกว่าภูเขาที่ตั้งอยู่ในป่า
หิมวันต์ ดวงอาทิตย์เป็นเลิศกว่าสิ่งที่ไป
ในอากาศ มหาสมุทรเป็นเลิศกว่าห้วงน้ำ
ทั้งหลาย ดวงจันทร์เป็นเลิศกว่าดวงดาว
ทั้งหลาย พระพุทธเจ้ากล่าวกันว่าเป็นเลิศ
กว่าประชุมในทั้งโลก พร้อมทั้งเทวโลก.

จบ นานาตติถียสูตร

จบ นานาตติถียวรรค ที่ ๓

อรรถกถานานาติตถียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนานาติตถียสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า นานาติตถียสาวกา ความว่า เทพบุตรสาวกของเดียรถีย์ต่าง ๆ เหล่านั้น เป็นกัมมวาที นับถือกรรม เพราะฉะนั้น จึงกระทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น บังเกิดในสวรรค์ เทพบุตรเหล่านั้น สำคัญว่าเราบังเกิดในสวรรค์ เพราะเลื่อมใสในศาสนาของตน จึงมาด้วยหมายใจว่าเราจะไปยืนในสำนักของพระทศพล กล่าวคุณศาสนาของเรา แล้วกล่าวด้วยคาถาองค์ละ ๑ คาถา. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จินฺนุทิตมาริเต จ หตขานีสู ได้แก่ ในการโบาย และในการล้อมทรัพย์ทั้งหลาย. ด้วยบทว่า ปุณฺณ วา ปน อสมเทพบุตร ไม่ตามพิจารณาแม้แต่บุญของตน กล่าวโดยย่อว่า วิบากของบุญและบาปไม่มี ดังนี้. บทว่า ส เว วิสุตาสมาจิกฺขิ ความ อสมเทพบุตรนั้นแล เมื่อกล่าวว่า วิบาก ทั้งของบาปที่ทำแล้ว ทั้งของบุญที่ทำแล้วไม่มี ดังนี้ จึงบอกที่פקอาศัย ที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า ศาสดาปุรณกัสสป ควรแก่การนับถือ การไหว้ การบูชา. บทว่า ตโปจิกฺขุจฺฉาย ได้แก่ เพราะเกลียดชบาป ด้วยตปะคือการทำกายให้ลำบาก. บทว่า สุตฺตฺวโต ได้แก่ ประกอบแล้ว หรือปิดแล้ว. บทว่า เขจฺจุจฺฉิ ได้แก่ เกลียดชบาปด้วยตปะ. บทว่า นิปโก ได้แก่ บัณฑิต. บทว่า จาตุยามสุตฺตฺวโต ได้แก่ สำรวมด้วยดีด้วยยาม ๔ ส่วนทั้ง ๔ เหล่านี้ คือ ผู้ห้ามน้ำทั้งปวง ผู้ประกอบในการห้ามบาปทั้งปวง ผู้กำจัดบาปทั้งปวง ผู้ห้ามบาปทั้งปวงถูกต้อง ชื่อว่า ยาม ๔. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพวาริวาริตो จ ได้แก่ ห้ามน้ำทั้งหมด อธิบายว่า น้ำเย็นทั้งหมดห้ามขาด เขว่่านิครนถนาฏบุตรนั้น สำคัญ

ว่ามีตัวสัตว์ในน้ำเย็น เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช้น้ำเย็นนั้น. บทว่า สพุพวาริ-
ยุตุโต ได้แก่ ประกอบด้วยการห้ามบาปทุกอย่าง. บทว่า สพุพวาริฐโต
ได้แก่ กำจัดบาปเสียแล้ว ด้วยการห้ามบาปทุกอย่าง. บทว่า สพุพวาริฆุญโ
ได้แก่ ผู้อันการห้ามบาปทั้งปวงถูกต้องแล้ว. บทว่า ทิฏฺฐัง สุตตญฺ อจิกฺข
ได้แก่ บอกว่าสิ่งที่เห็นเราเห็นแล้ว ข้อที่ฟัง เราฟังแล้วไม่ปิดเลย. บทว่า
นหิ ฆฺน กิพฺพิสี ความว่า ศาสดาเห็นปานนั้น ย่อมชื่อว่า เป็นผู้กระทำความ
ความชั่วร้าย. บทว่า นานาติคฺติเย ความว่า เขาว่า อาโกฏกเทพบุตรนั้น
เป็นอุปฏิฐาภของเหล่าเดียรฉิยต่าง ๆ นั้นแล เพราะฉะนั้น เขาจึงกล่าวปรารภ
เดียรฉิยเหล่านั้น. บทว่า ปกฺกุทฺโธ กาคิยานิ ได้แก่ ศาสดาชื่อปกฺกุ-
ทักจายนะ. บทว่า นิคฺคุโธ ได้แก่ ศาสดาชื่อนาฏบุตร. บทว่า มกฺขลิปุรฺณาส
ได้แก่ ศาสดาชื่อมกฺขลิ และชื่อปุรณะ. บทว่า สามณฺณปฺปตฺตา ได้แก่
ถึงที่สุดในสมณธรรม. ด้วยบทว่า นหิ ฆฺน เต อาโกฏกเทพบุตรกล่าวว่า
ศาสดาเหล่านั้นไม่ไกลไปจากสัตบุรุษทั้งหลายเลย ศาสดาเหล่านั้นนั้นแล จึง
ชอบที่จะเป็นสัตบุรุษในโลก. บทว่า ปจฺจภาสิ ความว่า เวณฺณปริเทพบุตร
คิดว่า อาโกฏกเทพบุตรผู้นี้ ยืนกล่าวคุณของศาสดาซึ่งเปลือย ผู้ไร้สิริเหล่านี้
ในสำนักของพระทศพล ดังนั้น เราจักกล่าวโทษของศาสดาเหล่านั้น แล้วจึง
กล่าวโต้ตอบ. บทว่า สห รจิตฺมตฺเตน ได้แก่ พร้อมด้วยเหตุเพียงแต่
ถ้อยคำ. บทว่า จโว สิงฺคาโล ได้แก่ สุนัขจึงจอกตาบอด ต่ำทราม.
บทว่า โกฏฺโธ เป็นไวพจน์ของคำนั้นนั่นแหละ. บทว่า สกฺกสฺสฺราจาโร
ได้แก่ มีความประพฤติน่ารังเกียจ. บทว่า น สติ สฺริกฺขโก ความว่า
ศาสดาของท่านจะเทียมสัตบุรุษผู้เป็นบัณฑิตหาได้ไม่ ท่านก็เสมือนสุนัขจิ้งจอก
ตาบอด ยังจะทำเดียรฉิยให้เป็นราชสีห์หรือ. บทว่า อนฺวาวิสิตฺวา ความว่า
มารผู้มีบาป ดำริว่า เวณฺณปริเทพบุตรผู้นี้ กล่าวโทษของเหล่าศาสดาเห็น

ปานนั้น ด้วยเหตุที่นั่นแหละ เราจะให้เขากล่าวคุณด้วยปากนั่นแหละ จึงเข้าถึงในร่างของเวกข์พรเทบุตรนั้น น้อมใจตามไป ชื่อว่า เข้าไปอาศัยอยู่ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อายุตุตา** ได้แก่ ขวนขวายขมกขมมัน ในอันเกลียดคตปะ. บทว่า **पालย์ ปวิเวก** แปลว่า รักษาความสงบ ได้ยินว่า เติรติยเหล่านั้นตอนผมตนเอง ด้วยคิดว่า เราจ้กรักษาความสงบจากการแต่งผม เปลือยกายเที่ยวไป ด้วยคิดว่า เราจ้กรักษาความสงบจากผ้า กินอาหารที่พื้นดินหรือที่มือคุดสุนัข ด้วยคิดว่า เราจ้กรักษาความสงบจากอาหาร นอนบนหนามเป็นต้น ด้วยคิดว่า เราจ้กรักษาความสงบจากที่นั่งที่นอน. บทว่า **รูปะ นิวิฏฐา** ได้แก่ ตั้งอยู่ในรูป ด้วยคัมภีระและทิลุ. บทว่า **เทวโลกาภินนุทิโน** ได้แก่ บรรณาเทวโลก. บทว่า **มาตिया** ได้แก่ สัตว์ที่ต้องตาย มารผู้มีบาปกล่าวว่า เหล่าเติรติยย่อมสั่งสอนสัตว์ที่จะต้องตายเหล่านั้นแหละ โดยชอบเพื่อประโยชน์แก่ปรโลก. บทว่า **อิติ วิทิตวา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงระลึกว่า เทบุตรผู้นี้ กล่าวโทษของศาสดาเหล่านี้ก่อนแล้ว บัดนี้ กลับมากล่าวคุณ ผู้นี้เป็นใครหนอ แล้วก็ทรงทราบ. บทว่า **เย จนฺตลิกุขสุมิ** **ปภาสวณฺณา** ความว่า บรรดารูปรัศมีดวงจันทร์ รัศมีดวงอาทิตย์ ประกายเพชรพลอย รุ่งกินน้ำ และดวงดาวทั้งหลาย รูปเหล่าใดมีวรรณะสว่างไสวในท้องฟ้า. บทว่า **สพฺพเว เต เต** ได้แก่ รูปเหล่านั้นทั้งหมด อันท่านสรรเสริญแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกมารว่า **นมุจิ**. ด้วยบทว่า **อามิสว** **มจฺจนํ** **วชย จิตฺตา** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มารย่อมเหวี่ยงเหยื่อติดปลายเบ็ด เพื่อต้องการฆ่าปลาทั้งหลาย ฉะนั้น ท่านกล่าวสรรเสริญว่า นรูปเหล่านั้นก็เพื่อมัดสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น. บทว่า **มาณฺวคามิโย** ความว่า ได้ยินว่า เทบุตรองค์นี้ เป็นพุทธอุปัฏฐาก. บทว่า **ราชคหิยาน**

ได้แก่ ภูเขาในกรุงราชคฤห์. บทว่า เสโต ได้แก่ เขาไกรลาส. บทว่า
อหคามินิ ได้แก่ ที่โคจรไปในอากาศ. บทว่า อุทธีน ได้แก่ ร่องรับน้ำ.
ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า ภูเขาวิบูลบรรพตประเสริฐสุด แห่งบรรดาภูเขาที่ตั้งอยู่
ในกรุงราชคฤห์ ภูเขาไกรลาสประเสริฐสุด แห่งบรรดาภูเขาในป่าหิมพานต์
ดวงอาทิตย์ประเสริฐสุด แห่งบรรดาสภาวะที่โคจรไปในอากาศ สมุทร [ทะเล]
ประเสริฐสุด แห่งบรรดาสภาวะที่รองรับน้ำ ดวงจันทร์ประเสริฐสุด แห่ง
บรรดาดวงดาวทั้งหลาย ลันได พระพุทธเจ้าก็ประเสริฐสุด แห่งโลกพร้อม
ทั้งเทวโลก ฉะนั้น.

จบอรรถกถานานาตติยสูตร ที่ ๑๐

วรรคที่ ๓

เทวปุตตสังยุตจบเพียงเท่านี้

พระสูตรในนานาตติยวรรคที่ ๓ นี้ คือ

๑. สีวสูตร ๒. เขมสูตร ๓. เสรีสูตร ๔. ฆฎิการสูตร ๕. ชันตุสูตร
๖. โรหิตัสสสูตร ๗. นันทสูตร ๘. นันทวิสาละสูตร ๙. สุธิมสูตร
๑๐. นานาตติยสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

จบ เทวปุตตสังยุต

โกศลสังยุต

ปฐมวรรค

๑. ทหรสูตร

ว่าด้วยของ ๔ อย่างไม่ควรดูหมิ่น

[๑๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงได้ทรงปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๒๓] พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า แม้ท่านพระโคตมทรงปฏิญาณหรือไม่ว่า ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอย่างยอดเยี่ยม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนมหาบพิตร ก็พระองค์เมื่อจะตรัสโดยชอบก็พึงตรัสถึงอามภาพว่า ตถาคตได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอย่างยอดเยี่ยม คุณก่อนมหาบพิตร เพราะว่าอามภาพได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอย่างยอดเยี่ยมแล้ว.

[๑๒๔] พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ แม้สมณพราหมณ์บางพวก เป็นเจ้าหมู เจ้าคน เป็น

คณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิติ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือ ปุณณกัสสป มักขลิโคศล นิคกรณนาฏบุตร สัตยชัยเวลัฏฐบุตร ปุทฺธกัจจายนะ อชิตเกสกัมพล.

สมณพราหมณ์แม่เหล่านั้ เมื่อถูกข้าพระองค์ถามว่า ท่านทั้งหลาย ย่อมปฎิญาณได้หรือว่า เราได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณดังนี้ ก็ยังไม่ปฎิญาณตนได้ว่า ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วนพระโคดมผู้ เจริญยังทรงเป็นหนุ่มโดยกำเนิดและยังทรงเป็นผู้ใหม่โดยบรรพชา โฉนจึง ปฎิญาณได้แล้ว.

[๓๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ลูกก่อนมหาบพิตร ของ ๔ อย่างเหล่านั้ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าเล็กน้อย ๔ อย่างเป็นไฉน ของ ๔ อย่าง คือ

๑. กษัตริย์ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังทรงพระเยาว์
๒. ฐ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าตัวเล็ก
๓. ไฟ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าเล็กน้อย
๔. ภิกษุ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังหนุ่ม

ลูกก่อนมหาบพิตร ของ ๔ อย่างเหล่านั้ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าเล็ก น้อย.

[๓๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ ร้อยแก้วนั้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

นรชนไม่พึงดูถูกดูหมิ่น กษัตริย์ผู้
ถึงพร้อมด้วยพระชาติ มีพระชาติสูง ผู้
ทรงพระยศว่ายังทรงพระเยาว์ เพราะเหตุ
ว่า พระองค์เป็นจอมมนุษย์ ได้เสวยราช-

สมบัติแล้ว ทรงพระพิโรธขึ้น ย่อมทรงลง
พระราชอาญาอย่างหนักแก่เขาได้ เพราะ
ฉะนั้น ผู้รักษาชีวิตของตน พึงงดเว้นการ
หมิ่นพระบรมเดชานุภาพกษัตริย์นั้นเสีย.

นรชนเห็นงูที่บ้านหรือที่ป่าก็ตาม ไม่ว่า
พึงดูถูกดูหมิ่นว่าตัวเล็ก (เพราะเหตุว่า)
งูเป็นสัตว์มีพิษ (เดช) ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์
ไร ๆ งูนั้นพึงจกกัดชยหญิงผู้เขลาในบาง
คราว เพราะฉะนั้น ผู้รักษาชีวิตของตน
พึงงดเว้นการดูหมิ่นงูนั้นเสีย.

นรชนไม่พึงดูถูกดูหมิ่นไฟที่กินเชื้อ
มาก ลุกเป็นเปลว มีทางดำ (ที่ไฟไหม้
ไปดำ) ว่าเล็กน้อย เพราะว่าไฟนั้นได้เชื้อ
แล้วก็เป็นกองไฟใหญ่ พึงลามไหม้ชย
หญิงผู้เขลาในบางคราว เพราะฉะนั้น ผู้
รักษาชีวิตของตน พึงงดเว้นการดูหมิ่นไฟ
นั้นเสีย.

(แต่ว่า) ป่าใดที่ถูกไฟไหม้จนดำไป
แล้ว เมื่อวันคืนล่วงไป ๆ พันธุ์หญ้าหรือ
ต้นไม้ยังงอกขึ้นที่ป่านั้นได้ ส่วนผู้ใดถูก
ภิกษุผู้มีศีลแผดเผา ด้วยเดช บุตรธิดาและ
ปลสุสัตว์ของผู้นั้นย่อมพินาศ ทายาทของ

เขาก็ยอมไม่ได้รับทรัพย์มรดก เขาเป็นผู้

ไม่มีพันธู์ ย่อมเป็นเหมือนตาลยอดด้วน.

เพราะฉะนั้นบุคคลผู้เป็นบัณฑิต

พิจารณาเห็นงู ไฟ กษัตริย์ผู้ทรงยศ และ

ภิกษุผู้มีศีล ว่าเป็นภัยแก่ตน พึงประพฤติ

ต่อโดยชอบทีเดียว.

[๓๒๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสจบลงแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก บุคคลหงายของทีคิดว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีจักขุจะได้เห็นรูป ฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมโดยปริยายเป็นอันมาก ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณคมน์จนตลอดชีวิตทั้งวันนี้เป็นต้นไป.

โกศลสังยุต

อรรถกถาทหฺรสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทหฺรสูตรที่ ๑ ต่อไป:-

บทว่า ภควตา สทุธี สัมโมทิตี ความว่า แม้พระเจ้าปเสนทิโกศล ก็ทรงมีความยินดีร่วมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยอาการอย่างเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามถึงขันธปัญจกพอทจนได้เป็นต้น ยินดีกับท้าวเธอ คือทรงนำความยินดีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเหมือนน้ำเย็นกับน้ำร้อน ฉะนั้น อนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยินดี [บันเทิง] ด้วยถ้อยคำอันใดเป็นต้นว่า ท่านพระโคตม พอทหรือ พอเป็นไปได้หรือ ท่านพระโคตมและเหล่าสาวกของพระโคตมมีอาหารน้อย มีโรคน้อย คล่องแคล่ว มีเรี่ยวแรง อยู่เป็นสุขอยู่หรือ ทรงนำถ้อยคำนั้น ที่น่ายินดี นำให้ระลึกถึงกันล่วงไป ให้ถึงที่สุด คือจบลงด้วยปริยายเป็นอันมากอย่างนี้ คือ ชื่อว่า สัมโมทินิยะ เพราะให้เกิดความยินดีกล่าวคือ ปิติปราโมทย์ และควรที่จะยินดี ชื่อว่า สาราณิยะ เพราะมีอรรถพัญชนะไพเราะ และเพราะเป็นถ้อยคำที่ควรระลึก โดยควรที่จะให้ระลึกถึงตลอดกาลนาน ๆ คือเป็นไปเป็นนิรันดร์ ไม่ทรงทราบความลึก หรือความตื้น โดยคุณและโทษ เพราะไม่เคยพบพระตถาคต จึงประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อประทับนั่งแล้ว ก็ตรัสว่า ภวปิ โน เป็นต้นเพื่อจะทูลถามปัญหาเรื่องการสลัดออกจากโลกและการลงสู่ภพคือ ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธะของศาสดา ที่ท้าวเธอเสด็จมาทำเป็นโอวัญญิกสารปัญหา คือปัญหาที่มีสาระวถวน. ศัพท์ว่า ภวมปิ ในคำทูลถามนั้น เป็นนิบาตลงในอรรถว่า ประมวล พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงประมวลศาสดาทั้ง ๖ ด้วยศัพท์นั้น. อธิบายว่า ท่านพระโคตมก็ปฏิญาณ เหมือนศาสดาทั้ง ๖ มีปุณณกัสนปเป็นต้น ที่

ปฎิญาณว่าเราเป็นสัมมาสัมพุทธะหรือ แต่พระราชามีได้ทูลถามปัญหานี้ โดย
ลัทธิตของพระองค์เอง ตรัสถามโดยอำนาจปฎิญาณที่มหาชนในโลกถือกัน. ครั้ง
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงบันลือพุทธสีหนาท จึงตรัสว่า ยี่ หิ ตั
มหाराช ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหิ หิ มหाराช ความ
ว่า เราตถาคตตรัสรู้ซึ่งสัมมาสัมโพธิกล่าวคือพระสัพพัญญุตญาณ อันยอด
เยี่ยม ประเสริฐสุดแห่งญาณทั้งหมด. บทว่า สมณพราหมณา ได้แก่ชื่อว่า
สมณะ เพราะเข้าบวช ชื่อว่าพราหมณ์ โดยกำเนิด. ในบทว่า สงฺฆิโน เป็น
ต้น ที่ชื่อว่า สังฆิ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น มีสงฆ์กล่าวคือชุมชนนัก
บวช. ที่ชื่อว่า คณิ ก็เพราะสมณพราหมณ์ มีคณะนั้นนั่นแหละ ที่ชื่อว่า
คณาจารย์ ก็เพราะเป็นอาจารย์ของคณะนั้น โดยให้ศึกษาอาจารย์. บทว่า
ลาตา แปลว่าที่เขารู้จักกันทั่ว คือปรากฏแล้ว. ที่ชื่อว่า ยสุตฺติ [มียศ]
ก็เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น มียศ [เกียรติยศ] ฟุ้งจรรอย่างนี้ว่า ท่าน
เป็นผู้มีกน้อย สันโดษ ไม่นุ่งแม่แต่ผ้า เพราะเป็นผู้มีกน้อย. บทว่า ติตฺถกรา
แปลว่าเจ้าลัทธิต. บทว่า สาธุสมฺมตา ได้แก่ที่เขาสมมตอย่างนี้ว่าเป็นคนสงบ
เป็นคนดี. บทว่า พหุชนสุต ได้แก่ปฤชชนคนอันธพาล ผู้มิได้สดับฟัง
[ศึกษา]. คำว่า ปุรณะ เป็นต้น เป็นชื่อตัวและโคตร [สกุล] ของเจ้าลัทธิต
เหล่านั้น. จริงอยู่ คำว่าปุรณะเป็นชื่อตัวเท่านั้น. คำว่า มกฺขลิต ก็เหมือน
กัน. ก็มกฺขลิตนั้น เรียกกันว่า โคธสาธ ก็เพราะเกิดในโรง [คอก] โค.
บทว่า นาฏปฺตุโต แปลว่าบุตรของนักรำ. บทว่า เวลฺลฐปฺตุโต แปล
ว่า บุตรของช่างसानเสื่อลำแพน. บทว่า กจฺจายโน เป็นโคตร [สกุล]
ของเดียรถีย์ชื่อ ปกฺุทระ. เรียกกันว่า อชิต เกสกัมพล ก็เพราะครองผ้า
กัมพลทำด้วยผมคน.

บทว่า เตปิ มยา ความว่า หลาหล* มี ๓ คือ กัปปหลาหล พุทธหลาหล จักกวัตติหลาหล. บรรดาหลาหลทั้ง ๓ นั้น หลาหลที่ว่า กัปปจักปรากฎที่สุดแสนปี ชื่อว่า กัปปหลาหล. เหล่าเทวดาเที่ยวป่าวร้องในถิ่นมนุษย์ว่า ในที่สุดแสนปีแต่ขึ้นไป โลกจักพินาศ ผู้นิรุกษ์ทั้งหลายจงเจริญเมตตากรุณา มุทิตา อุเบกขา กันเถิด. ส่วนหลาหลที่ว่า พระพุทธเจ้าจักอุบัติในที่สุดพันปี ชื่อว่า พุทธหลาหล. เหล่าเทวดาป่าวร้องว่า ในที่สุดพันปีแต่ขึ้นไป พระพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้น อันพระสังฆรัตนะผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่กรรมแวดล้อมแล้ว จักเสด็จจาริกแสดงธรรมโปรด. ส่วนหลาหลที่ว่า ในที่สุดร้อยปี พระเจ้าจักรพรรดิจักอุบัติ ชื่อว่า จักกวัตติหลาหล. เหล่าเทวดาป่าวร้องว่า ในที่สุดร้อยปีแต่ขึ้นไป พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ มีพระราชโอรสกว่าพันองค์เป็นบริวารเสด็จไปทางอากาศได้ [เหาะได้] จักทรงอุบัติ ดังนี้. ก็ในหลาหลทั้ง ๓ นี้ ศาสดาทั้ง ๖ เหล่านี้ ได้ยินเรื่องพุทธหลาหล ก็เข้าไปหาอาจารย์เล่าเรียนวิชาว่าด้วยแก้วสารพัดนึกเป็นต้น แล้วก็ปฏิญาณว่า เราเป็นพุทธะ มหาชนห้อมล้อมจาริกไปตลอดชนบท มาถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับ. เหล่าอุปัฏฐากคนบำรุง ของศาสดาเหล่านั้น ก็เข้าไปเฝ้าพระราชกราบบังคมทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ได้ยินว่า ท่านปรุณกัสนป ฯลฯ อชิตเกสกัมพล เป็นพุทธะ เป็นสัพพัญญู.

พระราชตรัสสั่งว่า พวกท่านจงนิมนต์ศาสดาเหล่านั้นเข้ามา ศาสดาทั้ง ๖ นั้น อันอุปัฏฐากเหล่านั้นบอกว่า พระราชานิมนต์พวกท่าน โปรดไปรับอาหารในพระราชวังเถิด ดังนี้ ก็ไม่กล้าไป เมื่อถูกรบเร้าบ่อยๆ เข้า ก็รับเพื่อต้องการรักษาน้ำใจของเหล่าอุปัฏฐาก ก็ไปพร้อมกันทั้งหมด พระราชา* คำว่า หลาหล มี ๓ คือ กัปปหลาหล พุทธหลาหล จักกวัตติหลาหลนี้ อรรถกถาของพม่าใช้คำว่า โกลาหล ๓ คือ กัปปโกลาหล พุทธโกลาหล จักกวัตติโกลาหล...

โปรดให้จัดปูอาสนะ รับสั่งให้นั่ง. พระราชอำนาจแผ่สร้าไปทั่วตัวเหล่า
นิครนถ์. นิครนถ์เหล่านั้น ไม่อาจนั่งเหนืออาสนะที่สมควรอย่างใหญ่ได้ ก็
นั่งบนแผ่นกระดานและพื้นดิน. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล พระราชาก็ตรัสว่า
ธรรมอันสะอาดภายในของนิครนถ์เหล่านั้นไม่มี จึงไม่พระราชทานอาหาร
ตรัสถามว่า พวกท่านเป็นพุทฺธะ หรือไม่ใช่พุทฺธะ ประหนึ่งทรงเอาค้อนตี
ผลตาลหล่นจากต้นตาล ฉะนั้น นิครนถ์เหล่านั้นคิดว่า ถ้าทูลว่าเราเป็นพุทฺธะ
พระราชาก็ตรัสถามในพุทฺธวิสัย เราก็ไม่อาจทูลตอบได้ ท้าวเธอก็จะตรัสว่า
พวกท่านเที่ยวลวงมหาชนว่าเราเป็นพุทฺธะ ก็จะพึงโปรดให้ตัดลิ้นเสีย พึงทำ
ความพินาศเป็นอย่างอื่น ดังนี้แล้ว จึงกล่าวปฏิญญาของตนอย่างเดียวว่า ข้าพเจ้า
ไม่ได้เป็นพุทฺธะ ดังนั้น พระราชาก็ให้ลากตัวนิครนถ์เหล่านั้น ไปเสียจาก
พระราชวัง. พวกนิครนถ์เหล่านั้น ออกจากพระราชวังแล้ว เหล่าอุปัฏฐาก
ก็พากันถามว่า ท่านอาจารย์ พระราชาก็ตรัสถามปัญหาแล้ว ได้ทรงกระทำ
สักการะและสัมมานะอะไร. เหล่านิครนถ์กล่าวว่า พระราชาก็ตรัสถามว่า พวก
ท่านเป็นพุทฺธะ หรือไม่ใช่พุทฺธะ ต่อนั้น พวกเราคิดว่า ถ้าพระราชาก็พระองค์นี้
ไม่ทรงทราบปัญหาที่ตรัสถามในพุทฺธวิสัย ก็จักขัดพระทัยในพวกเรา จักทรง
ประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก เพราะความเอ็นดูพระราชาก็ไม่
ทูลว่า พวกเราเป็นพุทฺธะ แต่ความจริงพวกเราก็เป็นพุทฺธะนั้นแหละ ความ
เป็นพุทฺธะของพวกเรา ใคร ๆ ก็ไม่อาจเอาน้ำล้างออกไปได้ ดังนั้น พวกเรา
จึงเป็นพุทฺธะภายนอก. พวกนิครนถ์ไม่ทูลในสำนักของพระราชาก็ว่า พวกเรา
เป็นพุทฺธะ พระราชาก็ทรงถือเอาข้อนี้ จึงตรัสอย่างนี้. ในข้อนั้น พระราชาก็
ทรงถือปฏิญญาของพระองค์ จึงตรัสคำนี้ว่า ท่านพระโคตม ยังหนุ่มโดยกำเนิด
และยังใหม่ โดยการบวช ทำไมจึงทรงปฏิญาณว่า ตรัสรู้ยังพระอนุตตรระ
สัมมาสัมโพธิแล้ว. บรรดาบาทเหล่านั้น บทว่า ก็ เป็นคำปฏิเสธ. นิครนถ์

เหล่านั้น โดยกำเนิดก็เป็นคนแก่ และบวชมานาน ยังไม่ปฏิญาณว่าเราเป็น
พุทธะ ท่านพระโคตม โดยกำเนิดก็ยังไม่ และโดยบรรพชาที่ยังใหม่ ทำไม
จึงปฏิญาณ อธิบายว่า ก็อย่าปฏิญาณสิ. บทว่า น อุฏฺฐาตพฺพา ได้แก่
ไม่ฟังคูหมิน. บทว่า น ปริโธตพฺพา ได้แก่ ไม่ฟังคูแคลน. บทว่า
กตเม จตุตาโร เป็น กตมุตตมุตตปจฺจมา ตามเองตอบเอง. บทว่า
ขตุติโย ได้แก่ พระราชกุมาร. บทว่า อูโรโธ แปลว่า ฐพิช บทว่า
อคูติ ก็แปลว่า ไฟนั่นแหละ. ก็ในบทว่า ภิกฺขุ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงถึงบรรพชิตผู้มีศีล ยกพระองค์เป็นภายใน [ตัวอย่าง] เพราะทรง
ฉลาดในเทศนาวิธี. ในสภาวะ ๔ อย่างนั้น บุคคลพบพระราชกุมารหนุ่ม
ทรงดำเนินสวนทาง ไม่ถวายนาง ไม่ลดผ้าห่ม ไม่ลุกจากที่นั่งที่นั้งอยู่ ไม่ลง
จากหลังช้างเป็นต้น กระทำความประพฤติกที่ไม่สมควรเห็นปานนั้นแม้เป็นอย่างอื่น
โดยคูหมินว่าอยู่ในที่ต่ำ ชื่อว่า คูหมินกษัตริย์. เมื่อกล่าววว่า พระราชกุมาร
ผู้น่ารักพระองค์นี้ พระปรางผู้ยอุทรพลุ้ย จักทรงสามารถระงับโจรผู้ร้าย ทรง
ปกครองราชกิจในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งได้หรือ ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า คูแคลน.
เอาลูกฐพิชแม้ขนาดเท่าไม้ปายยาตามาประดับหูเป็นต้น ให้มันกัดนิ้วมือก็ดี
ลิ้นก็ดี ชื่อว่า คูหมินงู. เมื่อกล่าววว่า ฐพิชตัวนี้น่าเอ็นดูหนอ เหมือนงูน้ำ
จักสามารถกัดอะไร ๆ ได้หรือ จักสามารถแผ่พิชไปในร่างกายของใคร ๆ ได้
หรือ ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า คูแคลนงู. จับไฟแม้เท่าหิ้งห้อย เล่นด้วยมือ
เหวี่ยงไปที่หม้อสิ่งของ เหวี่ยงไปที่มวยผมก็ดี ที่หลังที่นอนผ้ากระสอบเป็นต้น
ก็ดี ชื่อว่า คูหมินไฟ. กล่าววว่า ไฟนี้น่าเอ็นดูหนอ จักหุงต้มข้าวต้มข้าวสวย
อะไรได้บ้างหนอ จักปิ้งปลาและเนื้ออะไรได้บ้าง จักบรรเทาความหนาวของ
ใครได้ ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า คูแคลน. อนึ่ง บุคคลพบภิกษุหนุ่มและสามเณร

เดินสวนทางแล้วไม่ถวาททาง กระทำความประพฤติที่ไม่สมควร ซึ่งกล่าวไว้
แล้วในเรื่องพระราชกุมาร ชื่อว่า คูหมินภิกษุ. กล่าวว่ สามเณรรูปนี้ นำ
เอ็นดูหนอ แก้มขี้ย ท้องพลูย จักสามารถเรียนพระพุทธรจนะอย่างใดอย่าง
หนึ่งได้ จักสามารถยึดปาแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ได้ จักเป็นที่น่าพอใจในเวลาเป็น
พระสังฆเถระได้หรือ ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า คูแคลน. พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อทรงแสดงว่า ข้อนั้นแม้ทุกข้อไม่ควรทำ จึงตรัสว่า ไม่ควรคูหมิน ไม่ควร
คูแคลน. บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ได้ตรัสคำที่ผู้กเป็นคาคานี้ ก็ชื่อว่า
คาคาเหล่านี้ ย่อมแสดงความข้อนั้นบ้าง แสดงความที่เปลกออกไปบ้าง.
บรรดาคาคาเหล่านั้น คาคาเหล่านี้ ย่อมแสดงทั้งความข้อนั้น ทั้งความเปลก
ออกไปทีเดียว. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คูก่อนวาเสฏฐะและ
ภารทวชะ ท่านผู้เป็นเจ้าแห่งที่ดินทั้งหลาย เพราะเหตุานั้น จึงเกิดอภยะที่
๒ ขึ้นว่า กษัตริย์ ๆ ดังนี้. บทว่า **ชาติสมุปนฺน** ได้แก่ สนบูรณ์ด้วยชาติ
โดยชาติกษัตริย์ โดยชาติกษัตริย์นั้นแล. บทว่า **อภิชาติ** ได้แก่ เกิดสูง
เกินตระกูลทั้ง ๓ [คือ ขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล และคหปติมหาศาล].

บทว่า **จาน** แปลว่า มีเหตุ. บทว่า **มนุสฺสนิโท** ได้แก่ เป็น
หัวหน้ามนุษย์. บทว่า **ราชทณฺฑเทน** ได้แก่ ด้วยอาชญาที่พระราชายกขึ้น
ราชอาชญา นั้น ไม่ชื่อว่า เล็กน้อย คือ ปรับไหมหมื่นหนึ่ง สองหมื่น
ทีเดียว. บทว่า **ตสฺมิ ปกฺกมเต ภูถ** ได้แก่ พยายามลงโทษอย่างร้ายแรง
ในบุคคลนั้น. บทว่า **รกุข** **ชีวิตมคฺตโน** ได้แก่ เมื่อรักษาชีวิตตน ก็
พึงละเว้น ไม่กระทบกระทั่งกษัตริย์นั้นเลย.

บทว่า **อุจฺจาวเจหิ** ได้แก่ ต่าง ๆ อย่าง. บทว่า **วณฺเณหิ** ได้
แก่ ด้วยทรวดทรงทั้งหลาย. จริงอยู่ ฐุนั้น เมื่อท่องเที่ยวด้วยเพศอย่างใดอย่าง
หนึ่ง จึงจะได้เหยื่อ ฐูทั้งหลายจึงเที่ยวไปด้วยเพศสุทธรมดาบ้าง ฐุน้ำบ้าง ฐู

เรือนบ้าง โดยที่สุตแม่ด้วยเพศกระแต. บทว่า **อาสซช** แปลว่า ถึง. บทว่า **พาลิ** ความว่า งูถูกคนเขลาผู้ใดกระทบแล้ว ก็พึงกัดคนเขลาผู้นั้นไม่ว่า ชาย หรือหญิง. บทว่า **ปหุตพุกุขิ** แปลว่ามีอาหาร [เชื้อ] มาก. ความจริง ชื่อว่าอาหารของไฟไม่มีดอก. บทว่า **ซาลินิ** แปลว่า ลูกโชน. บทว่า **ปาจกั** แปลว่าไฟ. ปาฐะ ว่า **ปาวกั** ก็มี. บทว่า **กณฺหวตฺตนิ** ความว่า ทางชื่อว่าวัตตนิ ทางที่ไฟไปแล้ว ย่อมดำๆ เพราะฉะนั้น ไฟท่านจึงเรียกว่า **กณฺหวตฺตนิ** ทางดำ. บทว่า **มหา หุตฺวา** แปลว่า เป็นของใหญ่ ไฟบางครั้งก็มีขนาดเท่าพรหมโลก. บทว่า **ชายนฺติ ตตฺถ ปาโรหา** ความว่า ในป่าที่ไฟไหม้แล้วนั้น ต้นไม้ใบหญ้าย่อมเกิดขึ้น ต้นไม้ใบหญ้าเป็นต้น ท่านเรียกว่า **ปาโรหา**. จริงอยู่ ต้นไม้ใบหญ้าเหล่านั้น ในที่ๆ ไฟไหม้แล้ว ยังเหลือแม่เพียงหัว กิ่งอก เกิด เจริญได้จากหัวนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า **ปาโรหา**. อีกนัยหนึ่ง ต้นไม้ใบหญ้าชื่อว่า **ปาโรหา** เพราะอรรธว่างอกได้อีก. บทว่า **อโหฺรตฺตานมฺจุเจ** แปลว่าในกาลล่วงไปแห่งวันและคืนทั้งหลาย. แม้เมื่อฝนแล้ง พอฝนตก ต้นไม้ใบหญ้าก็เกิด.

ในบทว่า **ภิกฺขุ ทฺหติ เตปฺธา** นี้ ขึ้นชื่อว่าภิกษุ คำตอบภิกษุผู้ คำ ทะเลาะตอบผู้ทะเลาะ ประหารตอบผู้ประหาร ย่อมไม่สามารถเอาเศษเผาภิกษุใดๆ ได้. ส่วนภิกษุรูปใด ไม่คำตอบผู้คำ ไม่ทะเลาะตอบผู้ทะเลาะ ไม่ประหารตอบผู้ประหาร ไม่ผิดในภิกษุนั้น ด้วยเดชแห่งศีลของภิกษุนั้น ย่อมเผาภิกษุนั้นได้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **น ตสฺส ปุตุตา ปลโว** ดังนี้ อธิบายว่า ทั้งบุตรธิดาของผู้นั้น ทั้งโคกระบือไก่อสุกรเป็นต้น ก็ไม่มี พิณาสหมค. บทว่า **ทายาทา วิญฺเฐ ฐนั** ความว่า แม้ทายาทของผู้นั้น ก็ไม่ได้ทรัพย์. บทว่า **ตาลวตฺตฺถุ ฆวนฺติ เต** ความว่า ชนเหล่านั้น ถูกเศษภิกษุเผาแล้ว ก็เป็นเหมือนต้นตาลขาดยอด คงเหลือเพียงลำต้น คือ ย่อมไม่เจริญด้วยบุตรธิดาเป็นต้น.

บทว่า ตตฺตมา แปลว่า ก็เพราะชนเหล่านั้น ถูกเดชของสมณะเผาแล้ว มีอันไม่องกามเป็นธรรมดา เหมือนต้นตาลขาดยอดฉะนั้น. บทว่า สมฺมุตฺตมาจเร แปลว่า ฟังประพจน์เอื้อเพื่อโดยชอบ. ถามว่า อะไร อันผู้ประพจน์เอื้อเพื่อโดยชอบฟังทำ. ตอบว่า ก่อนอื่นเมื่อพิจารณาเห็นอานิสงส์มีตำบลแขวงยานพาหนะเป็นต้นที่ได้มา เพราะอาศัยพระมหากษัตริย์ อานิสงส์มีผ้าเงินทองเป็นต้นที่ฟังได้ด้วยการให้ฐุนั้นเล่นกีฬา เพราะอาศัยฐุ อานิสงส์มีดื่มหุงข้าวต้มข้าวสวยและบรรเทาความหนาวเป็นต้น ที่ฟังได้ปรารภด้วยอำนาจของไฟนั้น เพราะอาศัยไฟ อานิสงส์มีได้ฟังเรื่องที่ยังไม่ได้ฟัง ทำเรื่องที่ยังไม่ได้ฟังให้แจ่มแจ้ง และการบรรลุมรรคของตนเป็นต้น ที่ฟังถึงด้วยอำนาจภิกษุนี้ เพราะอาศัยภิกษุ. ฟังละโทษมีประการที่กล่าวมาแต่ก่อน เพราะอาศัยสภาวะทั้ง ๔ เหล่านี้เสีย แต่ไม่ฟังละโดยประการที่บ่งด้วยคิดว่า จะมีประโยชน์อะไรกับสิ่งเหล่านี้ อันผู้ต้องการจะเป็นใหญ่ ไม่ทำการดูหมิ่นดูแคลนดังกล่าวแล้ว ฟังทำชดชยกุมารให้ทรงยินดีด้วยอุบาย มีต้นก่อนนอนหลังเป็นต้น แต่นั่นก็จักถึงความเป็นใหญ่ ด้วยประการฉะนี้. อันหมองู ไม่ฟังทำความสนธิสนมในงู ร่ายวิฆามนต์งูเอาไม้สองง่าม [เท้าแพะ] ยันคอ เอารากไม้ถอนพิษล้างเขียวแล้วใส่ไว้ในลึ่ง ให้มันเล่นกีฬา อาศัยงูนั้นก็จักได้อาหารและผ้าเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ อันผู้ประสงค์จะต้มข้าวเป็นต้น. ไม่ใส่ไฟลงในหม้อใส่ของ ไม่จับต้องด้วยมือ ก่อไฟด้วยโคมัย [จี๋ได้] ละเอียดเป็นต้น ฟังต้มข้าวต้มเป็นต้น อาศัยไฟนั้น ก็จักได้รับผลดีด้วยประการฉะนี้. อันผู้ประสงค์จะฟังเรื่องที่ยังไม่ได้ฟังเป็นต้น คู่้นเคยสนิทกับภิกษุ ไม่ใช่ท่านให้ทำตัวเป็นหมอ รับใช้ก่อสร้างเป็นต้น ฟังบำรุงด้วยปัจจัย ๘ โดยเคารพ อาศัยภิกษุนี้ ก็จักได้พระพุทธรูปที่ไม่เคยฟัง ด้วยประการฉะนี้. บุคคลถึงการวินิจฉัยปัญหาที่ไม่เคยฟัง ประโยชน์ในปัจจุบันและภายหน้า กุศลสมบัติ ๓ กามาวจรสวรรค์ ๖ พรหมโลก ๕ แล้วจักได้การเห็นอมตมหานิพพาน พระผู้มี

พระภาคเจ้าทรงหมายถึงประโยชน์ดังกล่าวมานี้ จึงตรัสว่า **สมุมเทว สมاجر** ดังนี้.

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงฟังพระธรรมเทศนาแล้วทรงเลื่อมใส จะทรงทำความเลื่อมใสให้ชัดเจนแล้ว จึงตรัสคำว่า **อภิกุณฺหุตฺ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิกุณฺหุตฺ** แปลว่า นำใคร่ นำปรารถนา นำพอใจอย่างยิ่ง อธิบายว่า คิเหลือเกิน. พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงชมเทศนาด้วยอภิกันตศัพท์ ๆ หนึ่ง ในคำว่า **อภิกุณฺหุตฺ** เป็นต้นนั้นว่า พระเจ้าข้า พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าน่าฟังจริง ๆ ทรงชมความเลื่อมใสของพระองค์ ด้วยอภิกันตศัพท์อีกศัพท์หนึ่งว่า พระเจ้าข้า น่าชื่นใจจริง ๆ ที่ข้าพระองค์อาศัยพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงเลื่อมใส.

ต่อจากนั้น ก็ทรงชมพระธรรมเทศนาด้วยอุปมา ๔ ข้อ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิกุญฺชิตฺ** แปลว่าของที่วางคร่ำหน้าหรือเอาหน้าไว้ล่าง. บทว่า **อุกฺกุชฺเชยฺย** แปลว่าพึงทำหน้าที่ไว้ข้างบน [หงาย]. บทว่า **ปฏฺิจฺจนฺนํ** แปลว่าของที่เปิดไว้ด้วยหญ้าเป็นต้น. บทว่า **วิวเรยฺย** แปลว่า พึงเพิก [เปิด]. บทว่า **มฺพฺพหฺสฺส** แปลว่า คนหลงทิศ [ทาง]. บทว่า **มคฺคํ อาจิกฺเขยฺย** ได้แก่จับมือบอกว่า นั่นทาง. บทว่า **อนฺุชฺกาเร** ได้แก่ในความมืด ๔ อย่าง คือ แรม ๑๔ ค่ำ, เที่ยงคืน, ป่าทึบและแผ่นเมฆ ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงยกข้าพระองค์ ซึ่งตกไปในอสังขารมหันตหน้าหนีจากสังขารม ไว้ในสังขารม เหมือนใคร ๆ หงายของที่คว่ำ ทรงเปิดพระศาสนา ที่การถือมิฉนาทิกฎิปิดไว้ ตั้งแต่พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปอันตรธานไป เหมือนทรงเปิดของที่ปิดทรงกระทำทางสวรรค์และนิพพาน ให้ชัดแจ้งแก่ข้าพระองค์ ผู้ดำเนินทางชั่วทางผิด เหมือนทรงบอกทางแก่ผู้หลง

ทาง ทรงชูดวงประทีปคือพระธรรมเทศนาที่กำจัดความมืด คือโมหะอันปิด พระศาสนานั้น แก่ข้าพระองค์ผู้จมลงในความมืด คือโมหะ ผู้ไม่เห็นรูปคือ พระรัตนะมีพระพุทธรัตนะเป็นต้น เหมือนทรงส่องประทีปน้ำมัน ในความมืด ทรงประกาศธรรมแก่ข้าพระองค์ โดยปริยายเป็นอันมาก เพราะทรงประกาศ ด้วยปริยายเหล่านั้น.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ครั้นทรงชมพระธรรมเทศนาอย่างนี้แล้วมีพระทัยเลื่อมใสในพระรัตนตรัยด้วยเทศนานี้ เมื่อทรงทำอาการของผู้เลื่อมใส จึงตรัสว่า เอสาคัมมัง ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอสาคัมมัง แยกสนธิว่า เอสโอะหัง แปลว่า ข้าพระองค์นั้น. บทว่า ภควนุตฺตํ สรณํ กัจฉามิ ธรรมมญฺจ ภิกขุสงฺฆมญฺจ แปลว่า ขอถึงพระรัตนตรัยนี้ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ. บทว่า อูปาสกัมมํ ภนุเต ภควา ธารเต ความว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงจำ รับรู้ข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ผู้นี้เป็นอุบาสก. บทว่า อชฺชตคฺคเ แปลว่า ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป. อีกอย่างหนึ่ง. ปาฐะว่า อชฺชตคฺคเ ดังนี้ก็มี. ทอภฺยร ทำสนธิบท. ความว่า ตั้งต้นแต่นี้ไป. บทว่า ปาณูปเต แปลว่า เข้าถึงด้วยปราณคือชีวิต. สังเขปความในข้อนี้ว่า ชีวิตของข้าพระองค์ยังดำเนินไปเพียงใด ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ทำแต่สิ่งที่สมควร ผู้ถึงสรณะด้วยศรัทธา ๓ ไม่นับถือศาสดาอื่น เข้าถึงด้วยชีวิตเพียงนั้น. ส่วนความพิสดาร กล่าวไว้แล้วทุกอาการในสามัญญผลสูตร ในอรรถกถาที่ฉนิกาย ชื่อสมังควลลิตาสนิแถ.

จบอรรถกถาทหฺรสูตรที่ ๑

๒. ปุริสสูตร

[๓๒๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามแห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจึงทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมก็อย่างเมื่อบังเกิดขึ้นในภายในของบุคคล ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สบาย.

[๓๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนมหาบพิตร ธรรม ๓ อย่าง เมื่อบังเกิดขึ้นในภายในของบุรุษ ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สบาย ธรรม ๓ อย่างเป็นไฉน ธรรม ๓ อย่าง คือ.

๑. โลภะ
๒. โทสะ
๓. โมหะ

ดูก่อนมหาบพิตร ชรรณ ๓ อย่างนี้แล เมื่อบังเกิดขึ้นในภายในของ
บุคคล ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความ
อยู่ไม่สบาย.

[๓๓๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์
คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ และโมหะ ที่เกิดขึ้น

ในตนย่อมฆ่าบุคคลผู้ใจบาป เหมือนนขุย

ไผ่ย่อมฆ่าต้นไผ่ ฉะนั้น.

อรรถกถาปริสสุตร

พึงทราบวินิจฉัยในปริสสุตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า อภิวาทควา ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงอภิวาท
ในสูตรนี้ ก็เพราะทรงถึงสรณะแล้วในสูตรก่อน. บทว่า อชฺฌตฺตํ ได้แก่
ภายในตัวเอง อธิบายว่า เกิดขึ้นในสันดานของตน. บรรดาอกุศลมูล ๓ มี
โลภะเป็นต้น โลภะมีลักษณะละโมภ โทสะมีลักษณะขัดเคือง โมหะมีลักษณะ
ลุ่มหลง. บทว่า หีสนฺติ ได้แก่ เบียดเบียน ทำให้เสียหาย ทำให้พินาศ.

บทว่า อตฺตสมฺภูตา แปลว่า เกิดแล้วในตน. บทว่า ตจฺจํ สมฺผลํ
ความว่า ผลของตัวเอง ย่อมเบียน คือ ทำต้นไม้ที่มีเปลือกเป็นแก่น ไม่ว่า
ต้นไผ่หรือต้นอ้อให้พินาศ ฉะนั้น อกุศลมูลทั้งหลาย ก็เบียน คือทำให้พินาศ
ฉนั้น.

จบอรรถกถาปริสสุตรที่ ๒

๓. ราชสูตร

[๓๓๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามแห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจึงทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้ที่เกิดมาแล้วที่พ้นจากชราและมรณะมีอยู่บ้างหรือไม่.

[๓๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ลูกก่อนมหาบพิตร คนเกิดมาแล้วที่จะพ้นจากชราและมรณะไม่มีเลย แม้กษัตริย์มหาศาลซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมากมาย มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย ก็ไม่พ้นจากชราและมรณะ แม้พราหมณ์มหาศาลซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง ฯลฯ ก็ไม่พ้นจากชราและมรณะ แม้ฤๅษีมหาศาล ก็ไม่พ้นจากชราและมรณะ ภิกษุแม้ทุกรูป ซึ่งเป็นพระอรหันต์ ลี้นาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กระทำกรณียะเสร็จแล้ว วางภาระหนักลงได้แล้ว ได้บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว ลี้นกิเลสเครื่องประกอบไว้ในภพแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ร่างกายนี้แม้แห่งพระอรหันต์เหล่านั้น ก็เป็นสภาพแตกดับ ต้องทอดทิ้งเป็นธรรมดา.

[๓๓๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ราชรถอันวิจิตรดีเยี่ยมคร่ำคร่าโดยแท้
อนึ่ง แม่สรีระก็ยอมเข้าถึงชรา แต่ว่า
ธรรมของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษ
กับสัตบุรุษเท่านั้น ย่อมรู้กันได้.

อรรถกถาราชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในราชสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า อญฺญตฺร ชรามรณา ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล
ทูลถามว่า คนที่พ้นจากชรามรณะมีอยู่หรือ. บทว่า ขตฺติยมหาศาลา แปลว่า
กษัตริย์มหาศาล คือกษัตริย์ที่ถึงความเป็นผู้มีสารสมบัติมาก. จริงอยู่ กษัตริย์
เหล่าใด มีทรัพย์เก็บไว้ ๑๐๐ โกฏิเป็นอย่างต่ำ มีกหาปณะ ๓ หม้อ จัดกอง
ไว้กลางคฤหะ (เรือน) สำหรับใช้สอย กษัตริย์เหล่านั้น ชื่อว่า กษัตริย์มหาศาล.
พราหมณ์เหล่าใด มีทรัพย์เก็บไว้ ๘๐ โกฏิ มีกหาปณะหม้อครึ่ง จัดกองไว้
กลางคฤหะ สำหรับใช้สอย พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า พราหมณ์มหาศาล.
คฤหบดีเหล่าใด มีทรัพย์เก็บไว้ ๔๐ โกฏิ มีกหาปณะหม้อหนึ่ง จัดกองไว้
กลางคฤหะ สำหรับใช้สอย คฤหบดีเหล่านั้น ชื่อว่า คฤหบดีมหาศาล.

บทว่า อฑฺฒา ได้แก่ เป็นใหญ่. ชื่อว่า มีทรัพย์มาก ก็เพราะ
ทรัพย์ที่เก็บไว้มีมาก. ชื่อว่า มีโภคะมาก ก็เพราะของใช้สอยมีภาชนะทอง
เงินเป็นต้นมีมาก. ชื่อว่า มีทองและเงินมากพอ ก็เพราะทองและเงินที่ยังไม่
ได้เก็บไว้มีมากพอ. ชื่อว่า มีอุปกรณ์ทรัพย์เครื่องปลื้มใจมากพอ ก็เพราะมี

อุปกรณ์ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ คือเหตุแห่งความยินดีมีมากพอ. ชื่อว่า มีทรัพย์ และข้าวเปลือกมากพอ ก็เพราะทรัพย์คือโคเป็นต้น และข้าวเปลือก ๗ อย่าง มีมากพอ. บทว่า **เตสมปิ ชาตานํ นตฺถิ อญฺญตฺร ชรามรณา** ความว่า อิศรชน ดังกล่าวมาแล้วเหล่านั้น เกิดมาแล้ว คือบังเกิดแล้วจะละเว้นจากชรา มรณะไม่มี คือชื่อว่า พ้นจากชรา มรณะ เพราะเกิดมาแล้วนั้นแต่ไม่มี อิศรชน เหล่านั้น ตกอยู่ภายในชรา มรณะนั้นเทียว.

ในบทว่า **อรหนฺโต** เป็นต้น เหล่าภิกษุชื่อว่า **อรหันต์** เพราะไกลจากกิเลสทั้งหลาย ชื่อว่า **ชีนาสพ** ก็เพราะภิกษุเหล่านั้น สิ้นอาสวะ ๔ แล้ว ชื่อว่า **วุติวันตะ** ก็เพราะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว คือ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว. ชื่อว่า **กตกรณียะ** เพราะภิกษุเหล่านั้น มีกิจที่ควรทำด้วยมรรค ๔ ทำเสร็จแล้ว. ชื่อว่า **โอหิตการะ** เพราะภิกษุเหล่านั้น ปลงการะเหล่านี้ คือ ขันธการะ กิเลสการะ อภิสังขารการะ กามคุณการะเสียแล้ว. ชื่อว่า **อนุปปีตสทัตตะ** ก็เพราะภิกษุเหล่านั้นบรรลุประโยชน์ของตน กล่าวคือพระอรหันต์แล้ว ชื่อว่า **ภวปริกชีณสังโยชนะ** เพราะภิกษุเหล่านั้นสิ้นภวสังโยชน์ทั้ง ๑๐ แล้ว ชื่อว่า **สัมมัทธัญญาวิมุตตะ** เพราะภิกษุเหล่านั้นหลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ คือ โดยเหตุ อธิบายว่า รู้สังขารม ๔ ด้วยมรรคปัญญาแล้ว หลุดพ้นโดยผลวิมุตติ. บทว่า **เภทนธฺโม** แปลว่า มีอันแตกไปเป็นสภาพ. บทว่า **นิกฺเขปนธฺโม** แปลว่า มีอันจะพึงทอดทิ้งเป็นสภาพ. จริงอยู่ แม้ธรรม คือความไม่ชราของพระชีนาสมืออยู่ คือพระนิพพานที่ท่านแทงตลอดโดย อารมณฺ์ แท้จริง พระนิพพานนั้น ย่อมไม่ชรา แต่ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงธรรม คือความชราของพระชีนาสนั้น จึงตรัสอย่างนี้. ได้ยินว่า การตั้งพระสูตร มีอัตถูปัตติ เหตุเกิดเรื่อง ดังนี้

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เป็นเรื่องที่นั่งพูดกันที่โรงเก็บวอ. ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นยาน คือรถเป็นต้น อังงดงาม จึงทรงทำสิ่งที่ ทรงเห็นนั่นแหละ ให้เป็นข้อเปรียบเทียบ ตรัสพระคาถาว่า **ชีรnuti เว ราชระตา สุจิตตะตา** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชีรnuti** ได้แก่ เข้าถึงชรา. บทว่า **ราชระตา** ได้แก่ รถอันงามของพระราชา. บทว่า **สุจิตตะตา** ได้แก่ อัน งามดีด้วยทองและเงินเป็นต้น. บทว่า **อโธ สรีรมปิ ชรั อูปติ** ความว่า เมื่อรถทั้งหลายอันทำด้วยไม้แก่น ไม่มีใจครองเห็นปานนี้ คร่ำคร่าไป คำอะไรๆ ที่จะพึงกล่าวในสรีระ ที่ทำด้วยเนื้อและเลือดเป็นต้น ซึ่งมีใจครองอันเป็น ภายในนี้ คือ สรีระก็ถึงความชราทั้งนั้น. บทว่า **สนุโต หเว สพุถิ ปเวท- ยnuti** ความว่า เหล่าสัตว์บุรุษ ย่อมรู้จักกับเหล่าสัตว์บุรุษอย่างนี้ว่า ธรรมของ เหล่าสัตว์บุรุษไม่ถึงความชรา พระนิพพาน ชื่อว่า ธรรมของเหล่าสัตว์บุรุษ พระนิพพานนั้นไม่ชรา. อธิบายว่า เหล่าสัตว์บุรุษกล่าวอย่างนี้ว่า พระนิพพาน ไม่แก่ ไม่ตาย. อีกอย่างหนึ่ง ก็เพราะอาศัยพระนิพพาน กิเลสทั้งหลายที่มี สภาพจมจึงแตกไป ฉะนั้น พระนิพพานนั้น ท่านจึงเรียกว่า **สพุถิ**. พระผู้มี พระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงเหตุ ของบทต้น จึงตรัสว่า **สนุโต หเว สพุถิ ปเวทยnuti**. จริงอยู่ ท่านอธิบายไว้ดังนี้ ว่าธรรมของเหล่าสัตว์บุรุษ ย่อมไม่ เข้าถึงชรา. เพราะเหตุไร เพราะเหล่าสัตว์บุรุษ ย่อมประกาศกับเหล่าสัตว์บุรุษ. อธิบายว่า ย่อมบอกกันว่า พระนิพพานที่ไม่แก่ ชื่อว่า ธรรมของเหล่าสัตว์บุรุษ อีกนัยหนึ่ง คำว่า **สพุถิ** นี้ เป็นชื่อที่ดี อธิบายว่าเหล่าสัตว์บุรุษย่อมประกาศ บอกพระนิพพาน ที่เป็นสัพภิธรรม สัพภิธรรมของสัตว์บุรุษอันใด ธรรมของ เหล่าสัตว์บุรุษอันนั้น ย่อมไม่เข้าถึงความชรา.

ปิยสูตรที่ ๔

[๓๓๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
แห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว จึงทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
(วันนี้) ข้าพระองค์เข้าห้องส่วนตัวพักผ่อนอยู่ ได้เกิดความนึกคิดอย่างนี้ว่า ชน
เหล่าไหนหนอแลชื่อว่ารักตน ชนเหล่าไหนชื่อว่าไม่รักตน ข้าพระองค์จึงได้เกิด
ความคิดต่อไปว่า ก็ชนเหล่าใดแลย่อมประพฤตिसุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชน
เหล่านั้นชื่อว่าไม่รักตน ถึงแม้ชนเหล่านั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เรารักตน ถึง
เช่นนั้น ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่าไม่รักตน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่า
ชนผู้ไม่รักใคร่กันย่อมทำความเสียหายให้แก่ผู้ไม่รักใคร่กันได้โดยประการใด
ชนเหล่านั้นย่อมทำความเสียหายให้แก่ตนด้วยตนเองได้โดยประการนั้น ฉะนั้น
ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่าไม่รักตน ส่วนว่าชนเหล่าใดแล ย่อมประพฤตिसุจริตด้วย
กาย วาจา ใจ ชนเหล่านั้นชื่อว่ารักตน ถึงแม้ชนเหล่านั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้
ว่า เราไม่รักตน ถึงเช่นนั้นชนเหล่านั้นก็ชื่อว่ารักตน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร
ก็เพราะเหตุว่า ชนผู้ที่รักใคร่กันย่อมทำความดีความเจริญ ให้แก่ผู้ที่รักใคร่กัน
ได้โดยประการใด ชนเหล่านั้นย่อมทำความดีความเจริญ ให้แก่ตนด้วยตนเอง
ได้โดยประการนั้น ฉะนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่ารักตน.

[๓๓๕] พระผู้มีพระเจ้าตรัสว่า ถูกแล้ว ๆ มหาบพิตร เพราะว่าชนบางพวกย่อมประพฤตินุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชนเหล่านั้นไม่ชื่อว่ารักตน ถึงแม้พวกเขาจะกล่าวอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายมีความรักตน ถึงเช่นนั้นพวกเขาก็ชื่อว่าไม่มีความรักตน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่า ชนผู้ไม่รักใคร่กันย่อมทำความเสียหายให้แก่ผู้ไม่รักได้โดยประการใด พวกเขาเหล่านั้นย่อมทำความเสียหายแก่ตนด้วยตนเองได้โดยประการนั้น พวกเขาเหล่านั้นจึงชื่อว่าไม่รักตน ส่วนว่าชนบางพวกย่อมประพฤตินุจริตด้วยกาย วาจา ใจ พวกเหล่านั้นชื่อว่ารักตน ถึงแม้พวกเขาจะกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่รักตน ถึงเช่นนั้นพวกเขเหล่านั้นก็ชื่อว่ารักตน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่าชนผู้รักใคร่กันย่อมทำความดีความเจริญให้แก่ชนผู้ที่รักใคร่กันได้โดยประการใด พวกเหล่านั้นย่อมทำความดีความเจริญแก่ตนด้วยตนเองได้โดยประการนั้น ฉะนั้น พวกเหล่านั้นจึงชื่อว่ารักตน.

[๓๓๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุกตศาสดา ครั้นตรัสวิวยากรณ์คำ ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ถ้าบุคคลรู้ว่าตนเป็นที่รักไปชั่ว ก็ไม่
พึงประกอบด้วยบาป เพราะว่าความสุขนั้น
เป็นผลที่บุคคลผู้ทำชั่วจะไม่ได้โดยง่ายเลย.
เมื่อความตายเข้าถึงตัวแล้ว บุคคล
ย่อมละทิ้งภพมนุษย์ไป ก็อะไรเป็นสมบัติ
ของเขา และเขาจะพาเอาอะไรไปได้ อนึ่ง
อะไรเล่าจะติดตามเขาไปประดุจเงาติดตาม
คนไป ฉะนั้น.

มัจจาผู้ที่มาเกิดแล้วจำจะต้องตายใน
โลกนี้ ย่อมทำกรรมอันใดไว้ คือบุญและ
บาปทั้งสองประการ บุญและบาปนั้นแล
บาปทั้งสองประการ บุญและบาปนั้นแล
และบาปนั้นไป อนึ่ง บุญและบาปนั้นย่อม
เป็นของติดตามเขาไปประดุจเงาติดตาม
คนไป ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น บุคคลพึงทำกัลยาณ
กรรมสะสมไว้เป็นสมบัติในปรโลก ด้วย
ว่า บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้ง
หลายในปรโลก.

อรรถกถาปิยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปิยสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า รโคตสุส แปลว่า ไป [อยู่] ในที่ลับ. บทว่า ปฐิสสุ-
ลีนสุส ได้แก่เร้นอยู่ผู้เดียว. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงนำสูตรนี้ ให้เป็น
คำตรัสของพระสัพพัญญู จึงตรัสในสูตรนี้ว่า เอวเมตัมหาราช ดังนี้.
บทว่า อนุตเทนาธิปนุสสุส แปลว่า ผู้ถูกความตายครอบงำแล้ว.

จบอรรถกถาปิยสูตรที่ ๔

๕. อัตตรักจิตสูตร

[๓๓๗] พระเจ้าปเสนทิโกศล ประทับนั่ง ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ข้าพระองค์ได้เข้าห้อง ส่วนตัวพักผ่อนอยู่ ได้เกิดความนึกคิดอย่างนี้ว่า ชนพวกไหนหนอ ชื่อว่าเป็น ผู้รักษาดน ชนพวกไหนหนอ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่รักษาดน ข้าพระองค์ได้คิดต่อไปว่า ก็ชนบางพวกย่อมประพฤติดุจจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชนพวกนั้นชื่อว่า เป็นผู้ไม่รักษาดน ถึงแม้พลช้าง พลม้า พลรถ หรือพลเดินเท้า จะพึงรักษา เขา ถึงเช่นนั้นชนพวกนั้น ก็ชื่อว่าไม่เป็นผู้รักษาดน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่า การรักษาเช่นนั้น เป็นการรักษาภายนอก มิใช่เป็นการรักษา ภายใน ฉะนั้น ชนพวกนั้นจึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่รักษาดน ส่วนว่าชนบางพวกย่อม ประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชนพวกนั้นชื่อว่าเป็นผู้รักษาดน ถึงแม้ว่า พลช้าง พลม้า พลรถหรือพลเดินเท้า จะไม่รักษาเขา ถึงเช่นนั้นชนพวกนั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้รักษาดน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่าการรักษาเช่นนั้น เป็นการรักษาภายใน มิใช่เป็นการรักษาภายนอก ฉะนั้น ชนพวกนั้นจึง ชื่อว่าเป็นผู้รักษาดน.

[๓๓๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ถูกแล้ว ๆ มหาบพิตร ก็ชน บางพวกย่อมประพฤติดุจจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชนพวกนั้นชื่อว่าเป็นผู้ไม่รักษา ดน ถึงแม้ชนพวกนั้นจะมีพลช้าง พลม้า พลรถ หรือพลเดินเท้า คอยรักษา ถึงเช่นนั้นชนพวกนั้นก็ชื่อว่าไม่รักษาดน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุ ว่าการรักษาเช่นนั้นเป็นการรักษาภายนอก มิใช่เป็นการรักษาภายใน ฉะนั้น ชนพวกนั้นจึงชื่อว่าไม่รักษาดน ส่วนว่าชนบางพวกย่อมประพฤติดุจจริตด้วยกาย

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 430

วจา ใจ ชนพวกนั้นเชื่อว่าเป็นผู้รักษาตน ถึงแม้ชนพวกนั้นจะไม่มีพลช้าง
พลน้ำ พลรถ หรือพลเดินเท้า คอยรักษา ถึงเช่นนั้นชนพวกนั้นก็เชื่อว่ารักษา
ตน ชื่อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่าการรักษาเช่นนั้นเป็นการรักษา
ภายใน มิใช่เป็นการรักษาภายนอก ฉะนั้น ชนพวกนั้นจึงเชื่อว่าเป็นผู้รักษา
ตน.

[๓๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ
ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

การสำรวมทางกายเป็นการดี การ
สำรวมทางวจาเป็นการดี การสำรวมทาง
ใจเป็นการดี การสำรวมในที่ทั้งปวงเป็น
การดี บุคคลสำรวมในที่ทั้งปวงแล้วมี
ความละเอียดต่อบาป เรากล่าวว่าเป็นผู้
รักษาตน.

อรรถกถาอัตตรักจิตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัตตรักจิตสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า หตุถิกาโย ได้แก่ หมู่พลช้าง. แม้ในหมู่มวลที่เหลือก็เช่น
เหมือนกัน. บทว่า ลัวโร ได้แก่ ปิด. ด้วยบทว่า สาธุ สัพพตถ ลัวโร
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความสำรวมแห่งกรรมที่ยังไม่ถึงความแตก
แห่งกรรมบถ. บทว่า ลชชี แปลว่า ผู้มีหิริละเอียด แม้โอดตัมปะ ก็เป็น
อันทรงถือเอาแล้วด้วย ลชชี ศัพท์ในบทนี้.

จบอรรถกถาอัตตรักจิตสูตรที่ ๕

๖. อัปภสูตร

[๓๔๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามแห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ หม่อมฉันได้เข้าห้องส่วนตัวพักผ่อนอยู่ได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า สัตว์เหล่าใดได้โภคทรัพย์ยิ่ง ๆ แล้ว ย่อมไม่มัวเมา ไม่ประมาท ไม่ติดอยู่ในกามคุณ และไม่ประพฤตินิคิดในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นมีจำนวนน้อยในโลก ส่วนว่า สัตว์เหล่าใดได้โภคทรัพย์ยิ่ง ๆ แล้ว ย่อมมัวเมา ประมาท ติดอยู่ในกามคุณ และประพฤตินิคิดในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นมีจำนวนมากมายในโลก.

[๓๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ถูกแล้ว ๆ มหาบพิตร สัตว์เหล่าใดได้โภคทรัพย์ยิ่ง ๆ แล้ว ย่อมไม่มัวเมา ไม่ประมาท ไม่ติดอยู่ในกามคุณ และไม่ประพฤตินิคิดในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นมีจำนวนน้อยในโลก ส่วนว่า สัตว์เหล่าใดได้โภคทรัพย์ยิ่ง ๆ แล้ว ย่อมมัวเมา ประมาท ติดอยู่ในกามคุณ และประพฤตินิคิดในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นมีจำนวนมากมายในโลก.

[๓๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณคำ ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้กำหนดกล้าใน
โรคทรัพย์ที่นำใคร่ มักมากหมกมุ่นใน
กามคุณย่อมไม่รู้สึกรู้สีกว่าละเมิด (ประพฤติ
ผิดในสัตว์พวกอื่น) เหมือนพวกเนื้อไม่รู้
สึกรู้สีกว่ามิแรวโก่งดักไว้ ฉะนั้น ผลเผ็ด
ร้อนย่อมมิแก่สัตว์พวกนั้นในภายหลัง
เพราะว่ากรรมนั้นมีวิบากเลวทราม.

อรรถกถาอัปปกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัปปกสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า อุพาทเร อุพาทเร ได้แก่อันประณีตและมาก. บทว่า มชฺชนติ
ได้แก่มาด้วยความมาด้วยมานะ. บทว่า อติสาริ ได้แก่ล่วงเข้าไป. บทว่า
อญฺญิ ได้แก่บ่วง. บทว่า ปจฺจาสฺสึ แยกออกว่า ปจฺจาสฺสึ เตสฺส.

จบอรรถกถาอัปปกสูตรที่ ๖

๗. อัถถกรณสูตร

[๓๔๓] พระเจ้าปเสนทิโกศล ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ หม่อมฉันได้นั่ง ณ ศาล พิจารณาดี เห็นกษัตริยมหาศาลบ้าง พราหมณ์มหาศาลบ้าง คฤหบดีมหาศาล บ้าง ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมากมาย มี ทรัพย์เครื่องปลื้มใจมากมาย. มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย ยังกล่าวมุสาทั้งที่ รู้สึกอยู่ เพราะเหตุแห่งกาม เพราะเรื่องกาม เพราะมีกามเป็นเค้ามูล หม่อมฉัน ได้เกิดความนึกคิดอย่างนี้ว่า เป็นการไม่สมควรที่เราจะพิจารณาดีในบัดนี้ (เพราะ) บัดนี้ ราชโอรสนามว่าวิฑูทกะผู้มีหน้าขึ้นบาน จักมาพิจารณาดี.

[๓๔๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ชอบแล้ว ๆ มหาบพิตร กษัตริยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีมหาศาล แม้บางพวกเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก ฯลฯ มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย ยังจักกล่าวมุสาทั้งที่รู้สึกอยู่ เพราะเหตุแห่งกาม เพราะเรื่องกาม เพราะมีกามเป็นเค้ามูล ข้อนั้นจักเป็นไป เพื่อความเสื่อมประโยชน์ เพื่อความทุกข์แก่พวกเขาตลอดกาลนาน.

[๓๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสศาธาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้กำหนดกล้าใน

โภคทรัพย์ที่น่าใคร่ มั่งมาก หมกมุ่นใน
กามคุณ ย่อมไม่รู้สึกรู้สีก้าวล่วง เหมือน
พวกปลากำลังเข้าไปสู่เครื่องดัก ซึ่งอัดัก
อยู่ ไม่รู้สึกรู้สีก้าวล่วงนั้น ผลอันเผ็ดร้อน
ย่อมมีแก่สัตว์พวกนั้นในภายหลัง ด้วยว่า
กรรมนั้นมีวิบากเลวทราม.

อรรถกถาอรรถกถาสุตต

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสุตตที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า กามเหตุ ได้แก่ กามเป็นมูล. บทว่า กามนิทาน ได้แก่
มีกามเป็นปัจจัย. บทว่า กามาริกรณ ได้แก่ กามเป็นเหตุ หมดทุกบทนั้น
เป็นคำไวพจน์ของกันและกัน. บทว่า ภาทุมุโข แปลว่า หน้าดี. ได้ยินว่า
วันหนึ่ง พระราชาเสด็จออกประทับนั่ง ฟังการพิจารณาคดีความ. ในคดีนั้น
พวกอมาตย์รับสินบนเข้ามาก่อนนั่งวินิจฉัยคดี ก็ตัดสินให้ผู้มีใช้เจ้าของทรัพย์สิน
กลายเป็นเจ้าของทรัพย์สินไป. พระราชาทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ทรงพระดำริ
ว่า ต่อหน้าเราผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน อมาตย์พวกนี้ยังกระทำถึงเพียงนี้
ลับหลังเรา เขาจักไม่ทำอะไรได้ บัดนี้ วิฑูทกเสนาบดีจักปรากฏเป็นพระราชา
เอง ประโยชน์อะไรของเราจะนั่งที่เดียวกับพวกอมาตย์กินสินบน พุคคตเท็จ
เห็นปานนี้ เพราะฉะนั้น จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า จิปุปว โอตุทิต ได้แก่
เหมือนปลาเข้าไปสู่เครื่องดัก อธิบายว่า ปลาทั้งหลายเข้าไปสู่เครื่องดักที่เขา
ดักไว้ยังไม่รู้สึกตัวฉันใด สัตว์ทั้งหลายล่วงเข้าไปสู่วัตตุคาม ด้วยกิเลสคาม
ก็ไม่รู้สึกตัว ฉะนั้น.

จบอรรถกถาอรรถกถาสุตตที่ ๗

๘. มัลลิกาสูตร

[๓๘๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ พระวิหารเชตวัน อาราม
แห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระนางมัลลิกाराชเทวีได้ประทับ
ณ ปราสาทอันประเสริฐชั้นบน.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสกับพระนางมัลลิกाराชเทวีว่า
มัลลิกา คนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตน มีแก่เธอบ้างไหม.

พระนางมัลลิกาได้ทูลสนองว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า คนซึ่งเป็นที่รักยิ่ง
กว่าตน ไม่มีแก่หม่อมฉันดอก มีแก่พระองค์บ้างหรือ.

พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า แน่ะมัลลิกา คนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตน
ย่อมไม่มีแม่แก่ฉัน.

[๓๘๗] ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จลงจากปราสาทเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคม แล้วประทับ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ วันนี้ ข้าพระองค์ได้อยู่ที่ปราสาทอันประเสริฐชั้นบนกับพระนางมัลลิกา-
ราชเทวี ได้พุดกับพระนางมัลลิกाराชเทวีว่า แน่ะมัลลิกา คนซึ่งเป็นที่รักยิ่ง
กว่าตน มีอยู่แก่เธอบ้างไหม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางมัลลิกाराชเทวี
ได้ตอบว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า คนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตน ไม่มีแก่หม่อมฉัน
ดอก มีอยู่แก่พระองค์บ้างไหม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้พุดกับ
พระนางมัลลิกाराชเทวีว่า แน่ะมัลลิกา คนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตน ไม่มีแม่
แก่ฉันเหมือนกัน.

[๓๔๘] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถานี้ในเวลานั้นว่า

บุคคลค้นหาด้วยจิตตลอดทุกทิศ
ไม่ได้พบใครซึ่งเป็นที่รัก ยิ่งกว่าตนในที่
ไหน ๆ เลย สัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นก็รัก
คนมากเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น
ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น.

อรธกถามัลลิกาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมัลลิกาสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

เพราะเหตุไร พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงตรัสถามว่า อตฺถิ โข เต มลฺลิกเ เป็นต้น. ได้ยินว่า พระนางมัลลิกานี้ เป็นธิดาของนายช่างทำดอกไม้ ผู้เชี่ยวชาญ วันหนึ่ง ถูขนมจากตลาด คิดว่าจักไปสวนดอกไม้แล้วจึงจักกินขนม เดินไปพบพระผู้มีพระภาคเจ้า มีภิกษุเป็นบริวาร เสด็จเข้าไปแสวงหาอาหารสวนทางกัน ก็มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายขมนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอาการจะประทับนั่ง. พระอานนทเถระจึงได้ปฐพีถวาย. พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่ง ณ ที่นั้นแล้วเสวยขนม ล้างพระโอษฐ์แล้ว ได้ทรงทำความแยมพระโอษฐ์ให้ปรากฏ. พระเถระทูลถามว่า ด้วยการถวายขมนี จักมีผลอะไร พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท วันนี้นี้แหละ นางมัลลิกานี้ได้ถวายโภชนะแก่ตถาคตเป็นคนแรก วันนี้นี้แหละ นางก็จักได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าโกศล วันนั้นนั้นแล พระราชาผู้อัน

พระเจ้าหลาน (พระเจ้าอชาตศัตรู) ทรงให้ปราชัยในการรบที่หมู่บ้านกาสิ (กาสิคคาม) พ่ายหนีไป กลับมาสู่พระนคร เสด็จเข้าไปยังสวนดอกไม้ ทรงคอย หมู่ทหารกลับมา. นางมัลลิกานั้น ได้ทำการปรนนิบัติถวายท้าวเธอ. พระเจ้า ปเสนทิโกศล ทรงเลื่อมใสในข้อวัตรปฏิบัติที่นางทำถวาย จึงโปรดให้นำนาง เข้าไปภายในพระบุรี ทรงสถาปนานางไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี.

ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงพระดำริว่า เราให้อิศริยยศ อย่างใหญ่แก่ธิดาของตระกูลที่เชื้อใจผู้นี้ ถ้ากระไร เราจะควรถามนางว่า ใครเป็นที่รักของเจ้า. นางจะตอบว่า พระมหाराชเจ้า พระองค์ทรงเป็นที่รัก ของหม่อมฉัน แล้วซักถามเรอีกว่า เมื่อเป็นดังนั้น เราจะบอกแก่นางว่า เจ้าคนเดียวเป็นที่รักของเรา ดังนี้. พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น เมื่อจะตรัสพระ- วาจาที่บันเทิง เพื่อให้เกิดความสนิทสนมกะกันแลกัน จึงถาม. ส่วนพระนาง มัลลิกาเทวีนั้น เป็นบัณฑิต เป็นอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้า เป็นอุปัฏฐายิกา ของพระสงฆ์ มีปัญญามาก เพราะฉะนั้น พระนางจึงทรงดำริอย่างนี้ว่า เรา ไม่พึงเห็นแก่หน้าพระราชา ตอบปัญหานี้. ครั้นตรัสตอบตามธรรมเนียมของตน แล้ว ก็ทูลถามพระราชาบ้าง. พระราชาเมื่อกลับพระวาทะไม่ได้ เพราะพระนาง ตรัสตามธรรมเนียมของพระนางเอง แม้พระองค์เองก็ตรัสตามธรรมเนียมเหมือนกัน ทรงพระดำริว่า จักให้พระนางกราบทูลเหตุนี้แต่พระตถาคต ดังนี้แล้ว ก็เสด็จ ไปกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **เนวหุณคา** แปลว่า ไม่พบ. บทว่า **เอว ปิโย ปุถุ อตุตา ปเรถ** ความว่า คนเป็นที่รักของตนเท่านั้น ฉะนั้นใคร คนอื่นก็เป็นที่รักของคนอื่น ๆ แม้เป็นอันมาก ฉะนั้น.

จบอรรถกถามัลลิกาสุตตที่ ๘

๘. ยัญญสูตร

[๒๔๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามแห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมการบูชามหาโยคโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐ ตัว ถูกลงไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชาโยค แม้ชนบางคนของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น เป็นทาส คนใช้หรือกรรมกรที่มีอยู่ แม้ชนเหล่านั้นก็ถูกอาชญา ถูกภัยคุกคาม มีหน้าองด้วยน้ำตาร้องไห้พलग กระทำปริกรรมไปพलग.

[๒๕๐] ครั้งนั้นแล พวกภิกษุหลายรูปครองผ้าเรียบร้อยแล้วในเวลาเช้าถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่กรุงสาวัตถี เพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตในเวลาหลังภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ภิกษุเหล่านั้น ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมการบูชามหาโยคโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐ ตัว ถูกลงไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชาโยค แม้ชนบางคนของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น เป็นทาส คนใช้หรือกรรมกรที่มีอยู่ ชนแม้เหล่านั้นก็ถูกอาชญา ถูกภัยคุกคาม มีหน้าองด้วยน้ำตาร้องไห้พलग กระทำปริกรรมไปพलग.

[๒๕๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

มหาอัณที่มีการตระเตรียมมาก มีการ

ฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ

คือ อัศวมธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ

วาชเปยยะ นิรัคคพะ มหาอัณเหล่านั้น

เป็นอัณไม่มีผลมาก (เพราะ) พระพุทธเจ้า

เป็นต้นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ดำเนิน

ปฏิบัติอันชอบ ย่อมไม่แนะนำอัณนั้น.

๑. อัศวมธะ ได้แก่การฆ่าม้าบูชาอัณ แต่ชื่อนี้หมายความกว้างกว่านั้น คือ หมายถึง อัณที่บูชาด้วยสมบัติทุกอย่าง เว้นที่ดินแลคน ซึ่งเขาตั้งเสายัญ ๒๑ เสา สำหรับผูกปศุสัตว์ที่จะต้องฆ่าประมาณ ๕๕๗ ชนิด เพื่อบูชาอัณ แล้วทำการบูชาอยู่หลายวันกว่าจะเสร็จพิธี แต่ฉบับ พม่าเขียนไปเป็น สุตสมธะ แปลว่าสัตสมธะ เป็นอัณในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรง แสดงแก่พระเจ้ามหาวิจิตรราชในกุกกทันตสูตร หมายความว่า การเก็บค่านาตามธัญญาหารที่สำเร็จ ผลสืบส่วน เก็บไว้เป็นส่วนหลวงส่วนหนึ่ง นี้เป็นสังคหวัตถุประการหนึ่งของพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่ตรงกับเรื่องในพระสูตรนี้.

๒. ปุริสเมธะ ได้แก่การฆ่าคนบูชาอัณ แต่ความจริงหมายเฉพาะอัณที่บูชาด้วยสมบัติ ต่าง ๆ อย่างอัศวมธะนั้น แต่รวมที่ดินเข้าด้วย แต่ในพระพุทธศาสนา หมายถึงการพระราชทานทรัพย์เป็นเบี้ยเลี้ยงและบำเหน็จบ้านาณแก่ทวยหาญทุก ๖ เดือน เป็นสังคหวัตถุของพระเจ้า จักรพรรดิประการหนึ่ง.

๓. สัมมาปาสะ ได้แก่การผูกสัตว์บูชาอัณ โดยเขาทำพิธีเหยี่ยงท่อนไม้สำหรับด้อน สัตว์เข้าไปที่หลักบูชาเพลิงทั้งคู่ แล้วร้ายเวทตรงที่ท่อนไม้นั้นตก ทำการบูชาตามพิธีผู้บูชาต้อง เป็นคนได้เดินทางย้อนไปตามแม่น้ำสวัสติแล้วด้วย จึงจะเข้าพิธีได้ แต่ที่ในพระพุทธศาสนาจัด เป็นสังคหวัตถุของพระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึงการเรียกหนังสือสารกรรมธรรม์คู่แต่ชาวเมืองที่ ชัดสนแล้วพระราชทานทรัพย์ให้คู่ โดยไม่เรียกดอกเบี้ยเป็นเวลา ๓ ปี.

๔. วาชเปยยะ ได้แก่อัญญุอีกชนิดหนึ่งซึ่งเขาผูกปศุสัตว์ ๗ ชนิดบูชา แต่ที่เป็น สังคหวัตถุของพระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึงการตรัสพระวาจาอันอ่อนหวาน เป็นที่คู่คิดมีน้ำใจ ของประชาชน

๕. นิรัคคพะ ได้แก่อัญญุที่ไม่ต้องมีหลักัญญุสำหรับบูชา หมายถึงพิธีชนิดเดียวกับ

อัสวเมธ แต่บูชาด้วยสมบัติทุกอย่าง ไม่มียกเว้นอะไร ฉะนั้นจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
สรรพเมธ แต่ที่ในพระพุทธศาสนาจัดเป็นสังคหวัตถุของพระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึงผลที่
พระมหากษัตริย์สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ข้างต้นนั้น ที่เป็นเหตุให้รัฐมั่งคั่งสมบูรณ์ ไม่มี
โจรผู้ร้ายและประชาราษฎร์บั่นทึงใจเป็นอยู่ อย่างที่กล่าวไว้ว่า ประตุเรือนไม่ต้องลงลิ้มกลอน
ระวังก็ได้ฉนั้น.

ส่วนยัญใด มีการตระเตรียมน้อย

ไม่มีการฆ่า แพะ แกะ โค และสัตว์
ชนิดต่าง ๆ ซึ่งบุคคลบูชาสืบทระกูลคุณอัน
พระพุทธเจ้าเป็นต้นผู้แสวงหาคุณอัน
ยิ่งใหญ่ ผู้ดำเนินปฏิบัติอันชอบ ย่อม
แนะนำยัญนั้น.

ผู้มีปัญญาควรบูชายัญนั้น ยัญนั้น
เป็นยัญมีผลมาก เมื่อบุคคลบูชายัญนั้น
นั้นแหละ ย่อมมีแต่ความดี ไม่มี
ชั่วช้าเลวทราม ยัญก็เป็นยัญอย่างไพบูลย์
และเทวดาย่อมเลื่อมใส.

อรรถกถายัญญสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในยัญญสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า อุนฺหฺปนีตานิ ได้แก่ นำเข้าไปยังหลัก ผูกไว้กับหลัก. บทว่า
ปริกฺขฺมานิ กโรนฺหฺติ ได้แก่ ยัญที่พระราชาทรงเริ่ม ถูกภิกษุเหล่านั้น กราบ
ทูลแต่พระตถาคต ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้. ก็เพราะเหตุไร พระราชาจึงทรง
เริ่มยัญนี้. ก็เพราะจะทรงกำจัดฝืนร้าย. เล่ากันว่า วันหนึ่ง พระราชาประทับ
เครื่องอสังการทุกอย่าง ประทับบนคอช้างต้นตัวดี เลียบพระนคร ทอดพระ
เนตรเห็นสตรีผู้หนึ่งเปิดหน้าต่างมองดู (กระบวน) มีพระทัยปฏิบัติต่อนาง
เสด็จกลับจากที่นั่นทันทีเข้าสู่พระราชวังตรัสบอกความนั้นแก่ราชบุรุษคนหนึ่ง

แล้วทรงส่งเขาไป สั่งให้สืบว่า สตรีผู้นั้น มีสามีหรือยัง ไม่มีสามี ราชบุรุษนั้นก็ไปถามสตรีผู้นั้น. สตรีผู้นั้นก็แสดงว่า นั้นสามีของดิฉันนั่งที่ตลาด ราชบุรุษก็กลับมาทูลความนั้นแด่พระราชชา พระราชาโปรดให้เรียกบุรุษผู้ [สามี] นั้นมา สั่งว่า เจ้าจงปรนนิบัติเรา [เป็นองครักษ์] ถูกบุรุษนั้นทูล ทักทวนว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์ไม่รู้ว่า จะปรนนิบัติ พระเจ้าข้า รับสั่งว่า ธรรมดาว่าการปรนนิบัติ ไม่จำเป็นต้องเล่าเรียนในสำนักอาจารย์ดอกแล้วทรงให้เขาถืออาวุธและโล่ โดยพลการ ตั้งเขาให้ทำหน้าที่คนปรนนิบัติ บุรุษนั้นพอปรนนิบัติแล้วก็กลับบ้านเลย โปรดให้เรียกเขามาอีก รับสั่งว่า ธรรมดาว่าผู้ปรนนิบัติ จะต้องทำตามคำสั่งของพระราชชา. เจ้าจงไปสระโบกขรณีสำหรับชำระศีรษะของเรา ที่หนทางโยชน์หนึ่งจากที่นี่มีอยู่ จงเอาดินสีแดงเรือและดอกอุบลสีแดงจากสระนั้นมา ถ้าเจ้ามาไม่ทันวันนี้ เราจักลงราชอาชญาเจ้าแล้วทรงส่งเขาไป บุรุษนั้นก็ออกไป เพราะกลัวราชภัย.

เมื่อบุรุษนั้นไปแล้ว แม้พระราชชา ก็ให้เรียกนายประตูเมืองมาสั่งว่า วันนี้ พอดกเย็นก็ปิดประตูเมืองเลย แม้จะมีคนบอกว่า เราเป็นราชทูต หรืออุพทูตก็อย่าเปิด บุรุษนั้น ได้ดินและดอกอุบลแล้วก็มาถึง เมื่อประตูเมืองปิดพอดี แม้จะพูดมากมายอย่างไรก็เข้าไม่ได้ จึงเลยไปยังวัดพระเชตุวัน เพราะกลัวอันตราย. ถึงพระราชชาเองก็ถูกความร้อนอย่างแรงครอบงำ เดี่ยวนั่งเดี่ยวยืน เดี่ยวบรรทม. เมื่อตกลงพระทัยไม่ได้ ก็ประทับนั่ง ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง หลับแบบลิงหลับ [ทรงเคลิ้มไป].

แม้ยุคก่อน บุตรเศรษฐี ๔ คนในพระนครนั้นนั้นแหละทำปรทการกรรม บังเกิดในนรกโลหภูมิ ชื่อมันโทปนันทา. สัตว์นรกเหล่านั้นถูกเคี้ยวร่างเป็นฟอง ๓๐,๐๐๐ ปี จึงลงไปถึงกันหม้ออีก ๓๐,๐๐๐ ปีจึงขึ้นถึงปากหม้อ. วันหนึ่ง พวกเขาเห็นแสงสว่าง ประสงค์จะกล่าวคาถาตนละคาถา

เพราะกลัวกรรมที่ทำชั่ว แต่ก็ไม้อาจจะกล่าวได้ กล่าวได้เพียงคนละอักษรเท่านั้น คนหนึ่งกล่าว ส* อักษร คนหนึ่งกล่าว โส อักษร คนหนึ่งกล่าว น อักษร คนหนึ่งกล่าว ทู อักษร พระราชา จำเดิมแต่ได้ยินเสียงของสัตว์นรกเหล่านั้น ก็ไม่ได้ความสุข ปล่อยเวลาที่เหลือของราตรินั้นให้ล่วงไป. เมื่อรุ่งอรุณ ปุโรหิตมาทูลถามถึงความบรรทมเป็นสุข. ท้าวเธอก็รับสั่งว่า เราจะมีความสุขได้แต่ที่ไหนเล่า อาจารย์ จึงตรัสเล่าว่า เราฝันว่าได้ยินเสียงอย่างนี้. พราหมณ์คิดว่า เพราะพระสุบินนี้ของพระราชาพระองค์นี้ ความเจริญหรือความเสื่อมคงไม่มี ก็แต่ว่า สิ่งใดมีในเรือนหลวงนี้ สิ่งนั้นก็จักตกแก่พระสมณโคดม ตกแก่สาวกของพระสมณโคดม แม้พวกพราหมณ์ก็จะไม่ได้อะไรๆ เลย จำเราจะทำอาหารให้เกิดขึ้นแก่พวกพราหมณ์ ดังนี้แล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระสุบินร้ายนักในความเสื่อม ๓ อย่าง จักปรากฏความเสื่อมอย่างหนึ่งคือ จักมีอันตรายแก่ราชสมบัติ จักมีอันตรายแก่พระชนม์ชีพ หรือได้ฝ่าพระบาท จักประทับอยู่ไม่ได้ พระเจ้าข้า. รับสั่งถามว่า ความสวัสดิจะพึงมีได้อย่างไรเล่า อาจารย์ กราบทูลว่า ต้องปรึกษากันจะรู้ได้ พระเจ้าข้า รับสั่งว่า ไปปรึกษา กับพวกอาจารย์แล้ว มาทำความสวัสดิแก่เรา.

พราหมณ์ปุโรหิตนั้น ประชุมพวกพราหมณ์ที่โรงเก็บวอ [ยานพาหนะ] บอกความนั้นแล้ว ทำให้เป็น ๓ พวกด้วยตกลงกันว่า ต่างคนต่างไปกราบทูลอย่างนี้. พราหมณ์ทั้งหลายก็ไปเข้าเฝ้า ทูลถามพระราชาถึงการบรรทมเป็นสุข พระราชาที่ตรัสโดยทำนองที่ตรัสแก่พราหมณ์ปุโรหิตนั้นแล้วรับสั่งถามว่า ความสวัสดิจะพึงมีได้อย่างไรเล่า อาจารย์ พวกพราหมณ์ผู้ใหญ่พากันกราบทูลว่า เพราะทรงบูชาัญญอย่างละ ๕๐๐ ทุกอย่าง พระองค์ก็จะพึงมีความสวัสดิ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวกันอย่างนี้ พระเจ้าข้า. พระราชาทรงฟังพราหมณ์เหล่านั้นแล้วไม่ทรงรับ ไม่ทรงปฏิเสธ หนึ่งเสีย ลำดับนั้น แม้พราหมณ์พวกที่ ๒ ก็มากราบทูลอย่างนั้นเหมือนกัน. แม้พราหมณ์พวกที่ ๓ ก็อย่างนั้น ครั้งนั้นพระราชา

* คาลาสัตว์นรก ๔ คน ในที่อื่นกล่าวว่า ทู. ส. น. โส. ก็มี...

มีพระราชโองการสั่งว่า พวกเจ้าหน้าที่ซึ่งจัดทำยัญทั้งหลาย. นับแต่นั้น พวกพราหมณ์ก็ให้นำสัตว์มีชีวิตเช่นโคเป็นต้นมา. ในพระนครก็เกิดเสียงอื้ออึงขนานใหญ่ พระนางมัลลิกาทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ก็ทรงชักนำพระราชินีไปยังสำนักของพระตถาคต ท้าวเธอเสด็จไปถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท้าวเธอว่า ถวายพระพร มหาบพิตรเสด็จไปไหนมาแต่วัน. พระราชาทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ฝันไป ได้ยินเสียง ๔ เสียง จึงถามพวกพราหมณ์ พวกพราหมณ์บอกว่า ฝันร้าย พวกเขาจะทำการบูชายัญ อย่างละ ๕๐๐ ทุกอย่าง จึงจะแก้ได้ ดังนั้น พวกเขาจึงเริ่มยัญ. ตรัสถามว่า มหาบพิตรได้ยินเสียงว่าอะไร. ท้าวเธอก็ทูลตามที่ทรงได้ยิน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท้าวเธอว่า ถวายพระพร แต่กาลก่อน ในพระนครที่นี้แหละ บุตรเศรษฐี ๔ คน กระทำความคิดในภรรยาผู้อื่น บังเกิดในโลหกุมภินรก ขุมนั้นโทปนันทา จมลงสุด ๖๐,๐๐๐ ปี บรรดาสัตว์นรก ๔ ตนนั้น ตนหนึ่งต้องการจะกล่าวคาถาหนึ่งว่า

สกุจิวสุสสสุสถานิ

ปริปฺพนฺณนิ สพฺพโส

นิริเย ปจฺจมานานํ

กทา อนฺโต ภวิสฺสตี

เราใหม่อยู่ในนรกตั้ง ๖๐,๐๐๐ ปีเต็ม

ครบทุกอย่าง เมื่อไร จักสิ้นสุดกันเสียที.

คนที่ ๒ ต้องการจะกล่าวคาถาหนึ่งว่า

โสหํ นฺน อิตฺถ คนฺตฺวา

โยนี ลพฺธาน มานุสี

วทณฺญ สีสสมฺปนฺนิโน

กาหามิ กุสลํ พหุ

เรานั้นพ้นไปจากโลหกุมภินี้แล้ว ได้

กำเนิดเป็นมนุษย์ รู้ถ้อยคำของยาจก (ให้

ทาน) มีศีลสมบูรณ์ จักต้องสร้างกุศลไว้ให้

มาก เป็นแน่แท้.

คนที่ ๓ ต้องการจะกล่าวคาถาหนึ่งว่า

นตฺถิ อนุโต ภูโต อนุโต น อนุโต ปฏิทิสฺสตี
ตทา หิ ปกตํ ปาปํ มม ตุมฺหฺลยจ มารีตา

ไม่มีสิ้นสุด จะสิ้นสุดได้แต่ที่ไหน
ความสิ้นสุดไม่ปรากฏเลย ดูราพวกเราเอ๋ย
ก็เพราะข้ากับเจ้าทำบาปกรรมไว้มาก ใน
ครั้งนั้น.

คนที่ ๔ ต้องการจะกล่าวคาถาหนึ่งว่า

ทฺฐชฺชิวิตมชฺชิวมาหา เยสํ เตน ททมฺห เส
วิชฺขมาเนสุ โภเคสุ ทิปนฺนากมฺห อตฺตโน

พวกเราเมื่อมีโภคสมบัติอยู่ ไม่ได้
ให้ทานเลย ไม่ได้ทำที่พึ่งสำหรับตนเลย
จัดว่ามีชีวิตอยู่อย่างชั่วชาติ.

สัตว์นรกเหล่านั้น ไม่อาจกล่าวคาถาเหล่านี้ได้ กล่าวอักษรได้คนละ
อักษรเท่านั้นเอง แล้วก็จมหายไปอย่างนั้นนั่นแหละ ถวายพระพร สัตว์นรก
เหล่านั้น พวกนี้ร้องด้วยประการฉะนี้ เพราะทรงได้ยินเสียงนั้นเป็นเหตุ
ความเลื่อมหรือความเจริญ มิได้มีแก่นหาบพิตรดอก แต่กรรมคือการเข่นฆ่า
ปศุสัตว์เห็นปานนี้สิ หนักนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชูงด้วยภัยในนรกแล้ว
ก็ตรัสธรรมกถา. พระราชาทรงเลื่อมใสในพระทศพล ทูลว่า ข้าพระองค์จะ
ปล่อย จะให้ชีวิตแก่ปศุสัตว์เหล่านั้น คนทั้งหลายจงให้ของเขียวและหญ้า
ปศุสัตว์เหล่านั้น จงให้ดื่ม น้ำที่เย็นสนิท ลมจิงโษยแก่ปศุสัตว์เหล่านั้นแล้ว ทรง
สั่งคนทั้งหลายให้ไปนำปศุสัตว์ออกไป คนเหล่านั้นไปไล่พวกพราหมณ์ให้หนี
ไปแล้ว ปลดฝูงสัตว์ออกจากเครื่องจองจำแล้วให้ศีลธรรมเถรกลองประกาศธรรม
ในพระนคร.

ขณะนั้น พระราชาประทับนั่งในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลว่า พระเจ้าข้า ธรรมดาว่าคินหนึ่งมี ๓ ยาม แต่วันนี้ ๒ คิน ปราภฏแก่ข้าพระองค์ เหมือนติดต่อกันเป็นคินเดียว. บุรุษ (สามีนางผู้นั้น) แม้นั้น นั่งอยู่ในที่นั้นด้วย ก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมดาว่าโยชน์หนึ่ง ก็มี ๓ คาวุต แต่วันนี้ ๒ โยชน์ปราภฏแก่ข้าพระองค์เหมือนติดต่อกันเป็นโยชน์เดียว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คินหนึ่งปราภฏยาวนานสำหรับคนตื่นนอนไม่หลับก่อนอื่น โยชน์หนึ่งปราภฏยาวไกลสำหรับคนเดินล้ำ แก่สังสารวัฏ ที่มี เบื้องต้นตามไปไม่รู้แล้ว ยืดยาวส่วนเดียวเท่านั้น สำหรับปุถุชนผู้เขลา ซึ่ง ตกอยู่ในวัฏฏะ ทรงปรารภพระราชา บุรุษผู้นั้น และเหล่าสัตว์นรกแล้ว ได้ตรัสคาถานี้ในคัมภีร์พระธรรมบทว่า

ทิมมา ชาครโต รตุติ ทิม สนตสฺส โยชนํ

ทีโฆ พาลาน สฺสโร สทฺธมฺมํ อวิชานตํ

คินหนึ่งยาวนานสำหรับคนนอนไม่หลับ

โยชน์หนึ่งยาวไกล สำหรับคนเมื่อล้ำ

สังสารวัฏยืดยาวสำหรับเหล่าคนเขลาผู้ไม่รู้

พระสัทธรรม ดังนี้.

เมื่อจบพระคาถา บุรุษผู้เป็นสามีของสตรีแม้นั้น ก็ตั้งอยู่ในโศดาปิตติ ผล. บทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** แปลว่า ทรงทราบเหตุนั้น.

บทว่า **สฺสฺสเมธํ** ความว่า ได้ยินว่า ในรัชสมัยของพระราชาแต่โบราณ ได้มีสังคหวัตถุ ๔ คือ สัสสมะระ ปุริสเมระ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ ที่พระราชาทั้งหลายทรงสงเคราะห์โลก. บรรดาสังคหวัตถุ ๔ นั้น การถือเอา ส่วนที่ ๑๐ จากข้าวกล้าที่สำเร็จแล้ว ชื่อว่า สัสสมะระ อธิบายว่า ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายอันจะทำข้าวกล้าให้สมบูรณ์. การมอบให้ค่าจ้างบำเหน็จประจำ

๖ เดือน แก่เหล่านักรบใหญ่ ชื่อว่า ปุริสเมธะ อธิบายว่า ความเป็นผู้ฉลาด โดยการสงเคราะห์บุรุษ. การรับหนังสือ (เอกสารการกู้ยืม) จากมือของเหล่าผู้คนที่ยากจน แล้วมอบให้ทรัพย์หนึ่งพันสองพัน ปลอดภัยเบียด ๓ ปี ชื่อว่า สัมมาปาสะ. จริ่งอยู่ กิจอันนั้น ย่อมคล่องเหล่าผู้คนไว้โดยชอบ เหมือนผูกใจไว้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สัมมาปาสะ. ส่วนการพูดวาจาไพเราะ โดยนัยว่า ฟ่อ ลุง เป็นต้น ชื่อว่า วาชเปยยะ อธิบายว่า วาจนารัก (ควรดื่มไว้ในใจ) รัฐคือแคว้นแคว้น ที่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ อย่างนี้ ย่อมมั่นคง แผ่ขยาย มีข้าวน้ำมาก มีความเกษม ไร้ภัยอันตราย ผู้คนทั้งหลาย ก็ร่าเริงบันเทิงใจ ให้ลูกร่ายรำอยู่นอก ไม่ต้องปิดประตูบ้านเรือนอยู่กัน. ชื่อที่เรียกว่า นิรัคคพะ เพราะไม่มีลูกกลอนใส่ประตูบ้านเรือน. นี้เป็นประเพณีโบราณ.

แต่ต่อมาครั้งพระเจ้าโอกกากราช พวกพราหมณ์เปลี่ยนสังคหวัตถุ ๔ เหล่านี้ และสมบัติของรัฐเสีย แล้วขนานชื่ออัญญ ๕ มี อัสนเมธะ ปุริสเมธะ เป็นต้น ทำให้มีมูลค่าสูงขึ้น. บรรดาอัญญ ๕ อย่างนั้น ที่ชื่อว่า อัสนเมธะ (อัสวเมธ) เพราะฆ่าม้าในอัญญนั้น คำนี้เป็นชื่ออัญญที่ทำทักษิณาสมบัติทุกอย่าง ที่เหลือเว้นที่คืนและบุรุษ มีเสา ๒๑ เสา ที่พึงบูชาด้วยปริยัญทั้ง ๒ มีการฆ่า ปศุสัตว์ ๕๕๗ ตัวที่นำสะพึงกลัว ในวันกลางวันหนึ่งเท่านั้น. ที่ชื่อว่าปุริสเมธะ เพราะฆ่าบุรุษในอัญญนั้น คำนี้เป็นชื่ออัญญ ที่ทำทักษิณาสมบัติดังกล่าวแล้วใน อัสนเมธะ พร้อมทั้งที่คืน ที่พึงบูชาด้วยปริยัญทั้ง ๔. ที่ชื่อว่า สัมมาปาสะ เพราะคล้องท่อนไม้ในอัญญนั้น. คำนี้เป็นชื่อสัตตยาคะ (ของที่บูชา ๗ อย่าง) ที่คนเหวี่ยงท่อนไม้ กล่าวคือไม้สอดเข้าไปในช่องแอกทุกๆ วันแล้ว ร่ายเวท ในโอกาสที่ท่อนไม้นั้นตก เดินย้อนกลับตั้งแต่โอกาสที่ด่าลงในแม่น้ำสรัสวดี พึงบูชาด้วยเสาเป็นต้น ที่เคลื่อนที่ได้ (ยกเอาไปได้). ที่ชื่อว่า วาชเปยยะ เพราะดื่มวาชะ (กำลังหรือสงคราม) ในอัญญนั้น คำนี้เป็นชื่ออัญญ ที่ทำของ

ทักษิณา มีรส ๗ อย่าง ใช้เสาไม้มะตูม ที่พึงบูชาด้วยเหล่าปศุสัตว์ มีรส ๗ ชนิด ด้วยปริษณอย่างหนึ่ง. ที่ชื่อว่า นิรัคคพะ เพราะไม่มีลิ้มกลอนใน ษัณฺณํ คำนี้เป็นชื่อษัณฺณที่กำหนดไว้ในอัสสเมระ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สรรพเมระ ที่ทำทักษิณาสมบัติดังกล่าวไว้ในอัสสเมระ พร้อมทั้งที่ดินและ เหล่าบุรุษ ที่พึงบูชาด้วยปริษณ ๕. บทว่า มหารมฺภา ได้แก่ มีกิจมาก มีภริยานุมาก. บทว่า สมฺมกฺคตา ได้แก่ ผู้ดำเนินไปโดยชอบ มีพระพุทธเจ้า เป็นต้น. บทว่า นิภรมฺภา ได้แก่ มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย. บทว่า ยชนฺตานุภฺนํ ได้แก่ บูชาตามตระกูล. อธิบายว่า พวกผู้คนไม่เข้าไปตัดทาน มีนิตยภัต เป็นต้น ที่บุรพบุรุษตั้งไว้แล้วให้ทานสืบ ๆ ต่อไป.

จบอรรถกถาัยญญสูตรที่ ๕

๑๐. พันธนสูตร

ว่าด้วยเครื่องจองจำที่มั่นคง

[๓๕๒] สมัยนั้น หมู่มหาชนถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลให้จองจำไว้แล้ว บางพวกถูกจองจำด้วยเชือก บางพวกถูกจองจำด้วยข้อคา บางพวกถูกจองจำด้วยโซ่ตรวน.

ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปครองผ้าเรียบร้อยแล้วในเวลาเช้าถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่กรุงสาวัตถี เพื่อบิณฑบาต ครั้นกลับจากบิณฑบาตในเวลาหลังภัตตาหารแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายเป็นสังฆกรรม แล้วได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พวกภิกษุเหล่านั้น ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้หมู่มหาชนถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลให้จองจำไว้แล้ว บางพวกถูกจองจำด้วยเชือก บางพวกถูกจองจำด้วยข้อคา บางพวกถูกจองจำด้วยโซ่ตรวน.

[๓๕๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านั้นในเวลานั้นว่า

นักปราชญ์ทั้งหลายไม่ได้กล่าวว่า

เครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก ทำด้วยไม้

และทำด้วยหญ้า (เชือก) เป็นเครื่องจองจำ

ที่มั่น นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าความรัก

ใคร่รักในแก้วมณีและคุณทล และความ

อาลัยในบุตรและภรรยาทั้งหลายว่าเป็นเครื่อง

จองจำที่มั่น พาให้ตกต่ำ เป็นเครื่องจองจำที่

หย่อน ๆ แต่แก๊ยาก นักปราชญ์ทั้งหลาย
ตัดเครื่องจองจำแม่เช่นนั้นออกบวช เป็น
ผู้ไม่มีความอาลัย ละกามสุขเสียแล้ว.

จบ ปฐมวรรค

อรรถกถาพันธสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพันธสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

ภิกษุเหล่านั้น ทูลเหตุที่พระอนนทเถระกระทำดีในมนุษย์เหล่านั้น
ดังนี้ว่า อธิ ภนฺเต รณฺณา. ได้ยินว่า แก้วมณี ๘ เหลี่ยม ที่ทำวสัฏกะประทาน
แก่พระเจ้ากุธราช มาสืบ ๆ กัน ตามประเพณี. เวลาทรงประดับ พระราชาตรัส
สั่งให้นำแก้วมณีนั้นมา. มนุษย์ทั้งหลาย กราบทูลว่า พวกข้าพระองค์ไม่พบใน
ที่เก็บ. พระราชาจึงให้จองจำพนักงานที่ปฏิบัติงานภายในพระราชนิเวศน์ไว้ สั่ง
ว่า พวกเจ้าจงเสาะหาแก้วมณีนั้นมาให้. พระอนนทเถระเห็นคนเหล่านั้นแล้ว
ก็ให้กั้นม่านไว้ แล้วบอกอุบายแก่พวกคนเก็บรักษา. คนเหล่านั้น ก็กราบทูล
แต่พระราชา. พระราชารับสั่งว่า พระเถระเป็นบัณฑิต พวกเจ้าจงทำตาม
พระเถระ พวกคนเก็บรักษา ก็ตั้งหม้อน้ำไว้ที่พระลานหลวงกั้นม่านไว้ แล้ว
บอกผู้คนเหล่านั้นว่า พวกท่านจงห่มผ้าแล้วไปที่นั่นจงจุ่มมือลง. คนขโมยแก้ว
มณีคิดว่า เราไม่อาจจำหน่ายหรือใช้สอยของของพระราชาได้กลับไปเรื่อน เอา
แก้วมณีหนีบรักแร้ห่มผ้ามาแล้วใส่ลงในหม้อน้ำ แล้วก็หลีกไป. เมื่อมหาชน
กลับไปแล้ว พวกคนของพระราชา เอามือควานในหม้อน้ำก็พบแก้วมณีแล้ว
นำไปถวายแต่พระราชา. ได้ยินว่า พระอนนทเถระเห็นแก้วมณี โดยนัยที่แสดง

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 450

แล้ว. มหาชนก็โกลาหลแตกตื่น. ภิกษุเหล่านั้น เมื่อกราบทูลเหตุที่พระอานนท์
เถระทำดีนั้น แต่พระตถาคต จึงกราบทูลเรื่องนี้. พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ไม่อัสจรรย์เลย ที่อานนท์ให้นำแก้วมณี ที่ตกอยู่ในมือพวก
มนุษย์มาได้ พวกบัณฑิตแต่ก่อน ตั้งอยู่ในญาณของตนแล้วก็ให้นำสิ่งของที่
ตกอยู่ในความครอบครอง แม้ของสัตว์ดิรัจฉานซึ่งบังเกิดในอเหตุกปฏิสนธิ
มาถวายแก่พระราชาได้ แล้วตรัสมหาสารชาดกว่า

อุกกุฎฐะ สุรมิจฺจนฺติ มนุเสสุ อุกุฑฺหํ

ปิยญจ อนฺนปानมฺหิ อตุเถ ชาเต จ ปญฺทิตํ

ในคราวคับขันต้องการคนกล้า ใน
คราวปรึกษาต้องการคนไม่พูดพล่าม ใน
คราวมีข้าวน้ำต้องการคนรัก ในคราวเกิด
คดี ต้องการบัณฑิต.

บทว่า น ตํ ทพฺหํ ความว่าปราชญ์ทั้งหลายไม่กล่าวว่าเครื่องจอง
จำนั้นมันคง. บทว่า ยทายสํ ได้แก่ เครื่องจองจำใดทำได้ด้วยเหล็ก. บทว่า
สารตุตฺรตุตา ได้แก่ ยินดีแล้วยินดีเล่าด้วยดี หรือยินดีแล้ว โดยยินดีนัก
แล้ว อธิบายว่า ยินดีแล้วด้วยความสำคัญว่าสิ่งนี้เป็นสาระ. บทว่า อเปกฺขา
ได้แก่ความอาลัย ความเยื่อใย. บทว่า อาหุ แปลว่ากล่าว. บทว่า โอรินํ
ได้แก่ คร่าไปในอบาย ๔. บทว่า ลิลิํ ได้แก่ ไม่ห้ามอิริยาบถ เหมือน
อย่างเครื่องจองจำมีเหล็กเป็นต้น. จริงอยู่ เหล่าคนที่ถูกจองจำด้วยเครื่อง
จองจำนั้น ย่อมไปประเทศอื่นก็ได้ สมุทรมันก็ได้ทั้งนั้น. บทว่า ทฺปฺปมฺมุญฺจ
ได้แก่ ไม่อาจแก้ได้ เว้นแต่โลกุตระญาณ.

จบอรรถกถาพันธนสูตรที่ ๑๐

จบปฐมวรรค

รวมพระสูตรในปฐมวรรค คือ

๑. ทหรสูตร
๒. ปุริสสูตร
๓. ราชสูตร
๔. ปิยสูตร
๕. อัตตรัก-
จิตสูตร
๖. อัปภกสูตร
๗. อตถกรรมสูตร
๘. มัลลิกาสูตร
๙. ยัญญสูตร
๑๐. พันชนสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. ชฎิลสูตร

ไม่ควรวางใจ เพราะเห็นครู่เดียว

[๓๕๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร-
บุพพารามปราสาทของมิกคารมารดา กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น ในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือนแล้ว
ประทับนั่งที่นอกซุ้มประตู.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๓๕๕] สมัยนั้น ชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอก-
สาฎกนิครนถ์ ๗ คน ปริพาชก ๗ คน ผู้มีขนรักแร้ เล็บ และขนยาว ถือ
เครื่องบริขารต่าง ๆ เดินผ่านไปในที่ไม้ไผ่ไกล พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ทันใดนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลก็เสด็จลุกจากอาสนะทรงกระทำพระ-
ภุษาเฉวียงพระอังสาข้างหนึ่ง ทรงจดพระชานุมณฑลเบื้องขวา ณ พื้นแผ่นดิน
ทรงประณมอัญชลีไปทางชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอก-
สาฎก ๗ คน ปริพาชก ๗ คน เหล่านั้นแล้ว ทรงประกาศพระนาม ๓ ครั้งว่า
ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าคือ พระราชาปเสนทิโกศล... ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้า คือ
พระราชาปเสนทิโกศล.

ลำดับนั้น เมื่อชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอก-
สาฎก ๗ คน ปริพาชก ๗ คนเหล่านั้น เดินผ่านไปไม่ได้ไม่นาน พระเจ้า

ปเสนทิโกศล เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ พวกนักบวชเหล่านั้น คงเป็นพระอรหันต์ หรือท่านผู้บรรลุ พระอรหัตมรรคเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลก.

[๑๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร พระองค์เป็น คฤหัสถ์บริโภคกาม ครอบครองเรือน บรรทมเบียดพระโอรสและพระชายา ทาจรณจันทน์อันมาแต่แคว้นกาสิ ทรงมาลาของหอมและเครื่องลูบไล้ ยินดี เงินและทอง ยากที่จะรู้เรื่องนี้ว่า คนพวกนี้เป็นพระอรหันต์ หรือคนพวกนี้ บรรลุอรหัตมรรค.

คุณก่อนมหาบพิตร คิดพึงรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน ก็คิดนั้นจะพึงรู้ได้ โดยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่ใส่ใจก็ไม่รู้ ผู้มี ปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทราวมก็ไม่รู้.

คุณก่อนมหาบพิตร ความสะอาดพึงรู้ได้ด้วยการงาน ก็ความสะอาดนั้น จะพึงรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่ใส่ใจก็ไม่ รู้ ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทราวมก็ไม่รู้.

คุณก่อนมหาบพิตร กำลังใจพึงรู้ได้ในคราวมีอันตราย ก็กำลังใจนั้น จะพึงรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่ใส่ใจก็ ไม่รู้ ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทราวมก็ไม่รู้.

คุณก่อนมหาบพิตร ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา ก็ปัญญานั้นจะพึงรู้ ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่ใส่ใจก็ไม่รู้ ผู้ มีปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทราวมก็ไม่รู้.

[๒๕๗] พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำ อัจฉरร์ย์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องไม่เคยมีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เท่า ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอนมมหาบพิตร พระองค์เป็นคฤหัสถ์ บริโภค กาม... ยากที่จะรู้เรื่องนี้... ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทรมาก็ไม่รู้ ดัง นี้ เป็นอันตรัสดีแล้ว.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นักบวชเหล่านั้นเป็นคณของข้าพระองค์ เป็น จารบรุษ เป็นคนสืบข่าวลับ เทียวสอดแนมไปยังชนบทแล้วพากันมา ในภาย หลังข้าพระองค์จึงจะรู้เรื่องราวที่คนเหล่านั้นสืบได้ก่อน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้คนเหล่านั้น ชำระล้างละอองธุลีนั้นแล้ว อาบดี ประเทืองผิวดี โคนผมและหนวดแล้ว นุ่งห่มผ้าขาว เอบอิมเพียบ พร้อมด้วยเบญจกามคุณ บำเรอข้าพระองค์อยู่.

[๒๕๘] ถ้าดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความนี้แล้ว จึงได้ ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

คนผู้เกิดมาดี ไม่ควรไว้วางใจเพราะ

ผิวพรรณและรูปร่างไม่ควรไว้วางใจเพราะ

การเห็นกันชั่วครู่เดียว เพราะว่านักบวชผู้

ไม่สำรวมทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไปยังโลกนี้

ด้วยเครื่องบริขารของเหล่านักบวชผู้สำรวม

ดีแล้ว ประดุจกุณฑลดิน และมาสกโลหะ

หุ้มด้วยทองคำปลอมไว้ คนทั้งหลายไม่

บริสุทธิในภายใน งามแต่ภายนอก แวด

ล้อมด้วยบริวารท่องเที่ยวอยู่ในโลก.

อรรถกถาขุทฺติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในขุทฺติสูตรที่ ๑ วรรคที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า ปุพฺพพาราม มิคฺรมาตุปาสาทะ ได้แก่นปรasaทของนางวิสาขา มารดาของมิกฺรเศรษฐี ในวิหารที่ชื่อว่าปุพฺพพาราม. ในเรื่องปุพฺพพารามนั้น ลำดับความดังนี้

เรื่อง ปุพฺพพาราม

ครั้งอดีตกาล เมื่อสุคตแสนกัป อุบาสิกาผู้หนึ่งนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ถวายทานแก่ภิกษุแสนรูป มีพระพุทฺธเจ้าเป็นประธาน หมอบอยู่แทบเบื้องบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำความปรารถนาว่า ข้าพระองค์ขอเป็นอุปัชฌายิกาผู้เลิศของพระพุทฺธเจ้า เช่นกับพระองค์ในอนาคตกาลด้วยเถิด. ต่อมา นางท่องเที่ยว [เวียนว่ายตายเกิด] ในเหล่าเทวดา และมนุษย์ถึงแสนกัป ถีอปฏิสนธิในครรภ์นางสุนนเทวี ในเรือนของธัญชัยเศรษฐี บุตรเมณฑกเศรษฐีในภัททียนคร ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา. เวลาเกิดบิดามารดาขนานนามว่า วิสาขา. คราวใด พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จภัททียนคร คราวนั้น นางพร้อมด้วยเด็กหญิงห้าร้อยคน ก็จะรับเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เป็นโสดาบัน ในการพบครั้งแรกเลยทีเดียว. ต่อมานางไปสู่เรือน [มีเรือน] ของปุลณวัตนกุมาร บุตรมิกฺรเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้น มิกฺรเศรษฐีสถาปนนางไว้ในตำแหน่งมารดา เพราะฉะนั้น นางจึงถูกเรียกว่า มิกฺรมารดา. ในปราสาทที่มิกฺรมารดาสร้างแล้ว.

บทว่า พหิทวารโกฏฐเก แปลว่า ภายนอกซุ้มประตูปราสาท ไม่
ใช่ภายนอกซุ้มประตูพระวิหาร. ได้ยินว่า ปราสาทนั้นล้อมด้วยกำแพง ซึ่ง
ประกอบซุ้มประตูไว้ ๔ ประตู โดยรอบเหมือนโลหปราสาท. บรรดาซุ้มประตู
ทั้ง ๔ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์อันประเสริฐตรวจดู
โลกธาตุด้านทิศตะวันออก ที่ร่มเงาของปราสาทภายนอกซุ้มประตูด้านตะวันออก.

บทว่า ปรุพุกกจนนโธมา ได้แก่มีขนรักเร้งอกแล้ว มีเล็บงอก
แล้ว มีขนงอกแล้ว อธิบายว่า มีขนยาวที่รักเร้งเป็นต้น และมีเล็บยาว. บทว่า
ขารีวิวัชฺชึ แปลว่าบริวารต่าง ๆ ได้แก่สิ่งของที่เป็นบริวารของนักบวชต่าง ๆ
ชนิด. บทว่า อวิทุเร อติกุกมฺมุติ ได้แก่เข้าไปยังพระนครโดยทางนี้ไม่
ไกล. บทว่า ราชานํ ฆนฺเต ความว่า ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้า คือ
พระเจ้าปเสนทิโกศล ขอท่านทั้งหลายจงทราบนามของข้าพเจ้าเถิด.
ถามว่า เพราะเหตุไร พระราชาประทับนั่งในสำนักของบุคคลผู้เลิศแล้ว จึงยัง
ทรงประคองอัญชลี แก่นักบวชเปลือยผู้ไร้สิริเห็นปานนั้นเล่า. ตอบว่า เพราะ
เพื่อประโยชน์แก่การสงเคราะห์. แท้จริง พระราชานั้น ทรงพระดำริอย่างนี้
ว่า ถ้าเราจักไม่ทำอัญชลีแม้เพียงเท่านี้ แก่นักบวชเหล่านั้นไซ้ นักบวชเหล่า
นั้น ก็จักคิดว่า เสียแรงเราละลูกเมียไปเสวยทุกข์มีกินลำบากนอนลำบาก
เป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ พระราชาพระองค์นี้ก็ยังไม่ทำเพียงอัญชลี
แก่เราดังนี้แล้ว ก็จักปกปิดสิ่งที่เห็นที่ฟังมาด้วยตนเองแล้วไม่ยอมบอก แต่เมื่อ
เราทำอัญชลีอย่างนี้แล้ว พวกเขาก็จักไม่ปกปิดยอมบอก เพราะฉะนั้น พระ-
ราชาจึงทูลอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ทรงทำอย่างนี้ ก็เพื่อที่จะทรงทราบอหยาศัย
ของพระศาสดา.

บทว่า กาสิกจนฺทนํ ได้แก่ พร้อมทั้งจันทน์อันละเอียด. บทว่า
มालาคนฺฐวิเลปนํ ได้แก่ ทัดทรงดอกไม้เพื่อประโยชน์แก่สีและกลิ่น ของหอม

เพื่อประโยชน์แก่ความเป็นของหอม และเครื่องลูบไล้ ก็เพื่อประโยชน์แก่สีและกลิ่น.

บทว่า ส้วาเสณ แปลว่า โดยการอยู่ร่วมกัน. บทว่า สีสั เวทิตพัพพ ได้แก่เมื่ออยู่ร่วมกัน ใกล้ชิดกันก็พึงทราบได้ว่าผู้นี้มีศีล คือปกติ หรือปกติชั่ว. บทว่า ตลฺยจ โข ทีเมณ อทฺธุนา น อิตฺติ ความว่า ก็ศีลนั้นบุคคลพึงรู้โดยกาลนาน ๆ ไม่ใช่ชนิดหน้อย. เป็นความจริง อาการสำรวม และอาการของผู้สำรวมอินทรีย์ อาจแสดงออกมา ๒-๓ วัน. บทว่า มนสิกโรตา ความว่า สีดมนั้น ผู้ใส่ใจ พิจารณาคว้า เราจักกำหนดถือศีลของผู้นั้น ก็อาจรู้ได้ นอกนั้นก็รู้ไม่ได้. บทว่า ปญฺญวตา ความว่า ศีลนั้น อันบัณฑิตผู้มีปัญญาเท่านั้นจึงจะรู้ได้ เพราะว่า คนเขลาถึงใส่ใจก็ไม่สามารถจะรู้ได้.

บทว่า สัโวหารเณ แปลว่า ด้วยการสนทนากัน. โวหารในคำนี้ว่า

โย หิ โภจิ มนุสฺสเสสฺสุ โวหารุ อูปชีวติ

เอวฺ วาเสฏฺฐ ขานาหิ วาณิขโช โส น พฺราหฺมโณ

ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่ง อาศัยการ

ซื้อขายเลี้ยงชีวิต ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่าน

จงรู้อย่างนี้ว่า ผู้นั้นเป็นพานิช ไม่ใช่

พราหมณ์ ดังนี้

ชื่อว่า สังโวหาร. โวหาร ในคำนี้ว่า อริยโวหาร ๔ อนริยโวหาร ๔

ชื่อว่า เจตนาโวหาร. โวหาร ในคำนี้ว่า สังขา การนับ สมัญญา การตั้งชื่อ

บัญญัติโวหาร โวหาร คือการบัญญัติ ชื่อว่า บัญญัติติโวหาร. โวหารใน

คำนี้ว่า ผู้นั้นพึงพูด โดยสักว่าโวหาร ชื่อว่า กถาโวหาร. แม้ในที่นี้

ก็ประสงค์เอากถาโวหารนี้เท่านั้น. จริงอยู่ คำพูดต่อหน้าของคนบางคน ไม่

สมกับคำพูดลับหลัง และคำพูดลับหลังไม่สมกับคำพูดต่อหน้า คำพูดคำก่อนกับคำพูดคำหลัง และคำพูดคำหลังกับคำพูดคำก่อน ก็เหมือนกัน ผู้นั้น อันผู้พูดด้วยเท่านั้น อาจรู้ได้ว่าบุคคลนี้ไม่สะอาด. ส่วนคำก่อนกับคำหลังของผู้มีความสะอาดเป็นปกติ และคำหลังกับคำก่อน ที่เขาพูดต่อหน้าย่อมสมกับคำที่เขาพูดลับหลัง และคำพูดลับหลัง ก็สมกับคำพูดที่เขาพูดต่อหน้า เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงประกาศว่า ผู้พูดอาจรู้ความเป็นผู้สะอาดได้ จึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า **ถาโม** ได้แก่ กำลังแห่งญาณ. จริงอยู่ กำลังญาณของผู้ใดไม่มี เมื่อเกิดอุปัทวันตรายขึ้น ผู้นั้นก็มองไม่เห็นการถือสิ่งที่ควรถือ กิจที่ควรทำ ย่อมประพฤติเหมือนดังเข้าไปยังเรือนที่มีดื้อ ค้ำยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร บุคคลพึงรู้กำลัง [ญาณ] ได้ก็ในคราวมีอันตราย. บทว่า **สากัจฉาย** ได้แก่ การสนทนากัน. จริงอยู่ ถ้อยคำของคนทรามปัญญา ย่อมเลื่อนลอย เหมือนลูกยางลอยน้ำ ปฏิภาณของผู้มีปัญญาพูดไม่มีที่สิ้นสุด. เป็นความจริง โดยอาการที่น้ำไหว เขาก็รู้ได้ว่า ปลาตัวเล็กหรือตัวโต. บทว่า **โอรกกา** ได้แก่ ประพฤติเบื่องต่ำ [ใต้ดิน] จริงอยู่ พวกจารบุรุษ แม้จะประพฤติอยู่ตามยอดเขา ก็ชื่อว่าประพฤติต่ำทั้งนั้น. บทว่า **โอรจิติวา** ได้แก่ ประพฤติต่ำ สอดแนม สอดรู้เรื่องนั้น ๆ. บทว่า **รโฆชุลล** ได้แก่ ชุลีและน้ำ. บทว่า **วณฺณรูปเณ** ได้แก่ โดยวรรณะและทรวดทรง. บทว่า **อิตรทสุสเนน** ได้แก่ การเห็นกันนิดหน่อย. บทว่า **วียลฺขเนน** ได้แก่ เครื่องบริหาร. บทว่า **ปฏฺฐิปโก มตฺติกกฺกฺขุทโล จ** ได้แก่ คຸ້มหูทองเทียม คຸ້มหูดิน. บทว่า **โลหทฺตมาโส** ได้แก่ มาสกทำด้วยโลหะ.

จบอรรถกถาขุทฺตสຸตฺตที่ ๑

๒. ปัญจราชสูตร

ว่าด้วยยอดกาม

[๓๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ... กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น พระราชา ๕ พระองค์ มีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นประมุขผู้
เอิบอิมเปรียบพร้อมได้รับบำเรออยู่ด้วยเบญจพิศกามคุณ เกิดกล่าวถามใน
ระหว่างสนทนาขึ้นว่า อะไรเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บรรดาพระราชาเหล่านั้น บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า รูปทั้งหลายเป็น
ยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า เสียงทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า กลิ่นทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า รสทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า โผฏฐัพพะทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

เพราะเหตุที่พระราชาเหล่านั้น ไม่อาจทรงยังกันและกันให้เข้าพระทัย
ได้ พระเจ้าปเสนทิโกศล จึงได้ตรัสกะพระราชาเหล่านั้นว่า มาเถิดท่านสหาย
ทั้งหลาย เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักทูลถามความข้อนี้กะพระผู้มี-
พระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงพยากรณ์แก่เราทั้งหลายอย่างไรใด เรา
ทั้งหลายพึงจำคำพยากรณ์นั้นไว้อย่างนั้นเถิด.

พระราชาเหล่านั้น ทรงรับพระดำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลแล้ว.

[๓๖๐] ครั้งนั้น พระราชา ๕ พระองค์เหล่านั้น มีพระเจ้าปเสนทิ-
โกศลเป็นประมุข เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วก็ถวายบังคม
ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายในที่นี้ เป็นราชาทั้ง ๕ คน เอิบอิม
เปรียบพร้อมได้รับบำเรออยู่ด้วยเบญจกามคุณ เกิดกล่าวถามกันระหว่างสนทนา
ขึ้นว่า

อะไรเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย บางท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รูปทั้งหลาย
เป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย บางท่านกล่าวอย่างนี้ว่า เสียงทั้งหลายเป็นยอดแห่ง
กามทั้งหลาย บางท่านกล่าวอย่างนี้ว่า กลิ่นทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย
บางท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รสทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย บางท่านกล่าว
อย่างนี้ว่า โสภณวัตถุทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
อะไรเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

[๓๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ที่สุดแห่ง
ความพอใจนั่นแหละ อาตมาภาพกล่าวว่าเป็นยอดในเบญจกามคุณ คุณก่อน
มหาบพิตร รูปเหล่าใดเป็นที่พอใจของคนบางคน รูปเหล่านั้นไม่เป็นที่พอใจ
ของคนบางคน เขาดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยรูปเหล่าใด รูปอื่นจากรูป
เหล่านั้น จะยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า เขาก็ไม่ปรารถนา รูปเหล่านั้นเป็น
อย่างยิ่งสำหรับเขา รูปเหล่านั้นเป็นยอดเยี่ยมสำหรับเขา คุณก่อนมหาบพิตร
เสียงเหล่าใด... คุณก่อนมหาบพิตร กลิ่นเหล่าใด... คุณก่อนมหาบพิตร
รสเหล่าใด... คุณก่อนมหาบพิตร โสภณวัตถุเหล่าใด เป็นที่พอใจของคน
บางคน โสภณวัตถุเหล่านั้น ไม่เป็นที่พอใจของคนบางคน เขาดีใจ มีความ
ดำริบริบูรณ์ด้วยโสภณวัตถุเหล่าใด โสภณวัตถุอื่นจากโสภณวัตถุเหล่านั้น
จะยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า เขาก็ไม่ปรารถนา โสภณวัตถุเหล่านั้นเป็นอย่างยิ่ง
สำหรับเขา โสภณวัตถุเหล่านั้นเป็นยอดเยี่ยมสำหรับเขา.

[๓๖๒] สมัยนั้น จันทนังคคิกอุบาสนั่งอยู่ในบริษัทนั้น.

ลำดับนั้น จันทน์กลิกอุบาสกถูกจากอาสนะ ทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เหตุอย่างหนึ่ง ย่อมแจ่มแจ้งกะข้าพระองค์ ข้าแต่พระสุคต เหตุอย่างหนึ่งย่อมแจ่มแจ้งกะข้าพระองค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนจันทน์กลิกะ ขอเหตุนั้นจงแจ่มแจ้งเถิด.

ลำดับนั้น จันทน์กลิกอุบาสก ได้สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์ ด้วยคาถาที่สมควรแก่เหตุนี้ว่า

ดอกปทุมชื่อโกกนุท บานในเวลาเช้า
ยังไม่สิ้นกลิ่น ยังมีกลิ่นหอมอยู่ ฉันทใด
ท่านจงดูพระอังคีรส ผู้ไพโรจน์อยู่จวบ
ดวงอาทิตย์ รุ่งโรจน์อยู่ในอากาศ ฉันทนั้น.

[๓๖๓] ลำดับนั้น พระราชา ๕ พระองค์เหล่านั้น ทรงให้จันทน์กลิกอุบาสกห่มด้วยผ้า ๕ ผืน (คือพระราชทานผ้าห่ม ๕ ผืน).

ทันใดนั้น จันทน์กลิกอุบาสก ก็ถวายให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห่มด้วยผ้า ๕ ผืนเหล่านั้น.

อรรถกถาปัญญาสาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปัญญาสาสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า รูปา ได้แก่ อารมณ์คือรูป ต่างโดยรูปสี่เขี้ยวสี่เหลี่ยมเป็นต้น.

บทว่า กามานํ อคฺคํ ความว่า ผู้หนักในรูปก็กล่าวรูปนั้นว่า สูงสุด ประเสริฐสุดแห่งกามทั้งหลาย แม้ในอารมณ์ที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน. บทว่า

ยโต แปลว่า ในกาลใด. บทว่า มนาปปริยนต์ ได้แก่ ทำอารมณ์ที่น่าพอใจให้เสร็จชื่อว่าเป็นยอดอารมณ์ที่น่าพอใจ. ในคำว่า มนาปปริยนต์ นั้น อารมณ์ที่น่าพอใจมี ๒ คือ อารมณ์ที่น่าพอใจของบุคคล อารมณ์ที่น่าพอใจโดยสมมติ สิ่งใด เป็นของที่น่าปรารถนา นำใคร่ของบุคคลคนหนึ่ง สิ่งนั้นนั้นแหละ ไม่น่าปรารถนาไม่นำใคร่ของบุคคลอื่น ชื่อว่าสิ่งที่น่าพอใจของบุคคล. เป็นความจริง ใ้เดือน ย่อมเป็นของที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ของชาวปัจฉินตประเทศ แต่ชาวมัชฌิมประเทศเกลียดนัก. ส่วนเนื่อนกยุงเป็นต้น เป็นที่น่าปรารถนาของชาวมัชฌิมประเทศเหล่านั้น แต่สำหรับชาวปัจฉินตประเทศนอกนี้เกลียดนัก. นี้คือสิ่งที่น่าพอใจของบุคคล. สิ่งที่น่าพอใจโดยสมมติเป็นอย่างไร.

ชื่อว่า อิฏฐารมณ์ (น่าปรารถนา) และอนิฏฐารมณ์ (ที่ไม่น่าปรารถนา) ที่แยกกันในโลกไม่มีเลย แต่ก็พึงจำแนกแสดง. แต่เมื่อจะจำแนกก็จำต้องยกพระเจ้ามหาสมมติปฐมกษัตริย์ พระเจ้ามหาสุทสสนะ และพระเจ้าธรรมาโศกราช เป็นต้น จำแนกแยกแยะ. จริงอยู่ อารมณ์แม้สำเร็จจากทิพย์ ก็ปรากฏว่า ไม่สมพระทัย ของกษัตริย์เหล่านั้น แต่ไม่พึงจำแนก โดยยกเอาข้าวน้ำที่หายาก สำหรับคนเข็ญใจอย่างยิ่ง. จริงอยู่คนเข็ญใจอย่างยิ่งเหล่านั้น เมล็ดข้าวสวยปลายเกวียนก็ดี รสเนื้อเน่าก็ดี ก็มีรสอร่อยเหลือเกิน เสมือนอมฤตรส. แต่พึงจำแนก โดยยกคนปานกลาง เช่นหัวหน้าหมู่ มหาอำมาตย์ เศรษฐี กุฎุมพีและพณิชเป็นต้น ซึ่งบางครั้งก็ได้สิ่งที่น่าปรารถนา บางคราวก็ได้สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ก็แต่ว่า สิ่งที่น่าปรารถนาและสิ่งที่ไม่น่าปรารถนานั้น ก็ไม่อาจกำหนดชวนจิตในอารมณ์ได้. จริงอยู่ ชวนจิต ย่อมยินดีในสิ่งที่น่าปรารถนาก็มี ในสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาก็มี ยินร้ายในสิ่งที่น่าปรารถนาก็มี ในสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาก็มี. ด้วยว่า วิบากจิต

ย่อมกำหนดอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา โดยอารมณ์อันเดียวกัน. จริงอยู่ พวกมิชฌาทีฏฐิเห็นพระพุทธเจ้าก็ดี พระสงฆ์ก็ดี อารมณ์อันโอฬารมีมหาเจดีย์เป็นต้นก็ดี ย่อมปิดตา ประสบความเสียใจ ได้ยินเสียงแสดงธรรม ก็ปิดหูทั้งสอง แต่จักขุวิญญาณและโสตวิญญาณ ก็เป็นกุศลวิบากของพวกเขา. สุกรกินคูดเป็นต้น ได้กลิ่นคูดก็เกิดความดีใจว่า เราจักกินคูดครั้งนี้ ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้นจักขุวิญญาณของมันในการเห็นคูด ฆานวิญญาณในการดมกลิ่นคูดนั้น และชีวหาวิญญาณในการลิ้มรส ย่อมเป็นอกุศลวิบากโดยแท้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาความเป็นสิ่งที่น่าพอใจของบุคคล จึงตรัสว่า เต จ มหาราช รूपा เป็นต้น.

คำว่า จนุทนฺจฺลฺโย* นี้ เป็นชื่อของอุบาสกนั้น. บทว่า ปฏฺฐาติ มํ ภควา ความว่า เหตุอย่างหนึ่ง ย่อมปรากฏแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์. จันทํงคฺลิกอุบาสกนั้น เห็นพระราชาทัง ๕ พระองค์ทรงสวมกฐนทลมนิ แม้เสด็จมาด้วยพระอิสริยยศและสมบัติอย่างเยี่ยม ด้วยราชานุภาพอย่างใหญ่ โดยประทับนั่งรวมกัน ณ พื้นทีสำหรับดื่ม ซึ่งจัดไว้ ต่างก็สิ้นสง่าสิ้นความงาม ตั้งแต่ประทับยืน ณ สำนักของพระทศพลเหมือนดวงประทีปเวลากลางวัน เหมือนถ่านไฟที่เอาน้ำรัก และเหมือนหญิงห้อย เวลาพระอาทิตย์ จึงเกิดปฏิกาณขึ้นว่า ท่านผู้เจริญ ธรรมดาว่าพระพุทธรูปทั้งหลายใหญ่หนอ เพราะฉะนั้น เขาจึงกล่าวอย่างนี้.

คำว่า โภกนํ นี้ เป็นไวพจน์ขอปทุมนั่นเอง. บทว่า ปาโต ได้แก่ ต่อกาลเทียว. บทว่า ลฺยิยา แปลว่า ฟังมี. บทว่า อวิตคฺนุชฺ ได้แก่ ไม่ปราศจากกลิ่น. บทว่า อํจฺจฺริสฺ ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. จริงอยู่ พระรัศมีทั้งหลาย ย่อมชานออกจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อํจฺจฺริสฺ พระอังคีรส. ความย่อในคำนี้ มีดังนี้ว่า

* บาลีเป็น จนุทนฺจฺลฺโย

ดอกปทุม กล่าวคือดอกโกกนท บานแต่เช้าตรู่ ยังไม่ปราศจากกลิ่น หอมระรื่น
ฉันใด ท่านจงดูพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อังคีรส ทรงรุ่งโรจน์ดุจดวง
อาทิตย์ ส่องแสงจ้า กลางนภากาศ ฉะนั้นเหมือนกัน. บทว่า ภควนุต
อจุฉาเทติ ความว่า ได้ถวายแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. แต่หาโดยโฆหารโลก
ในข้อนี้ คำก็มีเช่นนี้. ได้ยินว่า อุบาสกนั้นคิดว่า พระราชาเหล่านี้ ทรง
เลื่อมใสในพระคุณทั้งหลายของพระตถาคต พระราชทานผ้าห่มแก่เราถึง ๕ ผืน
จำเราจักถวายผ้าห่มเหล่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าแต่พระองค์เดียว ดังนี้
จึงได้ถวาย.

จบอรรถกถาปัญญาரசสูตรที่ ๒

๓. โทณปากสูตร

คากาถันบริโลกอาหารมาก

[๓๖๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่... กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระสุขาหารหุงด้วยข้าวสารหนึ่ง-
ทะนาน เสวยแล้วทรงอืดอืด เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๓๖๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิ-
โกศลนั้นเสวยแล้วทรงอืดอืด จึงได้ตรัสพระคาถานี้ในเวลานั้นว่า

มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณ

ในโภชนะที่ได้มา ย่อมมีเวทนาเบาบาง

เขาย่อมแก่ช้า อายุยืน.

[๓๖๖] สมัยนั้น มหาเด็กลูกหนุ่มชื่อสุทัสนะ ยืนอยู่เบื้องพระ-
ปฤษฎางค์พระเจ้าปเสนทิโกศล.

ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงตรัสเรียกสุทัสนมาณพมารับสั่งว่ามานี้
สุทัสนะ เจ้าจงเรียนคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจงกล่าวในเวลา
เราบริโลกอาหาร อนึ่ง เราจะให้ค่าอาหารแก่เจ้าวันละ ๑๐๐ กหาปณะทุกวัน.

สุทัสนมาณพรับสนองพระดำรัสพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เป็นพระมหา
กรุณาอย่างยิ่ง พระเจ้าข้า ดังนี้ แล้วเรียนคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วกล่าวในเวลาที่เราบริโลกอาหารว่า

**มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประ-
มาณในโภชนะที่ได้มา ย่อมมีเวทนาเบา
บาง เขาย่อมแก่ช้า อายุยืน.**

[๓๖๗] ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงดำรงอยู่โดยมีพระกระ-
ษาหารหนึ่งทะนานข้างสุกเป็นอย่างมากเป็นลำดับมา.

ในลำดับต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าดี
ทรงลูบพระวรกายด้วยฝ่าพระหัตถ์ ทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า พระผู้
มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงอนุเคราะห์เราด้วยประโยชน์ทั้ง ๒ คือประโยชน์
ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้าหนอ.

อรรถกถาโทมปากสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโทมปากสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า โทมปากสูตร ได้แก่ พระกระษะยาหาร คือข้าวสุกแห่งข้าว
สารทะนานหนึ่ง. อธิบายว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยข้าวสุกแห่งข้าวสาร
ทะนานหนึ่ง และแคงกับที่เหมาะสมแก่ข้าวสุกนั้น. บทว่า ภูตฺตาวี ความว่า
ทรงบรรเทาความเมาในพระกระษะยาหารก่อนแล้วพักผ่อนครู่หนึ่งแล้วจึงเสด็จไป
เฝ้าพระพุทธองค์ แต่วันนั้น ท้าวเธอกำลังเสวย ระลึกถึงพระทศพล ก็ล้าง
พระหัตถ์แล้วเสด็จไป. บทว่า มหฺตฺตาสี ความว่า ท้าวเธอกำลังเสด็จไปก็
เกิดความกระวนกระวายเพราะพระกระษะยาหาร อย่างรุนแรง เพราะฉะนั้น จึง
ทรงหายใจ ด้วยพระอัสสาสะอย่างแรง หยาดพระเสโทก็ไถลออกจากพระวรกาย
ของพระองค์ พวกราชบุรุษต้องยืนประคองทั้งสองข้าง พัดวีพระองค์ด้วยข้าวใบ

ตาลกู่ แต่ท้าวเธอก็ไม่อาจบรรทม เพราะทรงคารวะในพระพุทธรองค์. ท่านหมาย
เอาข้อนี้จึงกล่าวว่า มหาสุตาสี. บทว่า อิมิ คาลิ อภาสิ ความว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงพระดำริว่า พระราชาทรงลำบาก เพราะไม่ทรงรู้จักประมาณใน
โภชนะ เราจักทำพระองค์ให้อยู่ผาสุก ณ บัดนี้ แล้วจึงได้ตรัส [พระคาถานี้].
บทว่า มนุชฺสุตส แปลว่า สัตว์. บทว่า กหาปณสตํ ได้แก่ ๑๐๐ กหาปณะ
อย่างนี้คือ เวลาพระกระยาหารเช้า ๕๐ เวลาพระกระยาหารเย็น ๕๐. บทว่า
ปาปฺปฺนิทฺตฺวา ความว่าไปกับพระราชาได้น้อยหนึ่ง ก็ทูลว่าขอเดชะข้าพระบาท
จะให้พระแสงดาบมงคลเล่มนี้แก่ใคร พระเจ้าข้า เมื่อท้าวเธอรับสั่งว่า ให้แก่คน
โน้น สุกฺกสมฺมาณพฺนํ ก็ให้ดาบนั้น กลับมาสำนักพระทศพล ยืนถวาย
บังคมแล้วทูลว่า ท่านพระโคตมเจ้าข้า โปรดตรัสพระคาถาแล้วก็เรียนพระคาถา
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว. ถามว่า ได้ยินว่า สุกฺกสมฺมาณพฺกถาวฺพระ-
คาถาทุกเวลาที่เทียบพระเครื่องกล่าวอย่างไร. ตอบว่า กล่าวโดยทำนองที่พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอน. ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนมานั้นอย่าง
นี้ว่า คุณก่อนมาพบ เจ้าอย่ากล่าวคาถานี้พร่ำเพรื่อ ในที่ไปถึง ๆ (เหมือนนัก
ร้องนักรำ) จงยืนใกล้ที่เสวยของพระราชา อย่ากล่าวเมื่อเสวยพระกระยาหารก่อน
แรก ฟังกล่าวเมื่อทรงถือก้อนสุดท้าย พระราชาทรงได้ยินแล้ว จักทรงหึงก้อน
ข้าว เมื่อเป็นดังนั้น เมื่อทรงล้างพระหัตถ์แล้ว ก็พึงชักถาดออกมานับเมล็ดข้าว
[ได้เท่าใด] รู้จักกับเมล็ดที่ผสมกับข้าวนั้น [แยกกับข้าวออก] วันรุ่งขึ้น ก็
พึงลดข้าวสารเสียเพียงเท่านั้น ฟังกล่าวเฉพาะในเวลาเสวยพระกระยาหารเช้า
อย่ากล่าวในเวลาเสวยพระกระยาหารเย็น มาณพฺนํรับพระพุทธรดำรัสแล้ว ได้
กล่าวคาถาโดยทำนองที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนในเวลาเสวยพระกระยา-
หารเย็น เพราะในวันนั้นพระราชาเสวยพระกระยาหารเช้าเสร็จเสด็จไปเสีย
แล้ว. พระราชาทรงระลึกถึงพระดำรัสของพระทศพล ก็หึงก้อนข้าวลงในถาด

นั้นแหละ เมื่อทรงล้างพระหัตถ์แล้ว มาณพก็ชักถาดออกมานับเมล็ดข้าว [ได้เท่าใด] วันรุ่งขึ้น ก็ลดข้าวสารเสียเท่านั้น.

บทว่า นาฬิกอทนปรมตย สณฺหาติ ความว่า ได้ยินว่า มาณพนั้น ไปสำนักพระตถาคตทุกวันเป็นผู้คุ้นกับพระทศพล. ต่อมาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามมาณพนั้นว่า พระราชาเสวยเท่าไร. มาณพนั้นทูลตอบว่า ข้าวสุกทะนานหนึ่ง พระเจ้าข้า ตรัสว่าด้วยปริมาณเพียงเท่านี้ ส่วนของบุรุษนี้นับว่าเหมาะ ตั้งแต่นี้ไป เจ้าอย่ากล่าวคาถาเลย. ตั้งนั้น พระราชาจึงดำรงอยู่ในปริมาณนั้นนั่นแล ในคำว่า ทิฏฺฐธมฺมิเกน เจว อตุเณน สมฺปรายิเกน จ นี้ความที่พระราชามีพระสรีระ สละสลวย ชื่อว่าเป็นประโยชน์ปัจจุบัน. สิลชื่อว่าประโยชน์ภายนอก. ด้วยว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ย่อมชื่อว่าเป็นองค์ [ส่วน] ของศีลแล.

จบอรรถกถาโทมปากสูตรที่ ๓

๔. ปฐมสังคามวัตตสูตร

ผู้ชนะย่อมก่อเวร

[๓๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่... กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกไปรุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศล ทางด้านแคว้นกาสิ.

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนายกมารุกรานเราทางแคว้นกาสิ.

ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกออกไปต่อสู้กับพระเจ้าแผ่นดินมคธ อชาตศัตรู เวเทหิบุตร ป้องกันแคว้นกาสิ.

ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร กับพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงทำสงครามต่อกัน แต่ในสงครามครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตรทรงชำนะพระเจ้าปเสนทิโกศล.

ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ปราชัย ก็เสด็จล่าทัพกลับกรุงสาวัตถีราชธานีของพระองค์.

[๓๖๙] ครั้งนั้น เวลาเช้า ภิกษุเป็นจำนวนมากนุ่งห่มแล้ว ถือบาตร และจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถีแล้วในเวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ภิกษุเหล่านั้น ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกมารุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศลทางแคว้นกาสิ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา

ยกมารุกรานเราทางแคว้นกาสิ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลำดับนั้น พระเจ้า-
ปเสนทิโกศล จึงทรงแต่งจตุรงคินีเสนา ยกออกไปต่อสู้พระเจ้าแผ่นดินมคธ-
อชาตศัตรู เวเทหิบุตร ป้องกันแคว้นกาสิ ครั้งนั้นพระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู
เวเทหิบุตร กับพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทำสงครามต่อกัน แต่ในสงครามครั้ง
นั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงชำนะพระเจ้าปเสนทิโกศล
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ปราชัย ก็เสด็จล่าทัพกลับ
กรุงสาวัตถีราชธานีของพระองค์.

[๓๗๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้า
แผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร มิมิตรเลวทราม มีสหายเลวทราม มี
พระทัยน้อมไปในคนเลวทราม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศล
มิมิตรดีงาม มีสหายดีงาม มีพระทัยน้อมไปในคนดีงาม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแพ้มาแล้วอย่างนี้ จักบรรทมเป็นทุกข์ตลอด
ราตรีนี้.

[๓๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุกตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ
ร้อยแก้วจบลงแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ผู้ชำนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอน
เป็นทุกข์ บุคคลละความชนะและความ
แพ้เสียแล้ว จึงสงบระงับ นอนเป็นสุข.

อรรถกาปฐมสังคามวัตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมสังคามวัตตสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

คำว่า เวเทหิ ในคำว่า เวเทหิปุตุโต นี้ เป็นชื่อของบัณฑิต อธิบายว่า บุตรของสตรีผู้เป็นบัณฑิต. บทว่า จตุรงฺคินี ได้แก่ประกอบด้วยองค์ ๔ กล่าวคือ ทักษัง ทักษมา ทักษรท ทักษพลเดินเท้า [ราบ]. บทว่า สหฺนฺนยฺหิตฺวา ได้แก่ให้กระทำเคราะห์ด้วยการสวมหนึ่งเป็นต้น. บทว่า สฺงฺคามเมสุ แปลว่า รบกัน. รบกันเพราะเหตุอะไร. ได้ยินว่า พระเจ้ามหาโกศล [พระชนกของพระเจ้าปเสนทิโกศล] เมื่อยกพระธิดาถวายพระเจ้าพิมพิสาร ได้พระราชทานกาสิคาม [หมู่บ้านกาสิ] ซึ่งมีรายได้เกิดขึ้นวันละแสน ในระหว่างพระราชาทองสองแก่พระราชธิดา. แต่เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระชนกแล้ว แม้พระชนนีของพระองค์ก็ทิวคต ต่อมาไม่นาน เพราะทรงเศร้าเหตุนิโยคพลัดพรากพระราชินี. ต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงพระดำริว่า เจ้าอชาตศัตรู ทำพระชนกชนนีให้ทิวคตแล้ว หมู่บ้านซึ่งเป็นสมบัติของพระชนกเรา ก็ต้องกลับเป็นของเราสิ แล้วทรงก่อดดีความเมือง เพื่อต้องการหมู่บ้านนั้น. แม้พระเจ้าอชาตศัตรูก็ทรงเถียงว่า หมู่บ้าน เป็นสมบัติของพระชนนีเรา ก็ต้องเป็นของเราสิ. ดังนั้น สองลุงและหลานจึงรบกัน เพื่อต้องการหมู่บ้านนั้น.

พระเจ้าอชาตศรูนันมีมิตรเช่น พระเทวทัตเป็นต้นชั่ว เพราะเหตุนี้ จึงทรงชื่อว่า มีมิตรชั่ว. ทรงมีคนชั่วเหล่านั้นเป็นสหาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ทรงมีพระสหายชั่ว. ทรงมีพระทัยน้อมคล้อยไปตามชนเหล่านั้นนั่นแล เพราะเหตุนี้ จึงทรงชื่อว่า มีผู้คล้อยตามชั่ว. พึงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 472

ทรงมีมิตรดี [กัลยาณมิตร] ก็โดยยกพระสารีบุตรเถระเป็นต้น [เป็นมิตร].
บทว่า **ทุกขํ เสสฺสติ** ได้แก่เมื่อทรงเสรำโศกถึงข้างเป็นต้นที่พระเจ้าอชาต-
ศัทรทรงชนะไป ก็จักบรรทมเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นเหตุแห่ง
ชัยชนะของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นอีก จึงตรัสคำนี้. บทว่า **ขยํ เวรํ ปสวติ**
ให้แก่ผู้ชนะ ย่อมประสบเวร คือได้บุคคลที่เป็นไพรี.

จบอรรถกถาปฐมสังคามวัตตสูตรที่ ๔

๖. ทูตยสังคามวัตถุสูตร

[๓๗๒] ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตถุ เวเทหิบุตร ทรง
แต่งจตุรงคินีเสนา ยกไปรุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศลทางแคว้นกาสิ.

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตถุ
เวเทหิบุตร ทรงแต่งจตุรงคินีเสนา ยกมารุกรานเราทางแคว้นกาสิ.

ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงแต่งจตุรงคินีเสนา ยกออกไป
ต่อสู้พระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตถุ. เวเทหิบุตร ป้องกันแคว้นกาสิ.

ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตถุ เวเทหิบุตร กับพระเจ้า-
ปเสนทิโกศลทรงทำสงครามต่อกัน แต่ในสงครามครั้งนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศล
ทรงชำนะพระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตถุ เวเทหิบุตร และได้ทรงจับพระองค์
เป็นเชลยศึก.

[๓๗๓] ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้มีพระดำริว่า ถึงแม้พระเจ้า
แผ่นดินมคธราชาศัตถุ เวเทหิบุตรนี้ จะประทุษร้ายเราผู้มีได้ประทุษร้าย แต่
เธอก็ยังเป็นพระภาคิไนยของเรา อย่ากระนั้นเลย เราควรยึดพลช้างทั้งหมด
ยึดพลม้าทั้งหมด ยึดพลรถทั้งหมด ยึดพลเดินเท้าทั้งหมดของพระเจ้าแผ่นดิน
มคธราชาศัตถุ เวเทหิบุตร แล้วปล่อยพระองค์ไปทั้งยังมีพระชนม์อยู่เกิด.

ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยึดพลช้างทั้งหมด ทรงยึดพลม้า
ทั้งหมด ทรงยึดพลรถทั้งหมด ทรงยึดพลเดินเท้าทั้งหมด ของพระเจ้าแผ่นดิน
มคธราชาศัตถุ เวเทหิบุตร แล้วทรงปล่อยพระองค์ไปทั้งยังมีพระชนม์อยู่.

[๓๗๔] ครั้งนั้น เวลาเช้า ภิกษุเป็นจำนวนมาก นุ่งแล้ว ถือบาตร
และจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี เทียวบิณฑบาตไปในกรุงสาวัตถีแล้ว
ในเวลาปัจฉาภัต กลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่

ประทับ ครั้นแล้วก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าแผ่นดินมคธชชาติศัตรุ เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกมารุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศลทางแคว้นกาสิ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธชชาติศัตรุ เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกมารุกรานเราถึงแคว้นกาสิ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงจัดจตุรงคินีเสนา ยกออกไปต่อสู้พระเจ้าแผ่นดินมคธชชาติศัตรุ เวเทหิบุตร ป้องกันแคว้นกาสิ ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธชชาติศัตรุ เวเทหิบุตรกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงทำสงครามกันแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ในสงครามครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงชำนะพระเจ้าแผ่นดินมคธชชาติศัตรุ เวเทหิบุตร และทรงจับพระองค์เป็นเชลยศึกได้ด้วย ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้มีพระดำริว่า ถึงแม้พระเจ้าแผ่นดินมคธชชาติศัตรุ เวเทหิบุตรนี้ จะประทุษร้ายเราผู้มีได้ประทุษร้าย แต่เธอก็ยังเป็นพระภาคิไนยของเรา อย่างกระนั้นเลย เราควรยึดพลช้างทั้งหมด ยึดพลม้าทั้งหมด ยึดพลรถทั้งหมด ยึดพลเดินเท้าทั้งหมด ของพระเจ้าแผ่นดินมคธชชาติศัตรุ เวเทหิบุตร แล้วปล่อยพระองค์ไปทั้งยังมีพระชนม์อยู่เถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยึดพลช้างทั้งหมด ทรงยึดพลม้าทั้งหมด ทรงยึดพลรถทั้งหมด ทรงยึดพลเดินเท้าทั้งหมด ของพระเจ้าแผ่นดินมคธชชาติศัตรุ เวเทหิบุตร แล้วทรงปล่อยพระองค์ไปทั้งยังมีพระชนม์อยู่.

[๓๗๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้วจึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

นุรุษจะแย่งชิงเขาได้ ก็ชั่วกาลที่กาล
แย่งชิงของเขายังพอสำเร็จได้ แต่เมื่อใด

คนเหล่านี้ยอมแย่งชิง ผู้แย่งชิงนั้น ย่อม
กลับถูกเขาแย่งชิงเมื่อนั้น.

เพราะว่า คนพาลยอมสำคัญว่าเป็น
ฐานะ ทรายเท่าที่บาบยังไม่ให้ผล แต่บาบ
ให้ผลเมื่อใด คนพาลยอมประสพทุกข์เมื่อ
นั้น.

ผู้มายอมได้รับการมาตอบ ผู้ชานะ
ยอมได้รับการชนะตอบ ผู้ด่ายอมได้รับการ
ด่าตอบ และผู้ขี้เกียดย่อมได้รับความขี้
เกียคตอบ ฉะนั้น เพราะความหมุนกลับ
แห่งกรรม ผู้แย่งชิงนั้น ย่อมถูกเขา
แย่งชิง.

อรรถกถาทุติยสังคามวัตถุสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในตุติยสังคามวัตถุสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า อพฺภูยฺยาติ ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสั่งว่าพวกเจ้าน่า
ตำหนิในการพ่ายแพ้ จงไปวัดฟังการสนทนาของเหล่าพระภิกษุ ทรงสดับเหตุ
แห่งชัยชนะที่ภิกษุพุทธรัทกจิต ผู้บวชต่อแก่พุดแก่ภิกษุธรรมรัทกจิต ผู้บวชต่อ
แก่ในเวลากลางคืนว่า ถ้าพระราชาทรงทำอุบายอย่างนี้เสียจริงๆ ก็จะมีชัยชนะอีก
แล้วจัดทัพไปปรุกราน.

บทว่า ยาวสุส อุปกุปติ ความว่า トラบเท่าความช่วงชิง จะพอสำเร็จได้. บทว่า ยทา จญฺเณ ความว่า ก็เมื่อใด คนอื่น ๆ จะปล้นบุคคลที่ปล้นเขามาแล้วนั้น. บทว่า วิลูมฺปติ ได้แก่ ย่อมถูกเขาปล้น.

บทว่า ธานฺณฺหิ มลฺลฺยติ ความว่า ก็ย่อมสำคัญว่ามีเหตุ. บทว่า ยทา แปลว่า ในกาลใด. บทว่า เซตาริ ลภเต ชยฺ ความว่า บุคคลผู้ชนะ ย่อมได้ผู้ชนะภายหลัง. บทว่า โรเสตาริ ได้แก่ ซึ่งผู้โกรธ. บทว่า โรสโก ได้แก่ ผู้โกรธ. บทว่า กมฺมวิวญฺเณ ได้แก่ ด้วยความแปรปรวนแห่งกรรม คือด้วยการให้วิบากแห่งกรรมคือการปล้นนั้น. บทว่า โส วิตุตฺโต วิลูมฺปติ ได้แก่ ผู้ปล้นนั้น ก็จะถูกเขาปล้น.

จบอรรถกถาทุติยสังคามวัตตสูตรที่ ๕

๖. ชีตสูตร

ว่าด้วยสตรีก็เป็นผู้ประเสริฐได้

[๓๗๖] สāvātthīนทาน.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับถวายบังคมแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น ราชบุรุษเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล แล้วกราบทูล ณ ที่ใกล้พระกรรมของพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระนางมัลลิกาเทวีประสูติพระธิดาแล้ว.

เมื่อบุรุษกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ไม่ทรงเบิกบาน พระทัย.

[๓๗๗] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงเบิกบานพระทัย จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นใหญ่ยิ่งกว่า

ปวงชน แท้จริง แม้สตรีบางคนก็เป็นผู้

ประเสริฐ พระองค์จงชบเลี้ยงไว้ สตรีที่

มีปัญญา มีศีล ปฏิบัติแม่ผู้พ่อผู้ตั้ง

เทวดา จงรักสามิ.

บุรุษที่เกิดจากสตรีนั้น ย่อมเป็นคน

แก่ล้าวกล้า เป็นเจ้าแห่งทิศได้ บุตรของ

ภริยาดีเช่นนั้น ก็ครองแม่ราชสมบัติได้.

อรรถกถาธิติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในธิติสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลโปรดให้จัดเรือน
ประสูติ เวลาพระนางมัลลิกาเทวีประสูติ พระราชทานการอารักขาแล้วเสด็จ
ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **อนตฺตมโน อโหติ** ความว่า ทรง
เสียพระทัยว่า เราให้อิสริยะอย่างใหญ่ แก่ธิดาของตระกูลที่เจริญใจ ถ้านาง
ได้ลูกชาย ก็จักประสบสักการะอย่างใหญ่แน่แท้ บัดนี้ นางสูญสิ้นจากสักการะ
นั้นไปเสียแล้ว. บทว่า **เสยฺยา** ความว่า สตรีบางคนถึงจะเสมอกับผู้มีปัญญา
ซักซ้า ก็ยังประเสริฐกว่าลูกเป็น百倍. บทว่า **โปส** แปลว่า โปรดทรงชุบเลี้ยงไว้.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระราชผู้ปกครองประชาชนว่า **ชนาธิป**. บทว่า
สลฺลุตฺตวา ได้แก่ แม่ผัวและพ่อผัวเป็นดังเทวดา. บทว่า **ทิสฺมฺปติ**
ได้แก่ ผู้เป็นใหญ่ในทิศ. บทว่า **ตาทิสฺสา สุภริยา** แปลว่า ของภริยาที่ดี
เช่นนั้น.

จบอรรถกถาธิติสูตรที่ ๖

๓. ปฐมอัปปรมาทสูตร

[๓๗๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ... กรุงสาวัตถี... พระเจ้า-
ปเสนทิโกศล ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ
ประโยชน์ปัจจุบันนี้ และประโยชน์ในภายหน้า มีอยู่หรือ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึด
ไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ปัจจุบันนี้ และประโยชน์ในภายหน้า
มีอยู่.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอย่างหนึ่ง
ที่ยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ปัจจุบันนี้ และประโยชน์ใน
ภายหน้า คืออะไร.

[๓๗๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร คือ ความ
ไม่ประมาท.

ดูก่อนมหาบพิตร รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดิน
ชนิดใดชนิดหนึ่ง รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมรวมลงในรอยเท้าข้าง รอย
เท้าข้าง ย่อมกล่าวกันว่า เป็นเล็กกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นของใหญ่
ข้อนี้มีอุปมา ฉนใด ดูก่อนมหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์
ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า คือความไม่ประมาท
ก็มีอุปมาเช่นนั้น.

[๓๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครันตรัสไวยากรณ์
คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

บุคคลปรารถนาอยู่ซึ่งอายุ ความไม่
มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดใน
ตระกูลสูง และความยินดีอันโอฬารต่อ ๆ
ไป พึงบำเพ็ญความไม่ประมาท บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทใน
บุญกิริยาทั้งหลาย บัณฑิตผู้ไม่ประมาท
ย่อมยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประ-
โยชน์ปัจจุบันนี้ และประโยชน์ในภพหน้า
เพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์นั้น ผู้มีปัญญา
ท่านจึงเรียกว่า "บัณฑิต".

อรรถกถาปฐมอัปมาทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมอัปมาทสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า สมตிகุคฺคฺยห แปลว่า ยึดไว้ได้ อธิบายว่า ถือไว้ได้. อัปมาท
ธรรมที่หนุนให้ทำบุญ ชื่อว่า อัปมาท ความไม่ประมาท. บทว่า สโมธานัน
ได้แก่ ตั้งลงพร้อม คือ รวมลง. ด้วยบทว่า เอวเมว โช พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงว่า การapakอัปมาท (ความไม่ประมาทอันอุดหนุนบุคคลผู้กระทำ
ตาม) เหมือนรอยเท้าช้าง กุศลธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๔ ที่เหลือ ก็เหมือน
รอยเท้าสัตว์ที่เหลือ กุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมประชุมลงในอัปมาทธรรม
เป็นไปภายในอัปมาทธรรม เหมือนรอยเท้าสัตว์ที่เหลือรวมลงในรอยเท้าช้าง

อนึ่ง รอยเท้าช้างเลิศ ประเสริฐสุด ใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ที่เหลือ ฉันทใด
อัปมาทธรรม ก็เลิศประเสริฐสุด ใหญ่กว่าธรรมทั้งหลายที่เหลือ ฉันทนั้น
จริงอยู่ อัปมาทธรรมนั้น แม้เป็นโลกียะอยู่ ก็ยังเลิศอยู่นั่นเอง เพราะ
อรรถว่าเป็นเหตุให้ได้ธรรมที่เป็นมหัคคตะและโลกุตระ.

บทว่า **อปฺปมาทํ ปลฺลสนฺติ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อม
สรรเสริญความไม่ประมาทเท่านั้นว่า ผู้ปรารถนาอายุเป็นต้นเหล่านั้น พึงทำ
ความไม่ประมาทอย่างเดียว. อีกอย่างหนึ่ง ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลาย สรรเสริญ
ความไม่ประมาทในการกระทำบุญทั้งหลาย ฉะนั้น ผู้ปรารถนาอายุเป็นต้น
พึงทำความไม่ประมาทโดยแท้. บทว่า **อตฺตภาสิสมยา** ได้แก่ เพราะได้
ประโยชน์.

จบอรรถกถาปฐมอัปมาทสูตรที่ ๗

๘. ทุติยอัปมาทสูตร

[๑๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ... กรุงสาวัตถี... พระเจ้า
ปเสนทิโกศลประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความปริวิตกแห่งใจบังเกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ผู้เข้า
ห้องส่วนตัวพักผ่อนอยู่อย่างนี้ว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วนั้นแหละ
สำหรับผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี ไม่ใช่สำหรับผู้มีมิตรชั่ว
มีสหายชั่ว มีจิตน้อมไปในคนที่ชั่ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้เป็นอย่างนั้น
คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ธรรมที่อาตมาภาพกล่าวดีแล้วนั้นแหละ
สำหรับผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนดี ไม่ใช่สำหรับผู้มีมิตรชั่ว
มีสหายชั่ว มีจิตน้อมไปในคนที่ชั่ว.

[๑๘๒] คุณก่อนมหาบพิตร สมัยหนึ่ง อาตมาภาพอยู่ที่นิคมของหมู่
เจ้าศากยะ ชื่อว่านครกะ ลักกชนบท ครั้งนั้น ภิกษุอาณนท เข้าไปหาอาตมาภาพ
อภิวัต แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง คุณก่อนมหาบพิตร ภิกษุอาณนท
ได้กล่าวกะอาตมาภาพว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี
มีจิตน้อมไปในคนที่ดี เป็นคุณกึ่งหนึ่งแห่งพรหมจรรย์ คุณก่อนมหาบพิตร
เมื่อภิกษุอาณนทกล่าวอย่างนี้แล้ว อาตมาภาพได้กล่าวกะภิกษุอาณนทว่า คุณก่อน
อาณนท เธออย่ากล่าวอย่างนั้น คุณก่อนอาณนท ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี
มีจิตน้อมไปในคนที่ดีนี้ เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดเลย คุณก่อนอาณนท นี้ภิกษุ
ผู้มีมิตรดีพึงปรารถนา ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี จัก
เจริญอริยมรรคมีองค์แปด จักกระทำซึ่งอริยมรรคมีองค์แปดให้มากได้.

[๓๘๓] คุณก่อนอนนท์ ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี ย่อมเจริญอริยมรรคมีองค์แปด ย่อมกระทำซึ่งอริยมรรคมีองค์แปดให้มากได้อย่างไร.

คุณก่อนอนนท์ ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสละคืน ย่อมเจริญสัมมาสังกัปปะ... ย่อมเจริญสัมมาวาจา... ย่อมเจริญสัมมากรรมันตะ... ย่อมเจริญสัมมาอาชีวะ... ย่อมเจริญสัมมาวายามะ... ย่อมเจริญสัมมาสติ... ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสละคืน.

คุณก่อนอนนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี ย่อมเจริญอริยมรรคมีองค์แปด ย่อมกระทำซึ่งอริยมรรคมีองค์แปดให้มากได้อย่างไรนี้แล.

คุณก่อนอนนท์ โดยปริยายนี้ ฟังทราบว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว.

คุณก่อนอนนท์ ด้วยว่าอาศัยเราเป็นมิตรดี สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความเกิดได้ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความแก่ได้ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความเจ็บป่วยได้ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความตายได้ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความโศก ความรำไร ความทุกข์ ความเสียใจ และความคับแค้นใจเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความโศก ความรำไร ความทุกข์ ความเสียใจ และความคับแค้นใจได้.

คุณก่อนอนนท์ โดยปริยายนี้แล ฟังทราบว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดีนี้ เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด.

[๓๘๔] คุณก่อนมหาบพิตร เพราะเหตุนี้แหละ พระองค์พึงทรง
สำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี
คุณก่อนมหาบพิตร พระองค์พึงทรงสำเหนียกอย่างนี้แล.

คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งนี้ คือความไม่ประมาทในกุศลธรรม
ทั้งหลาย พระองค์ผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี พึงทรงอาศัย
อยู่เถิด.

คุณก่อนมหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
หมუნางสนมผู้ตามเสด็จจักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชาเป็นผู้ไม่ประมาท
อาศัยความไม่ประมาท ถ้ากระนั้น แม้พวกเราก็จักเป็นผู้ไม่ประมาท อาศัย
ความไม่ประมาท.

คุณก่อนมหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
แม้กษัตริย์ทั้งหลายผู้ตามเสด็จจักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชาเป็นผู้ไม่ประมาท
อาศัยความไม่ประมาท ถ้ากระนั้น แม้พวกเราก็จักเป็นผู้ไม่ประมาท อาศัย
ความไม่ประมาท.

คุณก่อนมหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
แม้กองทัพ (ข้าราชการฝ่ายทหาร) ก็จักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชาเป็นผู้
ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท ถ้ากระนั้น แม้พวกเราก็จักเป็นผู้ไม่
ประมาท อาศัยความไม่ประมาท.

คุณก่อนมหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
แม้ชาวนิคมและชาวชนบทก็จักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชาเป็นผู้ไม่ประมาท
อาศัยความไม่ประมาท ถ้ากระนั้น แม้พวกเราก็จักเป็นผู้ไม่ประมาท อาศัย
ความไม่ประมาท.

ดูก่อนมหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
แม้พระองค์เองก็จักเป็นผู้ได้รับคุ้มครองแล้ว ได้รับความแล้ว แม้หมูนางสนม
ก็จักเป็นผู้ได้รับคุ้มครองแล้ว ได้รับความแล้ว แม้เรือนคลังก็จักเป็นอันได้
รับคุ้มครองแล้ว ได้รับความแล้ว.

[๒๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์
คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

บุคคลผู้ปรารถนาโศกะอันโอฬาร

ต่อ ๆ ไป พึงบำเพ็ญความไม่ประมาท
บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่
ประมาทในบุญกิริยาทั้งหลาย บัณฑิตผู้
ไม่ประมาทย่อมยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง
๒ คือประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์
ในภพหน้า เพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์
นั้น ผู้มีปัญญาท่านจึงเรียกว่า "บัณฑิต".

อรรถกถาทุติยอัปมาทสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในที่อัปมาทสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า โส จ โข กลุยาณมิตฺตสฺส ความว่า ก็ธรรมนี้นั้น ย่อม
ชื่อว่า สวากขาตธรรมของผู้มีมิตรดีเท่านั้น หาใช่สวากขาตธรรมของผู้มีมิตร
ชั่วไม่ จริงอยู่. ธรรมเป็นสวากขาตธรรม แม้ของทุกคนก็จริง ถึงอย่างนั้น
ย่อมทำประโยชน์ให้เต็มแก่ผู้มีมิตรดี ผู้ตั้งใจฟังด้วยดี ผู้เชื่อถือ เหมือนยา
เป็นประโยชน์แก่ผู้ใช้ หาเป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่ใช้ไม่ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสคำนี้ ฟังทราบว่าเป็นเทศนาธรรมในคำว่า **ธมฺโม** นี้.

บทว่า อูปทุตฺตมิตฺถิ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระเจ้าไปในที่ลับคิด
ว่า เมื่อมิตรดีผู้โอบอ้อมปราสมมืออยู่ สมณธรรมนี้ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ตั้ง
อยู่ในความพยายามเฉพาะตัว ดังนั้น พรหมจรรย์กึ่งหนึ่งมาจากมิตรดี กึ่งหนึ่ง
มาจากความพยายามเฉพาะตัว. ครั้งนั้น พระเถระดำริว่า เราอยู่ในปเทศญาณ
(ญาณในธรรมบางส่วน) รู้บางส่วน ไม่อาจคิดได้หมดทุกส่วน จำต้องทูลถาม
พระศาสดา จึงจักหมดสงสัย เพราะฉะนั้น ท่านจึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้ว
กล่าวอย่างนั้น.

บทว่า พุรุหมฺจจริยสฺส ได้แก่ อริยมรรค. บทว่า ยทิทํ กลุยาณ-
มิตฺตตา ความว่า ความเป็นผู้มีมิตรดีที่ได้ ย่อมมาสู่พรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง
จากพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง. ดังนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า อริยมรรคมีสัมมาทิฏฐิเป็น
ต้นครึ่งหนึ่ง ย่อมมาจากความเป็นผู้มีมิตรดี อีกครึ่งหนึ่ง ย่อมมาจากความ
พยายามเฉพาะตัว. ก็จริงอยู่ นี่เป็นความปรารถนาของพระเถระ แท้จริง
แม้ในที่นี้ ธรรมที่แบ่งแยกไม่ได้นี้ ก็ไม่อาจแบ่งแยกได้ว่า บรรดาอริยมรรค

มีสัมมาสัมปฏิภาณเป็นต้น เทำนี้เกิดจากความมีมิตรดี เทำนี้เกิดจากความพยายาม
เฉพาะตน เปรียบเหมือนเมื่อคนมากคนยกเสาหิน ก็แบ่งแยกไม่ได้ว่า ที่เทำนี้
คนโน้นยก ที่เทำนี้คนโน้นยก และเหมือนอย่างว่า เมื่อบุตรอาศัยมารดาบิดา
เกิดขึ้น ก็แบ่งแยกไม่ได้ว่าเกิดจากมารดาเทำนี้ เกิดจากบิดาเทำนี้ ฉะนั้น ถึง
กระนั้น พรหมจรรย์ชื่อว่ากึ่งหนึ่ง ตามอรรถาธิบายของพระเถระว่า เพราะเป็นผู้
มีมิตรดี ก็ได้คุณกึ่งหนึ่ง พรหมจรรย์ชื่อว่าทั้งสิ้น ตามอรรถาธิบายของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าว่า ก็ได้คุณทั้งสิ้น. ก็คือว่า **กल्याณมิตตตตา** นี้ท่านถือว่า ชื่อว่า
ได้คุณที่เป็นส่วนเบื้องต้น ว่าโดยใจความ ก็ได้แก่นัขันธ์ ๔ คือ ศีลขันธ สมาธิ
ขันธ วิปัสสนาขันธ อันอาศัยกัลยาณมิตรได้มา อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
สังขารขันธก็มี.

บทว่า **มาเหว่าอนนุท** ความว่า อยู่พุดอย่างนี้ เธอเป็นพุดสุด
บรรลุปฏิสัมภทาฝ่ายเสขะ รับพร ๘ ประการแล้วอุปัฏฐากเรา เธอผู้ประกอบ
ด้วยอัจฉริยัพภูตธรรม ๔ ประการ ไม่ควรกล่าวอย่างนี้ แก่บุคคลเช่นนั้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดำนี้ว่า คุณก่อนอนนุท ความมีมิตรดี ความมีสหชาติ
ความมีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น ดังนี้ ทรงหมายว่า มรรค ๔ ผล ๔
วิชา ๓ อภิญญา ๖ ทั้งหมด มีมิตรดีเป็นมูลทั้งนั้น. บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดง
เหตุ โดยการเปล่งพระวาจาอันแล จึงตรัสดำว่า **กल्याณมิตตตตเสต** เป็น
ต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาฏิภงข** ความว่า พึงหวัง พึงปรารถนา
ว่ามีอยู่แท้. บทว่า **อิธ** แปลว่า ในศาสนานี้. ก่อนอื่น อาทิบททั้ง ๘ ใน
คำว่า **สมมาปฏิภาณ** ภาเวติ เป็นต้น มีพรรณนาสังเขปดังนี้. สัมมาปฏิภาณมี
ลักษณะเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ มีลักษณะยกสหชาติธรรมขึ้นสู่อารมณ์ชอบ
สัมมาวาจา มีลักษณะกำหนดอารมณ์ชอบ สัมมากรรมันตะ มีลักษณะตั้งตนไว้
ชอบ. สัมมาอาชีวะ มีลักษณะทำอารมณ์ให้่องแผ้วชอบ. สัมมาวายามะ มี

ลักษณะประคองชอบ สัมมาสติ มีลักษณะปรากฏชอบ สัมมาสมาธิ มีลักษณะ
ตั้งมั่นชอบ บรรดามรรคมีองค์ ๘ นั้น มรรคองค์หนึ่ง ๆ มีกิจ ๓ คือ ก่อนอื่น
สัมมาทิฐิ ย่อมละมิจฉาทิฐิ พร้อมกับเหล่ากิเลสที่เป็นข้าศึกของตนอย่างอื่น ๆ ๑
ทำนิโรธให้เป็นอารมณ์ ๑ และเห็นสัมปยุตธรรมเพราะไม่ลุ่มหลง โดยกำจัด
โมหะอันปกปิดสัมปยุตธรรมนั้น ๑ แม้สัมมาสังกัปปะเป็นต้น ก็ละมิจฉาสัง-
กัปปะเป็นต้น และทำนิโรธให้เป็นอารมณ์ อย่างนั้นเหมือนกัน แต่โดยเฉพาะ
อย่างยิ่ง ในมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาสังกัปปะ ย่อมยกอารมณ์ขึ้นสู่สหชาติ-
ธรรม.

สัมมาวาจา ย่อมกำหนดถือเอาชอบ สัมมากัมมันตะ ย่อมตั้งตนไว้
ชอบ สัมมาอาชีวะ ย่อมปล่อยแผ้วชอบ สัมมาวายามะ ย่อมประคองความ
เพียรฯ ชอบ สัมมาสติ ย่อมตั้งไว้ชอบ สัมมาสมาธิ ย่อมตั้งมั่นชอบ.

อนึ่งเล่า ธรรมาสัมมาทิฐินี้ ในส่วนเบื้องต้น ย่อมมีขันธ์ต่าง ๆ มี
อารมณ์ต่าง ๆ แต่ในขณะที่มรรคจิตมีขันธ์อันเดียว มีอารมณ์อย่างเดียว. แต่
ว่าโดยกิจ ย่อมได้ชื่อ ๔ ชื่อ มี **ทุกฺข ญาณ** รู้ในทุกข์ดังนี้เป็นต้น แม้
สัมมาสังกัปปะเป็นต้น ในส่วนเบื้องต้น ก็มีขันธ์ต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน แต่
ในขณะที่แห่งมรรคจิต ย่อมมีขันธ์อันเดียว มีอารมณ์อย่างเดียว. ในมรรคมี
องค์ ๘ นั้น สัมมาสังกัปปะว่าโดยกิจ ย่อมได้ชื่อ ๓ ชื่อ มีเนกขัมมสังกัปปะ
เป็นต้น. สัมมาวาจาเป็นต้น ย่อมเป็นวิริติ ๓ บ้าง เป็นเจตนาเป็นต้นบ้าง
แต่ในขณะที่แห่งมรรคจิต ก็เป็นวิริติเท่านั้น.

สัมมาวายามะและสัมมาสติทั้งสองดังว่ามานี้ ว่าโดยกิจ ก็ได้ชื่อ ๔ ชื่อโดย
สัมมัปปธาน ๔ สติปิฎฐาน ๔. ส่วนสัมมาสมาธิ ทั้งในส่วนเบื้องต้น ทั้งในขณะ
แห่งมรรคจิต ก็สมาธิอย่างเดียว. ครั้นทราบการพรรณนาอาทิบททั้ง ๘ ที่ท่าน
กล่าวโดยนัยว่า **สมุมฺมทิฐิ** ดังนี้เป็นต้นอย่างนี้ก่อนแล้ว บัดนี้ พึงทราบ

ความ ในคำว่า ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตฺติ เป็นต้น ดังนี้. บทว่า ภาเวติ แปลว่าเจริญ. อธิบายว่า ทำให้เกิด บังเกิดในจิตสันดานของตน. บทว่า วิเวกนิสฺสิตฺติ แปลว่า อาศัยวิเวก. บทว่า วิเวโก ได้แก่ ความเป็นผู้สงัด พึงทราบความดังนี้ว่า ความเป็นผู้สงัดนี้ ได้แก่ วิเวก ๕ อย่างคือ ตทังค-วิเวก วิกขัมภนวิเวก สมุจฺเจทวิเวก ปฏิปัสสัทธิวิเวก นิสสรณวิเวก. วิเวกมี ๕ อย่างดังนี้. บทว่า วิเวกนิสฺสิตฺติ ก็ ได้แก่ เจริญสัมมาทิฏฐิ ที่อาศัย ตทังควิเวก อาศัยสมุจฺเจทวิเวก และอาศัยนิสสรณจะวก อนึ่งเล่า พระโยคี [โยคาวจร] ผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอริยมรรคภาวนานี้ ในขณะที่เจริญวิปัสสนา ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ ที่อาศัยตทังควิเวก โดยกิจ ที่อาศัยนิสสรณวิเวกโดย อหยาอาศัย แต่ในขณะที่แห่งมรรคจิต ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิที่อาศัยสมุจฺเจทวิเวกโดย กิจ ที่อาศัยนิสสรณวิเวกโดยอารมณ์ ในบทว่าที่อาศัยวิระจะเป็นต้น ก็นัยนี้.

ก็วิระจะเป็นต้น ก็มีวิเวกความสงัดเป็นอรรถนั้นแหละ ก็ในที่นี้อย่าง เดียว โวสสัคคะ มี ๒ อย่างคือ ปริจจาคโวสสัคคะ และปิกขันทนโวสสัคคะ. บรรดาโวสสัคคะ ๒ อย่างนั้น การละกิเลสด้วยอำนาจตทังคปหานในขณะที่เจริญ วิปัสสนา และการละกิเลสด้วยอำนาจสมุจฺเจทปหาน ในขณะแห่งมรรคจิตชื่อว่า ปริจจาคโวสสัคคะ. ในขณะเจริญวิปัสสนา ก็เล่นไปสู่พระนิพพานด้วยความ เป็นผู้น้อมไปในพระนิพพานนั้น แต่ในขณะที่แห่งมรรคจิต ก็เล่นไปสู่พระ- นิพพาน ด้วยการทำให้พระนิพพานให้เป็นอารมณ์ ชื่อว่าปิกขันทนโวสสัคคะ. โวสสัคคะแม้ทั้งสองนั้น ย่อมควรในอรรถกถานัย ที่ผสมทั้งโลกิยะและโลกุตระ นี้. จริงอย่างนั้น สัมมาทิฏฐินี้ ย่อมสละกิเลสและเล่นไปสู่พระนิพพาน โดย ประการตามที่กล่าวแล้ว ด้วยคำทั้งสี่นี้ว่า โวสฺสคฺคปริณามิ ท่านอธิบายไว้ ดังนี้ว่า กำลังน้อมไปและน้อมไปแล้ว กำลังบ่มและบ่มสุกแล้ว เพื่อโวสสัคคะ. จริงอยู่ ภิกษุผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอริยมรรคภาวนานี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 490

โดยอาการที่สัมมาทิฏฐินั้น กำลังบ่มเพื่อไวสัคคะคือการสละกิเลส และเพื่อไวสัคคะ คือการเล่นไปสู่พระนิพพาน และโดยอาการที่สัมมาทิฏฐินั้นบ่มสุกแล้ว. ในองค์มรรคที่เหลือก็เช่นนี้.

บทว่า **อาคมุม** ได้แก่ ปรารภหมายถึง อาศัยแล้ว. บทว่า **ชาติ-
ธมฺมา** ได้แก่มีการเกิดเป็นสภาวะ คือมีการเกิดเป็นปกติ [ธรรมดา]. บทว่า **ตสุมา** ความว่า เพราะเหตุที่เมื่อริยมรรคทั้งสิ้นอาศัยกัลยาณมิตรจึงได้ ฉะนั้น
ศัพท์ว่า **หนุท** เป็นนิบาตลงในอรรถว่าเชื้อเชิญ. บทว่า **อปฺปมาทํ**
ปลฺลสนฺตุติ ได้แก่ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท เพราะฉะนั้น
จึงควรทำความไม่ประมาท. บทว่า **อตุลาภิสมยา** แปลว่า เพราะได้ประโยชน์.

จบอรรถกถาทุติยอัปมาทสูตรที่ ๘

๕. ปฐมปาตคกสูตร

[๑๘๖] สาวัตถินิทาน.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเวลาเที่ยงวัน ถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เชิญเถิดมหาบพิตร พระองค์เสด็จจากไหนมาในเวลาเที่ยงวัน.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กฤหบดีผู้เป็น เศรษฐีในกรุงสาวัตถินี้ กระทำกาลกิริยาแล้ว ข้าพระองค์ให้ขนทรัพย์สมบัติ อันไม่มีบุตรรับมรดกนั้น มาไว้ในพระราชวังแล้วก็มา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เฉพาะเงินเท่านั้นมี ๘,๐๐๐,๐๐๐ ส่วนเครื่องรูปยะไม่ต้องพูดถึง ก็แต่กฤหบดีผู้ เป็นเศรษฐีนั้น ได้บริโภคอาหารเห็นปานนี้ คือบริโภคปลายข้าวกับน้ำส้มพะอูม ได้ใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มเห็นปานนี้ คือนุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บ ติดกัน ได้ใช้ยานพาหนะเห็นปานนี้ คือใช้รถเกา ๆ กันร่วมทำด้วยใบไม้.

[๑๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้เป็น อย่างนั้น คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้เป็นอย่างนั้น คุณก่อนมหาบพิตร อัสตบุรุษ ได้โภคะอันโอฬารแล้ว ไม่ทำตนให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำเลย ไม่ทำมารดาและบิดาให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ไม่ทำบุตรและ ภรรยาให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ไม่ทำทาสกรรมกรให้ได้รับความ สุข ให้ได้รับความอึดหนำ ไม่ทำมิตรและอำมาตย์ให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ไม่ทำทักษิณานันมีผลในเบื้องต้น มีอารมณ์ดี มีวิบาก เป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ ให้ตั้งอยู่ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย โภคะเหล่านั้น

ของเขาที่มีได้ใช้สอยโดยชอบอย่างนี้ พระราชาทั้งหลายเอาไปบ้าง โจรทั้งหลายเอาไปบ้าง ไฟไหม้เสียบ้าง น้ำพัดไปเสียบ้าง ทายาททั้งหลายผู้ไม่เป็นที่รักเอาไปบ้าง.

ดูก่อนมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะที่มีได้ใช้สอยโดยชอบของเขาเหล่านั้น ย่อมหมดสิ้นไปเปล่าโดยไม่มีการบริโภคใช้สอย.

ดูก่อนมหาบพิตร ในที่ของมนุษย์ มีสระโบกขรณีซึ่งมีน้ำใส มีน้ำเย็น มีน้ำจืดสนิท ใสตลอด มีท่าดี น้ำรื่นรมย์ น้ำนั้นคนไม่พึงตักเอาไปเลย ไม่พึงดื่ม ไม่พึงอาบ หรือไม่พึงกระทำตามที่ต้องการ ดูก่อนมหาบพิตร ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ น้ำที่มีได้บริโภคโดยชอบนั้น พึงถึงความหมดสิ้นไปเปล่า โดยไม่มีการบริโภค แม้นั้นใด ดูก่อนมหาบพิตร อสัตบุรุษได้โภคะอันโอฬารแล้ว ไม่ทำตนให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำเลย ฯลฯ ดูก่อนมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะที่มีได้บริโภคโดยชอบของเขาเหล่านั้น ย่อมถึงความหมดสิ้นไปเปล่าโดยไม่มีการบริโภค ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๓๘๘] ดูก่อนมหาบพิตร ส่วนสัตบุรุษได้โภคะอันโอฬารแล้ว ย่อมทำตนให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมทำมารดาและบิดาให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมทำบุตรและภรรยาให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมทำทาสกรรมกรให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมทำมิตรและสหายให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมประดิษฐานซึ่งทักษิณอันมีผลในเบื้องบน มีอารมณ์ดี มีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ ไว้ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย โภคะเหล่านั้นของเขา ที่บริโภคโดยชอบอยู่อย่างนี้ พระราชาทั้งหลายก็เอาไปไม่ได้ โจรทั้งหลายก็เอาไปไม่ได้ ไฟก็ไม่ไหม้ น้ำก็ไม่พัดไป ทายาททั้งหลายผู้ไม่เป็นที่รักก็เอาไปไม่ได้.

คู่อ่อนมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะที่บริโภคอยู่โดยชอบของเขา เหล่านั้น ย่อมมีการบริโภค ไม่หมดสิ้นไปเปล่า.

คู่อ่อนมหาบพิตร ในที่ไม่ใกล้คามหรือนิคม มีสระโบกขรณี ซึ่งมี น้ำใส มีน้ำเย็น มีน้ำจืดสนิท ใสตลอด มีท่าดี นารัณรมย์ น้ำนั้นคนพึงตัด ไปบ้าง พึงดื่มบ้าง พึงอาบบ้าง พึงกระทำตามที่ต้องการบ้าง คู่อ่อนมหาบพิตร ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ น้ำที่บริโภคอยู่โดยชอบนั้น พึงมีการบริโภค ไม่หมดสิ้นไป เปล่า แม้ฉันใด คู่อ่อนมหาบพิตร สัตบุรุษได้โภคะอันโอฬารแล้ว ย่อมยังตน ให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอิมหนา ฯลฯ เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะที่บริโภค อยู่โดยชอบของเขาเหล่านั้น ย่อมมีการบริโภค ไม่หมดสิ้นไปเปล่า ฉะนั้น เหมือนกัน.

[๓๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสศาธาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

น้ำมีอยู่ในถิ่นของมนุษย์ คนย่อม
งดน้ำที่ไม่พึงดื่มฉันใด คนชั่วได้
ทรัพย์แล้ว ย่อมไม่บริโภคด้วยตนเอง
ย่อมไม่ให้ทาน ฉะนั้น ส่วนวิญญูชนผู้มี
ปัญญา ได้โภคะแล้ว เขาย่อมบริโภค
และทำกิจ เขาเป็นคณาจหาญ เลี้ยงดู
หมู่ญาติ ไม่ถูกคิดเตียน ย่อมเข้าถึงแดน
สวรรค์.

อรรถกถาปฐมาปุตตกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมาปุตตกสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า ทิวาทิวสุต แปลว่า วันแห่งวัน อธิบายว่า เวลากลางวัน (เที่ยงวัน). บทว่า สापเตยฺย แปลว่า ทรัพย์. บทว่า โโก ปน วาโท รุเปยสุต ความว่า ก็จะป่วยกล่าวไปไปถึงสิ่ง ทั้งที่ทำเป็นแห่ง ต่างโดยเป็นเงิน ทองแดง เหล็ก สำริด เป็นต้น ทั้งที่เป็นรูปยภันท์ ต่างโดยเป็นภาชนะ ใช้สอย เป็นต้น ก็จะมีกำหนดอะไรกันว่า ชื่อมีเท่านี้. บทว่า กณฺหาชกฺก ได้แก่ ข้าวมีรา (ข้าวกล้อง). บทว่า ทิลงฺคหุติยฺย แปลว่า มีน้ำส้มพะอุม เป็นที่สอง. บทว่า สานฺถ ได้แก่ ผ้าที่ทำด้วยเปลือกป่าน. บทว่า ติปกฺข-วสนฺ ได้แก่ ผ้าที่ตัดเป็น ๓ ชั้น เย็บริมทั้งสองติดกัน.

บทว่า อสฺปฺปริโส แปลว่า บุรุษผู้เลว. ทักขิณาชื่อว่า อุกฺขคฺคิกกา ในคำว่า อุกฺขคฺคิกฺก เป็นต้น เพราะมีผลในเบื้องบน (สูง) โดยให้ผลในภูมิสูงๆ ขึ้นไป. ชื่อว่า โสวคฺคิกกา เพราะเป็นประโยชน์แก่กุลแก่สววรรค์ เหตุให้อุบัติในสววรรค์นั้น. ชื่อว่า สุขวิปากา เพราะทักขิณานั้นมีสุขเป็นวิปากในที่บังเกิดแล้วบังเกิดเล่า. ชื่อว่า สคฺคสํวตฺตนิกา เพราะเป็นที่บังเกิดของวิเศษ มีวรรณะทิพย์เป็นต้นอันเลิศดี. อธิบายว่า ทักขิณาทานเห็นปานนี้ ย่อมประดิษฐานอยู่.

บทว่า สาทอทกา ได้แก่ มีน้ำรสอร่อย. บทว่า เสตกา ได้แก่ น้ำอันขาว เพราะน้ำในที่คลื่นแตกกระจาย สีขาว. บทว่า. สฺปฺติตฺตธา แปลว่า มีทำอันดี. บทว่า ตลฺลฺชโน ความว่า น้ำที่จืดสนิท โดยนำชนิดใด ชนหา

พึงบรรจุน้ำชนิดนั้นใส่ภาชนะนำไปได้ไม่. บทว่า น ยถาปจฺจยฺ กเรยฺย
ความว่า กิจด้วยน้ำใด ๆ บุคคลพึงทำด้วยน้ำ เขาหาพึงทำกิจด้วยน้ำนั้น ๆ
ได้ไม่. บทว่า ตทเปยฺยมานํ แปลว่า น้ำนั้นเขาคิ้มไม่ได้. บทว่า กิจฺจกโร
จ โหติ ความว่า ผู้ทำกิจคือกรงาน และผู้ทำกิจคือกุศลของตน ย่อมบริโภคน
ย่อมประกอบกรงานและให้ทาน.

จบอรรถกถาปฐมปาฐกสูตรที่ ๘

๑๐. ทูติยาปุตตกสูตร

[๓๕๐] ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาเที่ยงวัน ถวายบังคมแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพระเจ้าปเสนทิโกศลว่าเชิญเถิดมหาบพิตร พระองค์เสด็จจากไหนมา ในเวลาเที่ยงวัน.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กฤหบดีผู้เป็นเศรษฐี ในกรุงสาวัตถีนี้ กระทำกาลกิริยาแล้ว ข้าพระองค์ให้ชนทรัพย์สมบัติอันไม่มี บุตรรับมรดกนั้น มาไว้ในวังแล้วก็มา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เฉพาะเงิน เท่านั้นมี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ส่วนเครื่องอุปโภคไม่ต้องพูดถึง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็กฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ได้บริโภคอาหารเห็นปานนี้ คือบริโภคปลายข้าว กับน้ำส้มพะอูม ได้ใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มเห็นปานนี้ คือนุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัด เป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ได้ใช้ยานพาหนะเห็นปานนี้ คือใช้รถเก่า ๆ กันร่วมทำ ด้วยไปไม้.

[๓๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้เป็น อย่างนั้น คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้เป็นอย่างนั้น คุณก่อนมหาบพิตร เรื่องเคยมี มาแล้ว กฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ได้สั่งให้จัดบิณฑบาตถวายพระปัจเจก สัมพุทธะ นามว่า ตครสิขี ว่าท่านทั้งหลาย จงถวายบิณฑบาตแก่สมณะแล้วลุก จากอาสนะเดินหลีกไป แต่ครั้งถวายแล้ว ภายหลังได้มีความเสียดายว่า บิณฑบาตนี้ ทาสหรือกรรมกรพึงบริโภคยังดีกว่า นอกจากนี้เขายังปลงชีวิต บุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะเหตุทรัพย์สมบัติอีก คุณก่อนมหาบพิตร การที่กฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น สั่งให้จัดบิณฑบาตถวายพระตครสิขีปัจเจก

สัมพุทธะ ด้วยวิบากของกรรมนั้น เขาจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง ด้วยวิบากอันเป็นส่วนเหลือของกรรมนั้นเหมือนกัน ได้ครองความเป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถีนี้แหละถึง ๗ ครั้ง.

ดูก่อนมหาบพิตร การที่คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้นถวายเป็นแล้วภายหลังได้มีความเสียดายว่า บิณฑบาตนี้ทาหรือกรรมกรพึงบริโภคยังดีกว่า ด้วยวิบากของกรรมนั้น จิตของเขาจึงไม่น้อมไปเพื่อบริโภคอาหารอันโอฬาร จิตของเขาจึงไม่น้อมไป เพื่อใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มอันโอฬาร จิตของเขาไม่น้อมไปเพื่อใช้ยานพาหนะอันโอฬาร จิตของเขาจึงไม่น้อมไปเพื่อบริโภคเบญจกามคุณอันโอฬาร.

ดูก่อนมหาบพิตร ก็แหละการที่คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ปลงชีวิตบุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะเหตุทรัพย์สมบัติ ด้วยวิบากของกรรมนั้น เขาจึงถูกไฟเผาอยู่ในนรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี ด้วยวิบากอันเป็นส่วนเหลือของกรรมนั้นเหมือนกัน ทรัพย์สมบัติอันไม่มีบุตรรับมรดกของเขานี้ จึงถูกขมเข้าพระคลังหลวงเป็นครั้งที่ ๗.

ดูก่อนมหาบพิตร ก็บุญเก่าของคฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และบุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้.

ดูก่อนมหาบพิตร ก็ในวันนี้ คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐี ถูกไฟเผาอยู่ในมหาโรจวนรก.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐี เข้าถึงมหาโรจวนรกอย่างนั้นหรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อย่างนั้น มหาบพิตร คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐี เข้าถึงมหาโรจวนรกแล้ว.

[๑๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ
ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงินทอง หรือ
ข้าวของ ที่หวงแหนอย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่
ทาส กรรมกร คนใช้ และผู้อาศัยของ
เขา พึงพาเอาไปไม่ได้ทั้งหมด จะต้องละ
ทิ้งไว้ทั้งหมด.

ก็บุคคลทำกรรมใด ด้วยกาย ด้วย
วาจา หรือด้วยใจ กรรมนั้นแหละ เป็น
ของ ๆ เขา และเขาย่อมพาเอากรรมนั้น
ไป อนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป
เหมือนเงาติดตามตน ฉะนั้น เพราะ
ฉะนั้น บุคคลควรทำกรรมดี ตั้งสมไว้
สำหรับกายหน้า บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึง
ของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก.

จบ ทุตติยาปุตตกสูตร

จบทุตติยวรรคที่ ๒

อรรถกถาพุทธยาปุตตกสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในพุทธยาปุตตกสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **ปิณฑปาเตน ปฏิปาเทติ** ได้แก่ประกอบไว้กับบิณฑบาต

อธิบายว่า ได้ถวายบิณฑบาต. บทว่า **ปกุกามิ** ได้แก่ไปโดยกิจบางอย่างคือ โดยกิจมีเข้าเฝ้าพระราชบิดาเป็นต้น. บทว่า **ปจฺจ วิปฺปฏิสารี อโหสิ** ความว่า ได้ยินว่า เศรษฐีนั้นพบพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น แม้ในวันอื่นๆ แต่เขามิได้เกิดจิตคิดจะถวายทาน. ในวันนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ตครสีหิ บุตรคนที่ ๓ ของนางปทุมวดีเทวี พระองค์นี้ ยับยังอยู่ด้วยสุข เกิดแต่ผลสมบัติ ณ ภูเขาคันธมาทน์ ลูกขึ้น ณ เวลาเช้า บ้วนโษษฐ์ ณ สระอนาคาค นุ่งสบงสีแดงดั่งน้ำชาด คาดประคดเอว ถือบาตรจีวร เข้าจตุตถฆานอันเป็นบาทแห่งอภิญญา เหาะไปด้วยฤทธิ์ลงที่ประตูนครห่มจีวรแล้ว ถือบาตร ถึงประตูเรือนของเศรษฐีตามลำดับ ด้วยอากัปอาการมีก้าวไปเป็นต้นที่น่าเลื่อมใสประหนึ่งวางของมีค่าพันหนึ่งที่ประตูนครสำหรับชวานครทั้งหลาย วันนั้น เศรษฐีตื่นแต่เช้าตรู่ บริโภคอาหารอันประณีต ปูอาสนะ ณ ชุ่มประตูเรือน นั่งทำความสะอาดพินอยู่ เศรษฐีนั้นเห็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแล้ว เกิดจิตคิดจะถวายทาน เพราะวันนั้นเศรษฐีบริโภคอาหารเช้าแล้วนั่งอยู่ จึงเรียกภรรยาว่า เจ้าจงถวายบิณฑบาตแก่สมณะผู้นี้แล้วก็หลีกไป.

ภรรยาเศรษฐีคิดว่า โดยเวลาถึงเพียงเท่านี้ เราไม่เคยได้ยินคำว่าเจ้าจงถวายทานแก่ผู้นี้ แต่วันนี้ เศรษฐี แม้เมื่อสั่งให้ถวายทาน ก็มีได้สั่งให้ถวายแก่ผู้นี้ผู้นี้ แต่ให้ถวายทานแก่พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้ปราศจากราคโทสและโมหะ ผู้กายกิเลส ผู้ปลงภาระแล้ว จำเราจักไม่ถวายทานสิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่จักถวายบิณฑ-

ทบาทอันประณีต นางออกจากเรือนแล้วไหว้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วรับบาตรนิมนต์ให้นั่งเหนืออาสนะที่จัดไว้ ณ ภายในนิเวศน์ปรุงอาหารด้วยข้าวสารข้าวสาลีอันบริสุทธิ์ดี กำหนดกับที่ควรเคี้ยวและแกงที่พอสมกับ ประดับของหอมไว้ข้างนอกบรรจงวางไว้ในมือทั้งสองของพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วไหว้ พระปัจเจกพุทธเจ้ายังไม่ฉันด้วยคิดจะทำการสงเคราะห์ พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ จึงกระทำอนุโมทนาแล้วหลีกไป. เศรษฐีเมื่อนั้นแลกำลังเดินมาแต่ข้างนอกเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าถามว่า เราสั่งให้เขาถวายบิณฑบาตแก่ท่านแล้วหลีกไป ท่านได้บิณฑบาตแล้วหรือ. พระปัจเจกพุทธเจ้าตอบว่า ถูกละ เศรษฐี เราได้แล้ว เศรษฐีหมายใจว่าจะดู จึงชะเง้อคอขึ้นดู. ขณะนั้นเองกลิ่นบิณฑบาตของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นก็ปลุ้งขึ้นกระทบโพรงจมูก. เขาไม่อาจสำรวจมิจิตได้ ภายหลังก็มีวิปปฏิสารร้อนใจ

คำว่า **วรมนต์** เป็นต้น เป็นการแสดงอาการของความร้อนใจที่เกิดขึ้น แต่เขาก็ฆ่าบุตรคนเดียวของพี่ชายเสีย เพราะเหตุแห่งทรัพย์สมบัติ. ได้ยินว่า ครั้งนั้น เมื่อกองทรัพย์ยังมีได้แบ่งกัน มารดาบิดาและพี่ชายของเขาก็ตายไป เขาจึงอยู่ร่วมกับภรรยาของพี่ชาย. แต่พี่ชายของเขามีบุตรอยู่คนหนึ่ง. เด็กนั้นกำลังเล่นอยู่ที่ถนน คนทั้งหลายก็พูดกันว่า นี่ทาส นี่ทาสี นี้นาย นี้อภิป เป็นของ ๆ เจ้า เด็กนั้นก็จับคำของคนเหล่านั้นเอามาพูดว่า บัดนี้ นี่เป็นของ ๆ เราดังนี้ เป็นต้น.

ฝ่ายอาของเด็คนั้นคิดว่า เด็ยนี้ เด็กนี้ยังพูดอย่างนี้ เมื่อแก่ตัวเขาก็จะพึงตัดกองทรัพย์เสียระหว่างกลาง บัดนี้นี้แหละ เราจำจักต้องทำการที่จะพึงทำแก่เด็กนี้. วันหนึ่ง เขาถือมิดสั่งว่า มานี่แน่ลูก เราจะไปป่ากัน แล้วนำเด็คนั้นไปป่าฆ่าเด็คนั้น ซึ่งกำลังร้องโหยหวน โยนลงในบ่อกลบด้วยฝุ่น. ท่านหมายเอาข้อนี้จึงกล่าวคำนี้. บทว่า **สตตฺถุขตฺตํ** แปลว่า ๗ ครั้ง. ก็ในคำนี้

พึงทราบความ โดยเจตนาต้นและเจตนาหลัง. จริ่งอยู่ ในการถวายบิณฑบาต ครั้งหนึ่ง เจตนาคราวเดียว ย่อมไม่ให้ปฏิสนธิสองครั้ง. ก็เศษฐินั้น บังเกิด ในสวรรค์ ๗ ครั้ง ในตระกูลเศษฐินี้ ๗ ครั้ง ก็ด้วยเจตนาต้นและเจตนาหลัง. บทว่า ปุราณ ได้แก่ กรรมคือเจตนาในบิณฑบาตทานที่ถวายแก่พระปัจเจก พุทธเจ้า.

บทว่า ปริคฺคหฺ ได้แก่ สิ่งของที่หวงแหน. บทว่า อนุชีวิโน ได้แก่ เหล่าตระกูล จำนวน ๕๐ บ้าง ๖๐ บ้าง อาศัยตระกูลใหญ่ตระกูลหนึ่งเลี้ยงชีพอยู่. ท่านหมายเอาคนเหล่านั้น จึงกล่าวคำนี้.

บทว่า สพฺพพฺนุณาทาย คนฺตพฺพํ ได้แก่ พาเอาทรัพย์นั้นทั้งหมด ไปไม่ได้. บทว่า นิภฺจิปคฺคามินิ ได้แก่ทรัพย์นั้น ทั้งหมดมีอันต้องทิ้งไว้เป็นสภาพ อธิบายว่า มีอันจำต้องสละเป็นสภาวะทั้งนั้น.

จบอรรถกถาทุติยาปุตตกสูตรที่ ๑๐

จบทุติยวรรคที่ ๒

พระสูตรในวรรคที่ ๒ นี้ คือ

๑. ชฎิลสูตร ๒. ปัญจราชสูตร ๓. โทณปากสูตร ๔. ปฐมสังคาม วัตตสูตร ๕. ทุติยสังคามวัตตสูตร ๖. ธีตสูตร ๗. ปฐมอัปมาทสูตร ๘. ทุติยอัปมาทสูตร ๙. ปฐมาปุตตกสูตร ๑๐. ทุติยาปุตตกสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

คตยวรรคที่ ๓

๑. บุคคลสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท

[๓๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงถวายอภิวัตตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท้าวเธอว่า ดูก่อนมหาบพิตร บุคคล
๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวกเป็นไฉน บุคคล ๔ จำพวก
คือ บุคคลผู้มีมืดมามีมืดไปจำพวก ๑ บุคคลผู้มีมืดมากกลับสว่างไปจำพวก ๑ บุคคล
ผู้สว่างมาแล้วกลับมืดไปจำพวก ๑ บุคคลผู้สว่างมาแล้วสว่างไปจำพวก ๑.

[๓๕๔] ดูก่อนมหาบพิตร ก็อย่างไร บุคคลชื่อว่ามืดมามีมืดไป
ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดมาภายหลังในตระกูลอันต่ำ คือ
ตระกูลจัณฑาล ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูล
คนเทหยากเยื่อ ซึ่งขัดสน มีข้าวน้ำโภชนาหารน้อย เป็นอยู่ฝืดเคือง เป็น
ตระกูลที่หาอาหารและฝ้านุ่งห่มได้โดยยาก และเขาเป็นคนที่มีความพรหมธรรม
ไม่น่าดูไม่น่าชม เป็นคนเล็กแคระ มีอาพาธมาก เป็นคนเสียดจัญ เป็นง่อย
เป็นคนกระจอกหรือเป็นเปลี้ย มักหาข้าว น้ำ ฝ้านุ่งห่ม ยวดยาน ดอกไม้
๑. คนกระจอก คือเดินขาเขยก ๆ คนเปลี้ย คือเป็นอัมพาต ตายแถบหนึ่ง

ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย เครื่องประทีปไม้ใคร่ได้ เขาฆ่า
ประพาศอิศริยด้วยกาย วาจา ใจ ครั้นเขาประพาศอิศริยด้วยกาย วาจา ใจ
แล้ว ครั้นตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก คู่ก่อนมหาบพิตร
เปรียบเหมือนบุรุษพึงไปจากความมืดมิดสู่ความมืดมิด หรือพึงไปจากความ
มืดมิดสู่ความมืดมิด หรือพึงไปจากโลหิตอันมีมลทินสู่โลหิตอันมีมลทิน ฉนใด
คู่ก่อนมหาบพิตร ตถาคตกล่าวว่า บุคคลนี้ มีอุปไมยฉนนัน บุคคลนี้
อย่างนี้แล บุคคลนี้ชื่อว่า เป็นผู้มืดมิดไป.

[๓๕๕] คู่ก่อนมหาบพิตร ก็อย่างไร บุคคลนี้ชื่อว่า เป็นผู้มืดมาแล้ว
กลับสว่างไป คู่ก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเกิดมาภายหลัง
ในตระกูลอันต่ำทราม คือตระกูลฉันทาล ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลพราน
ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทหยากเขื่อ ชัดสน มีข้าวน้ำโภชนาหารน้อย
มีความเป็นอยู่ฝืดเคือง เป็นตระกูลที่หาอาหารและฝ้านุ่งห่มได้โดยยาก และ
เขาเป็นคนมีผิวพรรณทราม ไม่นำดู ไม่นำชม เป็นคนเล็กแคระ มีอาพาธมาก
เป็นคนเสียดักษุ เป็นคนง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นคนเปลี้ย มักหาข้าว
น้ำ ฝ้า ขวดยาน ดอกไม้ ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และ
เครื่องประทีปไม้ใคร่ได้ แม้กระนั้น เขาก็ประพาศอิศริยด้วยกาย วาจา ใจ
ครั้นเขาประพาศอิศริยด้วยกาย วาจา ใจแล้ว ครั้นตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ-
โลกสวรรค์ คู่ก่อนมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษพึงขึ้นจากแผ่นดินสู่บัลลังก์
หรือพึงขึ้นจากบัลลังก์สู่หลังม้า หรือพึงขึ้นจากหลังม้าสู่คอช้าง หรือพึงขึ้นจาก
คอช้างสู่ปราสาท แม้ฉนใด คู่ก่อนมหาบพิตร ตถาคตย่อมกล่าวว่า บุคคลนี้
มีอุปไมยฉนนัน บุคคลนี้ชื่อว่า เป็นผู้มืดมาแล้ว
กลับสว่างไป.

[๓๕๖] คุณก่อนมหาบพิตร ก็อย่างไร บุคคลเชื่อว่าเป็นผู้สว่างมาแล้ว กลับมืดไป คุณก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมาภายหลัง ในตระกูลสูง คือตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณ์มหาศาล หรือตระกูล คฤหบดีมหาศาล มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมากมาย มีของใช้น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย และเขาเป็นคนมี รูปงาม น่าดูน่าชม ประกอบด้วยความงามแห่งผิวเป็นเยี่ยม มักหาข้าว น้ำ ฟ้า ขวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และ เครื่องประทีปได้สะดวก แต่เขากลับประพตีสัจธรรมด้วยกาย วาจา ใจ ครั้น เขาประพตีสัจธรรมด้วยกาย วาจา ใจแล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก คุณก่อนมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษลงจากปราสาทคู่ค้อข้าง หรือลงจากค้อข้างคู่หลังม้า หรือลงจากหลังม้าคู่บัลลังก์ หรือลงจากบัลลังก์ คู่พื้นดิน หรือจากพื้นดินเข้าไปสู่ที่มีด แม้นั้นใด คุณก่อนมหาบพิตร ตถาคต กล่าวว่าคุณคนนี้มีอุปไมยฉนั้นนั้น คุณก่อนมหาบพิตร อย่างนี้แล บุคคลเชื่อว่าเป็นผู้สว่างมาแล้วกลับมืดไป.

[๓๕๗] คุณก่อนมหาบพิตร ก็อย่างไร บุคคลเชื่อว่าเป็นผู้สว่างมาแล้ว สว่างไป คุณก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเกิดมาภายหลังใน ตระกูลสูง คือตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณ์มหาศาล หรือตระกูล คฤหบดีมหาศาล อันมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงิน มากมาย มีของใช้น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย และเขา เป็นคนมีรูปสวย น่าดูน่าชม ประกอบด้วยความงามแห่งผิวเป็นเยี่ยม มักหา ข้าว น้ำ ฟ้า ขวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องประทีปได้สะดวก เขาย่อมประพตีสัจธรรมด้วยกาย วาจา ใจ ครั้น เขาประพตีสัจธรรมด้วยกาย วาจา ใจแล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ดูก่อนมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษพึงก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์ หรือพึงก้าวไปด้วยดีจากหลังม้าสู่หลังม้า หรือพึงก้าวไปด้วยดีจากคอช้างสู่คอช้าง หรือพึงก้าวไปด้วยดีจากปราสาทสู่ปราสาท แม้ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตร ตถาคตย่อมกล่าวว่า บุคคลนี้มีอุปไมยฉันนั้น ดูก่อนมหาบพิตร อย่างนี้แล บุคคลชื่อว่าเป็นผู้สว่างมาแล้วสว่างไป. ดูก่อนมหาบพิตร บุคคล ๔ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก ดังนี้.

[๑๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษเขี้ยวใจไม่มี
ศรัทธา เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มี
ความดำริชั่ว เป็นมิจฉาทิฐิ ไม่มีความ
เอื้อเฟื้อ ย่อมด่าย่อมบริภาษสมณะหรือ
พราหมณ์หรือวณิกอื่น ๆ เขาเป็นคนไม่
มีประโยชน์ เป็นคนมักขี้แข็งเคียด ย่อมห้าม
คนที่กำลังจะให้โภชนาหารแก่คนที่ขอ
ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่แห่งประชา-
ราชกูร์ คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้า
ถึงนรกอันโหดร้าย นี้ชื่อว่ามีดีแล้วมีดีไป.

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษ (บางคน)
เป็นคนเขี้ยวใจ (แต่) เป็นคนมีศรัทธา ไม่
มีความตระหนี่ เขามีความดำริประเสริฐ
มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมให้ทาน ย่อมลูกรับ

สมณะหรือพราหมณ์ หรือวณิกอื่น ๆ
ยอมสำเหนียกในจรรยาอันเรียบร้อย ไม่
ห้ามคนที่กำลังจะให้โภชนาหารแก่คนที่ขอ
คู่ก่อนมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่แห่งประชา-
ราชกูร์ คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง
ไตรทิพสถาน นี้ชื่อว่าผู้มีดีแล้วกลับสว่าง
ไป.

คู่ก่อนมหาบพิตร บุรุษ (บางคน)
ถึงหากจะมั่งมี (แต่) ไม่มีศรัทธา เป็นคน
มีความตระหนี่เหนียวแน่น มีความดำริชั่ว
เป็นมิฉนาทิกุฎฐิ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ย่อมคำ
ยอมบริภาษสมณะหรือพราหมณ์ หรือ
วณิกอื่น ๆ เขาเป็นคนไม่มีประโยชน์
เป็นคนมักขี้งี้เคียด ย่อมห้ามคนที่กำลัง
จะให้โภชนาหารแก่คนที่ขอ คู่ก่อน
มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่แห่งประชาราชกูร์
คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงนรก
อันโหดร้าย นี้ชื่อว่า ผู้สว่างมาแล้วกลับ
มืดไป.

คู่ก่อนมหาบพิตร บุรุษ (บางคน)
ถึงหากจะมั่งมี ก็เป็นคนมีศรัทธา ไม่มี
ความตระหนี่ เขามีความดำริประเสริฐ
มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมไม่ทาน ย่อมลูกรับ

สมณะหรือพราหมณ์ หรือแม่วณิกอื่น ๆ
ยอมสำเหนียกในจรรยาอันเรียบร้อย ไม่
ห้ามคนที่กำลังจะให้โภชนาหารแก่ผู้ที่
ขอ คุณก่อนมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่แห่งประ-
ชาราษฎร์ คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้า
ถึงไตรทิพสถาน นี้ชื่อว่าผู้สว่างมาแล้ว
สว่างไป ดังนี้.

อรรถกถาปุคคลสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปุคคลสูตรที่ ๑ วรรคที่ ๓ ต่อไป :-

บุคคลชื่อว่า **ตมะ** มีดมาเพราะประกอบด้วยความมืดมีชาติเป็นต้น ในภายหลัง ในตระกูลที่ต่ำ ที่ชื่อว่า **ตมปรายณะ** มีดไป เพราะเข้าถึง ความมืดคือนรกซ้ำอีก ด้วยกายทุจริตเป็นต้น. ดังนั้น จึงเป็นอันท่านกล่าว ถึงความมืดคือขันธ แม้ด้วยบททั้งสอง ที่ชื่อว่า **โชติ** สว่างมาก็เพราะ ประกอบด้วยความสว่างมีชาติเป็นต้นในภายหลังในตระกูลมั่งมี. ท่านอธิบายว่า เป็นผู้สว่าง. ที่ชื่อว่า **โชติปรายณะ** สว่างไป เพราะเข้าถึงความสว่างคือการ เข้าถึงสวรรค์อีกต่อ ด้วยกายสุจริตเป็นต้น. ฟังทราบบุคคลทั้งสอง แม้นอกนี้โดยนัยนี้.

บทว่า **เวณกุเล** ได้แก่ตระกูลช่างสาน. บทว่า **เนสาทกุเล** ได้แก่ตระกูลของพวกพรานล่าเนื้อเป็นต้น. บทว่า **รถการกุเล** ได้แก่ตระกูลช่างหนัง. บทว่า **ปุกกุสกุเล** ได้แก่ตระกูลคนทิ้งดอกไม้เป็นต้น. บทว่า **กสิรุตฺตฺตฺเท** ได้แก่ดำรงชีพล่าเหยี่ยว. บทว่า **ทพฺพณฺโณ** ได้แก่ มีผิวตั้งต่อไฟไหม้ เหมือนปีศาจคลุกฝุ่น.

บทว่า **ทพฺพตฺตฺลิโก** ได้แก่ ผู้พบเห็นไม่ชอบใจ แม้แต่แม่บังเกิดเกล้า. บทว่า **โองฺกฺกฺมาโก** ได้แก่ เป็นคนเดียว. บทว่า **กาโณ** ได้แก่ เป็นคนตาบอดข้างเดียวหรือตาบอดสองข้าง. บทว่า **กุณฺธิ** ได้แก่ มีอง้อยข้างเดียวหรือมีอง้อยสองข้าง. บทว่า **ขณฺุโข** ได้แก่ มีเท้าอง้อยข้างเดียวหรือเท้าอง้อยสองข้าง. บทว่า **ปฺกขหฺโต** ได้แก่ คนมีสี่ข้าง ถูกลมขจัดเสียแล้ว ก็คือคน

เปลี่ย [อัมพาท]. บทว่า **ปทีเปยยสุส** ได้แก่เครื่องอุปกรณ์แห่งประทีป มีน้ำและภาชนะน้ำมันเป็นต้น. ในคำว่า **เอว โข มหาราช** นี้ท่านกล่าวว่า บุคคลคนหนึ่ง ไม่ทันเห็นแสงสว่างภายนอกก็มาตายเสียในท้องแม่นั้นเอง บังเกิดในอบาย ท่องเที่ยวอยู่ตลอดกับแม่ทั้งสิ้น บุคคลแม่นั้น ชื่อว่ามีด้ามิดไปแท้. ก็บุคคลผู้มิดมามีดไปนั้น พึงเป็นบุคคลหลอกลวง ด้วยว่าบุคคลหลอกลวง ย่อมได้รับผลิตผลเห็นปานนี้.

ก็ในคำนี้ ท่านแสดงถึงความวิบัติแห่งการมา และความวิบัติแห่งปัจจัยที่เกิดขึ้นในอดีต ด้วยคำว่า **นิจกุล ปจฺจมา ชาโต โหติ จณฺฑาล-กุลฺลา** เป็นต้น. แสดงถึงความวิบัติแห่งปัจจัยในปัจจุบัน ด้วยคำว่า **ทลิตฺตเท** เป็นต้น. แสดงถึงความวิบัติแห่งอรรถภาพ ด้วยคำว่า **กสิรวุตฺติเก** เป็นต้น. แสดงถึงการประจวบเหตุแห่งทุกข์ ด้วยคำว่า **พหฺวาพาโ** เป็นต้น. แสดงถึงความวิบัติเหตุแห่งสุข และความวิบัติแห่งเครื่องอุปโภค ด้วยคำว่า **น ลาภี** เป็นต้น. แสดงถึงการประจวบเหตุแห่งความเป็นผู้มีด้ามิดไป ด้วยคำว่า **กายนทฺวจฺจริตํ** เป็นต้น. แสดงถึงความเข้าถึงความมิดที่เป็นไปภายภาคหน้า ด้วยคำว่า **กายสุส เกทา** เป็นต้น. พึงทราบฝ่ายขาวโดยนัยตรงข้ามกับฝ่ายดำที่กล่าวมาแล้ว.

บทว่า **อกุโอสติ** ได้แก่ ค่าด้วยเรื่องที่ไช้ค่า ๑๐ เรื่อง. บทว่า **ปริภาสติ** ได้แก่ บริภาษค่ากระทบกระเทียด ด้วยคำตะคอกว่า เหตุไร พวกเจ้าจึงหยุดงานกสิกรรมเป็นต้นของข้า พวกเจ้าทำกันแล้วหรือดังนี้ เป็นต้น. บทว่า **อพฺยคุมฺนโส** ได้แก่ มีจิตมีอารมณ์อันเดียว.

จบอรรถกถาปุคฺคสุตฺตที่ ๑

๒. อัยยิกาสูตร

[๑๕๕] สาวัดถีนิทาน.

ครั้งนั้นเป็นเวลากลางวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวัตแล้ว ประทับอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านเธอว่า เชิญเถิดมหาบพิตร พระองค์เสด็จจากไหนมาแต่วัน.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า พระอัยยิกาของข้าพระองค์ ผู้ทรงชรา เป็นผู้เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัย มีพระชนม์ ๑๒๐ พรรษา ได้เสด็จทิวคตเสียแล้ว ท่านเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของข้าพระองค์มาก พระเจ้าข้า หากข้าพระองค์จะพึงได้สมหวังว่า ขอพระอัยยิกาเจ้าของเราอย่าได้เสด็จทิวคตเลย ดังนี้ แม้ด้วยใช้ช้างแก้วแลกล๑ไซร์ ข้าพระองค์พึงให้แม่ซึ่งช้างแก้วเพื่อให้ได้สมหวัง ดังนี้ พระเจ้าข้า หากข้าพระองค์จะพึงได้สมหวังว่า ขอพระอัยยิกาเจ้าของเราอย่าได้เสด็จทิวคตเลย แม้ด้วยใช้ม้าแก้วแลกล๑ไซร์ ข้าพระองค์พึงให้แม่ซึ่งม้าแก้วเพื่อให้ได้สมหวัง พระเจ้าข้า หากข้าพระองค์จะพึงได้สมหวังว่า ขอพระอัยยิกาเจ้าของเราอย่าได้เสด็จทิวคตเลย ดังนี้ แม้ด้วยใช้บ้านส่วยแลกล๑ไซร์ ข้าพระองค์พึงให้แม่ซึ่งบ้านส่วยเพื่อให้ได้สมหวัง พระเจ้าข้า หากข้าพระองค์จะพึงได้สมหวังว่า ขอพระอัยยิกาเจ้าของเราอย่าได้เสด็จทิวคตเลย ดังนี้ แม้ด้วยใช้ชนบทแลกล๑ไซร์ ข้าพระองค์พึงให้แม่ซึ่งชนบทเพื่อให้ได้สมหวัง พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสค้ำนี้ไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง มีมรณะเป็นธรรมดา มีมรณะเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นมรณะไปได้เลย

ดังนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำที่ตรัสนั้น เป็นคำตรัสที่ชอบ เป็นของอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาแล้ว.

[๔๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ข้อนั้นเป็นเช่นนั้น มหาบพิตร ข้อนั้นเป็นเช่นนั้น มหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง มีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้เลย คุณ่อมมหาบพิตร ภาชนะดิน ชนิดใดชนิดหนึ่ง ทั้งที่ดิบทั้งที่สุก ภาชนะดินเหล่านั้นทั้งหมด มีความแตกเป็นธรรมดา มีความแตกเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความแตกไปได้เลย แม้ฉันใด คุณ่อมมหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง มีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้เลย ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๔๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัส"ไวยากรรมคำ ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

สัตว์ทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมี

ความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตาม
กรรม เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป คือผู้มี
กรรมเป็นบาป จักไปสู่นรก ส่วนผู้มีกรรม
เป็นบุญ จักไปสู่สุคติ.

เพราะฉะนั้น เมื่อสั่งสมกรรมอันมี
ผลในภายหน้าพึงทำแต่กรรมงามนี้ บุญ
ทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย
ในปรโลก.

อรรถกถาอัยยิกาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัยยิกาสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า **ชิลฺลมา** ได้แก่ แก่เพราะชรา. บทว่า **วฺจฺจมา** ได้แก่ เจริญโดยวัย. บทว่า **มหลฺลิกา** ได้แก่ แก่เฒ่าโดยชาติ. บทว่า **อทุรคตา** ได้แก่ ล่วงกาลไกล คือกาลนาน. บทว่า **วโยอนุปฺปคฺตา** ได้แก่ ถึงปัจฉิมวัย. บทว่า **ปิย มนาปํ** ความว่า ได้ยินว่า เมื่อพระชนนีของพระราชาทิวสคตแล้ว พระราชาก็ทรงสถาปนาพระอัยยิกาไว้ในตำแหน่งพระชนนีแล้วทรงทนุบำรุง ด้วยเหตุนี้ ท้าวเธอจึงทรงมีความรักแรงกล้าในพระอัยยิกา เพราะฉะนั้น จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **หตฺถิรตเนน** ความว่า ช้างมีค่าแสนหนึ่ง ประดับด้วยเครื่องประดับมีค่าแสนหนึ่ง ชื่อว่า **หัตถิรตนะ**. แม้ใน **อัสสรตนะ** ก็ดังนี้เหมือนกัน. แม้บ้านส่วย ก็คือหมู่บ้านที่มีรายได้เกิดขึ้นแสนหนึ่งนั่นเอง. บทว่า **สพฺพานิ ตานิ เกทนธฺมฺมานิ** ความว่า บรรดาภาชนะของช่างหม้อ เหล่านี้ ภาชนะบางอันที่ช่างหม้อกำลังทำอยู่นั้นแหละ ย่อมแตกได้ บางอันทำเสร็จแล้ว เาออกจากเป็นหมุนก็แตก บางอันเอาออกแล้วพอวางลงที่พื้นก็แตก บางอันอยู่ได้เกินไปกว่านั้นก็แตก แม้ในสัตว์ทั้งหลาย ก็อย่างนั้นเหมือนกัน บางคนเมื่อมารดาตายทั้งกลม ไม่ทันออกจากท้องมารดาก็ตาย บางคนพอตลอดก็ตาย บางคนอยู่ได้เกินไปกว่านั้นก็ตาย เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้.

จบอรรถกถาอัยยิกาสูตรที่ ๒

๓. โลกสูตร

[๔๐๒] สāvātthinītan.

พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ธรรมเท่าไรหนอแลเมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

[๔๐๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ธรรม ๓ อย่าง เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ ธรรม ๓ อย่างเป็นไฉน.

๑. คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมคือโลภะความโลภ เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

๒. คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมคือโทสะความโกรธ เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

๓. คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมคือโมหะความหลง เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

คุณก่อนมหาบพิตร ธรรม ๓ อย่างนี้แล เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

[๔๐๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครันตริสวัยากรณ์คำ ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ และโมหะ อันบังเกิด
แก่ตนย่อมทำลายบุรุษ ผู้มีใจบาป ดูจ
ชุยไผ่ทำลายต้นไม้ ฉะนั้น.

อรรถกถาโลกสูตร

ในโลกสูตรที่ ๓ คำทั้งหมดมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

๔. อีสัตถสูตร

[๔๐๕] สาวัตถินิทาน.

พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทาน บุคคลควรให้ในที่ไหนหนอ.

พ. คู่ก่อนมหาบพิตร ควรให้ในที่ที่จิตเลื่อมใส.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ และทานที่ให้แล้วในที่ไหนจึงมีผลมาก.

[๔๐๖] พ. คู่ก่อนมหาบพิตร ทานควรให้ในที่ไหนนั่นเป็นข้อหนึ่ง
และทานที่ให้แล้วในที่ไหนจึงมีผลมาก นั่นเป็นอีกข้อหนึ่ง คู่ก่อนมหาบพิตร
ทานที่ให้แล้วแก่ผู้มีศีลแลมีผลมาก ทานที่ให้แล้วในผู้ทุศีลหาผลมากไม่
คู่ก่อนมหาบพิตร ด้วยเหตุนี้ อตมภาพจักย้อนถามมหาบพิตรในปัญหาข้อ
นั้นบ้าง. มหาบพิตรพอพระทัยอย่างไร พึงพยากรณ์อย่างนั้น

[๔๐๗] มหาบพิตรจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ณ ที่นี้การยุทธ์
พึงปรากฏเฉพาะหน้าแต่พระองค์ สงครามพึงประชิดกัน ถ้าเจ้าหนุ่ม ๆ ผู้ไม่
ได้ศึกษา ไม่ได้หัดมือ ไม่มีความชำนาญ ไม่ได้ประลองการยิง เป็นคน
ขี้ขลาด หวาดสะอุ้ง มักวิ่งหนี พึงมาอาสาไชร้ พระองค์พึงทรงชุบเลี้ยงบุรุษ
นั้นหรือ และพระองค์ยังจะทรงต้องการบุรุษเช่นนั้นหรือ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันไม่พึงชุบเลี้ยงบุรุษเช่นนั้น
และหม่อมฉันไม่ต้องการบุรุษเช่นนั้นเลย.

พ. ถ้าว่า พราหมณ์หนุ่ม ผู้ไม่ได้ศึกษา ฯลฯ พึงมาอาสาไชร้ ฯลฯ
ถ้าว่าแพศย์หนุ่ม ผู้ไม่ได้ศึกษา ฯลฯ พึงมาอาสาไชร้ ฯลฯ ถ้าว่าศูทรหนุ่ม
ผู้ไม่ได้ศึกษา ฯลฯ พึงมาอาสาไชร้ พระองค์พึงทรงชุบเลี้ยงบุรุษนั้นหรือ
และพระองค์ยังจะทรงต้องการบุรุษเช่นนั้นหรือ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันไม่พึงชুবเลียงบุรุษนั้น และ
หม่อมฉันไม่พึงต้องการบุรุษเช่นนั้นแล.

[๔๐๘] พ. คุณก่อนมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน ณ ที่นี้การยุทธ์พึงปรากฏแก่พระองค์ สงครามพึงประชิดกัน ถ้าว่า
เจ้าหนุ่ม ๆ ผู้ศึกษาดีแล้ว ได้หัดมือแล้ว มีความชำนาญแล้ว ได้ประลอง
การยิงมาแล้ว ไม่เป็นคนขี้ลาด ไม่หวาดสะดุ้ง ไม่วังหนี พึงมาอาสาไชรั
พระองค์พึงทรงชুবเลียงบุรุษนั้นหรือ และพระองค์พึงทรงต้องการบุรุษเช่น
นั้นหรือ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันพึงชুবเลียงบุรุษนั้น และ
หม่อมฉันพึงต้องการบุรุษเช่นนั้น.

พ. ถ้าว่าพราหมณ์หนุ่ม ผู้ศึกษาดีแล้ว ฯลฯ พึงมาอาสาไชรั ฯลฯ
ถ้าว่า แพศย์หนุ่ม ผู้ศึกษาดีแล้ว ฯลฯ พึงมาอาสาไชรั ฯลฯ ถ้าว่า ศูทรหนุ่ม
ผู้ศึกษาดีแล้ว ฯลฯ พึงมาอาสาไชรั พระองค์จะพึงทรงชুবเลียงบุรุษนั้นหรือ
และพระองค์จะพึงทรงต้องการบุรุษเช่นนั้นหรือ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันพึงชুবเลียงบุรุษนั้น และ
หม่อมฉันพึงต้องการบุรุษเช่นนั้น.

[๔๐๙] พ. ฉะนั้นนั้นแล มหาบพิตร แม้หากว่า กุลบุตรออกจาก
เรือนไม่มีเรือน บวชจากตระกูลใด ๆ และกุลบุตรนั้น เป็นผู้ละองค์ ๕ ได้
แล้ว เป็นผู้ประกอบแล้วด้วยองค์ ๕ ทานที่ให้แล้วในกุลบุตรนั้น ย่อมมีผลมาก
องค์ ๕ อันกุลบุตรนั้นละได้แล้วเป็นไฉน กามฉันทะอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว
พยายามอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว ถินมิทธะอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว อุทธัจจ-
กุกกุจจะอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว วิจิกิจฉาอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว องค์ ๕
เหล่านี้อันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว กุลบุตรนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เป็นไฉน

กถุบุตรนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยสี่ชั้น ของพระอเสขะ ประกอบด้วยสมาธิชั้น ของพระอเสขะ ประกอบด้วยปัญญาชั้นของพระอเสขะ ประกอบด้วยวิมุตติ- ชั้นของพระอเสขะ ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนชั้นของพระอเสขะ กถุบุตรนั้นเป็นผู้ประกอบแล้วด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ ทานที่ให้แล้วในกถุบุตรผู้ ละองค์ ๕ ได้แล้ว ผู้ประกอบแล้วด้วยองค์ ๕ ดังนี้ ย่อมมีผลมาก.

[๕๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

คิดปะธนู กำลังเข้มแข็ง และความ

กล้าหาญมีอยู่ในชายหนุ่มผู้ใด พระราช
ผู้ทรงการยุทธ์ ฟิงทรงชูปเลียงชายหนุ่ม
เช่นนั้น ไม่ฟิงทรงชูปเลียงชายหนุ่มผู้ไม่
กล้าหาญ เพราะเหตุแห่งชาติ ฉันทิ.

ธรรมะคือขันติ และโสรัจจะ ตั้งอยู่
แล้วในบุคคลใด บุคคลฟิงบูชาบุคคลนั้น
ผู้มีปัญญา มีความประพฤติเยี่ยงพระอรียะ
แม้มาชาติต่ำ ฉันทันั้นเหมือนกัน.

ฟิงสร้างอาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์
อาราธนาพระพหูสูตทั้งหลายให้อยู่ ณ ที่นั้น
ฟิงสร้างบ่อน้ำไว้ในป่าที่กั้นดาร์น้ำ และ
สร้างสะพานในที่เป็นหล่ม ฟิงถวาย ข้าว
น้ำ ของเคี้ยว ผ้า และเสนาสนะในท่าน
ผู้ชื้อตรงทั้งหลาย ด้วยน้ำใจอันผ่องใส

เมฆมีสายฟ้าแลบแปลบปลาบ (เมฆอัน
ประกอบด้วยถ່องแฉวงแห่งสายฟ้า) มียอด
ตั้งร้อยกระหิมอยู่ ทำแผ่นดินให้โซกชุ่มอยู่
ย่อมทำที่ดอนและที่ลุ่มให้เต็ม แม้นั้นใด.

ทายกผู้มีศรัทธา เป็นบัณฑิตได้ฟัง
แล้ว ตกแต่งโภชนาหารเลี้ยงวณิพก ด้วย
ข้าวน้ำให้อิ่มหนา บันเทิงใจ เทียวไปใน
โรงทาน สั่งว่า ท่านทั้งหลายจงให้ ท่าน
ทั้งหลายจงให้ ดังนี้ และทายกนั้นบันลือ
เสียงเหมือนเสียงกระหิมแห่งเมฆ เมื่อฝน
กำลังตก ธารแห่งบุญอันไพบูรณ์นั้น
ย่อมหลังรดทายกผู้ให้ฉันนั้น.

อรรถกถาสัตตสูตร

การตั้งขึ้นแห่งอิสัตตสูตรที่ ๔ มีอรรถอุปบัติ เหตุเกิดเรื่องดังนี้ :-

ได้ยินว่า ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์มีลาภสักการะเกิดขึ้นเป็นอันมาก. เหล่าเดียรฉัตรล้อมลาภสักการะ ก็เที่ยวพูดไปในตระกูลทั้งหลาย อย่างนี้ว่า พระสมณโคดมกล่าวอย่างนี้ว่า พึงให้ทานแก่เราเท่านั้น ไม่พึงให้ทานแก่พวกอื่น พึงให้ทานแก่สาวกของเราเท่านั้น ไม่พึงให้ทานแก่เหล่าสาวกของพวกอื่น ทานที่ให้แก่เราเท่านั้นมีผลมาก ทานที่ให้แก่พวกอื่น ไม่มีผลมาก ทานที่ให้แก่สาวกของเราเท่านั้น มีผลมาก ทานที่ให้แก่เหล่าสาวกของพวกอื่น ไม่มีผลมาก. แม้ทั้งที่ตนเองก็ยังอาศัยภิกขาจารควรละหรือที่มาทำอันตรายแก่ปัจฉัย ๔ ของพวกอื่น ซึ่งก็อาศัยภิกขาจารเหมือนกัน พระสมณโคดมทำไม่ถูก ไม่สมควรเลย ถ้อยคำนั้นก็แผ่กระจายไปถึงราชสกุล. พระราชาทรงสดับแล้ว ทรงพระดำริว่า มิใช่ฐานะเลย (เป็นไปไม่ได้) ที่พระตถาคตจะพึงทรงทำอันตรายแก่สาวกของตนพวกอื่น มีแต่คนอื่นเหล่านั้น กระเสือกกระสน เพื่อไม่ให้มีลาภ เพื่อไม่ให้มียศแก่พระตถาคต ถ้าเรายังอยู่ในที่นี้แน่ละ ก็จะพึงพูดว่า พวกท่านอย่าพูดอย่างนี้ พระศาสดาย่อมไม่ตรัสอย่างนั้น ถ้อยคำนั้น ไม่พึงถึงความไม่มีมลทินโทษ เราจักทำถ้อยคำนั้นให้หมดมลทิน ในเวลาที่มหาชนนี้ชุมนุมกัน จึงทรงนั่งรอคอยวันมหรสพวันหนึ่งอยู่.

สมัยต่อมา เมื่อมหาชนชุมนุมกัน พระราชาทรงพระดำริว่า เวลานี้เป็นกาลแห่งมหรสพนี้ แล้วโปรดให้ตีกลองประกาศไปในพระนครว่า คนทั้งหลายไม่ว่ามีศรัทธาหรือไม่มีศรัทธา เป็นสัมมาทิฏฐิ หรือมิจฉาทิฏฐิ ยกเว้น

เด็กหรือสตรีเฝ้าเรือน ต้องไปยังพระวิหาร ผู้ใดไม่ไปจะต้องถูกปรับไหม ๕๐ กหาปณะ แม้พระองค์เอง ก็ทรงสงสนานแต่เช้าตรู่ เสวยพระกระยาหาร เข้าแล้ว ทรงประดับพระองค์ด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง แล้วได้เสด็จไปยัง พระวิหาร พร้อมด้วยหมู่ทหารหมู่ใหญ่ เมื่อกำลังเสด็จ ทรงพระดำริว่า เราจักทูลถามปัญหาที่ไม่ควรจะถามอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เขาว่า พระองค์ตรัสว่า ฟังให้ทานแก่เราเท่านั้น ฯลฯ ทานที่ให้แก่เหล่าสาวกของ คนพวกอื่น ไม่มีผลมาก ดังนี้ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบปัญหาของเรา ก็จักทรงทำลายวาทะของเหล่าเดียรถีย์ได้ในที่สุด ท้าวเธอเมื่อทรงทูลถามปัญหา จึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลควรให้ทานในที่ไหนหนอ. บทว่า ยตุถ ความว่า จิตเลื่อมใสในบุคคลใด ฟังให้ทานในบุคคลนั้น หรือฟังให้ แก่บุคคลนั้น.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ พระราชาก็ทอดพระเนตรดูเหล่า ผู้คนที่บอกกล่าวคำของเหล่าเดียรถีย์. ผู้คนเหล่านั้นพอสบพระเนตรพระราชา ก็เก้อเขิน ก้มหน้ายื่นเอาหัวนิ้วเท้าขุดพื้นดิน. พระราชาเมื่อจะทรงประกาศ แก่มหาชน ก็ได้ตรัสด้วยพระสุรเสียงอันดัง บทเดียวเท่านั้นว่า พวกเดียรถีย์ถูก ขจัดแล้ว ครั้นตรัสพระดำรัสอย่างนี้แล้ว จึงทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ- ภาคเจ้า ขึ้นชื่อว่า จิตยอมเลื่อมใสในเหล่านีครนถ้อเจลกและปริพาชกเป็นต้น เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ทานที่ให้แล้วในคนพวกไหนเล่ามีผลมาก. บทว่า อญฺญ โข เอตํ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร มหาบพิตรตรัสถาม ครั้งแรกอย่างหนึ่ง ครั้งหลังก็ทรงกำหนดอีกอย่างหนึ่ง แม้การตอบปัญหานี้ ก็เป็นภาระหน้าที่ของอาตมภาพ จึงตรัสว่า สีลวโต โข เป็นต้น. บรรดาบท เหล่านั้น บทว่า อิธ ตยสุส แยกเป็น อิธ เต อสุส การยุทธ์ฟังปรากฏ ต่อมหาบพิตรในที่นี้. บทว่า สมุปพฺยุพฺโห แปลว่า ปะทะกันเป็นกลุ่ม ๆ

บทว่า **อสิกฺขิโต** ได้แก่ ไม่ศึกษาในธนูศิลป์. บทว่า **อกตเหตุโธ** ได้แก่ มีมือยังไม่พร้อม โดยการพันมือเป็นต้น. บทว่า **อกตโยคุโธ** ได้แก่ ยังฝึกไม่ชำนาญ ในการกองหล้ากองดินเป็นต้น. บทว่า **อกตฺปาสนโน** ได้แก่ ฝีมือยิงธนูยังมิได้แสดง [ประลอง] ต่อพระราชาราชและมหาอมาตย์ของพระราชาราช. บทว่า **ฉมฺภี** ได้แก่ มีกายสั้นเทา.

ในบทว่า **กามฉนฺโท ปหิโน** เป็นต้น กามฉันทะ เป็นอันละได้ด้วยพระอรหัตมรรค. พยาบาท ละได้ด้วยอนาคามีมรรค. ถีนมิทชะและอุทฺธัจจะ ก็ละได้ด้วยอรหัตมรรคเหมือนกัน กุกฺกัจจะ ละได้ด้วยมรรคที่ ๓ เหมือนกัน วิจิกิจจา เป็นอันละได้ด้วยมรรคแรก. บทว่า **อเสกฺขเณ สีสกฺขนุเชน** ความว่า สีสกฺขันธ์ของพระอเสกขะ ชื่อว่า สีสกฺขันธ์ ฝ่ายอเสกขะ. ในบททุกบท ก็นัยนี้. ก็บรรดาบทเหล่านั้น สีสกฺขมาธิปัญญาและวิมุตติ ทั้งโลกิยะและโลกุตระ ท่านกล่าวด้วย ๔ บทต้น วิมุตติญาณทัสสนะ ย่อมเป็นปัจจุเวกขณญาณ ปัจจุเวกขณญาณนั้น เป็นโลกิยะเท่านั้น.

บทว่า **อิสฺสตุถํ** ได้แก่ ธนูศิลป์. ในบทว่า **พลวิริยํ** นี้ วาโยชาตุ ชื่อว่า พละ วิริยะก็คือความเพียรทางกายทางจิต. บทว่า **ภเร** แปลว่า ฟิงเลี้ยง. บทว่า **นาสุรํ ชาติปจฺจยา** ความว่า ไม่ฟิงเลี้ยงคนไม่กล้า เพราะถือชาติเป็นเหตุ อย่างนี้ว่า ผู้นี้สมบุรณ์ด้วยชาติ.

อริวาสนขันติ ชื่อว่า ขันติ ในคำว่า **ขนฺติโสฺรจฺจํ** นี้. บทว่า **โสฺรจฺจํ** ได้แก่ พระอรหัต. บทว่า **ชฺมฺมา** ได้แก่ ธรรมทั้งสองนี้. บทว่า **อสุสฺสม** แปลว่า ที่อยู่. บทว่า **วิวเน** แปลว่า ที่เป็นป่า อธิบายว่า ฟิงสร้างสระโบกขรณี ๔ เหลี่ยมเป็นต้นในป่าที่ไม่มีน้ำ. บทว่า **ทฺกุเค** ได้แก่ ในที่ขลุขละ. บทว่า **สงฺกมฺนาหิ** ความว่า ฟิงทำทางเดิน มีทรายสะอาด เกลี่ยเรียบ ๕๐-๖๐ ศอก.

บัดนี้ เมื่อจะตรัสบอกธรรมเนียมภิกขาจาร ของเหล่าภิกษุผู้อยู่ใน
เสนาสนะป่าเหล่านั้น จึงตรัสว่า **อนุนปาน** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า **เสนาสนานิ** ได้แก่ เตียงและตั่ง เป็นต้น. บทว่า **วิปฺปสนฺเนน**
ความว่า แม้เมื่อจะถวายแก่พระชินาสพ ไม่ถวายด้วยจิตมีความสงสัย มีมลทิน
คือกิเลส พึงถวายด้วยจิตที่ผ่องใสเท่านั้น. บทว่า **ถนย** ได้แก่ คำราม.
บทว่า **สตกฺกุกฺกุ** ได้แก่ มีปลายร้อยหนึ่ง อธิบายว่า มียอดเป็นอันมาก.
บทว่า **อภิสงฺขจฺจ** ได้แก่ ประุงแต่ง คือรวบรวมทำเป็นอาหาร.

บทว่า **อนฺุโมทมาโน** ได้แก่ เป็นผู้มีใจยินดี. บทว่า **ปภิเรติ**
ได้แก่ เทียวในโรงทาน หรือประหนึ่งโปรยให้ทาน. บทว่า **ปฺุณฺณชฺธา** ได้แก่
ธารแห่งบุญที่สำเร็จมาแต่ทานเจตนามิใช้น้อย. บทว่า **ทาทาโร อภิวสุตฺติ**
ความว่า สายน้ำที่หลั่งออกจากเมฆ ซึ่งตั้งในในอากาศ ย่อมตรุดแผ่นดิน
เปียกชุ่ม ฉะนั้น ธารแห่งบุญที่เกิดในภายในทายกแม่นี้ ก็หลั่งรดภายในทายก
นั้นให้ชุ่มเต็มเปี่ยม ฉะนั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า **ทาทาโร อภิวสุตฺติ**.

จบอรรถกถาอิสัตตสูตรที่ ๔

๕. ปัพพโตปมสูตร

[๔๑๑] สาวัดถีนิทาน.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในตอนกลางวัน ครั้นแล้วได้ทรงอภิวัต แล้วประทับอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสกะท้าวเธอว่า เชิญเถิดมหาบพิตร พระองค์เสด็จไปไหนมา แต่วัน.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาภคินีผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว ผู้มาแล้วเพราะความเมาในความเป็นใหญ่ ถูกความกำหนัดในกามรุ่มแล้ว ถึงแล้วซึ่งความมั่นคงในชนบท ชนะปฐพีมณฑลอันใหญ่แล้วครอบครองอยู่ ย่อมมีราชกรณียะอันใด บัดนี้ ข้าพระองค์ก็ขวนขวายในราชกรณียะเหล่านั้น.

[๔๑๒] พ. คุณอนมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน ณ ที่นี้ข้าราชการของพระองค์ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน ฟังมาแต่ทิศตะวันออก เข้ามาเฝ้าพระองค์ แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่ พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์พึงทรงทราบฝ่าละอองพระบาท ข้าพระเจ้ามาจาก ทิศตะวันออก ณ ที่นั้น ได้เห็นภูเขาใหญ่สูงเทียมเมฆ กำลังกลีบดปวงสัตว์มา พระเจ้าข้า สิ่งใดที่พระองค์จะพึงทรงกระทำ ขอได้โปรดกระทำเสีย ลำดับนั้น ข้าราชการคนที่ ๒ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน ฟังมาแต่ทิศใต้ ฯลฯ ต่อจากนั้น ข้าราชการคนที่ ๓ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน ฟังมาจากทิศ ตะวันตก ฯลฯ ต่อจากนั้น ข้าราชการคนที่ ๔ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็น หลักฐาน มาจากทิศเหนือ เข้ามาเฝ้าพระองค์แล้ว ฟังกราบทูลอย่างนี้ว่า

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์ทรงทราบฝ่าละอองพระบาท ข้าพเจ้า
มาจากทิศเหนือ ณ ที่นั้น ได้เห็นภูเขาใหญ่สูงเทียมเมฆ กำลังกลีบบดปวงสัตว์
มา พระเจ้าข้า สิ่งใดที่พระองค์จะพึงทรงกระทำ ขอได้โปรดกระทำเสียเถิด.

ดูก่อนมหาบพิตร ครั้นเมื่อมหาภัยอันร้ายกาจ ที่ใหญ่โตถึงเพียงนี้
บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระองค์ อะไรเล่า ที่พระองค์จะพึงทรงกระทำในความเป็น
มนุษย์ที่ได้ยาก สมัยจะสิ้นมนุษย์.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้นเมื่อมหาภัยอันร้ายกาจ ที่ใหญ่โต
ถึงเพียงนั้น บังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน อะไรจะพึงเป็นกิจที่หม่อมฉันพึงกระทำ
ในความเป็นมนุษย์ที่ได้ยากสมัยสิ้นมนุษย์เล่า นอกจากประพฤดิธรรม นอกจาก
พระพฤติสม่าเสมอ นอกจากทำกุศล นอกจากทำบุญ.

[๕๑๓] พ. ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพขอบอกกล่าว ขอเตือน
ให้ทรงทราบ ดูก่อนมหาบพิตร ชราและมรณะย่อมครอบงำพระองค์ ดูก่อน
มหาบพิตรก็และเมื่อชราและมรณะครอบงำพระองค์อยู่ อะไรเล่า จะพึงเป็นกิจที่
มหาบพิตรพึงกระทำ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็และเมื่อชราและมรณะครอบงำข้าพระองค์อยู่
อะไรเล่าจะพึงเป็นกิจที่หม่อมฉันควรจะทำ นอกจากประพฤดิธรรม นอกจาก
พระพฤติสม่าเสมอ นอกจากทำกุศล นอกจากทำบุญ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระราชกษัตริย์ ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว ผู้มาแล้วเพราะความเมาในความเป็น
ใหญ่ ถูกความกำหนัดในกำมรัมแล้ว ผู้ถึงความมั่นคงในชนบท ผู้ชานะ
ปลฐพิมณฑลอันใหญ่ แล้วครอบครองอยู่ ทรงทำการรบด้วยทัพช้างเหล่าใด
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อชราและมรณะครอบงำอยู่ ก็ไม่ใช่วิสัยที่จะทำการรบ
ด้วยทัพช้างแม่เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชกษัตริย์ ผู้ได้มูรธา-

๑. สดวิสัยที่จะรบด้วยช้าง

ภิเชกแล้ว ผู้มาแล้วเพราะความเมาในความเป็นใหญ่ ผู้ถูกความกำหนัดใน
การรุมแล้ว ผู้ถึงความมั่นคงในชนบท ผู้ชานะปลฐพิมณฑลอันใหญ่แล้วครอบ
ครองอยู่ ทรงทำการรบด้วยทัพม้าแม่เหล่าใด ฯลฯ รบด้วยทัพรถแม่เหล่าใด ฯลฯ
รบด้วยทัพทหารเดินเท้าแม่เหล่าใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อมรณะครอบงำอยู่
ก็ไม่ใช่วิสัยที่จะทำการรบด้วยทัพทหารเดินเท้าแม่เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญในราชสกุลนี้ มหาอำมาตย์มีผู้มนต์ ซึ่งสามารถจะใช้มนต์ทำลายข้าศึกที่
ยกมา ก็มีอยู่เหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่เมื่อชรามรณะครอบงำ
ก็ไม่ใช่วิสัยที่จะทำการรบด้วยมนต์ แม่เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนึ่ง
ในราชสกุลนี้ เงินทองทั้งที่อยู่ในพื้นดิน ทั้งที่อยู่ในเวหาส ซึ่งพวกข้าพระองค์
สามารถจะใช้เป็นเครื่องมืออุบายให้ข้าศึกที่ยกมาแตกกันก็มีอยู่เป็นอันมาก ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ แต่เมื่อชรามรณะครอบงำ ก็ไม่ใช่วิสัยที่จะทำการรบด้วย
ทรัพย์แม่เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็แลเมื่อมรณะครอบงำอยู่ อะไรเล่า
จะพึงเป็นกิจที่หม่อมฉันควรทำ นอกจากประพฤดิธรรม นอกจากประพฤดิ
สม่าเสมอ นอกจากทำกุศล นอกจากการทำบุญ.

[๔๑๔] ป. ถูกแล้ว ๆ มหาบพิตร ก็เมื่อชรามรณะครอบงำอยู่
อะไรเล่าจะพึงเป็นกิจที่พระองค์ควรทำนอกจากประพฤดิธรรม นอกจาก
ประพฤดิสม่าเสมอ นอกจากทำกุศล นอกจากการทำบุญ.

[๔๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ
ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ภูเขายิ่งใหญ่แล้วด้วยศิลา จดท้อง
ฟ้า กลิ้งบดสัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศ แม่
ฉันทิ ชราและมัจจุก็ฉันทินั้น ย่อมครอบ

งสัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์ พวก
พราหมณ์ พวกแพศย์ พวกศูทร พวก
จัณฑาล และคนเทมุลฝอย ไม่เว้นใครๆ
ไว้เลย ย่อมย้ายเสียสิ้น ณ ที่นั้น ไม่มียุก
ทมิสำหรับพลช้าง ไม่มียุกทมิสำหรับ
พลรถ ไม่มียุกทมิสำหรับพลราบ และ
ไม่อาจจะเอาชนะแม้ด้วยการรบด้วยมนต์
หรือด้วยทรัพย์ เพราะฉะนั้นแล บุรุษผู้
เป็นบัณฑิตมีปัญญา เมื่อเห็นประโยชน์ตน
พึงตั้งศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้า ในพระ
ธรรมและในพระสงฆ์ ผู้ใดมีปกติประพฤ
ติธรรมด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ
บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้น ใน
โลกนี้นั้นเทียว ผู้นั้นละโลกนี้ไป ย่อม
บันเทิงในสวรรค์.

จบปัพพโตปมสูตร

จบ โกสลสังยุต

อรรถกถาปีพโศปมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปีพโศปมสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า มุทฺธาวิตานํ ได้แก่ ผู้อันเขารคน้ำแล้วบนพระเศียรด้วย
อภิเชกเป็นกษัตริย์ ชื่อว่าผู้อันเขาทำการอภิเชกแล้ว. บทว่า กามเคธปริยญฺจิทานํ
แปลว่า ผู้อันความกำหนัดในกามทั้งหลายกัสมุขุม คือครอบงำแล้ว.
บทว่า ชนปทถาวริยปฺปุตฺตานํ แปลว่า ผู้ถึงความมั่นคงในชนบท. บท
ว่า ราชกรณียานิ แปลว่า การงานของพระราชา คือกิจที่พระราชาพึงทรง
กระทำ. บทว่า เตสุวาทิ ตัดเป็น เตสุ อหิ. บทว่า อุตฺตูกํ อาปนฺโน
แปลว่า ถึงความชวนชวาย ได้ยินว่า พระราชานั้น เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
วันละ ๓ ครั้ง เสด็จไประหว่างนั้น ก็หลายครั้ง เมื่อท้าวเธอเสด็จไปเป็น
ประจำ หมู่ทหารก็มากบ้าง น้อยบ้าง ต่อมาวันหนึ่ง โจร ๕๐๐ คิดกันว่า
พระราชาพระองค์นี้ เสด็จไปเฝ้าพระสมณโคดม โดยหมู่พลจำนวนน้อย ใน
เวลาไม่สมควร จำเราจักคัดระหว่างทางยึดสมบัติ. โจรเหล่านั้นก็พากันไปชุมนุม
ซ่อนอยู่ในป่าอันธวัน. ก็กรรมดาพระราชาทั้งหลายย่อมเป็นผู้มีบุญญาธิการมาก.
ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่งออกไปจากกลุ่มโจรเหล่านั้นนั้นแหละ กราบทูลแด่พระราชา.
พระราชาก็พาหมู่ทหารจำนวนมาก ไปล้อมป่าอันธวัน จับโจรเหล่านั้นได้หมด
โปรดให้ปักหลาวไว้ใกล้สองข้างทางตั้งแต่อันธวันจนถึงประตูพระนคร ให้เหล่า
โจรหวาดเสียวที่หลาวทั้งหลาย โดยประการที่เหล่าโจรได้แต่เอาตาจ้องมอง
ตากันและกัน พระราชาทรงหมายถึงเรื่องนี้ จึงตรัสอย่างนั้น.

ครั้งนั้นพระศาสดาทรงพระดำริว่า ถ้าเราจะกล่าวว่ ถวายพระพร
เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่นเราอยู่ ณ วิหารใกล้ ๆ กรรมอันทารุณที่มหา-

บพิตรทรงทำแล้ว ไม่สมควรหาบพิตรก็ทรงทำเสียแล้ว ดังนี้ เมื่อเป็นดังนั้น พระราชาพระองค์นี้ ก็จะทรงก่อกำแพง ไม่อาจเหนี่ยวรั้งพระทัยได้ เมื่อเรากำลัง กล่าวธรรมโดยปริยายก็จักทรงกำหนดไม่ได้ เมื่อทรงเริ่มพระธรรมเทศนา จึง ตรัสว่า ต่ ก็ มลฺลสฺสึ ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สทฺธายิกอ ความว่า ผู้ที่ท่านพึงเชื่อฟังคำ. คำว่า ปจฺจยิกอ เป็นไวพจน์ของคำว่า สทฺธายิกอ นั้นนั่นแหละ อธิบายว่า ผู้ที่ท่านพึงเชื่อถือคำ. บทว่า อพฺกสมฺม ได้แก่ เสมออากาศ. บทว่า นิปฺโปถนฺโต อากฺขณฺติ ความว่า ภูเขา ใหญ่สูงเทียมเมฆ กลิ้งมาตั้งแต่พื้นแผ่นดินจรดอกนิภุชฺฐพรหมโลก บดสัต์ว้ทั้ง สิ้นทำให้แหลกละเอียดเหมือนผงงา.

บทว่า อญฺญตฺร ชมฺมจฺริยาย ความว่า เว้นธรรมจริยา การ ประพฤติธรรมเสีย ก็ไม่มีกรรมอย่างอื่นที่ควรทำ การประพฤติธรรมกล่าวคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ เท่านั้น ควรทำพระเจ้าข้า. บทว่า สมจฺริยา เป็นต้นเป็น ไวพจน์ของบทว่า ชมฺมจฺริยา นั้นนั่นแหละ. บทว่า อาโรเจมิ แปลว่า บอก. บทว่า ปฏฺิวเทยามิ ได้แก่ ให้รู้. บทว่า อธิวตฺตติ ได้แก่ ท่วมทับ. บทว่า หตฺถิยฺยทฺธานิ ได้แก่ กิจที่ควรขึ้นช้างที่ประดับศิระษะด้วย ข่ายทอง เช่นช้างนาพาคิริแล้วรบ. บทว่า คติ ได้แก่ ความสำเร็จ. บทว่า วิสโย ได้แก่ โอกาสหรือสมรรถภาพ จริงอยู่ใคร ๆ ก็ไม่อาจต่อต้านชรามรณะ ด้วยทัพเหล่านั้นได้. บทว่า มนฺตฺติโน มหามตฺตา ได้แก่ มหาอำมาตย์ เช่น มโหสถบัณฑิตและวิธูรบัณฑิต ผู้พร้อมด้วยปัญญา. บทว่า ญฺมิตฺตํ ได้แก่ เงินทองที่เขาบรรจุหม้อเหล็กใหญ่วางไว้บนดิน. บทว่า เวหาสญฺจํ ได้แก่ ที่เขาบรรจุในกระสอบหนังแขวนไว้ที่ขื่อและจันทน์ เป็นต้น และที่บรรจุวางไว้ ที่หอคอย เป็นต้น. บทว่า อูปลาเปตฺตํ ได้แก่ เพื่อทำลายกันและกัน ก็เพื่อทำ โดยอาการที่คนสองคนไม่ไปทางเดียวกัน.

บทว่า นภฺ อหจฺ ได้แก่ เต็มอากาศ. บทว่า เอวฺ ชรา จ มจฺจฺ จ ในสูตรนี้ ทรงถือเอาภูเขา ๒ เท่านั้น ส่วนในราโชวาท ภูเขา ๔ ลูกคือ ชรามรณะ พยาธิ วิบัติ อย่างนี้ว่า ชรามาถึงแล้วก็ปล้นวัยหนุ่มสาว เสียสิ้น. บทว่า ตสฺมา ได้แก่ ก็เพราะเหตุที่ใคร ๆ ก็ไม่สามารถเอาชนะชรา มรณะได้ด้วย การต่อยุทธ์ด้วยทัพช้างเป็นต้น ฉะนั้น. บทว่า สทฺธฺ นิเวสเย ได้แก่ ฟังดำรงฟังตั้งไว้ซึ่งศรัทธา.

จบอรรถกถาปัพพโตปมสูตรที่ ๕

จบวรรคที่ ๓ โกสลสังยุต

เพียงเท่านี้

รวมพระสูตรในตติยวรรคที่ ๓

๑. ปุคคสูตร ๒. อัยยิกาสูตร ๓. โลกสูตร ๔. อีสัตถสูตร
๕. ปัพพโตปมสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา โกสลสังยุตวรรคนี้มี ๕ สูตร
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ สุกคตรัสเทศนาแล้ว.